

ФІНАНСОВО-ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

МОНОГРАФІЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ 2024

**ФІНАНСОВО-ОБЛІКОВА
ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:
НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора Л. П. Сідельникової*

Хмельницький 2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Херсонського національного технічного університету
(протокол № 7 від 30 січня 2024 р.)*

Рецензенти:

Ірина ЛУК'ЯНЕНКО – д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Валерій НЕМЧЕНКО – д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку та аудиту Одеського національного технологічного університету.

Інна ШКОЛЬНИК – д.е.н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи Сумського державного університету.

Фінансово-облікова політика України в умовах європейської інтеграції:
Ф 59 **нові можливості та перспективи** : монографія / за заг. ред. Л. П. Сідельникової. –
Херсон : Книжкове вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2024. – 468 с.

ISBN 978-617-8187-09-5 (електронне видання)

Автори: Л. П. Сідельникова (вступ, п. 2.3); Г. Л. Вербицька (п. 3.4); О. Г. Головка (п. 1.1); Г. Л. Губіна (п. 2.10); А. Ф. Гукалюк (п. 3.6); Л. І. Дідковська (п. 3.8); А. С. Завербний (п. 1.5); Н. Б. Кашена (п. 1.2); М. В. Квак (п. 3.3); К. В. Клименко (п. 1.4); Т. В. Кошук (п. 1.3); В. П. Кудряшов (п. 2.9); Н. П. Левковець (п. 2.4); Н. В. Магас (п. 3.7); Л. О. Матвійчук (п. 3.5); А. С. Мохненко (п. 3.2); І. В. Нестеренко (п. 1.2); К. В. Орехова (п. 1.1); О. В. Оскома (п. 2.2); С. А. Покорчак (п. 2.5); О. М. Посаднєва (п. 2.6); Г. В. Разумова (п. 2.2); О. Б. Стефанишин (п. 3.7); В. В. Тузінський (п. 3.5); Н. М. Ухналь (п. 1.4); І. Б. Хома (п. 2.5; п. 2.7); Є. А. Чеберяко (п. 2.1); О. В. Чеберяко (п. 2.1); Т. В. Чижова (п. 2.8); О. В. Чирва (п. 1.3); К. І. Швабій (п. 1.3); З. В. Юринець (п. 3.1); Р. В. Юринець (п. 3.1).

У монографії досліджено теоретико-методологічні аспекти формування сучасних тенденцій розвитку у галузі обліку, оподаткування, аудиту і аналізу, зокрема, обґрунтовано методологічні принципи удосконалення методів калькулювання собівартості екологічної продукції; проведено ґрунтовний аналіз практичних підходів до визначення об'єктів та механізму оподаткування домогосподарств із врахуванням світових тенденцій. З'ясовано вплив сучасних цивілізаційних викликів на розвиток фінансової політики України в парадигмі макроекономічної стабілізації та відновлення економічного зростання; виокремлено стратегічні орієнтири трансформації податкової політики задля забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку держави та поглиблення справедливості системи оподаткування; запропоновано систему управління фінансовою безпекою підприємства; розроблено напрями удосконалення фіскальної, монетарної та боргової політики, спрямовані на відновлення балансу публічних фінансів. Досліджено детермінанти розвитку національної та світової економіки в умовах глобальних трансформацій, вивчено причинно-наслідкові взаємозв'язки збалансовано-інклюзивного розвитку економіки України та відтворення національного багатства, проаналізовано втрати природного національного багатства України через війну та окреслено перспективи розвитку держави після її завершення.

Видання рекомендоване для науковців, державних службовців, економістів-практиків, викладачів закладів вищої освіти, аспірантів та студентів економічних спеціальностей.

УДК 336.02:336.132

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6

РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМИ, СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОБЛІКУ, ОПОДАТКУВАННЯ, АУДИТУ І АНАЛІЗУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	10

1.1. Implementation enterprise financial controlling system	10

1.2. Modernization of cost accounting for the production of ecological products: European vector of development	23

1.3. Теоретичні засади і світовий досвід оподаткування домогосподарств	45

1.4. Обґрунтування підходів до застосування правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств	65

1.5. Особливості розвитку митного пост-аудиту в Україні за євроінтеграційних умов	88

РОЗДІЛ 2. РИЗИКИ І ПРІОРИТЕТИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ПАРАДИГМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	107

2.1. Воєнна безпека України в умовах широкомасштабної війни: нормативно-правове та фінансове забезпечення	107

2.2. Управління державним боргом України в умовах воєнного стану	128

2.3. Монетарні аспекти впливу на ринок праці під час війни	149

2.4. Інвестиційні ризики комерційного банку та їх мінімізація	169

2.5. Фінансова політика у регулюванні ризиків інвестиційної діяльності бізнес-структур України	184
2.6. Оцінка ефективності діяльності державних підприємств у сучасних реаліях розвитку вітчизняної економіки	201
2.7. Ідентифікація ризиків у підприємницькій діяльності в умовах подолання невизначеності на шляху до євроінтеграції	219
2.8. Оподаткування малого бізнесу в Україні: фіскальний і стимулюючий потенціал	235
2.9. Оподаткування домогосподарств та поглиблення податкової справедливості	253
2.10. Екологічний контроль за сільськогосподарською діяльністю в Україні (фінансово-правовий аспект)	267

**РОЗДІЛ 3. ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ТА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ
ВИКЛИКІВ..... 283**

3.1. Assessment of leadership potential in the context of organisational development and globalisation changes	283
3.2. Стратегія соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації	300
3.3. Національне багатство України – пріоритетна детермінанта розвитку вітчизняної економіки в умовах глобалізаційних викликів	316
3.4. Публічне управління розвитком інноваційної діяльності підприємств в межах Індустрій 4.0 та 5.0 як механізм забезпечення національної безпеки	332

3.5. Розвиток медичного страхування в Україні в умовах глобалізаційних викликів	347
3.6. Логістична екосистема в умовах трансформації глобальної економіки	381
3.7. Можливості та перспективи українського агросектору в умовах євроінтеграції	397
3.8. Фінансово-економічні інструменти стимулювання збереження та відтворення водно-болотних угідь в країнах ЄС: уроки для України.....	415
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	432

ВСТУП

Європейська інтеграція України є вкрай актуальною для підвищення рівня економічної безпеки і стійкості, відновлення балансу фінансової системи та подальшого забезпечення економічного розвитку. Нинішня фаза євроінтеграції України обумовлена комплексом зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз, серед яких можна виокремити непередбачуваність світових політико-економічних процесів, зростаюче протистояння між світовими центрами впливу, накопичення кризових явищ у вітчизняній економіці тощо. Всі ці чинники більшою мірою обумовлені агресією РФ проти нашої держави, яка становить найбільшу загрозу для України та її європейського майбутнього.

У цьому контексті актуальним і таким, що становить значний науковий та практичний інтерес в парадигмі реалізації стратегічних завдань і національних інтересів нашої держави, є дослідження нагальних проблем та ключових пріоритетів фінансової політики України; сучасних тенденцій розвитку обліку, оподаткування, аудиту і аналізу; домінантних акцентів розбудови національної економіки в умовах європейського вектору розвитку.

Прагматика і проблематика спектру питань фінансово-облікової політики України розглянута кожним автором з власної точки зору, на основі особистих переконань та самостійних напрацювань. Таким чином, теоретичні й практичні висновки і пропозиції, сформульовані у запропонованій праці, мають індивідуальні підходи та належне теоретико-методологічне обґрунтування.

За структурою монографія складається з трьох базових розділів, в яких розглянуті проблеми, стан та тенденції розвитку обліку, оподаткування, аудиту і аналізу в контексті європейської інтеграції національної економіки (розділ 1); ризики і пріоритети фінансової політики України в парадигмі макроекономічної стабілізації та відновлення економічного зростання (розділ 2); детермінанти розвитку національної та світової економіки в умовах глобалізаційних

викликів (розділ 3).

Найбільш суттєвими науковими результатами проведеного у монографії дослідження є такі:

- узагальнення підходів до трактування змісту поняття «домогосподарство» для цілей оподаткування та регулятивних можливостей такого оподаткування у контексті забезпечення податкової справедливості (в історичній ретроспективі та сучасній податковій практиці);

- обґрунтування методологічних принципів удосконалення методів калькулювання собівартості екологічної продукції та розробка науково-практичних підходів до розподілу загальновиробничих витрат в залежності від баз розподілу;

- аналіз зарубіжного досвіду застосування фінансового контролінгу на підприємствах і рекомендація щодо його імплементації у вітчизняну практику;

- виокремлення сучасних проблемних питань щодо підвищення ефективності митного пост-аудиту в Україні та розробка структурно-логічної схеми реалізації митного пост-аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу;

- висвітлення особливостей здійснення контролю за правильністю нарахування та сплати домогосподарствами податку на доходи фізичних осіб та розробка пропозицій щодо правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств;

- визначення концептуальних підходів щодо поглиблення справедливості системи оподаткування шляхом внесення змін до складу платників податку на доходи фізичних осіб;

- обґрунтування важливості ролі «лінії захисту» в управлінні та мінімізації інвестиційних ризиків банку, яка забезпечує необхідну стабільність установи, високий рівень захисту та безпеки, мінімізацію ризиків і виключення конфлікту інтересів для зацікавлених сторін;

- проведення оцінки витрат економіки України внаслідок війни, перспективних і вже залучених зовнішніх інвестицій, у тому числі капітальних,

а також розробка напрямів оптимізації механізмів залучення інвестицій;

- дослідження впливу діяльності державних підприємств на економіку країни. Встановлення фіскальних та квазіфіскальних ризиків для державного бюджету в разі, коли держава є гарантом по кредитним зобов'язанням суб'єктів господарювання;

- характеристика основних тенденцій політики управління державним боргом України в умовах воєнного стану. Визначення умов ефективної взаємодії України із міжнародними фінансовими організаціями;

- обґрунтування стратегічних перспектив управління підприємством з ідентифікацією ризиків у підприємницькій діяльності з елементами виникнення бізнес-конфліктів в умовах подолання невизначеності на шляху до євроінтеграції;

- визначення заходів щодо реформування системи видатків на оборону, які містять трансформацію механізмів державного управління, створення нових підходів щодо планування, прогнозування та розподілу коштів державного бюджету для забезпечення воєнної безпеки країни;

- розробка заходів податкового стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва в умовах військової агресії;

- здійснення оцінки лідерського потенціалу в контексті організаційного розвитку та глобалізаційних змін, у тому числі виділення актуальних напрямів оцінювання лідерського потенціалу керівника;

- визначення переваг повоєнної модернізації економіки в межах Індустрій 4.0 та 5.0. Формування переліку заходів, які необхідно реалізувати органам публічного управління для успішного розвитку цих Індустрій в економіці України;

- дослідження тенденцій розвитку логістичної екосистеми в умовах трансформації глобальної економіки. Розробка структурно-функціональних характеристик макрологістичної та мікрологістичної екосистем;

- обґрунтування важливості реалізації економічних рішень, дружніх до природи і клімату, у повоєнний період. Висвітлення перспектив впровадження

палудикультури на вітчизняних торфовищах, що дозволить отримати біомасу для харчових, кормових та енергетичних потреб;

- виокремлення напрямів підвищення рівня збалансовано-інклюзивного розвитку держави. Інтеграція концепції антикрихкості Н. Талеба у методологію управління системою національного багатства України;

- розробка пропозицій щодо переліку законодавчих змін, які дозволять розширити послуги добровільного медичного страхування та підвищити рівень присутності вітчизняних страховиків на ринку медичного страхування;

- обґрунтування основних компонентів стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах глобалізації. Розробка напрямів забезпечення стійкого економічного зростання національної економіки на основі використання інноваційних технологій у пріоритетних галузях промисловості;

- формулювання пропозицій щодо фінансово-правових засад реалізації екологічного контролю за сільськогосподарською діяльністю в Україні у контексті оптимізації процесів формування та витрачання бюджетних коштів.

Визначальною рисою пропонованої монографії є прагнення авторів виконати системну теоретизацію набутих знань та досвіду в площині реалізації фінансово-облікової політики України та окреслити перспективні вектори її реформування.

Авторський колектив висловлює щирю подяку офіційним рецензентам: Ірині ЛУК'ЯНЕНКО – д.е.н., професору, заслуженому діячу науки і техніки України, завідувачу кафедри фінансів Національного університету «Києво-Могилянська академія»; Валерію НЕМЧЕНКУ – д.е.н., професору, завідувачу кафедри обліку та аудиту Одеського національного технологічного університету; Інні ШКОЛЬНИК – д.е.н., професору, проректору з науково-педагогічної роботи Сумського державного університету за кваліфікований і неупереджений аналіз роботи, а також за цінні рекомендації, які дали можливість підвищити професійний рівень монографічного дослідження.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМИ, СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОБЛІКУ, ОПОДАТКУВАННЯ, АУДИТУ І АНАЛІЗУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Implementation enterprise financial controlling system

In the course of development of market relations, the issue of efficient functioning of modern enterprises is gaining more and more attention. Due to the growth of fierce competition, instability of functioning, the struggle for better performance indicators is very common at Ukrainian enterprises. The main goal is to ensure efficient operation and stable financial performance of the enterprise. To achieve this goal, they try to introduce new management methods and directions that have not yet been used in the activities of enterprises. A special condition is that they be focused on long-term results and maximum efficiency. The controlling system is becoming similar to these criteria. And since it has been operating in the foreign financial services market for 50 years, there is a need to analyze this management tool in accordance with foreign experience.

Implementation of the financial controlling system in Ukraine is at an intermediate stage of development. And the study of this system daily adds to a number of problematic issues that arise when implementing it in the functioning of a modern enterprise. It should be borne in mind that the financial controlling system operating abroad cannot be fully reproduced in modern conditions¹. This is due to the fact that each country has its own economic model and business conditions are also different.

¹Іванченкова Л. В., Степаненко С. В., Євтушевська О. О. Фінансовий і податковий менеджмент у системі управління підприємством. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2022_4_18.

But at the same time, there are principles that are universal². The growth and expansion of production, when an enterprise does not aim to engage in only one type of activity and then expand it, turns out to be very profitable for the enterprise. And a system focused on increasing profitability is very necessary in the functioning of a modern successful enterprise³. Analyzing the experience of implemented projects and research on the issue of financial controlling in foreign enterprises, there is a need to conduct it in Ukrainian enterprises. This will enable effective enterprise management in modern conditions⁴. There are organizations engaged in the development and subordination of the controlling system to a certain type of institution. One such organization is the International Group of Controlling. It unites 27 enterprises and educational institutions from Germany, Switzerland, Austria, Poland, the Czech Republic, Slovenia, Hungary, Belarus⁵. The main goals and objectives are set out in Fig. 1.1.

Taking into account foreign experience, we analyzed the activities of foreign enterprises in the leading countries of the world. Based on this information, we will describe in more detail each country and the specifics of the application of financial control methods.

In Germany, large and successful enterprises are more likely to pay attention to the implementation of a controlling system⁶. This is an understandable factor, because when internal transparency begins to decline, it can lead to a decline in management

²Демчук Н. І., Ткаченко Г. А. Фінансовий контролінг як ключовий елемент в забезпеченні економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія : Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2019. № 1. С. 160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvifnunge_2019_1_16.

³Alzate I., Manotas E., Boada A., Burbano C. Meta-analysis of Organizational and Supply Chain Dynamic Capabilities: a Theoretical-conceptual Relationship. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20. Issue #3. P. 340. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27).

⁴Норд Г. Л., Куслії В. О. Визначення системи показників щодо формування фінансових результатів. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2018. № 2. С. 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2018_2_6.

⁵Вареник В. М., Шпуряка О. В. Фінансовий контролінг на підприємстві: інструменти та оцінка результативності. *Нобелівський вісник*. 2019. № 1 (12). С. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmef_2019_1_3.

⁶Медведовський Д. Г. Фінансовий контент-менеджмент у цифровій економіці. *Наукові праці НДФІ*. 2019. Вип. 4. С. 100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2019_4_9.

efficiency⁷. The introduction of this system is dominant because the economic effect after the introduction of this system covers the costs of introducing other innovations. Small and medium-sized enterprises, as a rule, are not able to implement new projects that are quite risky. It is only after effective implementation by large enterprises that they can learn from this experience and implement these ideas in their own companies⁸.

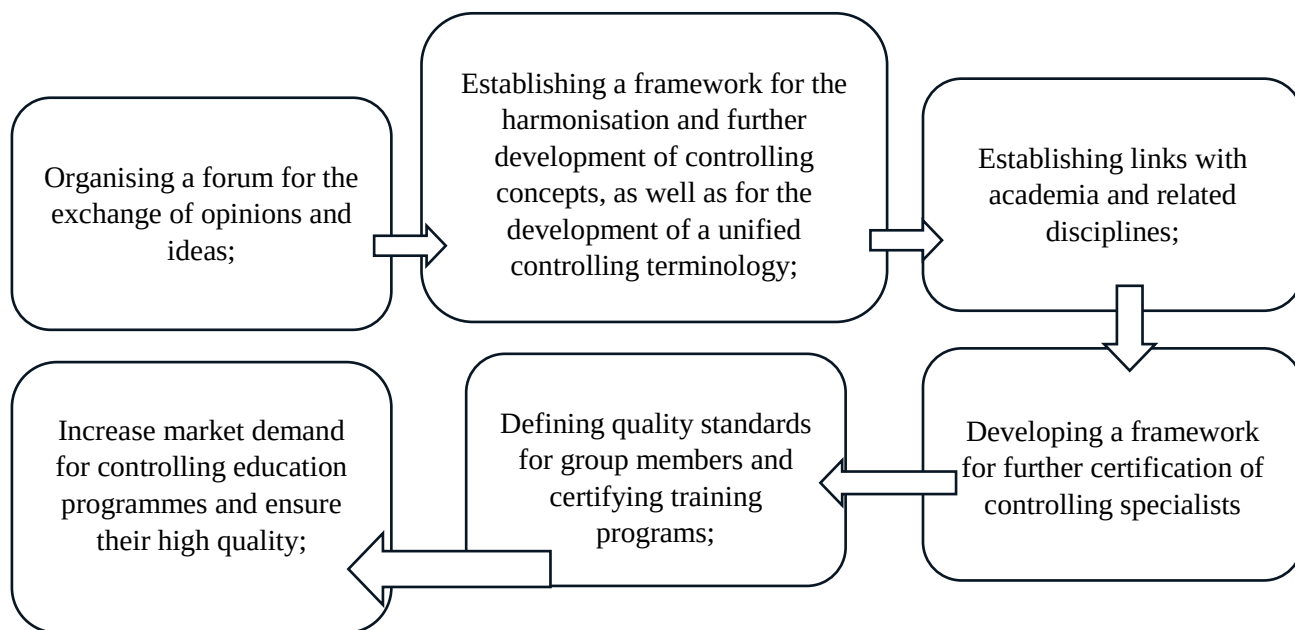

Fig. 1.1. Goals and objectives of the International Control Group*

*Compiled by the author based on data from⁹.

Of course, the introduction of the controlling system and the implementation of methods took place only at manufacturing enterprises. But later, the system was used in hospitals, government agencies, utilities, the army, and even football clubs. The controlling system began to spread actively in German enterprises when developing

⁷Timchev M. Accounting and Balanced Business Analysis of the Insolvency (Bankruptcy) Risk and of the Company Competitiveness in Time of Global Economic Crisis. *The Institute of Accounting, Control & Analysis in the Globalization Circumstances*. 2016. Issue # 2. P.118.

⁸Поліщук Є. А., Безверхий К. В., Настенко Д. В. Фінансовий контролінг у виявленні корпоративного шахрайства: основні зміни та крос-регіональний аналіз. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 6.1-2 (56). С. 205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2019_6.

⁹Dobrowolski Z., Sułkowski Ł., Panait M. Using the Business Model Canvas to Improve Audit Processes. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20. Issue #1. P. 148. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.12](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.12).

product price forecasts (goods, works, services)¹⁰. Especially when product prices were forecasted to determine the lowest possible prices and tariffs, calculate expected profits, tax payments and reserves. The controlling system made it possible to check the effectiveness of alternative investment options before making them. The information provided by the controlling department is very valuable for managing the company's finances.

Having considered the experience of using the controlling system in the United States of America, we can see that it mainly performs the functions of accounting, analysis, information support and strategic planning at enterprises¹¹. Implementation of the system is advisable only at large diversified enterprises, holding companies and large financial groups. Controllers are responsible for the company's financial systems, aspects of financial management, and elements of the company's financial statements. They are most involved in the company's operations¹². The most common types of controlling are: cost and business process controlling, production controlling, and financial and liquidity controlling¹³.

The introduction of various controlling methods is used not only at enterprises that have real problems, but also to predict and prevent crises. This is confirmed by the fact that this system is being introduced in highly developed countries and in large enterprises in general. This is not the case in Ukraine, where this system is used regardless of the type of activity and size of the enterprise. This competes with the

¹⁰Fandella P., Ceccarossi G., Attinà D. Shock Events: The Impact of News Media and Communication Strategies on Listed Companies' Share Price. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #1. P. 340. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.26](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.26).

¹¹Vuong T. H. G., Dao T. H., Le T. T. H., Nguyen H. M. Debts and Corporate Cash Holdings: Evidence from ASEAN-5. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #1. P. 192. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.14](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.14).

¹²Костакова Л. Д. Антикризовий фінансовий менеджмент – компонента управління промисловим підприємством. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 5(1). С. 11. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2021_5\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2021_5(1)_4).

¹³Koziuk V. What do Cross-country Bitcoin Holdings Tell Us? Monetary and Institutional Discontent vs Financial Development. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #1. P. 180. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.13](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.13).

position of Poland¹⁴.

As we can see from the above information, almost all countries include such types of controlling in management as cost controlling, financial controlling, and performance controlling. However, it is worth noting that in today's competitive market environment, long-term development is of greater importance¹⁵. Its main criteria are: proper strategic management; efficiency of business processes; capital of enterprises embodied in the knowledge and skills of employees; ability of the organization to retain and attract new customers; corporate culture that encourages innovation and organizational improvements, investments in information technology¹⁶.

A lot of attention is paid abroad to planning and controlling operating budgets. However, it should be noted that this part has limited reserves for the rapid growth of enterprise efficiency. That is why the modern controlling system uses secondary sources of information, not taking into account the information that has a significant impact¹⁷. This includes data on the organization of workplaces and processes based on the principles of scientific production organization¹⁸. According to preliminary estimates, performance indicators can be increased by 15-30%. A small share of attention is also paid to innovation management. And they have the potential to increase efficiency by

¹⁴Shapoval Y. The Relationship between Financial Innovation, Financial Depth and Economic Growth. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Issue #4. P. 207. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.18](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.18).

¹⁵Гоголь Т. А., Дмитренко А. В. Фінансовий контролінг як система ефективного управління спільною діяльністю підприємств. *Фінансові дослідження*. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_1_17.

¹⁶Konieva T. The Impact of Financing Policy on the Cost of Debt. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Issue #4. P. 182. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.16).

¹⁷Іщенко Н. А. Фінансовий контролінг як інструмент управління фінансовим потенціалом підприємства. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2022. Вип. 7. С. 49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sbfaseml_2022_7_7.

¹⁸Sharawi H. The Impact of Ownership Structure on External Audit Quality: A Comparative Study between Egypt and Saudi Arabia. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #2. P. 90. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.07](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.07).

as much as 50%¹⁹.

Based on foreign experience, it can be noted that controlling at an enterprise should be aimed at developing new products, technologies and methods of organizing labor and production in all functional areas of the enterprise. And after that, ordinary controllers will become not only ordinary accounting and analysis specialists, but really necessary assistants to managers at enterprises.

Thus, the analysis of controlling activities of foreign countries and the introduction of the essence in the functioning of Ukrainian enterprises can significantly affect the performance and increase efficiency.

Conditions in the financial services market are changing rapidly. As a result, business leaders are working in a harsh environment and must constantly forecast the economic situation. Each of them faces the need to prepare their company. Namely, to improve the functioning of activities, management and profit maximization. And the conditions created will allow you to respond quickly and without losses to such changes. In turn, they can be both threatening and open up new opportunities. The company must quickly adapt to the conditions and maintain a level of competitiveness in the market. This is why it is necessary to develop the working potential, and the controlling system is an integral part of management measures²⁰.

The concept of controlling is presented as a management process at each stage of the enterprise management cycle (Fig. 1.2):

- defining the goals of the enterprise;
- reflecting them in the scorecard;
- planning activities and setting targets for indicators;

¹⁹Корбутяк А. Г., Шевчук Ю. О. Фінансовий контролінг як складник управління фінансами підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2021. Вип. 39. С. 91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2021_39_18.

²⁰Hariyani E., Aswar Kh., Wiguna M., Ermawati E., Anisma Y. Factors Influencing Financial Statement Disclosure: Empirical Evidence from Indonesia. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #2. P. 232. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.20](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.20).

- development of options for management actions to minimize deviations on this basis.

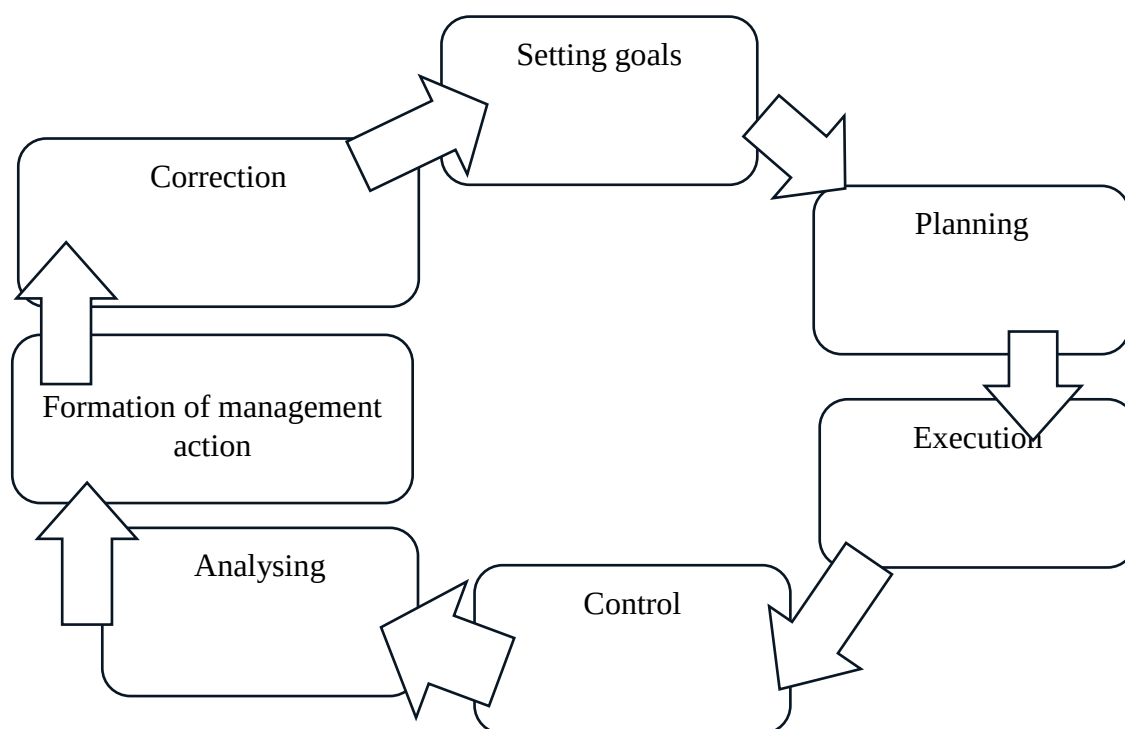

Fig. 1.2. Management cycle as a controlling technology*

*Compiled by the author based on the source²¹.

Thus, the implemented controlling system results in a system that has certain capabilities, namely:

- predict the results of the company's activities;
- plan activities aimed at increasing the efficiency of the use of enterprise resources;
- receive accurate information necessary for making management decisions in a timely manner;
- increase the competitiveness of the enterprise.

The manager's responsibility for his/her own decisions is determined by the ability to independently develop development programs and determine the business

²¹Вінницька О. А. Фінансовий контролінг як складова фінансової стійкості підприємства. *Інтернаука. Серія : Економічні науки*. 2022. № 4. С. 26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2022_4_.

strategy²². To do this, he or she must have a thorough knowledge of the information and the state of financial performance indicators. The introduction of a controlling system will not only analyze information, but also provide it in full²³. However, there are certain problems in the implementation of an effective financial controlling system: misunderstanding of the essence and objectives of controlling; incorrectly defined goals; insufficient information; implementation of controlling without prior analysis of the reliability of the enterprise's information base and organizational and technological processes; focusing only on costs and strict control of budgets²⁴. A detailed study of the information and elimination of these errors and problems will allow the controlling system to function effectively within the enterprise.

Fig. 1.3 shows an algorithm for implementing a financial controlling system. According to this algorithm, fast and effective implementation of the system at the enterprise is guaranteed.

The research was based on Kharkiv Specialized Installation and Maintenance Enterprise LLC, which specializes in the design, installation and reconstruction of electrical networks, lighting systems in residential buildings, offices, and enterprises of various industries, including those with increased requirements for power supply and lighting, and is the world's largest enterprise for the design and manufacture of steam turbines for thermal power plants; combined heat and power plants; and nuclear power plants²⁵.

²²Карпушенко М. Ю. Особливості оцінки бізнес-процесів, персоналу, фінансових та маркетингових компонентів із застосуванням збалансованої системи показників. *Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки*. 2019. Т. 2. Вип. 148. С. 93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_econ_2019_2_18.

²³Lepeyko T. On the Waves of Economic Fluctuations. *Environmental. Economics*. 2020. Vol. 11. Issue #1. P. 65. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.11\(1\).2020.06](http://dx.doi.org/10.21511/ee.11(1).2020.06).

²⁴Гужавіна І. В., Сьомкіна Т. В., Згурська О. М. Фінансовий контролінг у системі управління торговельним підприємством. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2020_12_4.

²⁵Нікольчук Ю. М., Лопатовська О. О. Антикризовий фінансовий менеджмент як основа управління фінансами вітчизняних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2021. № 1. С. 101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2021_1_21.

The second section analyzed the financial position, which shows us a partially negative activity of «KhSMEP» LLC, where the problematic aspects of the company's functioning were identified.

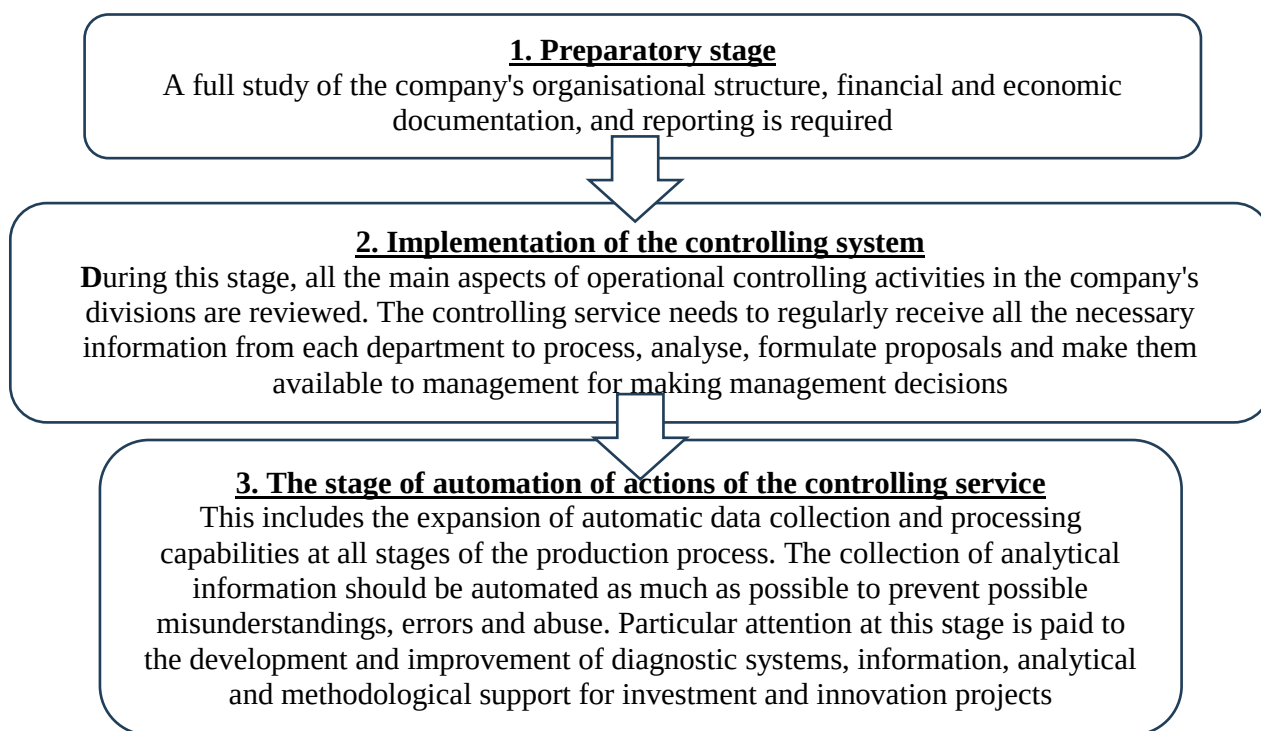

Fig. 1.3. Algorithm for implementing a financial controlling system*

*Compiled by the author based on the source²⁶.

Among them: deterioration of financial stability and sustainability indicators, reduced profitability and liquidity. The implemented financial controlling system is necessary to solve the identified problems of the functioning of «KHSMEP» LLC. Attention should be paid to one of the financial controlling methods – the balanced scorecard. With its help, it is possible to identify and correct weaknesses in the company's activities, prevent deterioration of the financial condition, identify the main causes through the cause-and-effect relationship of indicators, improve investment and innovation activities. As a result, it is possible to effectively manage management activities and implement certain decisions.

²⁶Кузнєцова Н. В. Фінансовий ризик-менеджмент з урахуванням інформаційних ризиків. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*. 2018. Т. 20. № 1. С. 32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rzod_2018_20_1_5.

But we are facing factors that, in turn, may impede the operation of the balanced scorecard. And our main task is to prevent them. The main factor is the company's staff²⁷. An important condition for the effective functioning of an enterprise is efficient and effective staff. It is very important to keep in touch and provide accurate and clear information, and to be able to work with them. The importance of the balanced scorecard should be understood by every employee, the algorithm of the company's work, and the result they should aim for. It is also important to take into account opinions on how to improve the system and accept ideas and suggestions from employees.

For effective implementation of the system, it is necessary to understand the main advantages and disadvantages of using the balanced scorecard method (Fig. 1.4). Thus, the implemented balanced scorecard at «KhSMEP» LLC has both advantages and disadvantages. However, the analyzed factors allow us to conclude that the introduction of such a system would benefit this enterprise.

We can implement this system in the activities of the enterprise «KhSMEP» LLC for its effective functioning in stages. There are six of them in total²⁸.

The first stage involves analyzing the company's operations and the external environment. Identification of the need and feasibility of implementing this system.

The second stage focuses on determining the relationship between the identified strategic goals²⁹. The system of goals is developed and the main mission is formed. After analyzing the relationship between strategic and operational goals, the strategies to be implemented in the future are selected. Based on the results, a goal tree is drawn up.

²⁷Кучеренко А. В. Дифузія фінансового інжинірингу у фінансовий менеджмент підприємств реального сектору економіки України. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 3. № 1. С. 65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujae_2018_3_1_8.

²⁸Puspitaningtyas Z., Toha A., Prakoso A. Understanding the Concept of Profit as an Economic Information Instrument: Disclosure of Semantic Meanings. *Accounting and Financial Control*. 2018. Vol. 2. Issue #1. P. 30. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/afc.02\(1\).2018.03](http://dx.doi.org/10.21511/afc.02(1).2018.03).

²⁹Криленко В. І., Данік Н. В., Кольченко С. П. Фінансовий контролінг як прогресивна форма внутрішнього контролю підприємства. *Молодий вчений*. 2019. № 2(1). С. 267. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_2\(1\)_60](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_2(1)_60).

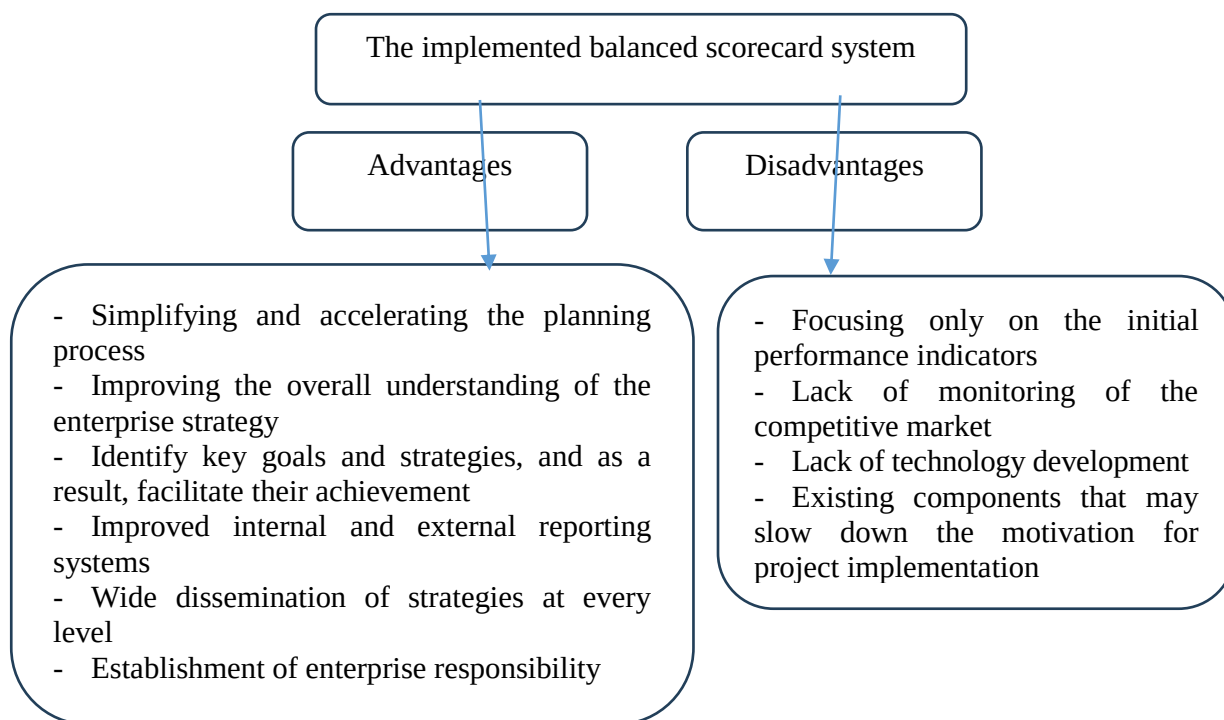

Fig. 1.4. Key advantages and disadvantages of the implemented balanced scorecard system*

*Compiled by the author based on data from³⁰.

Consistently, the third stage is developed on the basis of the goal tree³¹. The main goals of the enterprise are developed, as well as the main tasks. All this is reflected in the so-called strategic development map.

The next steps include the development and analysis of reporting forms, the introduction of an employee incentive system, and the consistent implementation of a balanced scorecard. It is also advisable to develop a system for failing to meet the set objectives and planned indicators.

The last stage involves monitoring the results of the implemented balanced scorecard and analyzing the performance indicators. The effectiveness of the

³⁰Поддєрьогін А. М., Вівсяна І. В. Фінансовий менеджмент капіталу. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 1. С. 140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2018_1_12.

³¹Deineko L., Sychevskiy M., Tsyplitska O., Grebeniuk N., Deineko O. Increasing Resource Efficiency in the Industrial Complex Ensuring Environmental Human Rights. *Environmental Economics*. 2021. Vol. 12. Issue #1. P. 130. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.11](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.11).

implementation and the data obtained regarding problems, shortcomings and the implementation of corrective actions.

When creating a system for introducing indicators, you need to follow the rules³². The main conditions are as follows: the indicators should be simple and understandable to the participants, created taking into account the strategic goals of the enterprise, created to assess the performance of the enterprise, and not to stimulate the work of employees³³. The developed system of balanced indicators for «KhSMEP» LLC is shown in Table 1.1.

In general, when a balanced scorecard is implemented in a company's business operations, managers tasked with analyzing the results of the implemented system will find that there are many indicators in the system. The time used to update the strategic plan and modify the company's goals is a valuable resource. which becomes a problem and a difficult task. So, the simplest solution is to automate the balanced scorecard³⁴.

Automation of the balanced scorecard is a tool for effective management of an enterprise. A balanced scorecard can work with a variety of financial and non-financial indicators. In its activities, KCMEP LLC may use an enterprise resource planning system (ERP system) or other software. It provides automatic collection of critical system information related to various industries, namely: finance, logistics, warehouse, personnel management can be carried out using the SAP SEM system. In this case, the calculation model of each indicator of the integrated system is represented in the form of formulas that determine the information contained in the tables in different parts of the system.

³²Масюк Ю. В., Мамчур Г. С. Фінансовий менеджмент прибутку сільськогосподарського підприємства. *Агросвіт*. 2021. № 20. С. 47.

³³Tereshchenko O., Babiak N. Causality of Risks, Cost of Equity and Shading of the Enterprise Income. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. Issue #2. P. 65. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-61-68>.

³⁴Koilo V. A Methodology to Analyze Sustainable Development Index: Evidence from Emerging Markets and Developed Economies. *Environmental Economics*. 2020. Vol. 11. Issue #1. P. 14. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.11\(1\).2020.02](http://dx.doi.org/10.21511/ee.11(1).2020.02).

Table 1.1

Balanced Scorecard for «KhSMEP» LLC*

Categories	Strategic goals	Objectives	Improved performance
Enterprise finance	Improved profitability and financial stability. Improved performance – increased profits	Maximize the reduction of production costs. Increase the efficiency of asset utilization	Return on assets. The annual amount of the company's expenses. Asset turnover ratio
Clients of the company	Efforts are focused on improving competitiveness	The main task is to increase the volume of services provided by improving the quality of service	Sales of services provided, assessment of the structure of services provided, analysis of the number of new customers
Internal structure	Improving the efficiency of the enterprise, optimizing key business processes	Modernization of equipment	Cash and flow analysis. Fixed asset renewal rate
Development of the enterprise	Increase in labor productivity and staff efficiency	A system of staff motivation and professional development has been established	Staff turnover and labor productivity; professional development; share of highly qualified staff

*Compiled by the author based on the source³⁵.

To summarize, we can conclude that the automation of the balanced scorecard of «KHSMEP» LLC has its advantages. These include: saving working time of managers and employees of the enterprise, automatic data collection, the ability to use formulas for quick calculation of indicators. The introduction of a balanced scorecard for the enterprise provides new opportunities and ways to increase competitiveness and improve existing processes.

Thus, the balanced scorecard at «KhSMEP» LLC will allow the company to achieve its goals in full, improve its market position and improve the efficiency of its decision-making. This also applies to improving the financial condition and increasing the level of competitiveness, which are important indicators for the effective functioning of the enterprise.

³⁵Tereshchenko O., Stetsko M., Tkachenko N., Babiak N. Determinants of Interest Rates on Corporate Debt. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2021. Issue #4 (39). P. 270. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241315>.

1.2. Modernization of cost accounting for the production of ecological products: European vector of development

Ukraine's obtaining the status of a candidate for EU membership in June 2022 proved the readiness of the European Union to more closely integrate our country into the European community, help to recover after the war and achieve high competitive advantages for obtaining EU membership. The candidacy made Ukraine a full participant in the programs and initiatives of the European Union, and became a trigger for business relocation to EU countries. The prerequisite for the entry of domestic entrepreneurs to the European market is compliance of their manufactured products with established standards and norms, in particular environmental ones. The focus on the supply of ecologically clean products determines the need for a complete reconstruction of both technical equipment and management methods. Accounting is an integral tool for effective management and control over the rational use of resources by business entities. Therefore, the issue of developing the theoretical and metoeuroogical foundations of accounting of business processes through the prism of the implementation of European standards is relevant.

An important step on the way to European integration, which allows domestic business entities to compete freely on the world market, and investors to better understand the financial situation of Ukrainian enterprises, is the harmonization of cost accounting for the production of ecological products in Ukraine in accordance with the legislation of EU countries. It should be noted that bringing accounting matters into compliance is part of the policy of harmonization and unification of the legislation of Ukraine, the main task of which is to ensure the freedom of entrepreneurial activity in the European space. Today, the legal basis of this accounting policy is defined in Article 44 (2) of the «Treaty establishing the European Community». As part of the annual plans for the implementation of the Law «On the State Program of Ukraine's Adaptation to the European Union»³⁶ a mechanism for the

³⁶On the State Programme for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union: The Law of Ukraine on March 18, 2004. No. 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

direct application of international financial reporting standards (IFRS) was introduced in Ukraine, which is the main issue of adapting Ukrainian legislation to the *acquis communautaire* in the field of accounting.

One of the most significant discussions in the modern accounting society is the establishment of a new role of accounting and analytical information in the system of making strategic and operational decisions for the management of production activities of enterprises on the basis of current IFRS. This issue is especially relevant in the context of companies' desire for sustainable development, which meets the needs of modern society without risking the ability of future generations to meet their own needs. It is the increase in the volume of production of ecological products that have a negligible impact on the environment at all stages of their life cycle, from production to consumption and disposal, that helps to reduce the negative impact of human activity on the environment and improve people's quality of life. It should be noted that effective production activity, at the current stage of the development of the bioeconomy, requires additional research, the study of a number of theoretical and practical aspects of the rational organization of accounting, analysis and calculation of the cost of ecological products, taking into account the experience of European countries.

The process of market transformation of the cost accounting system at domestic enterprises does not always meet modern requirements. The main restraining factors include: instructional and methodical materials on the organization of cost accounting for the production of ecological products, which require updating and harmonization with EU legislation; insufficient compliance with modern requirements for the regulation of the display of production activity in the existing regulatory and legal framework; imperfection of primary documents on production cost accounting. The accounting policy and nomenclature of cost accounting items do not fully take into account the specifics of ecological production. Solving these problems will allow us to move to a new level of organization of cost accounting, increase analytical information and efficiency in managing the company's activities

in accordance with the requirements of the European market.

The European Union has extensive experience in the field of regulation of cost accounting and formation of production costs. The first standards on this issue were developed back in the 1970s, since then they have been repeatedly revised and improved. Today, Standard 2 «Production costs» is in effect in the EU (IAS 2 «Inventories»)³⁷ which determines how the company should account for production costs, namely by including in the cost of production all costs that are directly related to production, as well as all general production costs that can be allocated to a certain batch of products.

The main principles of accounting for product manufacturing costs in the EU include:

- the accrual principle (product manufacturing costs must be reflected in accounting in the period of their occurrence, regardless of when they were actually paid);
- the principle of correspondence (incomes and expenses must be reflected in accounting in the same period if they have an economic connection with each other);
- the principle of completeness (all costs that may be related to the production of products must be included in the financial statements for this period);
- the principle of prudence (all costs that may be associated with the production of products must be included in the financial statements for this period, even if their exact amount is unknown)³⁸.

In addition, EU countries have specific requirements for accounting for the costs of manufacturing products, namely:

- *Distribution of expenses for periods*: costs that are not related to a specific period of production should be allocated to different periods based on reasonable assumptions;

³⁷IAS 2 «Витрати виробництва» (Inventories). URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias2>.

³⁸Alawattage C., Wickramasinghe D. Strategizing Management Accounting: Liberal Origins and Neoliberal Trends. London : Routledge, 2018. P. 77.

- *Display of costs in financial statements*: production costs should be reflected in the financial statements in the order in which they were incurred;
- *Display of expenses in tax accounting*: production costs that are included in financial statements must also be included in tax accounting, except for cases provided by law³⁹.

Accounting for production costs in EU countries is a complex and multifaceted topic and is governed by many laws and regulations. In the course of the study, the main differences in the organization of accounting for production costs were determined in comparison with other countries. Thus, in the EU countries there is a mandatory system of cost coding, when each cost item must be classified by a certain code, which is determined by the national standard. This code allows businesses to keep records of costs in a standardized form, which facilitates their comparison. There are also special rules for accounting for production costs for certain types of activities. For example, for enterprises engaged in the production of food products, there are special rules for accounting for costs of raw materials, materials and wages. Also, in the countries of the European Union, there are rules for accounting for the costs of manufacturing products for certain types of costs, namely for research and development costs, there are special depreciation rules⁴⁰.

In order to ensure the reliability and objectivity of the financial reporting of EU enterprises, a number of requirements for accounting for production costs have been introduced:

- costs of raw materials and materials used in the production of products must be included in the costs of manufacturing products at the time of their actual use;
- labor costs of employees who are directly involved in the production of products must be included in the costs of manufacturing products at the time of their

³⁹Aseen A. T., Idam A. K., Fashakh M. J. Creative Accounting Standards and its Techniques. *Opción*. 2018. No. 86. P. 1611.

⁴⁰Nazarova H., Kashchena N., Nesterenko I., Kovalevska N., Kashperska A. Theoretical and Methodological Aspects of Improving the Functioning of the Accounting System. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue #54. P. 244. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.23>.

actual payment;

– costs of depreciation of fixed assets used in the production of products must be included in the costs of manufacturing products evenly during the period of their useful use⁴¹.

The mechanism of cost formation of ecological products of domestic enterprises, taking into account the experience of the EU in the organization of cost accounting, should ensure the solution of a number of tasks, the main of which are not only the assessment and calculation of financial results, but also control over economic processes, management of costs for their implementation. Since by the formation of cost we understand the system of accounting for production costs by costing objects and the set of methods of calculating the cost of a costing unit, which is essential for the performance of these and other tasks, is the correct choice of objects of cost accounting and costing. In particular, the scientifically based definition of costing objects serves as a necessary condition for the probability of its results for a deep, comprehensive analysis of the company's activities with the aim of identifying and mobilizing unused reserves, reducing the production cost of ecological products, forming the structure and composition of the analytical costing process for production.

In the economic literature, considerable attention is paid to the issue of detailing expenses by cost items, which is the subject of a debate in which the tendency to expand the nomenclature of cost items prevails. However, not all proposals for expanding the nomenclature of cost items have been thoroughly studied. When determining the composition of articles, it is necessary to take into account the meaning, frequency of use, importance in planning, accounting and analysis, the possibility of distribution between types of products of each article. Grouping by cost items of the object of analytical accounting, and as a result their

⁴¹Algrari A. Y., Rebwar M. A. The Impact of Accounting Information Systems' Quality on Accounting Information Quality. *Reform of Accounting and Auditing Systems-Reality & Requirements*. Kurdistan-Iraq, 2019. P. 4.

expansion, increases the information capacity of the accounting system. However, excessive detailing of information complicates its perception and does not give an opportunity to focus on the main directions. Detailing by cost items cannot be expanded indefinitely. It is necessary to actively use the methodological possibilities of analytical accounting, which allow forming information with multi-level hierarchical detailing - analytical accounts of the 1st level, 2nd level. On the basis of the organizational and technological features of environmental activities that we have highlighted, we recommend using the hierarchical structure of objects for accounting for the production of ecological products (Fig. 1.5). For all accounting objects (type of ecological products - production - production redistribution of the first order - production redistribution of the second order - production stages - processes - types of work) costs are grouped by cost items⁴².

Information grouped by cost accounting objects must meet management requirements and is the basis for the distribution of costs between work in progress and finished types of environmental products, as well as for calculating the entire output and individual environmental products. That is, production costs according to the presented approach are taken into account for different objects depending on the purpose of obtaining information (control and regulation of costs, determination of the cost of ecological products)⁴³. In order to satisfy the management of enterprises, we propose to establish a list of cost accounting objects in two groups. The first group includes cost centers, cost centers, responsibility centers. It is related to the consumption process and therefore satisfies mainly control purposes.

⁴²Pylypenko K. A., Babiy I. V., Volkova N. V., Feofanov L. K., Kashchena N. B. Structuring economic security of the organization. *Journal of Security and Sustainability*. Issues 9 (1). 2019. P. 28.

⁴³Kashchena N., Nesterenko I. Digitalization of Environmental Safety Management as a Tool for Ensuring Sustainable Development. *Integration Vectors of Sustainable Development: Economic, Social and Technological Aspects*: collective monograph. Katowice: The University of Technology in Katowice Press, 2023. P. 111.

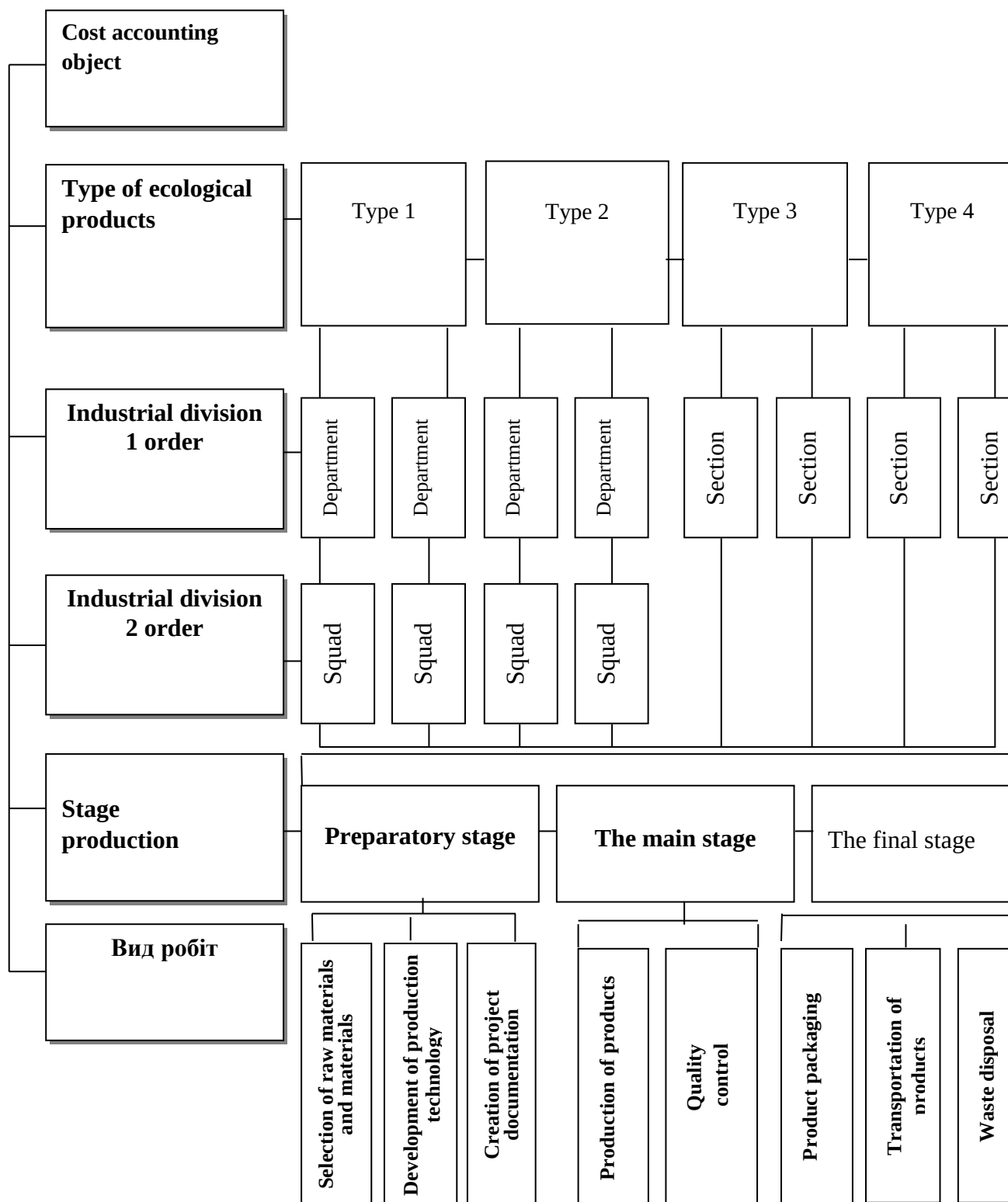

Fig. 1.5. Hierarchical structure of objects accounting for costs for the production of ecological products*

* Author's development

The definition of the second group is due to calculation. The objects of this group are carriers of expenses, which can be considered as types of ecological products, orders of various degrees of readiness, works and services that have consumer value⁴⁴.

Cost accounting and costing are two stages of the same process; there is unity between them, but not identity. On the basis of the conducted research, we propose to consider the cost accounting method according to three classification features: periodicity of calculation, efficiency of cost control, completeness of inclusion of costs in the cost price of ecological products. At the same time, it is advisable to consider the given classification features independently of each other. Therefore, it is worth focusing attention not on the choice of any one cost accounting method, but on the creation of a cost accounting system at each advertising enterprise, which will ensure the solution of the set tasks given the specifics of the enterprise (features of technology and production organization, the nature of the products produced, opportunities, including financial and technical, introduction of new information technologies). It should be noted that in EU countries there are two main methods of accounting for production costs:

- functional method - involves the distribution of production costs by functions, such as production, management and sales;
- object method – used to allocate production costs by objects, such as goods, services or orders⁴⁵.

As a result of the fact that environmental activities are based on the fulfillment of specific orders, it is advisable to use the object method to determine the cost of ecological products at domestic enterprises. Under these conditions, the accounting of

⁴⁴Davydova O., Chebanova N., Kashchena N., Chmil H., Protsenko V. Economic Activity of Enterprises: Methodical Aspects of Assessment. *SHS Web of Conferences NTI-UkrSURT*. 2019. Vol. 67. No. 06012. P. 3. DOI: 10.1051/shsconf /20196706012.

⁴⁵Corsi K., Castellano N. G., Lamboglia R., Mancini D. Reshaping Accounting and Management Control Systems. New Opportunities from Business Information Systems. Switzerland : Springer, 2017. P. 27.

direct costs for the order will be organized on the basis of primary documents reflecting the consumption of materials, wages, and indirect (overhead) costs will be distributed between individual orders in accordance with the accepted basis. At the same time, all costs are considered work in progress until the order is completed. Report costing is made only after the order is fulfilled, which is a significant disadvantage of this method. The cost of a partially completed order is determined conditionally, based on the actual costing of a similar order, as well as accompanying conditions. Also, this method is characterized by a weak domestic regulatory framework, a low level of control over the formation of costs during the production of ecological products. In order to eliminate the mentioned inefficiencies and obtain more accurate differentiated information about the costs of the production process, we suggest using a variant of the modified object method. It provides for the formation of an order for a set of works, united by centers of responsibility. At the same time, costs for orders are grouped with internal detailing by types of work performed, which allows you to determine the cost price of each of them. This detailing of orders will allow for the gradual accumulation of costs, obtaining more analytical information, which allows monitoring the progress of work, the structure of costs, the expediency of their use⁴⁶.

The possibility of assigning indirect costs not proportionally to one or another base (salary, working time of machines, etc.), but according to a given and pre-established norm is indicated C. Mulford та E. Comiskey⁴⁷. At the same time, the accounting approach in all its manifestations was subjected to severe criticism. Thus, A. Khalleefah noticed that the accounting approach can only answer the question of whether this article refers to variable or constant costs. Because there are always

⁴⁶Kashchena N., Nesterenko I. Digitalization of the Innovative Development Mmanagement Information Service of the Enterprise. *Mechanisms for Ensuring Innovative Development of Entrepreneurship* : monograph / ed. by T. Staverska, O. Mandych. Tallinn : Teadmus OÜ, 2022. P. 240. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/31559/1/monograph_2022_Nesterenko.pdf.

⁴⁷Mulford C. W., Comiskey E. E. *The Financial Numbers Game. Detecting Creative Accounting Practices*. Danver : John Wiley & Sons, Inc., 2002. P. 33.

mixed articles, that is, their decomposition cannot be solved by accounting metoeuroogy⁴⁸.

As for the mathematical and statistical direction, it can be noted that it exists in three variants: D.R. Longman – M. Shifa; K. Rummel; A. Voltaire. In the first, metoeuroogy is based on the construction of correlation coefficients between certain types of expenses and the degree of employment; Rummel, calculates correlation coefficients between consumption (costs) and output of finished products; Voltaire, constructs cost curves based on regression coefficients⁴⁹.

The planned direction is implemented in the plankosten system (only direct costs are included in the production account). At the same time, the consumption of production factors is established in advance by volume, types and reasons, as a result of which the entire accounting system is oriented not to the past, but to the future. P. Rybel stood apart from these directions, who argued that indirect costs do not need to be distributed, because all the results of economic activity should be taken into account where they arise. Today, the distribution of indirect costs is regulated by the current legislation of Ukraine (Standard 16 «Costs»), and at advertising enterprises, it should be carried out taking into account the specifics of the activity.

In the course of the research, it was found that in many domestic enterprises, due attention is not paid to the formation of accounting policy, and this negatively affects the accounting and functioning of the enterprise in market conditions. In order to ensure the reliability, completeness and comparability of accounting information, the enterprise should have a properly formed accounting policy in general, and regarding production costs, in particular. Its creation is a rather time-consuming process, because the enterprise has to take into account its assets and liabilities in accordance with the accounting policy developed

⁴⁸Khalleefah A. M. Accounting Engineering as the Base for Enterprise Datadriven Decision-making System Implementation. *Science of Europe*. 2020. Vol. 3. No. 48. P. 26.

⁴⁹Vasilyeva T., Samusevych Y., Babenko V., Bestuzheva S., Bondarenko S., Nesterenko I. Environmental Taxation: Role in Promotion of the Pro-Environmental Behaviour. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2023. Vol. 20. P. 421. DOI: 0.37394/23207.2023.20.37.

by it for more than one year. Since each enterprise has its own peculiarities, the development order must provide for the principles, methods and procedures of implementation that are characteristic of its activity. The main factors that influence the formation of accounting policy include important consolidated characteristics of the economic entity (form of ownership, type of activity) and individual indicators of economic activity (average number of employees, profitability of products). Thus, when forming the accounting policy of a production enterprise, it is necessary to take into account the entire set of characteristics of the participants in the economic process.

Due to the fact that a well-grounded adopted accounting policy allows creating reliable, accurate and complete information about costs, it is necessary to define a list of its elements at the enterprise. At the same time, it should be taken into account that today business entities have alternative options for organizing accounting in many areas of economic activity. That is why, based on the content and details of the issues disclosed in the accounting policy, it is possible to draw a conclusion about the competence of the company's management policy.

The formation of the accounting policy of enterprises that manufacture ecological products is recommended to be carried out according to the following stages (Tbl. 1.3).

Thus, the rational construction of cost accounting largely depends on how justified certain objects of analytical accounting are. Their correct choice and practical application directly affect the organization of all cost accounting, the relationship between primary and effective information. Justified, aggregated and calculated in monetary terms by accounting objects, costs are the main prerequisite for reliable calculation of the cost of ecological products, planning and analysis of activities⁵⁰.

⁵⁰Кащена Н. Б., Нестеренко І. В., Чміль Г. Л. Управління інноваційними біокластерами в умовах цифровізації: організаційно-методичний аспект. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 69. С. 71-78. 75. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/21508>.

Table 1.3

Stages of formation of accounting policy of the enterprise *

Stage	Characteristics of the stage
1	2
<i>Preparatory stage</i>	Determination of issues related to the accounting policy, selection of previously issued documents, analysis of the practice of using individual accounting methods
<i>Stage 1. Identification, analysis, assessment and ranking of factors influencing the choice of accounting methods</i>	Determination of specific conditions, phenomena and processes that affect the development of accounting policy at advertising enterprises is the entire set of characteristics of participants in the economic process
<i>Stage 2. Determination of accounting objects for which the accounting policy is developed</i>	The object of the accounting policy in the study is the costs for the production of ecological products
<i>Stage 3. Selection and justification of accounting policy elements for each method and object</i>	The list of elements of the accounting policy regarding the production costs of the enterprise must contain: a list of cost accounting objects, a working plan of accounts detailing account 23 "Production" by sub-accounts of the 2nd and 3rd order, a list of articles of production cost calculation, a list of constant and variable costs, overhead distribution base, normal production capacity
<i>Stage 4. Designing the selected accounting policy</i>	The selected accounting policy receives an appropriate design in order for it to satisfy the formal requirements for it
<i>The final stage</i>	Control over the implementation and execution, identification of non-euroiks and introduction of appropriate changes

* Author's development

The conducted research showed that at this time general production costs (GPC) constitute a significant share (about 22%) of the cost price of ecological products, and in recent years there is a tendency of their growth. The existing practice of accounting and distribution of overhead costs at the studied enterprises does not correspond to the specifics of environmental activities. With the introduction of new technologies, there is a decrease in the labor costs of workers in the manufacture of ecological products and an increase in indirect costs for automation. Therefore, the method of absorption of overhead costs must be changed, otherwise the calculations of the cost of manufactured ecological products will be inaccurate.

Since the mechanism of distribution of GPC affects the object of taxation, its

application must be justified accordingly when forming the accounting policy at the enterprise. It is necessary to determine for which articles it is worth keeping an analytical account of general production costs and to adopt a basis for their distribution. In enterprises of environmental activities, as a result of the fact that according to Standard 16, in the article «General production costs» the costs belonging to different spheres of activity are collected, we recommend that the analytical accounting of costs on account 91 «General production costs» be divided into three groups:

- maintenance costs and operation of machines and equipment directly related to the technological process of production;
- costs of management and economic maintenance of the production process;
- expenses for ensuring the quality of advertising orders. This will make it possible to establish where and under the influence of which centers of responsibility groups and individual elements of the GPC are created, which, in turn, affects the improvement of the efficiency of planning, control and regulation of enterprise costs⁵¹.

It should be noted that a non-European feature in GPC accounting is the lack of their detailing by production divisions of advertising enterprises. This reduces the efficiency of determining production costs and finding reserves for their savings. The practice of modern accounting requires that the expenses for the maintenance and operation of the equipment are summarized not for the enterprise as a whole, but also for the places of occurrence, that is, for the level of homogeneity. Therefore, GPC for selected analytical groups should be accumulated in accordance with the hierarchical structure of production cost accounting objects, followed by their generalization throughout the enterprise.

The study showed that there is a need to allocate such an analytical group of

⁵¹Corsi K., Castellano N. G., Lamboglia R., Mancini D. Reshaping Accounting and Management Control Systems. New Opportunities from Business Information Systems. Switzerland : Springer, 2017. P. 19.

PPE as costs associated with ensuring the quality of ecological products. In current practice, these costs are taken into account as part of other production costs, which is why it is difficult to isolate and control them. In the economic literature, the following provisions are proposed for accounting for quality costs:

- provide for the collection and distribution account «Costs for product quality management» with two subaccounts («Costs for ensuring the required level of production», «Costs for improving product quality»);
- provide for the collection and distribution account «Costs for quality assurance» with sub-accounts («Costs for control, inspection and quality assessment of ecological products», «Costs for defect prevention and organizational and management costs for quality assurance»);
- select the article «Costs for quality assurance» as part of cost estimation items;
- it is proposed to take into account these expenses on a separate subaccount to the «Production» account – «Expenditures related to improving the quality of products»⁵².

Combining quality assurance costs and quality improvement costs on one account is illegal, because these costs have different sources of origin. The use of separate collecting and distributing synthetic accounts will lead to an excessive accumulation of accounting procedures. However, control over these costs is necessary and can be most effectively implemented as a result of the implementation of the recommended GPC analytical grouping at advertising enterprises.

According to Standard 16 «Costs», GPC are divided into fixed and variable. In turn, the GPC variables are allocated to each unit of production using an allocation base based on the actual capacity of the reporting period. Fixed manufacturing overhead costs are allocated to each unit of production using an allocation base at normal capacity. Thus, the write-off of GPC to the main production account is

⁵²Diers L., Bauman A., Xu H. Quality of Accounting Information for Small Businesses. *The Journal of Global Business Management*. 2017. Vol. 13. No. 1. P. 77.

accompanied by their distribution by types of environmental products and direct cost items in accordance with the selected distribution base. This point is key to understanding possible GPC planning, accounting and control systems as a component of the accounting system⁵³.

Variable production overheads include costs that change directly (or almost directly) in proportion to changes in the volume of activity. Fixed production overheads remain unchanged (or almost unchanged) when the volume of activity changes. However, it is difficult to achieve an absolutely accurate division of costs into fixed and variable costs, so the enterprise is given the right to independently choose them. In management accounting, the division of costs into fixed and variable has a serious practical application. It is most widely used in the construction of graphs for the analysis of the behavior of costs, profit and sales volume, it allows you to determine the point of the critical sales volume, below which production becomes unprofitable.

As a result of the analysis of the activities of domestic enterprises for the reporting period, the main articles were selected, according to which the general production costs are divided into fixed and variable. To keep analytical records of GPC, it is advisable to use a register containing information on the accumulation of variable and fixed overhead costs by centers of responsibility (production repartitions) and by the enterprise as a whole for the reporting period. The summary data of the register provides an opportunity to calculate the normal production capacity based on the results of the year or operating cycle, to study the dynamics of costs. As a register, we recommend using the «Information of accumulation of general production costs of the enterprise». The basis for filling it out are primary documents (payment claims-orders, advance reports, information on the calculation of depreciation, settlement and payment information, and others).

⁵³Чернікова І. Б., Дергільова Г. С., Нестеренко І. В. Бухгалтерський облік за видами економічної діяльності : посібник. Харків : Форт, 2015. С. 57. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/10383>.

The sequence of allocation of general production costs to one or another type of ecological product depends on the basis of distribution. In turn, the choice of the distribution base is determined by the specifics of the enterprise's technological cycle, the degree of homogeneity in terms of the natural material composition of GPC items and the corresponding items of direct costs. At the same time, the principle of the maximum possible correspondence between the dynamics of the selected distribution base and this GPC article is decisive. The purpose of GPC distribution by types of ecological products is to obtain reliable data on the full cost of certain types of products for management purposes, information on profitability, and the degree of optimality of the structure of the provided services. In the case when the natural indicator is chosen as the distribution base, GPC are distributed directly by types of ecological products with the accumulation of general production costs in the cost price of a separate type of product as a separate item of costs – «GPC» (Fig. 1.6, Option 1).

In the event that the value indicator of any item of direct costs is chosen as the distribution base, the full value of the distribution base is first calculated (as the total direct costs for this item for all types of products). then the distribution rate is determined and, on this basis, GPC is written off to the cost price of one or another type of product (Fig. 1.6, Option 2).

Thus, the distribution of GPC at the end of the period by types of environmental products in accordance with the selected distribution base for the purposes of reliable calculation of full cost is the basis of any GPC system and constitutes its essence. The current method of costing calculations at enterprises of environmental activities, in terms of the distribution of overhead costs, is quite imperfect. For many years, mainly one method of distribution is used - proportional to the salary. The conducted research showed that there is little economic relationship between GPC and wages of manufacturing enterprises. Modern enterprises are increasingly equipped with complex automated equipment, for the management of which qualified highly paid employees are hired.

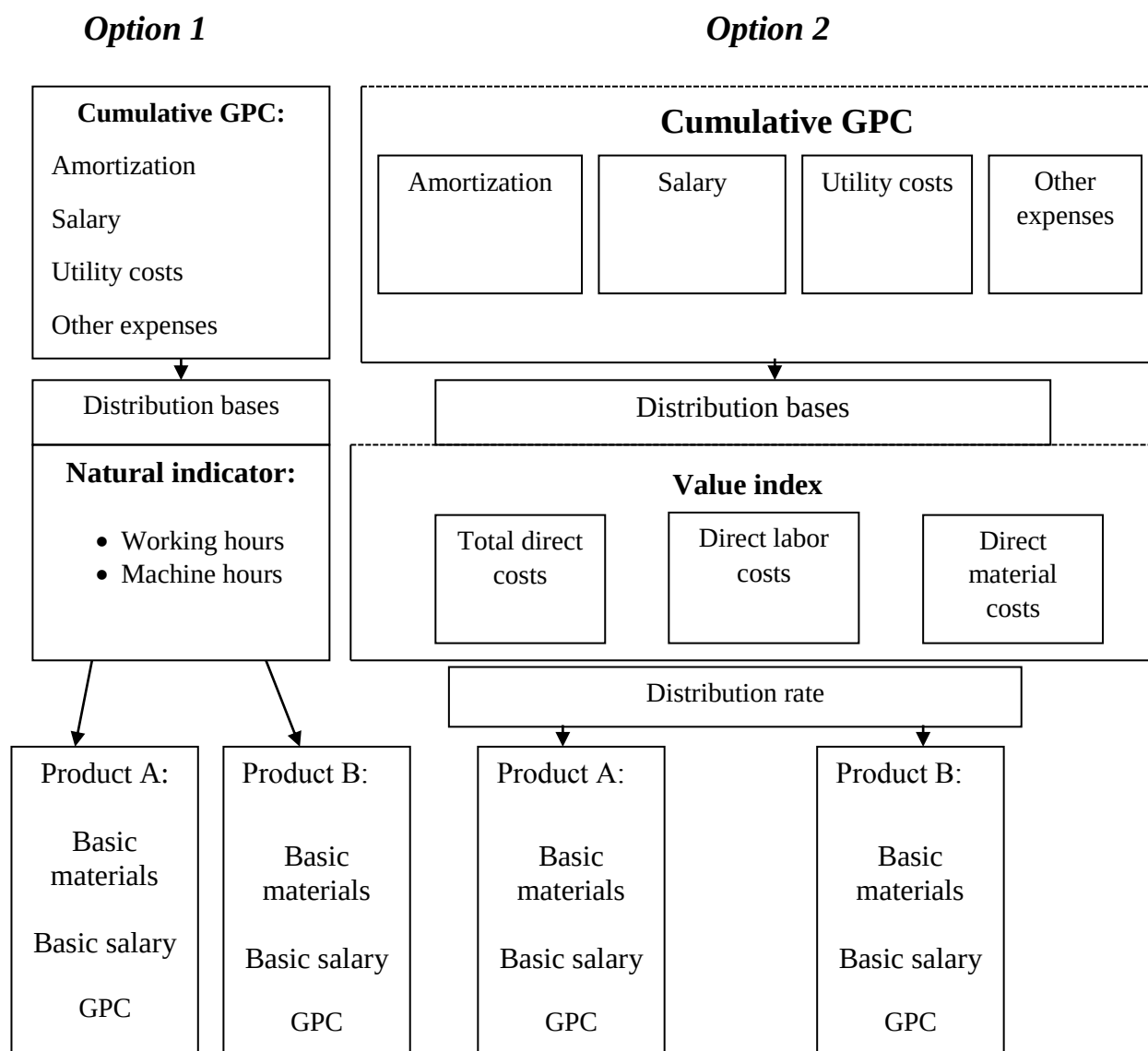

Fig. 1.6. Distribution of general production costs by cost items and types of ecological products*

* Author's development

At the same time, the use of labor costs as a basis for distribution leads to an artificial increase in the cost price of ecological products. As a result, types of ecological products, which have a small specific weight of wages in their cost price, receive unreasonably inflated shares of distributed costs. Orders, the manufacturing processes of which have a high level of mechanization, unjustified underestimation of the share of costs that are distributed. Therefore, domestic enterprises need a more sophisticated method of cost distribution, which would allow to expand the

possibilities of using this basic parameter and to clearly regulate the conditions and order of its application. The problem of GPC distribution is complicated by the fact that environmental activity represents a diverse set of services and types of their organization. Under these conditions, the use of a single universal approach common to all types of ecological products will not be justified. Therefore, at each enterprise, on the basis of a single meteo-eurological concept, it is necessary to justify a system of methodical options that satisfy the specific conditions of the production of ecological products with their modifications. For this, a careful regulation of the choice is necessary, that is, a certain methodical approach to the justification of calculations in specific conditions.

The principle non-European of the current methodology is the use of the relationship between wages and overhead costs, which are distributed not to individual types of ecological products, but to the entire population using a single average coefficient. However, average values apply only to homogeneous units. The distribution of GPC at domestic enterprises should be carried out taking into account the costs of labor embodied in tools, means of processing and costs of live labor. The advantage of this method is that there is no need to calculate estimated rates, and the machine capacity and labor intensity indicators are used directly for calculations. This allows you to bring wage indicators for various types of ecological products to a single level of the obtained machine capacity indicator, after which it can be used as a distribution base. The share of influence of the base should depend on the specific weight of labor-intensive services and material- and capital-intensive environmental products in the structure of types of services. At the same time, the distribution will be carried out according to the formula (1.1):

$$3BB_{распр} = (Cp_{мч} * Bp_{мчф}) * d + (Cp_{з/н} * Bp_{з/нф}) * (1 - d), \quad (1.1)$$

where: $Cp_{мч, з/н}$ – distribution rate for 1 machine hour, 1 euro. production

personnel costs; Бр_{м/чф, з/пф} – basis of distribution based on actual capacity based on machine-hours and production personnel costs; d – the proportion of GPC associated with each of the distribution bases.

The results of the GPC distribution using the combined base are presented in the Table 1.4.

Table 1.4

Allocation of general production costs using a combined base *

Indexes	In total	Per unit of distribution base	Inclusion of general production costs in:	
			Costs for the production of services, «Production» account	Cost of realized services, «Cost of realization» account
Base of distribution according to normal power, A) machine hours B) costs for production personnel	418 14307,95	-	-	-
General production costs for normal capacity, EUR, of them:	8466,47	-	-	-
Variables A) 10.04 EUR*418 hours B) 0.29 EUR * 14307.95 EUR	4197,67	10,04 0,29	-	-
Permanent A) 10.2 EUR *418 hours B) 0.30 EUR* 14307.95 EUR	4268,8	10,2 0,30	-	-
Distribution base by actual capacity, A) machine hours B) costs for production personnel	366 12978,3	-	-	-
Actual general production costs:	8471,58	-	-	-
Variables A) 12 EUR *366 hours B) 0.34 EUR *12978.3 EUR	4384,58	12 0,34	4384,58	-
Permanent A) 11.16 EUR *366 hours B) 0.32*12978.3 EUR.	4087	11,16 0,32	-	-
Constant-distributed (10.2 EUR *366 hours)*0.65+ +(0.30 EUR *12978.3 EUR)*0.35	3880,12		3880,12	
Permanent-undistributed (4087 EUR - 3880,12 EUR)	206,88	-	-	206,88

* Author's development

The calculations shown in the table indicate that the permanent allocated GPC will amount to 3880.12 EUR ((10.2 EUR * 366 hours) * 0.65 + (0.32 EUR * 12978.3 EUR) * 0.35). Only 206.88 euros will be debited to the cost price of ecological products sold unallocated fixed costs. The next stage of GPC accounting is their distribution among orders placed in the reporting period.

At this time, at enterprises, the distribution of GPC for each type of ecological products is carried out in the following way (1.2):

$$3BB_i = \sum 3BB * Kp_{3/n} \quad Kp_{3/n} = \frac{3/n_i}{\sum 3/n}, \quad (1.2)$$

where: $3BB_i$ – GPC, referring to a separate type of ecological products, EUR; $3\pi_i$ – wages of workers engaged in production i ecological products, EUR; $Kp_{3/\pi}$ – distribution coefficient GPC, %; $\sum 3BB$ – the total amount of GPC to be distributed; $\sum 3/\pi$ – the total amount of wages of production workers.

Taking into account the proposed combined base, it is advisable to distribute GPC in the following way (1.3):

$$3BB_i = \frac{3/n_i * Kp_{3/n} + \sum 3BB * Kp_{M\chi}}{2} \quad Kp_{M\chi} = \frac{M\chi_i}{\sum M\chi}, \quad (1.3)$$

where: $M\chi_i$ – time worked by equipment for manufacturing and ecological products, machine hours; $Kp_{M\chi}$ – the GPC distribution coefficient is proportional to the operating time of the equipment, %; $\sum M\chi$ – the total amount of time worked by the equipment, machine-hours⁵⁴.

Formula (1.3), which is used for the distribution of GPC depending on the items of costs for the production of ecological products, should reflect the advantages of the

⁵⁴Jeremy D., Elizabeth H., Ken J. Requirements Engineering. Gewerbestrasse : Springer, 2017. P. 54.

share of production automation (machine capacity) or the costs of production personnel. The formula for the distribution of GPC has the following form (1.4):

$$3BB_i = (\sum 3BB * Kp_{3/n}) * d + (\sum 3BB * Kp_{мч}) * (1 - d), \quad (1.4)$$

where: d – the share of GPC is associated with each of the distribution coefficients⁵⁵.

A comparative calculation of the distribution of GPC for individual types of environmental products according to the current and proposed methods is presented in Table 1.5.

Table 1.5

Distribution of GPC for a separate type of ecological products according to the current and recommended methodology *

Type of ecological products	Total GPC, EUR	Formulas	Calculation
Effective technique			
001	3333,4	$3BB_i = \sum 3BB * Kp_{3/n}$	8264,4*(5234,8/12978,3)
002	2917,9	$Kp_{3/n} = \frac{3/n_i}{\sum 3/n}$	8264,4*(4582,3/12978,3)
003	2013		8264,4*(3161,2/12978,3)
Recommended method			
001	3559,1	$3BB_i = (\sum 3BB * Kp_{3/n}) * d + (\sum 3BB * Kp_{MЧ}) * (1-d)$ $Kp_{3/n} = \frac{3/n_i}{\sum 3/n}$ $Kp_{MЧ} = \frac{MЧ_i}{\sum MЧ}$	((8264,4*(5234,8/12978,3))*0,3 5 + (8264,4*(163/366))*0,65)
002	2400,9		((8264,4*(4582,3/12978,3))*0,3 5 + (8264,4*(94/366))*0,65)
003	2304,4		((8264,4*(3161,2/12978,3))*0,3 5 + (8264,4*(109/366))*0,65)

* Author's development

⁵⁵Drury C. Management and Cost Accounting. United Kingdom : Cengage Learning, 2017. P. 163.

At the same time, the variable and permanent distributed GPC at the enterprise amounted to EUR 8264.4, the total wages of production personnel amounted to EUR 12978.3, the wages of employees, that manufacture products of type 001 – 5234.8 EUR, type 002 – 4582.3 EUR, type 003 – 3161,2 EUR.

The results presented in Table 3 indicate that when using the current methodology, there is an unjustified underestimation of costs attributable to products of type 001 and 003, the production of which requires a significant number of hours of equipment operation (163 hours and 109 hours) and an overestimation of costs for products of type 002, which indicates non-compliance with the specifics of the enterprise's activity and is characterized by a combination of labor-intensive and machine-intensive services. The analysis of the dynamics of increasing costs in specific conditions allows to clarify the ratio of machine capacity indicators for finished ecological products and for transitional residuals of unfinished production. The use of machine capacity indicators to adjust the basic salary, which refers to the finished order and to the balance of unfinished production, contributes to a significant clarification of costing calculations.

Thus, the experience of the integration processes of accounting and financial reporting in Europe shows that for a long time there has been a gradual harmonization of the accounting systems of the EU member states by adapting national legislation and harmonizing the methodology of accounting in different countries. That is why the implementation of the experience of the EU countries in the activities of domestic enterprises is inextricably linked to the improvement of the method of calculating the cost of ecological products, as an integral factor in the optimization of the financial and economic process, which will allow moving to a new level of the organization of cost accounting, increasing the analytical information and efficiency in management activities of business entities.

1.3. Теоретичні засади і світовий досвід оподаткування домогосподарств

Податкові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення справедливого оподаткування доходів громадян і побудови ефективної системи соціального захисту в країні є одними з найгостріших в суспільному розумінні. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження теоретичних засад та світового досвіду оподаткування домогосподарств (сімейного оподаткування) як елементу справедливої податкової системи.

Історичний аспект.

У XX ст., у зв'язку зі становленням соціально орієнтованої моделі держави, що функціонує на ринкових засадах, поширюється сімейне оподаткування, тобто оподаткування доходів осіб з урахуванням чисельності дітей. Така форма оподаткування є логічним результатом розвитку соціально-економічних відносин у державах, що прагнуть максимізувати суспільний добробут. Держава суспільного добробуту у найширшому розумінні цього терміну повинна забезпечувати громадян не тільки мінімальним набором суспільних товарів і послуг, які визначалися ще класиками (А. Сміт, Дж. Мілль та ін.), але й забезпечувати ефективне функціонування системи соціального захисту та соціального забезпечення. А це вимагає як додаткових витрат, так і додаткових доходів.

Соціально орієнтована держава повинна враховувати не тільки первинні потреби людини, але й її репродуктивні, відтворювальні функції, і не тільки у вузькому, фізіологічному, контексті, але й у ширшому – морально-етичному, культурному, освітянському. Механізм оподаткування сімейного доходу дозволяє враховувати ці обставини і за доходами, і за витратами, оскільки робить можливим застосування тих його складових, які враховують сімейний та соціальний статуси платника податку.

Протягом минулого століття сімейне оподаткування застосовувалось у багатьох високорозвинутих країнах світу. У Франції сім'я є окладною одиницею, де сукупний дохід сім'ї ділиться на кількість осіб. Кожна дитина вважається половиною одиниці. Це так звана «система сімейного коефіцієнта» (*family-quotient system*), яка застосовується для визначення податкових зобов'язань. Швеція має систему подвійних ставок податку, що застосовуються до одружених або самотніх осіб. Інакше кажучи, можуть існувати різні форми сімейного оподаткування, але їх основне призначення – врахувати кількість дітей з метою встановлення і гарантування мінімального прожиткового рівня для кожного. Як вже зазначалося, така система оподаткування є характерною для високорозвинутих країн з чітко вираженою соціально орієнтованою моделлю розвитку і має як переваги, так і недоліки.

Домогосподарство як платник податків.

З теоретичної точки зору, можна виділити декілька суб'єктів-платників податків: окрема фізична особа, родина (сім'я)⁵⁶, домогосподарство. Домогосподарство в різні часи та в різних країнах могло об'єднувати декілька родин.

Поняття «домогосподарство» для цілей оподаткування є ключовим і стосується такого його елементу як платник податку. Безвідносно до нього не можуть існувати інші елементи податку, зокрема, об'єкт, база оподаткування тощо.

Домогосподарство слід розглядати як родину (сім'ю), яка об'єднана кровними зв'язками та має у спільному володінні майно, трудові і капітальні ресурси, сімейний бюджет. Її важливі характерні ознаки також полягають у тому, що вона виступає своєрідним інститутом страхування у традиційних суспільствах, оскільки члени родини контролюють одне одного, аби захистити від девіантної, неприйнятної суспільству поведінки та інших «моральних

⁵⁶Тут і далі поняття «родина» та «сім'я» вживаються як синоніми.

ризиків».

Важливою ознакою родини є те, що її економічним базисом слугує генетичний альтруїзм, що виступає базисом реципрокної поведінки. Як зазначає Г. Беккер у родинях альтруїзм найбільш розповсюджений, ніж в інших організаціях, тому автоматичні реакції альтруїстичних членів родини примушують навіть егоїстичних членів враховувати у своїх поведінці інтереси перших. У протилежному випадку їх очікує покарання за егоїстичну поведінку, оскільки альтруїстичні члени родини почнуть витрачати на них менше часу та інших ресурсів.

Ця властивість родини як платника податків є особливо важливою для цілей оподаткування, оскільки наявність альтруїзму – генетичного, реципрокного, ієрархічного – є важливим стимулом сплати податків як засвідчують сучасні дослідження з психології податкової поведінки (див., наприклад^{57, 58}). Крім того, наявність такої властивості родини важлива для визначення бази оподаткування доходів, майна та в цілому активів домогосподарств.

Інститут родини протягом XX ст. зазнає певної еволюції, що важливо відзначити, говорячи про родину як платника податків. З розвитком ринкових відносин, становленням держав суспільного добробуту, якими були задані високі соціальні стандарти протягом минулого сторіччя, відбувається зміна економічної моделі родини. Кровні зв'язки, що були так важливі для родин у традиційних суспільствах, тепер не мають такого важливого значення, оскільки на заміну родинному страхуванню приходить ринкове, на заміну родинним школам – публічні тощо. Солідарність поколінь в межах родини у ринковій економіці замінюють програми пенсійного і медичного страхування

⁵⁷Torgler B. Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance : dissertation. Basel, 2003. URL: http://edoc.unibas.ch/56/1/DissB_6463.pdf.

⁵⁸Kirchler E. The Economic Psychology of Tax Behaviour. Cambridge : University Press, 2007. 243 p.

(забезпечення), інститути виховання та освіти дітей заміняють необхідність виконання цих функцій в межах сім'ї. Таким чином, поступово важливість інституту родини зменшується. Сучасні суспільства відрізняються, парадоксальним на перший погляд, поєднанням великої кількості шлюбів по любові з великою кількістю розлучень. У сучасних секулярних суспільствах батьки мають менше дітей і більше часу й ресурсів інвестується в кожному окрему дитину порівняно з традиційними суспільствами.

Важливим фактором, що має вплив на домогосподарства (родини) як платників податків, є криза інституту сім'ї, що відбувається як під впливом поширення урбанізаційних процесів, так і внаслідок прямого негативного втручання держави. Щодо останнього можна навести приклад Китаю, в якому запроваджене обмеження рівня народжуваності на загальнодержавному рівні та можливість обрання статі майбутньої дитини призвели до формування цілого покоління молодих людей з надто асиметричним розподілом в межах генерації за гендерною ознакою. Крім того, ми маємо констатувати зміну соціальних, кар'єрних та онтологічних пріоритетів у жінок. В одному з досліджень, присвячених цьому питанню, вказується, що численні інститути існуючого в індустріальних і постіндустріальних країнах сімейного права та правозастосовні практики прямо заохочують розвал сім'ї. До таких належить допомога самотнім батькам незалежно від причини їхньої самотності. Процедури поділу майна, що є явно недружніми для багатії людини, роблять вигідною опортуністичну поведінку, збільшуючи тим самим ризики та витрати для сумлінного подружжя... Набувши великого поширення, інститут аліментів є надто неефективним.

Криза інституту родини в повному обсязі проявляється в Україні, що здебільшого зумовлено соціально-економічними чинниками, а в поточному моменті ситуація ще більше загострилась у зв'язку з повномасштабною війною. Станом на сьогодні в Україні кількість зареєстрованих шлюбів у порівнянні з

1991 р. зменшилась на 56%, за цей же період кількість народжених дітей жінками, які на момент народження не перебували у шлюбі, зросла з 11% до 20%⁵⁹.

До цього переліку проблем слід додати невнормовану в багатьох країнах, у тому числі в Україні, проблему одностатевих, громадянських шлюбів, коли по факту є родина, але з формально юридичної точки зору немає підстав вважати їх як такі, що можуть набути відповідного статусу платника податків.

Інші важливі глобальні тенденції впливають на платників, систему оподаткування в тому числі домогосподарств. Серед них найважливіші та релевантні щодо домогосподарств як платників податків слід назвати такі⁶⁰:

1. Демографічний перехід.
2. Глобалізація та породжувана нею міграція населення.
3. Зростання нерівності за доходами і за майном протягом останніх сорока років як на глобальному рівні, так в межах більшості країн.
4. Цифрова революція.

На додаток до цього, очевидно, що специфічний для України глобальний чинник, що буде мати вплив на подальший розвиток системи оподаткування в цілому, у тому числі системи оподаткування домогосподарств, є триваюча повномасштабна війна і необхідність масштабного відновлення національної економіки після її завершення.

У сучасному глобалізованому світі для цілей оподаткування домогосподарств важливим також є обраний принцип, який застосовується при визначенні об'єкта оподаткування. У міжнародному оподаткуванні теоретично можна виділити два принципи оподаткування:

⁵⁹Демографический кризис Украины. Есть ли шанс на петлю Иммельмана? *Хвиля*. URL: <https://hvylya.net/analytics/268328-demograficheskiy-krizis-ukrainy-est-li-shans-na-petlyu-immelmanana>.

⁶⁰За вимогою Замовника можна представити додаткові аналітичні матеріали, які розкривають вплив зазначених тенденцій на домогосподарства та їх активи як об'єкти оподаткування.

- резидентства (місця розташування платника податку);
- джерела (доходу).

Оскільки одна з вимог ефективної системи оподаткування – нейтральність впливу на економічних агентів, їхні рішення про заощадження та інвестиції, то застосування першого принципу означає, що всі резиденти однієї країни повинні оподатковуватись однаково, незалежно від того, де одержаний ними дохід. У свою чергу, застосування другого принципу означає, що всі джерела доходу повинні оподатковуватись однаково, незалежно від того, де знаходиться резиденція платника податку. Утім, з огляду на те, що між країнами існує істотна диференціація у рівнях соціально-економічного розвитку, маржинальної дохідності капіталу і заощаджень, що деякі емпіричні дослідження навіть констатують тенденцію до дивергенції між країнами, – послідовна реалізація кожного з цих двох принципів стає неможливою. Тим часом на практиці кожна країна де-факто запроваджує систему оподаткування, яка є продуктом симбіозу цих самих принципів⁶¹.

Проблема вибору принципу визнання об'єкта оподаткування домогосподарства у сучасних умовах війни для України є особливо актуальною, оскільки потребує розробки зручного та ефективного механізму подання податкових декларацій за отриманими іноземними доходами.

Наприклад, Україна має близько 8 млн. осіб – українських громадян, які є біженцями за межами України (так звані зовнішньо переміщені особи, далі – ЗПО). Це здебільшого жінки з дітьми, що знаходяться у країнах ЄС. Більшість чоловіків тим часом залишається в Україні. Ситуація триває більше року. Норми і положення міжнародного податкового права мають вищу юридичну силу стосовно вітчизняного податкового законодавства (п.п. 2 ст. 3 розділ 1 Податкового кодексу України, далі – ПКУ). Угоди про уникнення подвійного

⁶¹Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник та ін.; за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання України, 2008. С. 56.

оподаткування хоч і є «модельними», але містять безліч нюансів, що необхідно враховувати при визначенні статусу податкового резидентства.

ЗПО, перебуваючи за кордоном, у разі отримання ними доходу (фінансової допомоги, трудових доходів тощо) з іноземних джерел, мають подати податкову декларацію про майновий стан і доходи. Законодавчою підставою для подання такої декларації є п.п. 170.11.1 п. 170.11 ст. 170 ПКУ, де зазначається що громадяни повинні задекларувати свої іноземні доходи. Звернемо увагу на те, що, згідно з пп. 1 п. 3 ст. 102 ПКУ, «відлік строку давності зупиняється на будь-який період, протягом якого платник податків перебуває поза межами України, якщо таке перебування є безперервним та дорівнює чи є більшим за 183 дні».

Згідно з п. 27 підрозділу 1 розділу XX ПКУ допомога, отримана нашими громадянами з державних бюджетів країн, що їх прихистили, за 2022 і 2023 рр. не оподатковується.

За таких обставин станом на поточний момент є надзвичайно проблематичним і складним адміністрування податку на доходи фізичних, що теоретично може стосуватись активів домогосподарств (родин), як платниками податків (родини, що роз'єднані війною), так і ДПС України. Не кожна країна може запровадити сімейну систему оподаткування, оскільки це вимагає застосування відповідного механізму соціальних гарантій і додаткових бюджетних видатків. Це прямо впливає на міцність та збалансованість системи державних і місцевих фінансів, що, можливо, є найголовнішим обмеженням при використанні системи сімейного оподаткування.

Об'єкти та база оподаткування домогосподарств.

Об'єктами оподаткування домогосподарства в сучасних умовах можуть бути доходи (трудові, підприємницькі, інвестиційні), майно (рухоме й нерухоме), фінансові активи, земля, спадщина, споживання.

У англomовній літературі узагальнюючий термін, який використовується

для визначення об'єкта оподаткування домогосподарств, є поняття «wealth» (багатство). Оскільки більшість з того, чим володіють українські домогосподарства (родини), назвати і в буквальному, і в переносному значенні багатством не можна, то ми будемо вживати поняття «активи» домогосподарств як узагальнюючий термін стосовно різних об'єктів оподаткування.

Оподаткування доходів і майна населення, якими воно володіло, в усі часи відігравало провідну роль у системі фінансів будь-якої держави. Загальну послідовність (модель розвитку) системи оподаткування можна подати як еволюцію від несистемного, непорядкованого оподаткування і навіть експропріації доходів домогосподарств і хазяйств, від подушного оподаткування до прибуткового оподаткування (як вищий прояв соціальної форми оподаткування – сімейне оподаткування) у соціально орієнтованій економіці на добровільній основі або за згодою сторін.

Важливо відзначити, що за останні два сторіччя у зв'язку з процесами індустріалізації, урбанізації, розвитку цифрових технологій, фінансіалізації економіки відбувається зміна структури активів домогосподарств. Якщо до початку ХХ ст. основним активом середньостатистичного домогосподарства була земля, худоба, робочі руки, а основним об'єктом оподаткування натуральний продукт, то протягом минулого сторіччя ця структура активів змінюється у бік зростання для більшості середньостатистичних домогосподарств фінансових доходів, що виступають основним об'єктом оподаткування.

У структурі сукупних ресурсів домогосподарств за 2021 р., за даними Державної служби статистики України (далі – ДССУ), які вона отримує за результатами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, 59,8% становить оплата праці, а доходи від підприємницької діяльності – лише 5,7%. Оскільки трудові доходи в Україні формують основу активів більшості домогосподарств, то варто розглянути його особливості як об'єкта оподаткування. Для набуття податкового статусу доходу як об'єкта та бази

оподаткування важливим є наявність процесу ринкового ціноутворення. Крім того, поняття приватногосподарського доходу обов'язково передбачає певну витрату, необхідну для його одержання. Дохід завжди є винагородою або платою за певну господарську діяльність або надану послугу. Під приватногосподарським доходом слід розуміти тільки ті надходження, що виникли на основі процесу ціноутворення». Остання умова, звичайно, є справедливою, якщо продаж майна не здійснюється у комерційних цілях.

Тому для цілей оподаткування дохід слід трактувати виключно як надходження, що виникають на основі процесу ціноутворення, з урахуванням здійснених витрат у розрізі окремих джерел (форм) доходу або його суб'єктів, що були здійснені для його отримання. Крім того, для цілей оподаткування важливою є адекватна оцінка витрат, які зумовлюють наявність доходу. Для системи оподаткування доходів населення номінальним якорем адекватних затрат (неоподатковуваного мінімуму) слід вважати прожитковий мінімум, оскільки він враховує систему первинних потреб і пріоритетів людини. Цього вимагає також проблема стандартизації процедур оподаткування, оскільки в іншому випадку для кожної особи необхідно окремо визначати усі витрати, пов'язані з отриманням доходу.

Наявність витрат, що має понести платник податку для отримання доходу, є основною регулятивною властивістю податку, що використовується для створення його моделі. У персональному прибутковому оподаткуванні такими елементами є *вирахування стандартні та спеціальні, податкові знижки, податковий кредит*. Якщо стандартні і персональні вирахування (*allowances, deductions*) у вигляді сум компенсацій платникам податків неоподатковуваного (прожиткового) мінімуму, витрат на утримання дітей, житла тощо раніше широко використовувались різними країнами, то сьогодні як елемент податку їх найчастіше починають замінювати на податковий кредит.

З приводу поширення цього методологічного підходу на стандарти сімейного оподаткування А. Соколовська зазначає, що «з позицій теорії

ринкового доходу вирахування на життєзабезпечення – неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а також витрат на утримання матеріально залежних від платника членів сім'ї – є нормативною вимогою оподаткування, згідно з якою оподатковуваним доходом може бути лише вільний від сплати податку дохід, тобто дохід, «очищений» від неминучих приватних витрат. Таке «очищення» доходу відповідає принципу платоспроможності, вимогам соціальної держави, правовому гарантуванню окремих соціальних інститутів, зокрема, сім'ї та шлюбу»⁶².

Усі доходи домогосподарства можна класифікувати за джерелами їх походження та відповідним податковим статусом (табл. 1.6). Важливо відзначити, що оскільки в процесі надання трансфертів (державних, соціальних, родинних) немає процесу ринкового ціноутворення, доходи одержані з цих джерел, не оподатковуються у більшості країн.

Моделі оподаткування домогосподарств у різних країнах.

У провідних економіках світу (США, Німеччина, Франція тощо) присутня практика оподаткування домогосподарств, що дозволяє більшою мірою реалізовувати принцип соціальної справедливості в оподаткуванні. Рівень життя домогосподарства зростає разом із його загальним доходом від праці. Перехід від спільного до індивідуального доходу як бази оподаткування може мати негативний вплив на рівень життя домогосподарства і соціальну справедливість, оскільки в податковій системі з граничними податковими ставками, цей перехід може призвести до того, що дві сім'ї з однаковим сукупним доходом сплачуватимуть різні суми податків до бюджету⁶³. Більш того, можливі випадки, що навіть сім'я із вищим рівнем спільного доходу може сплатити меншу суму податку, залежно від пропорції доходів першого та другого отримувача доходів.

⁶²Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / А. І. Даниленко та ін.; за ред. А. І. Даниленка. Київ : Фенікс, 2008. Т. 1. С.162.

⁶³Apps P., Rees R. Optimal Family Taxation and Income Inequality. *International Tax and Public Finance*. 2018. Vol. 25. P.1093-1128.

Таблиця 1.6

Класифікація доходів за джерелами походження *

Доходи	Форма доходу	Джерело доходу	Податковий статус доходу
1) трудові	заробітна плата, премії, надбавки, винагороди (в т.ч. в натуральній формі)	<i>праця</i> людини	оподатковуються
2) підприємницькі	прибуток, дохід, гонорари, роялті, рента (якщо актив не знаходиться у приватній власності)	<i>праця</i> людини в статусі самозайнятої особи або підприємця	оподатковуються
3) інвестиційні	проценти, дивіденди, роялті (продажу патенту), виграші	заощадження у формі інвестиційних активів, що є результатом <i>праці</i> у минулому	оподатковуються
4) від власності	орендна плата, надходження від продажу рухомого і нерухомого майна, рента (якщо актив є у приватній власності), спадщина	заощадження у формі майна, що є результатом <i>праці</i> у минулому	оподатковуються
5) державні трансферти	пенсії, стипендії, допомоги, субсидії	державний бюджет (податки з <i>праці</i>), ФСС (платежі до ФСС) тощо	не оподатковуються
6) родинна допомога і трансферти	аліменти, грошові перекази (внутрішні і зовнішні)	<i>праця</i> членів родини	не оподатковуються

* Складено автором за даними джерела⁶⁴.

Розглядаючи категорію неоподатковуваного мінімуму доходів домогосподарств, насамперед слід акцентувати увагу на його основних перевагах у сучасних умовах:

1. Зменшення податкового навантаження на домогосподарства з

⁶⁴Швабій К. Модернізація системи оподаткування доходів населення України : дис. д-ра екон. наук : 08.00.08; Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2010. С. 24.

низькими доходами, що дозволяє їм залишати більший обсяг фінансових ресурсів для задоволення своїх базових потреб. До того ж споживання більшої кількості товарів і послуг стимулюватиме економіку та одночасно забезпечить надходження податків на споживання до бюджету.

2. Підвищення рівня життя і зниження рівня бідності. Застосування неоподаткованого мінімуму може допомогти підвищити рівень доходів сімей з невисокими доходами та знизити рівень бідності.

3. Забезпечення реалізації принципу соціальної справедливості. Регулювання розміру неоподаткованого мінімуму може допомогти забезпечити соціальну справедливість оподаткування, оскільки знижує податкове навантаження для найменш оплачуваних верств населення.

Розглядаючи *французьку модель* сімейного оподаткування, зазначимо, що вона представляє безпосередньо оподаткування доходів сім'ї, при цьому загальний дохід сім'ї ділиться на коефіцієнт ("*family quotient*" (*quotient familial*)), який різниться залежно від розміру та складу сім'ї⁶⁵. Зазначений метод дає змогу домогосподарствам розділити свій чистий річний дохід, враховуючи склад, на різні діапазони податку на доходи фізичних осіб (*income tax*). Чистий дохід, ділиться на певну кількість часток, діапазон податку застосовується до кожної категорії, яка визначається сумою відповідної кількості часток у сім'ї. Існують різні фактори, які використовуються для визначення кількості згаданих часток у домогосподарстві, але загалом кожен дорослий член сім'ї еквівалентний 1 частці, а кожен утриманець (дитина до 18 років, особи з інвалідністю тощо) – $\frac{1}{2}$ частки. Отже, сім'я з двох дорослих і двох дітей мала б три частини. Варто зауважити, що існує граничний ліміт застосування пільги для $\frac{1}{2}$ частки (утриманця) – 1567 євро, а у певних випадках

⁶⁵ Income Tax – Family Quotient of a Common-Law Partner. *Le site officiel de l'administration française*. URL: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F34088?lang=en>.

– 3697 євро⁶⁶.

У Франції базою оподаткування виступає спільний дохід сім'ї (чоловіка та дружини, дітей до 18 років). Доходи інших членів родини оподатковуються окремо. Починаючи з 2004 р. застосовується практика спільного оподаткування доходів цивільного шлюбу. Спільний дохід сім'ї коригується на відповідний коефіцієнт (залежно від категорії платників податку), що дає змогу знижувати базу оподаткування для сім'ї. Окрім того, можуть бути застосовані податкові вирахування, які зменшуватимуть базу оподаткування податком. Таким чином, перевагою французької моделі є зменшення податкового навантаження залежно від кількості дітей платника податку.

Неоподатковуваний мінімум доходів сім'ї формується на основі сукупності факторів, зокрема таких як кількість членів сім'ї, доходи, статус подружжя, вік та здоров'я членів сім'ї. Розмір неоподаткованого мінімуму встановлюється на щорічній основі, слід зазначити, що при розрахунку цього показника за основу береться розмір соціальних стандартів, насамперед у сфері доходів – прожиткового мінімуму. На відміну від України, де прожитковий мінімум наразі визначається з бюджетних можливостей його забезпечення у Франції прожитковий мінімум встановлюється урядом на основі проведених досліджень щодо оцінювання витрат на життя. До таких витрат відносять витрати на харчування, житло, одяг, транспорт, здоров'я тощо. При чому кошик послуг постійно розширюється, відповідно до потреб і запитів суспільства, вже тривалий час при оцінюванні розміру цього стандарту включаються витрати на мобільний зв'язок, інтернет, таксі, оренду автомобілів, відвідування перукарні та ресторану, купівля їжі для домашніх тварин. Характерним є включення до споживчого кошику витрат на купівлю лаку для волосся, гелів для душу, косметичних засобів, квітів.

У 2021 р. неоподатковуваний мінімум доходів у Франції був

⁶⁶ Guide to French Income Tax. URL: <https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/taxation/calculations-tax-liability/rates>.

встановлений на рівні 10084 євро на рік для одної особи, 20169 євро на рік для сімейної пари, 25095 євро на рік для пари з однією дитиною, та додатково 5026 євро на рік за кожну наступну дитину. Ці значення можуть змінюватися залежно від різних факторів і змін у законодавстві. Неоподатковуваний мінімум доходів дозволяє зменшити обсяг податків, які повинна сплатити сім'я, та забезпечити їм більшу фінансову стабільність. Крім того, у Франції функціонує система додаткових допомог для сімей із дітьми, низькими доходами та інвалідів, які допомагають забезпечити їм достатній рівень життя.

Традиційна модель (функціонує у США та Німеччині), за якої застосовується спільне декларування доходів подружжя, а розмір домогосподарства враховується під час отримання податкових кредитів і податкових пільг. Така модель не передбачатиме застосування коефіцієнтів і значною мірою буде реалізовуватися завдяки зниженню бази оподаткування за рахунок податкових кредитів або вирахувань. З іншого боку, подружжя за такою моделлю має *право вибору щодо подання спільної або окремої декларації*, що може дати змогу вибрати найбільш оптимальний варіант оподаткування⁶⁷.

Зазвичай доходи сім'ї оподатковуються одним з трьох способів: а) як подружні пари, які подають спільну декларацію про сукупний дохід обох членів подружжя; б) як одружені особи, які подають декларацію окремо та повідомляють про фактичні доходи кожного члена подружжя; в) як голови домогосподарств (лише неодружені особи або особи, які проживають окремо з утриманцями). Усі інші, включаючи дітей-утриманців із достатнім доходом, подають документи як одинокі особи. Разом із тим, виникає проблема щодо застосування до кожного із членів подружжя податкового кредиту або вирахування (наприклад, за навчання) у разі подання окремої податкової

⁶⁷Income Taxes Abroad. *Your Europe*. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/index_en.htm.

декларації.

Неоподатковуваний мінімум доходів сім'ї в США залежить від кількості членів сім'ї та їхнього доходу. З 2021 р. подружня пара, яка подає спільну податкову декларацію, має право на стандартне податкове вирахування (неоподатковуваний мінімум) розміром 25100 доларів США. Натомість для голів домогосподарств неоподатковуваний мінімум становить 18800 доларів США, та 12550 доларів США при індивідуальному оподаткуванні. Варто зазначити, що такий вид податкової пільги індексується на рівень споживчої інфляції. Для платників податків віком 65 років і старше, а також платників, які є сліпими, функціонують підвищені коефіцієнти неоподаткованого мінімуму доходів. Особливі правила застосовуються до дітей, які мають достатній дохід для сплати податку, а також є утриманцями своїх батьків. Крім того, в США існує система податкових кредитів та знижок, які можуть зменшувати податкове навантаження на сім'ї з низьким доходом.

Особливістю оподаткування доходів фізичних осіб у США є те, що платникам податків присвоюються різні види деклараційного статусу: особа, яка не перебуває у шлюбі; подружня пара, що заповнює спільну декларацію; подружжя, що подають окремі декларації; голова сім'ї – особа, яка не перебуває у шлюбі; вдови (вдівці) з дітьми. Ставки податку на доходи для різних категорій осіб диференціюються від 10% до 37% (табл. 1.7).

Крім того, у США застосовується індивідуальний альтернативний мінімальний податок, ставки якого встановлено залежно від сімейного стану платників. На 2021 р. сума звільнення від оподаткування альтернативним мінімальним податком становила 114 600 дол. США для одружених платників податків, які подавали спільну декларацію (половина цієї суми для одружених платників податків, які подають окрему декларацію), і 73 600 дол. США для всіх інших платників податків (окрім маєтків і трастів).

Таблиця 1.7

Ставки федерального податку на доходи у США *

Оподатковуваний дохід, дол США			Ставка податку, %
Індивідуальне оподаткування	Сімейна пара/спільна декларація	Голова домогосподарства	
0 до 13850	0 до 19400	0 до 13850	10
13851 до 52850	19401 до 79850	13851 до 52850	12
52851 до 84200	78951 до 168400	52851 до 84200	22
84201 до 160700	168401 до 321450	84201 до 160700	24
160701 до 204100	321451 до 408200	160701 до 204100	32
204101 до 510300	408201 до 612350	204101 до 510300	35
вище 510300	вище 612350	вище 510300	37

* Складено автором за даними джерела⁶⁸.

У Німеччині подружжя може вибрати між двома варіантами: спільне або індивідуальне оподаткування. Зауважимо, що переважна більшість сімейних пар отримує фінансову вигоду від спільного оподаткування, мінімізуючи податкове навантаження домогосподарства. Дохід дітей, які знаходяться на утриманні, не включається до спільного доходу батьків. Застосовуються стандартні пільги за сімейним станом: у разі спільного оподаткування такі пільги подвоюються. Зобов'язання щодо податку на дохід для подружжя, яке оподатковується за моделлю спільного оподаткування, обчислюється так:

1. Розраховується база оподаткування, підсумовуються усі доходи подружжя, які діляться на два.

2. До розрахованої податкової бази (обчисленого доходу) застосовується відповідна ставка податку.

3. Отримана сума податкових зобов'язань подвоюється.

Враховуючи застосування прогресивної шкали оподаткування доходу,

⁶⁸Taxing Wages 2020. *OECDiLibrary*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/047072cd-en/1/3/2/36/index.html?itemId=/content/publication/047072cd-en&_csp_=%2061ab1636a3c5e6e66df4c2ea29c39562&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-1d1e193827.

сумарне податкове зобов'язання для домогосподарства є нижчим, ніж аналогічна сума податку за моделлю індивідуального оподаткування.

У Німеччині при оподаткуванні доходів застосовуються податкові пільги для дітей: у 2019 р. податкові пільги збільшено до розміру 2388 євро для першої та другої дитини, 2460 євро для третьої дитини та 2760 євро для четвертої та наступних дітей. Існує податкова пільга в розмірі 2490 євро на утримання дитини та додаткові 1320 євро на потреби догляду та навчання або навчання (3810 євро). Її розмір може зрости вдвічі, якщо батьки обрали модель спільного оподаткування. Якщо розмір податкового кредиту менший за пільгу, розраховану із застосуванням податкових знижок, платник податку отримує податкову знижку замість податкового кредиту. Також вона подвоюється для одиноких батьків у випадках, коли другий з батьків не сплачує аліменти.

У Німеччині платниками податків податку на доходи є фізичні особи згідно з присвоєними їм податковими класами, завдяки чому подружжя, які обрали спільну модель оподаткування мають різні податкові послаблення. Класи привласнюються кожній працюючій у Німеччині людині. Залежно від податкового класу, який присвоєно працівнику, визначається сума заробітної плати, що не підлягає оподаткуванню. Ставку податку для сімей встановлено від 0 до 45%. Розрахунок податкового зобов'язання у 2020 р. здійснювався на основі формульного підходу та виглядає таким чином:

1. $T = 0$ для $X \leq 9168$
2. $T = (980.14 Y + 1400)Y$ для $9169 \leq X \leq 14254$
3. $T = (216.16 Z + 2397)Z + 965.58$ для $14255 \leq X \leq 55960$
4. $T = 0.42 X - 8780.90$ для $55961 \leq X \leq 265326$
5. $T = 0.45 X - 16740.68$ для $265327 \leq X$

де: X – оподатковуваний дохід (розраховується у євро);

T – податкове зобов'язання (розраховується у євро);

$$Y = \frac{X - 9168}{10000}$$

$$Z = \frac{X - 14254}{10000}$$

У випадку оподаткування доходів сімей за спільним підходом, ці ставки застосовуються до половини спільного оподатковуваного доходу.

Зауважимо, що неоподатковуваний мінімум доходів сім'ї у Німеччині встановлюється парламентом. Він залежить від рівня життя в країні, інфляції та інших економічних факторів. Кожен рік законодавчий орган затверджує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів сім'ї для наступного року. Визначення цього розміру зазвичай базується на рекомендаціях експертів з економіки та соціальних питань, а також на дослідженнях рівня життя та доходів населення у країні. Такий мінімум відображає мінімальний рівень доходів, який потрібен для того, щоб забезпечити базові потреби сім'ї, такі як житло, харчування, одяг, медична допомога та інші. Неоподатковуваний мінімум доходів сім'ї в Німеччині формується залежно від кількості членів сім'ї та їх доходів. Наприклад, на 2021 р. неоподатковуваний мінімум для однієї особи становив 9744 євро на рік, для подружжя – 19488 євро на рік, а для кожної неповнолітньої дитини – 5460 євро на рік. Це означає, що якщо в сім'ї є двоє дорослих та двоє дітей, то їхній неоподатковуваний мінімум складе 29408 євро на рік (19488 євро за пару + 2 * 5460 євро за дітей). Такий мінімум доходів встановлюється з метою забезпечення мінімального рівня життя для сімей з низьким доходом та зменшення соціальної нерівності. Також слід зазначити, що у Німеччині при формуванні параметрів неоподатковуваного мінімуму враховується категорія прожиткового мінімуму (який становить 446 євро на одну особу), неоподатковуваний мінімум удвічі вищий за прожитковий.

Аналогічно як в інших розвинутих країнах ЄС, споживчий кошик складається відповідно до смаків та уподобань жителів Німеччини. Зокрема, у споживчому кошику враховано замовлення піци додому, послуги фітнес-центру або солярію, придбання готових напівфабрикатів і випічки.

У Люксембурзі сімейні пари та пари у цивільному шлюбі (партнери) оподатковуються спільним податком на дохід. Дохід неповнолітніх дітей враховується при визначенні оподатковуваного доходу подружжя. Однак будь-який зароблений дохід, який діти можуть отримувати від роботи, виключається зі спільного оподаткування. З 2018 р. існує можливість подавати окремі податкові декларації для подружніх пар і цивільних партнерів.

Платники податку, які отримують доходи у вигляді заробітної плати, мають право на стандартне мінімальне відрахування з доходів у розмірі 540 євро на витрати, пов'язані з роботою, за винятком проїзду, якщо їх фактичні витрати, що підлягають вирахуванню, не є вищими. Розмір податкових вирахувань подвоюється для подружжя, яке оподатковується спільно. Існують вирахування, що пов'язані з витратами на проїзд до роботи, їх максимальний обсяг на рік становить 2574 євро. Так як інші платники податків, наймані працівники, які не мають особливих витрат (відсотки, страхові премії або внески, окрім соціальних внесків), можуть скористатись стандартним вирахуванням у розмірі 480 євро на спеціальні витрати. Фактичні страхові внески підлягають відрахуванню до ліміту, встановленого законом. За умови, коли обидва члени подружжя мають дохід та використовують спільну модель оподаткування доходу, вони мають право на додаткове вирахування з доходу у розмірі 4500 євро.

У Люксембурзі функціонує прогресивна шкала оподаткування, шкала диференційована від 8 до 42%. Зазначимо, що неоподатковуваний мінімум становить 11265 євро для одного дорослого. Ця сума збільшується на 2998 євро на рік за кожного додаткового дорослого та на 1499 євро на рік за кожену

дитину. Наприклад, якщо сім'я складається з двох дорослих та двох дітей, то їх неоподатковуваний мінімум доходів становитиме 17263 євро на рік.

Крім того, в Люксембурзі функціонує розгалужена система застосування податкового кредиту. З 1 січня 2017 р. передбачено, що податковий кредит в розмірі 300 євро для найманих працівників, самозайнятих осіб та пенсіонерів буде поступово збільшуватися, доки не досягне розміру 600 євро на рік. Ключовою умовою для його застосування є діапазон доходу платника податків від 11265 до 40000 євро на рік. Натомість, для платників податків, які заробляють від 40000 до 80000 євро, податковий кредит поступово зменшуватиметься. А платники податків, які заробляють понад 80000 євро на рік, будуть позбавлені права на застосування податкового кредиту. Податковий кредит у розмірі 750 євро для батьків-одинаків із дітьми буде збільшено до 1500 євро на рік для платників податків із доходом до 35000 євро. Для платників податків із доходом в діапазоні від 35000 до 105000 євро податковий кредит поетапно зменшуватиметься. Для платників податків, які заробляють понад 105000 євро, податковий кредит залишиться на рівні 750 євро⁶⁹.

З 1 січня 2023 р. запроваджено новий податковий кредит для осіб, котрі отримують соціальний мінімум. Податковий кредит становить 70 євро на місяць для працівників, які отримують місячну валову заробітну плату від 1500 до 2500 євро. Для працівників із місячною валовою заробітною платою від 2 500 до 3 000 євро податковий кредит поступово зменшується. Працівники з місячною заробітною платою вище 3000 євро більше не отримують економічної вигоди від податкового кредиту.

Досвід справляння податків із доходів фізичних осіб у розвинених країнах у демонструє, що соціальна спрямованість прибуткового оподаткування

⁶⁹Worldwide Tax Summaries. 2023. *PricewaterhouseCoopers*. URL: <https://taxsummaries.pwc.com/>.

у сучасній ринковій економіці багато в чому формується за рахунок пріоритетної підтримки інституту сім'ї. Переорієнтація податкової практики на надання соціальних пільг при справлянні податку на доходи не окремої фізичній особі, а домогосподарству як суб'єкту оподаткування дозволяє зменшити податкове навантаження на сімейний бюджет платників податків, що мають найбільшу кількість утриманців. Домогосподарство отримує можливість максимально використовувати одержувані його працездатними членами доходи. Це стимулює працездатних платників податків до легального збільшення своїх доходів та значно знижує їх бажання ухилятися від оподаткування.

1.4. Обґрунтування підходів до застосування правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств

Зарубіжна практика вказує, що якнайкращими економічними агентами в ринкових економіках в першу чергу є домогосподарства (домоекономіка), які, за сприятливих умов та бажання, перетворюються з мікробізнесу до малого, середнього та великого бізнесу. У сучасних реаліях сім'я (домогосподарство) несе значне податкове навантаження через зростання частки платних освітніх, соціальних і медичних послуг. Окремі фахівці вважають, що підтримка фінансового благополуччя сім'ї можлива при оподаткуванні загального доходу домогосподарства, а не окремо взятих платників податків. На підставі дослідження доходів і витрат домогосподарств можна провести оцінку та дійти висновку, що більшість витрат домогосподарств на споживання фінансується колективно із загального бюджету домогосподарства, у той час як доходи та майновий стан підлягають оподаткуванню окремо по кожному члену сім'ї. У зв'язку з чим, відбувається невідповідність матеріального стану і податкового

навантаження⁷⁰.

Сімейне оподаткування – це система оподаткування, за якої подружжя здійснює спільне подання декларації про доходи та спільно сплачує податки на основі загального доходу, а також має право на перерахунок податку на доходи. У багатьох країнах, включаючи США, Францію, Люксембург сімейне оподаткування є однією з форм оподаткування.

Світова практика та методологія дослідження домогосподарств орієнтована на грошові доходи, але в Україні, де поширена тіньова зайнятість, а населення з певних причин вимушене приховувати значну частину доходів від реєстрації, існують суттєві розбіжності між заявленими та фактичними доходами. Все це підкреслює актуальність даної теми, особливо в контексті розробки пропозицій щодо правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств в Україні.

Важливість розробки пропозицій щодо правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств в Україні визначається низкою факторів, які впливають на економічну та соціальну ситуацію у країні. Деякі з ключових аспектів, які роблять цю тему актуальною, включають:

- сприяння соціальній справедливості: виникає необхідність розробки таких правил оподаткування, які враховуватимуть різні рівні доходу та можливостей різних домогосподарств;

- стимулювання економічного зростання: ефективна система оподаткування впливає на економічне зростання країни, створюючи стимули для інвестицій та підприємництва та сприятливе економічне середовище;

- підтримка бюджету та фінансової стабільності: реформування системи оподаткування впливає на збільшення доходів бюджету, що є важливим для забезпечення соціальних програм, інфраструктурних розвитків та інших потреб

⁷⁰Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств». Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1509557>.

країни;

- гнучкість в умовах соціально-економічних змін: демографічні зрушення та інші фактори вимагають перегляду та адаптації системи оподаткування для забезпечення ефективності та справедливості;

- вплив пандемії COVID-19: пандемія вказала на необхідність перегляду підходів до оподаткування, враховуючи нові реалії та виклики, з якими стикаються домогосподарства у турбулентному економічному середовищі;

- сучасні технології, цифрові інновації та нові моделі бізнесу необхідно враховувати задля розробки прозорих та ефективних правил оподаткування для домогосподарств;

- залучення інвестицій та конкурентоспроможність вимагають розробки оптимальних правил оподаткування для підтримки підприємництва та поліпшення інвестиційного клімату;

- урахування екологічних вимог вимагають впровадження податкових стимулів та спеціальних правил для домогосподарств, які використовують екологічно чисті технології та сприяють збереженню навколишнього середовища;

- соціальний захист та допомога населенню: розробка правил оподаткування повинна враховувати необхідність забезпечення соціального захисту та надання допомоги населенню, зокрема в умовах економічних труднощів чи кризи;

- глобальні стандарти та міжнародна співпраця: розробка пропозицій щодо оподаткування домогосподарств в країні повинна враховувати міжнародні практики та співпрацю для забезпечення сумісності та ефективності системи оподаткування.

Загальна мета таких пропозицій полягає в створенні сучасної, справедливої, ефективною та конкурентоспроможною системи оподаткування, яка відповідає потребам сучасного суспільства та сприяє сталому економічному

розвитку країни. У зв'язку з цим, розробка пропозицій щодо правил адміністрування оподаткування домогосподарств в Україні є важливим етапом стратегічного управління економікою та соціальною справедливістю, спрямованим на створення ефективної та справедливої системи оподаткування.

Відповідно мета дослідження полягає у визначенні особливостей щодо правил і процедур адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств в Україні.

Під час дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу, синтезу, групування, опису, теоретичного узагальнення та абстрактно-логічний.

Домогосподарство (домашнє господарство) – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують свої кошти та витрачають їх.

Податкові органи (центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань оподаткування (крім випадків, визначених підпунктом 41.1.2 п. ПКУ)⁷¹, законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи.

Доходи домогосподарств – це сукупність надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел у грошовій та натуральній формах, які збільшують активи домогосподарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.

Адміністрування оподаткування домогосподарств включає в себе процеси збору податків від фізичних осіб, які не є підприємцями або корпораціями, але

⁷¹Податковий Кодекс України : Закон України від 23.12.2010 р. № 2856-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

отримують дохід від різних джерел, таких як заробітна плата, оренда, інвестиції, пенсії та інше. Основні аспекти адміністрування оподаткування домогосподарств включають наступне:

- збір інформації: податкові органи збирають інформацію від фізичних осіб про їхні доходи та інші фінансові транзакції. Ця інформація може надходити від роботодавців, фінансових установ, орендодавців та інших джерел;

- облік доходів: податкові органи проводять облік доходів домогосподарств, визначаючи, які доходи підлягають оподаткуванню і в якому обсязі. Це може включати в себе розгляд різних видів доходів, таких як зарплати, відсотки, дивіденди, капіталовкладення та інші;

- визначення податкових зобов'язань: на основі інформації про доходи розраховується сума податку, яку повинні сплатити домогосподарства. Це включає в себе розрахунок ставок податків та відрахувань, які можуть зменшувати загальну суму податку;

- подання податкових декларацій: фізичні особи зазвичай подають податкові декларації, у яких вказується дохід та всі відповідні вирахування. Це дає можливість податковим органам перевірити точність розрахунків податкових зобов'язань;

- обробка податкових декларацій: податкові органи обробляють податкові декларації та перевіряють їх на відповідність законодавству. Вони також розглядають можливі скарги та запити на роз'яснення, які можуть надходити від фізичних осіб;

- збір податків: податкові органи встановлюють процедури збору податків від фізичних осіб. Це може включати в себе автоматичне утримання податків із заробітної плати, сплату податку на нерухомість, а також регулярні внески у вигляді передоплати податку або квартальних податкових платежів;

- контроль і аудит: податкові органи можуть проводити перевірки і

аудити, щоб переконатися, що декларації та обчислення податкових обов'язків відповідають законодавству та є правильними.

Деталізуємо ці пропозиції з врахуванням світової практики, яку можна імплементувати в Україні.

Порядок подання річної декларації про майновий стан і доходи домогосподарств може бути розроблений з метою забезпечення зручності для громадян та забезпечення високого рівня прозорості і дотримання податкових зобов'язань. Нижче наведено загальний порядок, який можна врахувати при розробці такого процесу.

1. Визначення податкового класу, зокрема такими класами можуть бути:

- одиночний (Single) або подружжя без дітей (Married Filing Separately): цей клас застосовується до одиноких осіб або подружжя, які подають декларації окремо. Зазвичай, ставки оподаткування для цих класів можуть бути вищими, ніж для податкових класів, які мають дітей;

- подружжя (Married Filing Jointly) подають спільну податкову декларацію;

- голова сім'ї (Head of Household) – одинокі батьки, які утримують дітей. Зазвичай цей клас має менші ставки оподаткування та додаткові вирахування для дітей;

- діти (Child Dependent), які ще не досягли певного віку, можуть бути включені в декларацію своїх батьків та можуть призводити до отримання податкових преференцій для батьків;

- спільне оподаткування батьків, які розлучені (Divorced or Separated Parents): спеціальний клас оподаткування та податкових пільг, пов'язаних з утриманням дітей;

- пенсіонери та літні люди (Senior Citizens): спеціальні податкові пільги для осіб, які досягли певного віку, які часто відомі як «пенсіонерські пільги»;

- спеціальні класи для ветеранів і осіб з інвалідністю: передбачають пільги та звільнення від податків для ветеранів та осіб з інвалідністю.

Водночас важливо враховувати різниці в правилах оподаткування, такі як пільги, які можуть бути доступні в кожному класі. До того ж, правила можуть змінюватися з часом на підставі змін в законодавстві країни тощо.

Відповідно якщо життєві обставини зміняться, то, як правило, зміниться й клас оподаткування. Наприклад, якщо особа розійдеться/розлучиться з чоловіком/дружиною, овдовіє, вступить в шлюб, якщо народиться дитина чи якщо окрім основної роботи почне ще й підробляти.

2. Визначення строку подання: перший крок – визначення дати, до якої має бути подана річна декларація. Зазвичай цей строк встановлюється законодавством і може бути річним, квартальним або іншим. У даному випадку пропонуємо встановити річну подачу декларації до першого травня наступного року (якщо останній день строку подання податкової декларації припадає на вихідний або святковий день, то останнім днем строку вважається операційний (банківський) день, що настає за вихідним або святковим днем (п. 49.20 ст. 49 ПКУ)⁷².

3. Збір необхідних документів: домогосподарствам потрібно зібрати всі необхідні документи, які підтверджують їхні доходи та майновий стан. Це може включати в себе заробітні плати, банківські виписки, декларації про власність, інвестиційні документи, виписки з банку щодо пенсії або довідка з пенсійного фонду, документи щодо дарунків, спадщина, цільова благодійна допомога, дохід від продажу власної сільськогосподарської продукції, продажу або надання в оренду рухомого та нерухомого майна, продажу цінних паперів та корпоративних прав, провадження господарської діяльності або незалежної професійної діяльності, крім підприємців спрощенців, іноземні доходи, списаний банківський кредит та інші доходи, які не були оподатковані протягом року, допомога переселенцям від КМУ у період воєнного стану тощо.

4. Заповнення декларації: декларація містить інформацію про всі види

⁷²Там само.

доходів і майновий стан домогосподарства. Декларацію слід заповнити докладно та точно, вказавши всі відомості, необхідні для розрахунку податкового обов'язку.

Декларація про доходи домогосподарства повинна мати певну структуру та структурні елементи, щоб збирати необхідну інформацію для розрахунку податку та оцінки фінансового стану осіб. Основні структурні елементи такої декларації можуть виглядати таким чином:

- заголовок: перший розділ декларації, який містить назву форми та дату подання декларації;

- інформація про платника податків: розділ містить особисті дані платника податків, такі як ім'я, прізвище, адреса проживання, поштовий індекс, індивідуальний податковий номер (якщо є) або серія і номер паспорта для релігійних осіб, якщо вони відмовилися від індивідуального податкового номеру, та інші персональні відомості;

- загальна інформація: про стан сім'ї, насамперед стан платника податків (одинак, одружений, голова сім'ї тощо), кількість дітей та інше;

- загальний дохід: сума всіх видів доходів, які отримані протягом оподаткованого періоду. Це включає в себе заробітну плату, відсотки, дивіденди, доходи від оренди, інвестиційні прибутки;

- майновий стан: інформація про нерухомість, автомобілі, фінансові активи, борги та інші майнові об'єкти;

- розрахунковий податковий обов'язок: сума податку, яку платника податків повинен сплатити. Це включає в себе розрахунок ставок податку і звільнень від оподаткування;

- сплачений податок: вказується сума податку, яку вже було сплачено під час податкового періоду;

- підсумок: підписом платник податків підтверджує достовірність наданої інформації;

- додатки і документи: документи для підтвердження вказаної

інформації, їхні копії або відомості про них можуть додаватися до декларації.

Це загальна структура декларації про доходи домогосподарства. Декларація може мати додатки, наприклад, для деталізації доходів членів домогосподарства, їх пільги, знижки, вирахування (за їх наявності). Також до неї можуть бути прикладені додаткові виписки банків, довідки про доходи, виписки з реєстрів щодо субсидій, посвідчення ветеранів бойових дій, переселенців тощо.

5. Встановлення податкової ставки: ставку податку можна встановити на рівні 6% або 18% у прив'язці до Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження спеціального режиму оподаткування доходів, отриманих фізичними особами від здійснення окремих видів діяльності № 10166 від 20.10.2023 р.⁷³ (далі – законопроект № 10166), в якому мова йде про спрощені умови для легалізації понад 500 тисяч самозайнятих осіб й визначення юридичної площини для діяльності онлайн-платформ (гармонізацію законодавства з ЄС – приведення податкового законодавства України у відповідність до вимог Директиви про адміністративне співробітництво (DAC7 Council Directive (EU) 2021/514 of 22 March 2021 amending Directive 2011/16/EU on administrative cooperation in the field of taxation) щодо автоматичного обміну інформацією операторів цифрових платформ). Встановлення правил оподаткування доходів фізичних осіб в рамках спеціального режиму відзначається тим, що при такому підході до оподаткування, ставка податку складає 6%. Однак, ця ставка застосовується тільки в тому випадку, коли загальна сума отриманих доходів за рік не перевищує 153 розмірів мінімальної заробітної плати. У разі перевищення цієї суми, до суми перевищення

⁷³Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження спеціального режиму оподаткування доходів, отриманих фізичними особами від здійснення окремих видів діяльності : Проект Закону від 20.10.2023 р. № 10166. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43005>.

застосовується ставка податку у розмірі 18%.

6. Заходи, пов'язані із впровадженням цифрового підходу до оподаткування, мають численні переваги для як держави, так і для громадян. Держава очікує додаткових надходжень в бюджет завдяки цим новим правилам, а також створюється можливість спрощеного сплати податків для понад 500 тисяч самозайнятих осіб, які діють у ролі «операторів цифрових платформ». Споживачі також мають свої переваги від цієї ініціативи. Система надає можливість спростити та автоматизувати процес обліку доходів, а також надає низьку ставку податку в розмірі 6%. Для цієї категорії самозайнятих осіб, немає необхідності реєструвати статус ФОП, наймати бухгалтерів чи подавати регулярну звітність. Особливу увагу варто приділити ролі цифрових платформ у цьому контексті. Вони виступають у ролі інтерфейсу, який надає податковим органам інформацію про доходи самозайнятих осіб. Це дозволяє вирішити одну з найболючіших проблем – контроль за обліком готівкових надходжень. Такий підхід сприяє детінізації економіки і є важливим кроком у напрямку цифрової трансформації податкової системи. Законопроект № 10166 є результатом тривалої системної роботи й залучення широкого кола експертів, діалогу між державою та бізнесом, взаємодії з банками, учасниками ЕВА (European Business Association), АСС (The American Chamber of Commerce), експертами Економічної платформи та інших учасниками процесу.

7. Встановлення пільг для оподаткування домогосподарств. Пільги для оподаткування доходів домогосподарств можуть бути введені з метою заохочення певних поведінкових моделей, підтримки певних соціальних груп, або для зменшення податкового навантаження на певні категорії громадян. Вибір пільг залежить від соціальних та економічних цілей країни. Ось кілька можливих пільг для оподаткування доходів домогосподарств:

- пільги для сімей з дітьми: зниження ставок податків або надання податкових кредитів для сімей з дітьми з метою підтримки дітей та зменшення фінансового навантаження на батьків;

- пільги для домогосподарств з низькими доходами: зменшення податкового навантаження для домогосподарств з низькими доходами для забезпечення базових потреб та запобігання бідності;
- пільги для пенсіонерів та літніх осіб: зменшення податкових ставок для осіб, які досягли певного віку, для полегшення їхнього фінансового стану;
- пільги для голови сім'ї: спеціальні пільги для одиноких батьків, які утримують дітей, з метою полегшення їхнього фінансового стану;
- пільги для ветеранів і інвалідів: зменшення податкового навантаження для ветеранів або осіб з інвалідністю як визнання їхнього внеску в суспільство та полегшення життя з обмеженими можливостями;
- пільги у сфері освіти: податкові вирахування або кредити для осіб, які інвестують у освіту для себе або своїх дітей;
- пільги у сфері екології: зниження податків для домогосподарств, які встановлюють зелені технології або роблять внесок у збереження довкілля.

8. Подання податкової декларації: після заповнення декларації домогосподарство повинно підписати її та подати до відповідних податкових органів. Податкові органи можуть приймати декларації як особисто, так і електронно через спеціальний онлайн-портал. При заповненні декларації декларуються абсолютно всі доходи, а не тільки ті, через які вона подається, в т.ч. і заробітна плата. Якщо декларація подається в паперовій формі, то пусті поля прокреслюються. При заповненні використовується українська мова. Не повинно бути виправлень чи підчищень. Заповнення здійснюється у гривнях з копійками. При заповненні декларації у загальних питаннях можна керуватися, приміром, Інструкцією щодо заповнення податкової декларації про майновий стан і доходи, затвердженій наказом Мінфіну від 02.10.2015 р. № 859⁷⁴.

⁷⁴Про затвердження форми податкової декларації про майновий стан і доходи та Інструкції щодо заповнення податкової декларації про майновий стан і доходи : Наказ Міністерства фінансів України від 02.10.2015 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-15#Text>.

Електронне подання декларацій: забезпечення можливості подання податкових декларацій та сплати податків онлайн для зручності домогосподарств. В Україні у 2023 р. заплановано цифровізувати діяльність Державної податкової служби (ДПС), зокрема підготовлено Концепцію «Податкова у смартфоні»⁷⁵. Для ДПС основними *індикаторами ефективності* стануть: швидкість та зручність електронних сервісів (зменшення тривалості часу перевірок, опрацювання податкової звітності); рівень детінізації економіки (зменшення кількості перевірок, добровільне декларування, підвищення частки добровільної сплати); удосконалення процедури оскарження рішень⁷⁶. Відповідно до цього першочерговим визначено: модернізацію контакт-центру ДПС, створення інтерактивну навчальну базу для платників та податківців, зручний та зрозумілий дизайн е-кабінету платника податків, підвищення рівня культури добровільного декларування, Smart ФОП, е-аудит (SAF-T) тощо. Також заплановано перезавантаження контакт-центру ДПС, що включатиме аналітику розмов, Call-back для втрачених дзвінків, електронну чергу для відвідування ЦОПП, зворотній зв'язок, можливість оцінки платником податків контакт-центру після завершення ним розмови тощо. Серед іншого очікуваними результатами модернізації контакт-центру стануть: взаємини з платником податків у режимі реального часу, зменшення часу очікування та отримання відповіді, постійне визначення слабких місць у роботі контакт-центру задля вдосконалення його роботи, обізнаність платників з питань податкового законодавства та сприяння високому рівню самостійної сплати податків.

Увагу податківцями акцентовано на удосконалення інтерфейсу, з котрим розбереться кожен платник податків, і переведення податкових процедур і

⁷⁵Клименко К. В., Ухналь Н. М. Цифрова трансформація податкової політики України. *Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26 трав. 2023 р. Одеса, 2023. С. 99-101.

⁷⁶В Україні хочуть запустити концепцію «Податкова у смартфоні». *LIGA ZAKON*. URL: https://biz.ligazakon.net/news/217009_v-ukran-khochut-zapustiti-kontseptsyu-podatкова-u-smartfon.

послуг в електронний формат; інтеграція електронного кабінету з ЄДРСР з метою забезпечення їх виконання; розширення можливостей синхронізації е-кабінету із сторонніми сервісами (М.Е.Дос та інші) і банками переведення податкових процедур і послуг в електронний формат; створення профілю платника, який доступний через е-кабінет платника; можливість подання заявки про відстрочення або розстрочення грошових зобов'язань, податкового боргу тощо⁷⁷.

Важливим також є запровадження е-аудиту (SAF-T (Standart Audit File-Tax)), що є електронним стандартом звітності для обміну даних бухгалтерського обліку. Мета SAF-T – спрощення надання інформації на запит органів державної влади або аудиторів. Очікуваний результат від реалізації полягає в тому, що платник податків, в один клік подаючи декларацію, може перед заповненням перевірити її через програмне забезпечення ДПС, встановити ймовірність ризиків й усунути можливі недоліки, а ДПС після цього не може пред'явити жодних інших претензій; істотне зменшення документальних перевірок. Також серед позитивних факторів впровадження SAF-T можемо відмітити вдосконалення ризик-орієнтованого підходу; підвищення швидкості, точності та ефективності результатів аналізу; накопичення історичного архіву даних; зниження впливу «людського» фактору.

9. Сплата податку: якщо після розрахунків виявляється, що доходи підлягають оподаткуванню, домогосподарство повинно сплатити податок у визначений строк. Таким строком може бути визначено 01 серпня 2023 року, необхідно самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій податковій декларації домогосподарств. В розрізі казначейських рахунків такими можуть бути визначені наступні рахунки, а саме: «11010500» – «податок на доходи фізичних осіб, що сплачується фізичними особами за

⁷⁷Клименко К. В., Ухналь Н. М. Цифрова трансформація податкової політики України. *Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26 трав. 2023 р. Одеса, 2023. С. 99-101.

результатами річного декларування»; «11011001» – «військовий збір, що сплачується за результатами декларування» та є актуальним збором в умовах сьогодення у період дії воєнного стану на території України.

10. Перевірка та аудит: податкові органи можуть обробити та перевірити подану декларацію для переконання в її точності. Якщо виникають сумніви або питання, може бути проведений аудит.

Перевірка декларації:

- перевірка внутрішньої логіки: податкові органи спочатку перевіряють внутрішню логіку декларації, включаючи правильність обчислень та відповідність даних між різними розділами декларації;

- порівняння з попередніми деклараціями: якщо податник подавав декларації в минулому, податкові органи можуть порівнювати дані із попередніми роками, щоб виявити зміни в доходах та витратах;

- перевірка підсумкових цифр: податкові органи перевіряють підсумкові цифри в декларації, включаючи загальний дохід, вирахування та підсумковий податковий обов'язок;

- перевірка обґрунтування вирахувань: податкові органи перевіряють документи та обґрунтування, які були надані разом з декларацією, для підтвердження вирахувань та звільнень;

Податковий аудит. Якщо під час перевірки декларації виникають питання або підозри на порушення податкового законодавства, податкові органи можуть розпочати податковий аудит:

- запит на додаткову інформацію: податкові органи можуть надіслати запити на додаткову інформацію, які стосуються декларації, а також просять надати додаткові документи, які підтверджують подані відомості;

- особиста зустріч з податником: податкові органи можуть запросити платника податків на особисту зустріч для обговорення питань, що стосуються його декларації.

- аудит фінансових записів: податкові органи можуть проводити аудит

фінансових записів платника податків, включаючи банківські виписки, договори, квитанції та інші документи;

- розгляд декларації в деталях: податковий аудит включає ретельний розгляд декларації та всіх пов'язаних документів для виявлення потенційних помилок чи ухилень від оподаткування;

- вирішення питань та встановлення коригувань: у випадку виявлення помилок або недоліків в декларації, податкові органи можуть зробити коригування та визначити, чи потрібно подавати до додаткового оподаткування.

Податковий аудит може бути відносно м'яким інструментом для перевірки декларацій, але в деяких випадках він може призвести до податкових штрафів, податкових перевірок та інших правопорушень, якщо виявлені серйозні порушення. Важливо дотримуватися правил і надавати точну та об'єктивну інформацію при поданні декларації.

1. Попередження про помилки та коригування: якщо виникають помилки чи недорозуміння у декларації, податкові органи можуть звернутися до домогосподарства для уточнень та корекцій (в такому випадку варто подати нову звітну декларацію, а у випадку після закінчення строку подавання уточнену декларацію).

2. Відповідь на запити: домогосподарства повинні відповідати на запити податкових органів і надавати додаткові документи чи пояснення при необхідності.

3. Санкції за порушення: визначення санкцій та штрафів за недостовірну інформацію або невчасне подання декларацій для забезпечення дотримання правил. Установлення штрафів і пені за неподання декларації домогосподарств є важливим інструментом для стимулювання громадян виконувати свої податкові обов'язки та забезпечення прозорості та дотримання податкового законодавства. Нижче подано загальний підхід до встановлення штрафів і пені за неподання декларації, який використовується в Україні. Однак, слід

зауважити, що ці штрафні санкції варто запроваджувати вже після відміни воєнного стану в Україні та це положення повинно мати перехідний період.

Штрафи за неподачу податкової декларації домогосподарств 340 грн – якщо перший раз (п. 120.1 ПКУ). Якщо ж відбулася несплата/недоплата податку, то штрафи такі: 10% визначеного податкового зобов'язання або суми заниження (п. 123.1 ПКУ); 25% визначеного податкового зобов'язання або суми заниження, якщо доведено, що це було умисно (п. 123.2 ПКУ). Якщо протягом 1095 днів орган ДПС повторного визначить суму податкового зобов'язання з ПДФО, розмір штрафу дорівнюватиме 50% цієї суми (п. 123.3 ПКУ). Окрім того, може ще й бути адміністративний штраф. Його застосують, якщо декларацію не подали, подали несвоєчасно або з перекрученими даними. Це може бути попередження або штраф у розмірі 51-136 грн – за перше порушення, і від 85 до 136 грн – за повторного порушення (ст. 164-1 КпАП). Однак з причини воєнного стану згадані штрафи не застосовуються.

Якщо у фізичної особи не було змоги подати декларацію вчасно, то вона має подати її впродовж 6 місяців після відновлення такої змоги (п. 69.1 підрозд. 10 Перехідних положень ПКУ)⁷⁸. Варто забезпечити механізми для контролю та виконання встановлених штрафів і пені, включаючи процедури інкасації і відшкодування заборгованостей.

4. Заохочення до вчасного подання: варто встановити систему заохочення для громадян, які подають декларації вчасно та правильно, наприклад, можливість отримання податкових пільг або знижок. Важливо надавати громадянам достатньо часу для заповнення та подання декларацій та забезпечувати їхню конфіденційність та захист від недозволених доступів до їхньої особистої інформації. Заздалегідь інформуйте громадян про процес і строки подання, і регулярно надавати їм інформацію про їхні податкові права

⁷⁸Податковий Кодекс України : Закон України від 23.12.2010 р. № 2856-VI.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

та обов'язки.

5. Апеляційна процедура: забезпечити можливість для громадян оскаржити штрафи та пені, якщо вони вважають їх несправедливими чи обґрунтованими.

Ці заходи можуть сприяти підвищенню відповідальності громадян щодо подання декларацій про майновий стан та забезпечити більшу дотримання податкових правил і стимулювати прозорість у податковій системі. Важливо також розглядати індивідуальні особливості і можливості країни при встановленні штрафів і пені.

На основі опрацювання вітчизняної літератури та законодавчих й нормативно-правих актів, визначимо, що основними джерелами формування доходів домогосподарств є: заробітна плата; доходи, отримані від власності на землю, капітал, майно; грошові виплати населенню у вигляді трансфертних платежів.

Розробка пропозицій щодо правил адміністрування оподаткування домогосподарств в Україні може бути важливою задачею для покращення системи оподаткування та забезпечення більшої прозорості та справедливості в цій галузі. Нижче наведено кілька можливих пропозицій:

- спрощення процедур оподаткування: зменшення адміністративного тягаря для домогосподарств шляхом спрощення процедур подання декларацій та сплати податків;

- збільшення прозорості і відкритості: забезпечення доступу до публічної інформації про ставки податків, правила та обов'язки оподаткованих осіб. Це допоможе збільшити свідомість та розуміння громадянами їхніх податкових зобов'язань;

- податкові пільги та субсидії: варто переглянути та оптимізувати систему податкових пільг та субсидій для домогосподарств, щоб забезпечити більшу справедливість та ефективність цих заходів, особливо це актуального в умовах війни, для категорій громадян таких як багатодітні сім'ї, ветерани війни,

інваліди;

- податкова освіта: розробка програм податкової освіти для громадян з метою збільшення їхньої фінансової грамотності та розуміння податкової системи. Також заплановано створення онлайн університету та розроблення програм кваліфікації спільно з Державним податковим університетом та НАДС, що в свою чергу сприятиме професійному розвитку податківців на основі проходження навчальних програм, підвищення кваліфікації з урахуванням міжнародного досвіду⁷⁹;

- боротьба з ухиленням від сплати податків: запровадження більш жорстких заходів для боротьби з ухиленням від сплати податків та незаконним обходом податкових зобов'язань;

- діалог з громадськістю: залучення громадськості до процесу розробки податкової політики шляхом проведення громадських слухань та консультацій в частині оподаткування домогосподарств;

- міжнародна співпраця: розгляд можливості співпраці з міжнародними партнерами для обміну досвідом та інформацією щодо оподаткування домогосподарств та боротьби з податковим ухиленням.

Ці пропозиції можуть служити початковою точкою для розробки більш конкретних податкових реформ у сфері оподаткування домогосподарств в Україні. Важливо також здійснювати консультації з експертами, громадськістю та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення широкої підтримки та прийняття реформ.

Отже, адміністрування оподаткування домогосподарств має важливе значення для фінансування державних програм і послуг. Точність та ефективність цього процесу важливі для забезпечення справедливого розподілу податкового навантаження серед населення.

⁷⁹Гетманцев розмістив концепцію «Податкова в смартфоні». *Дебет-Кредит*. URL: <https://news.dtki.ua/law/inspections/81338-getmancev-rozmistiv-koncepciiu-podatкова-v-smartfoni>.

Слід зазначити, що розробка пропозицій щодо правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств в Україні є актуальним завданням, обумовленим рядом факторів, включаючи соціальну справедливість, потреби економічного зростання, фінансову стабільність, технологічний прогрес та глобальні виклики. Спрямована на вдосконалення системи оподаткування, ця ініціатива має на меті створення ефективного, прозорого та справедливого механізму, який враховує різні аспекти сучасного життя та сприяє сталому розвитку країни. Важливо враховувати висновки міжнародного досвіду, забезпечити гнучкість системи в умовах змін, підтримати соціальний захист та стимулювати інвестиції для досягнення комплексного позитивного впливу на економічний та соціальний розвиток України.

Крім того, важливо враховувати партнерський підхід до розробки пропозицій, залучаючи різні зацікавлені сторони, такі як урядові органи, бізнес-спільнота, громадські організації та академічні кола. Широкий діалог може сприяти формуванню більш об'єктивних та доповнюючих підходів до реформування системи оподаткування.

Також важливо враховувати динаміку сучасного світу та адаптувати правила оподаткування до нових реалій, зокрема враховуючи вплив глобальних тенденцій, таких як зміни в робочих моделях, зростання цифрового економічного сектору та збільшення екологічних вимог.

Завершуючи, впровадження ефективних та справедливих правил оподаткування для домогосподарств в Україні вимагає комплексного підходу та системного мислення. Це може стати важливим кроком для підтримки економічного зростання, соціальної справедливості та сталого розвитку країни, роблячи податкову систему більш адаптованою до потреб сучасного суспільства. Для досягнення успіху у впровадженні реформ в сфері оподаткування домогосподарств, важливо враховувати досвід успішних країн та враховувати їхні найкращі практики. Зокрема, можна здійснювати обмін досвідом та співпрацювати на міжнародному рівні, щоб впроваджувати сучасні

стандарти та відповідати високим міжнародним стандартам.

Також важливо забезпечити ефективний механізм моніторингу та оцінки впливу запропонованих змін. Система моніторингу допоможе вчасно виявляти негативні або непередбачувані наслідки та вносити корективи у реформи, щоб вони відповідали реальним потребам суспільства. Забезпечення прозорості та доступності інформації щодо оподаткування також є ключовим елементом успішної реформи. Це сприятиме відповідальності перед громадськістю та забезпечить широкий суспільний розуміння та прийняття запропонованих змін.

Загалом, реформування системи оподаткування домогосподарств в Україні може стати ключовим фактором для підтримки сталого розвитку, соціальної справедливості та економічної стабільності у країні. Важливо враховувати різноманітні аспекти інтересів різних груп населення та взаємодіяти з усіма зацікавленими сторонами для досягнення найбільш оптимального результату.

Розробка пропозицій щодо оподаткування домогосподарств в Україні має також враховувати потребу упровадження гнучких механізмів, які можуть адаптуватися до змін в економічних та соціальних умовах. Наприклад, можливість перегляду ставок податків чи введення податкових кредитів для підтримки осіб з низьким рівнем доходу в період економічних труднощів.

Значна увага також повинна бути приділена вдосконаленню системи збору податків та боротьбі з корупцією в цьому процесі. Використання сучасних технологій, електронного адміністрування та відкритих баз даних може покращити ефективність та прозорість системи оподаткування.

Урядові та законодавчі ініціативи повинні також активно сприяти розвитку підприємництва та інновацій, створюючи стимули для підприємців та забезпечуючи сприятливий бізнес-клімат.

Загалом, голос громадськості, експертів та учасників бізнес-середовища повинен бути врахований у процесі розробки та впровадження податкових реформ, забезпечуючи належне врахування різноманітних поглядів та інтересів

для створення справедливого та ефективного системного рішення.

Важливим елементом є також розробка механізмів соціального захисту для тих, чії доходи найбільше вразливі перед впровадженням нових податкових положень. Гарантування того, що реформи не призведуть до соціальної дискримінації та будуть спрямовані на поліпшення життя всього населення, є ключовим завданням.

У контексті глобальної конкуренції та швидких змін економічного середовища, важливо також сприяти розвитку інновацій та технологічного прогресу. Податкові стимули для досліджень і розвитку, а також спрощення адміністративних процедур, можуть стати каталізаторами для підтримки новаторських рішень у сфері економіки.

Узагальнюючи, впровадження прогресивних та узгоджених податкових реформ для домогосподарств в Україні вимагає комплексного підходу та уважного врахування різноманітних факторів. Нова система оподаткування повинна бути спрямована на досягнення балансу між соціальною справедливістю, економічним зростанням та сталістю середовища, забезпечуючи довгострокові переваги для всього суспільства.

Розгляд питань податкової етики та освіти громадськості є важливим елементом у впровадженні нової системи оподаткування. Забезпечення належного розуміння громадянами податкових обов'язків та переваг, які приносить система оподаткування, може сприяти більшій взаємодії та підтримці з боку суспільства.

Крім того, важливо враховувати міжнародний контекст та взаємодію з іншими країнами. Забезпечення сумісності податкових правил та співпраця в боротьбі з ухиленням від оподаткування може стати ключовим фактором у створенні стабільного та привабливого податкового середовища для бізнесу та інвесторів.

Загальною метою податкових реформ має бути створення сучасної, справедливої та ефективної системи оподаткування, яка сприяє економічному

зростанню, соціальній справедливості та сталому розвитку України в довгостроковій перспективі.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у здійсненні аналізу адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств на прикладі інших країн ЄС та розробка пропозицій та рекомендацій щодо можливості його імплементації у вітчизняні нормативно-правові та законодавчі документи, що регламентують окремі аспекти оподаткування, зокрема в частині входу до складу домогосподарства та виходу з нього його членів, практики взяття на облік та зняття з нього домогосподарств у контролюючих органах, повідомлення контролюючих органів про зміну складу домогосподарства, здійснення контролю за правильністю нарахування ПДФО домогосподарствами, встановлення відповідальності за подання платниками податків податкової декларації про майновий стан і доходи домогосподарства з недостовірними відомостями тощо⁸⁰.

Дискусійність питання запровадження сімейного оподаткування як одиниці (домогосподарства) в соціально-економічній системі полягає в низці чинників, що вимагають детального вивчення та об'єктивного аналізу. Спірність цього питання визначається комплексом факторів, які охоплюють економічні, соціальні та податкові аспекти. З одного боку, прихильники сімейного оподаткування вказують на його потенційні переваги у вигляді стимулювання сімейних цінностей, сприяння демографічному зростанню та розвитку сталих сімейних структур. З іншого, – опоненти такого підходу акцентують увагу на можливих негативних наслідках, таких як нерівномірний розподіл оподаткування серед різних сімейних категорій, втрата фіскальних надходжень та недостатній стимул до індивідуальних зусиль у сфері кар'єрного зростання. Додатково,

⁸⁰Клименко К. В., Озерчук О. В. Світовий досвід застосування правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств на прикладі Федеративної Республіки Німеччина. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 9. С. 95-104.

ефективність сімейного оподаткування може залежати від конкретного контексту соціально-економічних умов та структури податкової системи в кожній конкретній країні. Таким чином, обґрунтоване прийняття рішення щодо впровадження сімейного оподаткування вимагає глибокого аналізу його потенційних вигід та ризиків у контексті конкретної національної економічної та соціальної ситуації.

В умовах війни, де надійність соціально-економічних структур піддається великим випробуванням, обговорення питання впровадження сімейного оподаткування стає ще більш складним і актуальним. Зазначене питання набуває стратегічного характеру в умовах кризи, вимагаючи збалансованого підходу до розгляду ризиків та можливостей. У цьому контексті, обґрунтованість впровадження сімейного оподаткування може визначатися його потенційною роллю у підтримці соціально-економічної стабільності та реабілітації постраждалих сімей. За відповідних умов, сімейне оподаткування може слугувати інструментом соціальної справедливості, спрямованим на підтримку та захист сімей, що потерпають внаслідок бойових дій. Однак необхідно враховувати й можливі ризики впровадження подібних заходів в умовах воєнного стану, такі як складність визначення об'єктивних фінансових ресурсів, висока ймовірність економічних бар'єрів та нестабільність фіскальної системи. Врахування цих специфічних умов у дискусіях щодо сімейного оподаткування вимагає виваженого підходу, базованого на глибокому аналізі ситуації та урахуванні конкретних потреб суспільства в умовах кризової ситуації.

Широке залучення до цієї професійної дискусії учасників, а саме податківців, науковців, експертної аудиторії з питань оподаткування сприятиме формуванню підґрунтя для сталого й інклюзивного розвитку податкової політики та національної економіки загалом, підвищення добробуту всіх громадян України. Реформування національної податкової системи та впровадження стратегічних документів Міністерства фінансів та ДПС

підвищить прозорість бюджету, можливість спрямування фінансових ресурсів на реалізацію державних цільових програм, на раціональне використання обмежених ресурсів, скорочення соціальної нерівності у суспільстві України, зниження рівня корупції тощо. Такий комплексний підхід до реформування надасть потужний імпульс для досягнення високого рівня розвитку національної економіки в середньостроковій перспективі.

1.5. Особливості розвитку митного пост-аудиту в Україні за євроінтеграційних умов

Відповіддю на виклики, пов'язані із процесами глобалізування світового господарства, його цифровізування стали інституційні перетворення вітчизняної митної сфери, її модернізування та гармонійний розвиток.

Вказані тенденції, до яких для вітчизняної митної сфери додається ще євроінтегрування, що активізується протягом останніх років, вимагають підвищення рівнів відповідальності, ефективності всіх форм проведення митного оформлення, митного контролювання. Це потребує злагодженої роботи вітчизняних митних органів, відповідності сучасним вимогам та викликам і загрозам.

Для вітчизняної економіки проблема полягає ще й у тому, що українські митні органи забезпечують «приблизно 40% щорічних надходжень до бюджету країни, працюють за умов, коли 1/3 товарно-грошових потоків сфери зовнішньої торгівлі перебуває в тіні». Враховуючи й те, що внутрішній ринок гуртової, роздрібною торгівлі напряму залежить від тіньового імпортування, це негативно відбивається на рівні законності, прозорості їх діяльності⁸¹. Це є

⁸¹Вдовіна Г., Слатвінська М. Проблеми та перспективи здійснення митного контролю в Україні. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2 (274-275). С. 80.

однією із причин того, що вітчизняній економіці притаманний один зі найбільших рівнів корупції у світі⁸².

Відповідно, євроінтегрування, передбачає вирішення даних проблем з метою запобігання виникненню загроз після вступу України до ЄС (адже 14 грудня 2023 р. Європейська Рада схвалила початок переговорів про вступ України до ЄС, що є значним і перспективним кроком у цьому напрямку).

За сучасних високо динамічних умов ринкового господарювання важливу роль відіграє час на реалізування бізнес-процесів.

Процеси глобалізування постійно розширюючи власні межі, що сприяє розвитку економік держав, зростанню рівня науково-технічного прогресу, перерозподіленню трудових ресурсів, товарному глобалізуванню, формують передумови задля соціально-економічного розвитку держав-членів ЄС, світової спільноти. Очікуваним результатом даного процесу має стати абсолютно вільне переміщення товарів, послуг, об'єктів інтелектуальної власності, капіталів, робочої сили тощо територіями різних держав, поступове нівелювання та зникнення торгівельних бар'єрів між ними. Такі зміни мають поступово запроваджуватися й національною економікою, що сприятиме розвитку і посиленню взаємовигідних партнерських стосунків між Україною та країнами ЄС⁸³.

Саме митний пост-аудит, як елемент пост митного контролювання виступає ключовим елементом при формуванні системи управління в митній справі. Митне контролювання, що здійснюється після випуску товарів дозволить виконувати вимоги для адаптування, уніфікування митного вітчизняного законодавства у митній сфері стосовно спрощення митного

⁸²Корнійчук Н. І. Проблеми та напрями вдосконалення митного контролю і митного аудиту. *Економіка та митно-правові відносини*. 2019. Вип. 9-10. С. 65.

⁸³Прокіпчук Л. І. Досвід Європейського Союзу у питаннях адміністрування митних платежів: теоретичні основи та практичні рекомендації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 3 (81). С.72.

оформлення і контролювання, пришвидшення митних процедур, реалізуючи при цьому покладені на митні служби завдання (дотримання, контролювання виконання норм вітчизняного законодавства України у сфері митної справи, захист економічних, національних інтересів нашої країни, здійснення митного контролювання, оформлення товарів (послуг), транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон, розвиток і вдосконалення форм, методів їх здійснення⁸⁴ тощо).

В Україні існують значні проблеми щодо ефективного, прозорого, прогнозованого функціонування митних органів, його цифровізування, автоматизування, також значне поширення корупціогенних чинників у вітчизняному законодавстві нашої країни саме з питань митної справи.

Тому, вказані проблеми виступають предметом для широкої уваги як з боку наукової⁸⁵, так і з боку експертної (фахової), практичної спільнот. Зважаючи на основні публікації щодо проблематики цієї сфери, можна констатувати, що діяльність Державної митної служби поки що не повною мірою відповідає її потенціалу, потенційній ефективності тощо⁸⁶.

Для їх вирішення необхідне активізування процесів застосування митного пост-аудиту. Це має зайняти важливе місце при застосуванні вітчизняної системи управління ризиками у митній справі, знизити рівень «суб'єктивізму» процесів митного контролювання, понизити рівень корупції тощо.

Митний пост-аудит не лишень має застосовуватися з невизначеною періодичністю, а повинен стати в Україні головним, постійно діючим елементом для подальшого підвищення рівня ефективності діяльності українських митних органів.

⁸⁴Шереметинська О. В., Тюха І. В., Тур О. В. Особливості управління ризиками при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. С. 2.

⁸⁵Батанова Л. А. Митний пост-аудит в Україні та проблемні аспекти його здійснення в сучасних умовах. *Lex Portus*. 2016. № 1. С. 94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2016_1_10.

⁸⁶Качмар О. Митні перевірки: митний пост-аудит та концепція «обґрунтованої підозри». URL: <https://vkr.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri>.

Саме розроблення високоефективної служби пост митного контролювання, аудиту дозволить сучасній митній службі реалізовувати покладені на неї завдання повною мірою.

І активне застосування процедур, що будуть пов'язаними із аудитом (передусім), стане ефективним засобом задля реалізування митного контролювання. Виходячи з цього постає питання прозорості митного пост-аудиту в Україні, а також рівня ефективності його здійснення⁸⁷.

Для покращення умов щодо ведення бізнесу, зокрема спрощення митних процедур для українських підприємств у сфері зовнішньоекономічної (зокрема, зовнішньоторговельної) діяльності потрібно сформувати та застосовувати чітку, прозору, організовану, максимально ефективну систему пост-аудит контролювання (митного пост-аудиту), для суттєвого пришвидшення руху товарів, транспортних засобів через митні кордони України.

Враховуючи те, що Україна вибрала і постійно виборює право на євроінтеграційний вектор руху, формування ефективної системи митного пост-аудиту стає обов'язковим задля виконання вимог згідно із угодою про асоціацію України з ЄС.

Основним міжнародним документом, яким до світової митної практики було запроваджено здійснення митного контролювання шляхом «проведення митного пост-аудиту» виступила Міжнародна конвенція «Про спрощення та гармонізування митних процедур».

Дана конвенція була прийнятою Радою митного співробітництва (із 1994 р. – це Всесвітня митна організація) 18.05.1973 р. у м. Кіото.

Тому дана конвенція відома у митній сфері під скороченою назвою – «Кіотська конвенція»⁸⁸.

⁸⁷Шереметинська О. В., Тюха І. В., Тур О. В. Особливості управління ризиками при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. С. 3.

⁸⁸International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures. 18.05.1973. *World Customs Organization*. URL: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrumentan/pf_revised_kyoto_conv.aspx.

Так званий «митний пост-аудит» був запроваджений задля забезпечення виконання умов Кіотської конвенції щодо спрощення, гармонізування митних процедур (митного оформлення, контролювання тощо). Він залишається й дотепер основною формою митного контролювання в ЄС⁸⁹.

Оглянувши історичні передумови поступового імплементації, втілення та використання вітчизняною митною практикою процедури із проведення митного пост-аудиту необхідно зробити висновки, що вперше митний пост-аудит в Україні запроваджено у оновленому, прогресивному Митному кодексі України у 2002 р.

Саме цей документ є першим на законодавчому рівні України, де було передбачено форму «після» митного контролювання як «перевіряння системи звітності та облікування товарів (послуг), транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, а також своєчасності, повноти нарахування, сплати митних платежів (податків, зборів, тощо)»⁹⁰.

Згідно із визначенням та трактуванням Кіотською конвенцією⁹¹, митний пост-аудит є «формою митного контролювання, яку здійснюють митні органи для перевіряння правильності/достовірності даних, зазначених у митних деклараціях, через вивчення бухгалтерських документів, рахунків, іншої документації, систем управління (менеджменту) бізнесом вже опісля завершення митного оформлення».

Грунтуючись на вказаному тлумаченні поняття, Всесвітня митна організація (далі - ВМО) визначає митний пост-аудит як «процес, що дозволяє працівникам митних органів здійснювати контролювання достовірності даних

⁸⁹Короп О. В. Сутність та призначення митного контролю після пропуску товарів через митний кордон. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 134.

⁹⁰Вакульчик О. М., Фесенко В. В., Чмара А. С. Становлення та проблемні аспекти митного постаудиту імпортно-експортних операцій в Україні. *Економічний простір*. 2019. № 147. С. 8.

⁹¹International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures. 18.05.1973. *World Customs Organization*. URL: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrumentan/pf_revised_kyoto_conv.aspx.

митних декларацій за допомогою перевіряння книг, записів, бізнес-систем, комерційних даних фізичних осіб/підприємств, задіяних у міжнародній торгівлі»⁹².

Згідно із Кіотською конвенцією була розроблена чітка послідовність етапів реалізування митного пост-аудиту, (митного пост контролювання)⁹³, яка є наступною:

1. Зібрання даних щодо підприємства, його організаційної структури управління, інформації про товари (послуги), форми сплати, вартості товарів (послуг), витрати пов'язані із товарами (послугами), докладніша інформація щодо вартості продукції (послуг), методів її встановлення, інформація про проведення і реалізування угоди (контрактів), системи бухгалтерського облікування, запиту необхідної документації (що міститься у інвойсах, рахунках, контрактах, угодах, специфікаціях товарів тощо).

2. Організування та проведення зустрічей перевіряючих органів, з тими, кого вони перевіряють (здійснюють аудит).

3. Безпосереднє реалізування аудиторської перевірки, її оформлення.

4. Формування пост-аудиторських звітів, подання результатів пост-аудиту, можливість наводити роз'яснення, пояснення, тлумачення результатів митного пост-аудиту (за висновками для подальшого офіційного звіту).

5. Складання і оформлення митним органом офіційного звіту відповідно до чинного законодавства країни, міжнародних норм і правил. Представлення даного звіту посадовій особі, що здійснює перевіряння, проведення наступного аудиту задля перевіряння посадовою особою усунення, виправлення виявлених

⁹²Шереметинська О. В., Кравець Ю. Т. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829>.

⁹³International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures. 18.05.1973. *World Customs Organization*. URL: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrumentan/pf_revised_kyoto_conv.aspx.

зауважень⁹⁴ тощо.

Отже, ключовим заданням (метою) запровадження митного пост-аудиту⁹⁵ у контрольно-перевірочну роботу вітчизняних митних органів виступає формування прозорої митної системи, яка була би адекватною сучасним тенденціям світової (зокрема, європейської) торгівлі, відповідала би нормам, прийнятим у розвинених країнах (приміром, країн ЄС, задля тіснішого євроінтегрування України, її митної сфери) та належним чином здійснювала би захист законних економічних прав, інтересів вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, держави, її громадян⁹⁶.

Досягнення цієї мети вимагатиме перш за все виконання певного кола завдань. Першим серед яких є пришвидшення безперешкодного руху товарів, транспортних засобів безпосередньо до кінцевого споживача, виробництва.

Це легко досягається шляхом впровадження і використання на постійній основі митного пост-аудиту. Адже саме митний пост-аудит сприятиме мінімізуванню часу простою товару (транспортних засобів), що займає митний огляд, митні формальності (митне оформлення), накладні й інші «приховані» (із корупційною складовою) витрати, які несе безпосередньо кінцевий споживач.

Скасовуючи затримання при перетині митного кордону (сьогодні як ніколи актуально при очікуванні гуманітарної допомоги, видів озброєння, простих товарів у воєнний час), митний пост-аудит надаватиме переваги саме сумлінним, чесним суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності⁹⁷.

Це стимулюватиме інших вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної

⁹⁴Там само.

⁹⁵Бортнікова М. Г., Чиркова Ю. Л. Митний пост-аудит в Україні: проблемні аспекти та напрями удосконалення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-55>.

⁹⁶Вакульчик О. М., Єдинак Т. С., Книшек О. О. Використання досвіду ЄС в побудові системи законодавчого та методичного забезпечення митного постаудиту в Україні. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2013. № 2 (50). С. 14.

⁹⁷Єдинак Т. С., Єдинак В. Ю. Пост-митний аудит як фактор забезпечення безпеки країни: зарубіжний досвід та українська перспектива. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2008. № 4. С. 73.

діяльності дотримуватися сумлінно чинного законодавства та отримувати такі переваги при перетині їхніми транспортними засобами, товарами митного кордону України у майбутньому.

Разом з тим, спрощення митних формальностей на кордоні у ряді випадків приводить до неможливості об'єктивного визначення митної вартості, класифікування, цільового використання товару, що негативно впливає на рівні економічної безпеки⁹⁸ цілого вітчизняного ринку⁹⁹ та на обсяг податкових надходжень до державного бюджету¹⁰⁰. Але, такі ризики, на нашу думку, компенсуватимуться за умови формування та ефективного функціонування дієвої системи митного пост-аудиту та своєчасного усунення порушень виявлених за його результатами. Таким чином, зведення процесу митного оформлення та проходження митних формальностей до об'єктивно необхідного мінімуму, позитивно впливає на міжнародний імідж держави, зменшує бюрократизм та підстави для зловживань й корупційних дій¹⁰¹.

Все наведене вище підтверджує необхідність своєчасного переорієнтування вітчизняної митної системи. Мова йде про трансформування системи тотального митного контролювання безпосередньо на митних кордонах України у контролювання вже опісля митного оформлення, перетину кордону (тобто митного пост-аудиту).

Перспективами для розбудови і ефективного функціонування системи

⁹⁸Кримчак Л. А., Рудніченко Є. М. Удосконалення інформаційної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств у контексті реалізації основних положень постмитного аудиту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 211.

⁹⁹Короп О. В. Сутність та призначення митного контролю після пропуску товарів через митний кордон. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 134.

¹⁰⁰Завербний А. С., Завербний С. А. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні за євроінтеграційних умов як елементу підвищення рівня економічної безпеки держави. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 29 лист. 2022 р. Кропивницький, 2022. С. 108-112.

¹⁰¹Губіна І. С. Митний постаудит у системі митного контролю: проблеми нормативно-правового регулювання. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2012. № 1. С. 39.

митного пост-аудиту в Україні виступає вирішення певного кола актуальних проблем.

На нашу думку, можна виокремити сучасні проблемні питання щодо ефективного реалізування митного пост-аудиту в Україні. В основному вони є пов'язаними із такими факторами^{102, 103}:

1. Економічними (переважання застосування саме фіскальної функції у митній справі, через переважання у бюджетних надходженнях непрямих податків (мити, в основному імпортне, ПДВ, акциз тощо). Через ці чинники практично руйнується захисна направленість митного оподаткування (частково і процес реалізування митного пост-аудиту), слабо розвиваються напрямки, що її забезпечують.

2. Правовими (прогалини у законодавчій базі України стосовно даного процесу). В чинному законодавстві передбачено, що «митний пост-аудит є формою митного контролювання, пов'язаного із перевірянням документації із митного оформлення», чітко не передбачено захищеність митних аудиторів.

3. Методологічними. Відсутність уніфікування методичних підходів до проведення митного пост-аудиту, низький рівень ефективності матеріально-методологічного забезпечення, що регулює контрольно-перевірочну роботу митних органів (обмеження ґрунтовних досліджень усіх аспектів роботи платника податків, який здійснює зовнішньоекономічну діяльність). У розпорядженні вітчизняних митних органів нерозвинено сучасні високоефективні методики щодо розслідування виявлених податкових порушень (просте передавання виявлених порушень іншим органам втрачає можливість проведення завершального етапу контролювання, повторно митного пост-аудиту), адекватних рівню складності

¹⁰²Хомутенко В. П., Запорожець О. Ф. Система адміністрування митних платежів: теорія та практика функціонування : монографія. Одеса : Друк Південь, 2013. С. 85.

¹⁰³Бортнікова М. Г., Чиркова Ю. Л. Митний пост-аудит в Україні: проблемні аспекти та напрями удосконалення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-55>.

їх здійснення тощо.

4. Людськими. Недостатній освітньо-практичний рівень, незначний досвід працівників в підрозділах, відповідальних за проведення митного пост-аудиту. Притаманні певні недоліки в процесі розроблення тем перевіряння тощо. Значні рівні корупції та бюрократизму у даній сфері.

5. Організаційними. Відсутні уніфіковані методичні підходи щодо формування системи відбору суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що потребують перевіряння.

6. Інформаційними. Недосконала система інформаційного комунікування між всіма суб'єктами-учасниками митного пост-аудиту. Та багатьма іншими.

Також потребують вдосконалення процедури митного пост-аудиту через наявність випадків безпідставних, необґрунтованих застосувань працівниками митниці резервного методу при визначенні митної вартості; значна частка правопорушень інтелектуальної власності під час імпортування товарів; недостатній рівень цифровізування, автоматизування діяльності митних органів, зокрема тих, що здійснюють митний пост-аудит; потреба в удосконаленні органу громадського контролювання при Державній митній службі України¹⁰⁴ тощо.

Також, заслуговує на увагу те, що за приблизними обрахунками втрати держави від даних проблем застосування митного пост-аудиту (зокрема через зазначені вище «прогалини у законодавстві», неефективній роботі митних органів, корупційній складові, активізування контрабанди тощо) сягають понад 4-5 млрд. доларів США протягом одного року, що є надзвичайно високим індикатором. Це обумовлює висновки щодо недостатнього рівня ефективності діяльності вітчизняної митниці, її персоналу, необхідності вдосконалення даної

¹⁰⁴Качмар О. Митні перевірки: митний пост-аудит та концепція «обґрунтованої підозри». URL: <https://vkr.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri>.

діяльності із обов'язковим урахуванням принципів, на яких ґрунтується Антикорупційна стратегія на 2021-2025 рр.¹⁰⁵, а також вимог ЄС, зокрема тих, що вказані у Угоді про асоціацію України з ЄС.

Діагностування процесів становлення, поступового еволюційного розвитку митного контролювання, митного оформлення в нашій країні впродовж останніх десятиліть проходило за умов нестабільності митного законодавства, недостатнього рівня податкової культури, надзвичайно негативного відношення, ставлення платників податків до митної системи через низький рівень її репутації¹⁰⁶. Становлення і активізування розвитку митного контролювання, митного пост-аудиту в Україні протягом останніх десятиліть проходить за умов мінливості вітчизняного митного законодавства, економічних, політичних чинників тощо. Все погіршилося через значне їх дестабілізування через війну з росією.

Не дивлячись на ці перешкоди, українська держмитслужба визначила розвивання системи митного аудиту, митного пост-аудиту одним із пріоритетних напрямків реформування.

Про це, зокрема, свідчать індикатори за 2015-2021 рр. (статистичні дані за 2022-2023 рр. є закритими через війну). Констатуємо також позитивну динаміку проведення митного пост-аудиту в Україні (рис. 1.7, 1.8).

Передусім, кількість проведених документальних перевірок зростає (рис. 1.7).

За 2021 рік підрозділами митного аудиту митниць проведено 868 документальних перевірок (рис. 1.7) що майже в 1,3 рази більше, ніж за 2020 р., в якому було проведено 651 документальних перевірок.

¹⁰⁵ само.

¹⁰⁶Шереметинська О. В., Кравець Ю. Т. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829>.

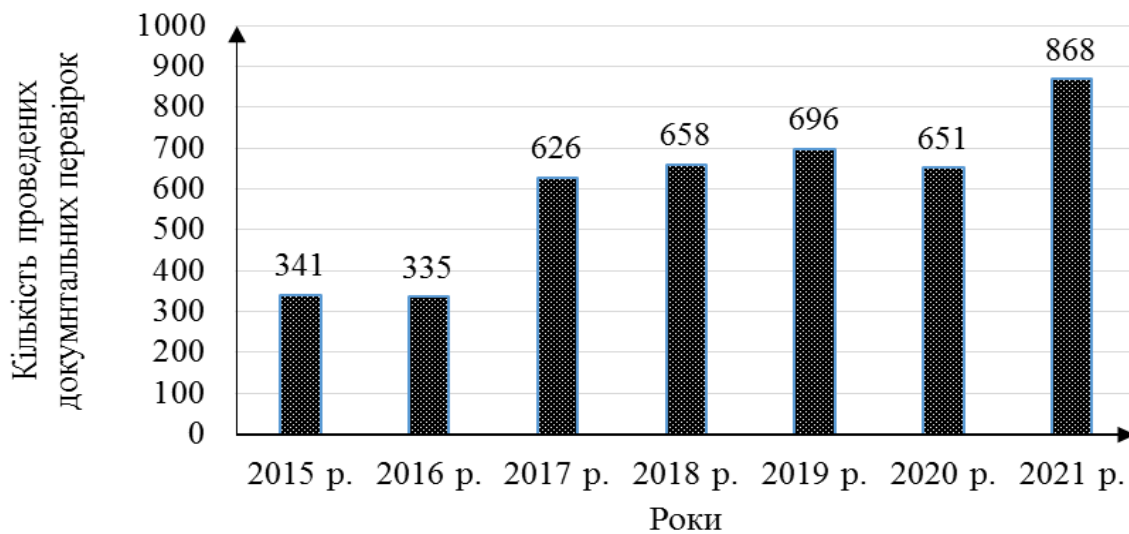

Рис. 1.7. Динаміка кількості проведених перевірок митного пост-аудиту протягом 2015-2021 рр.¹⁰⁷

Розвиток системи вітчизняного митного пост-аудиту формується на засадах системності, плановості, посилення рівня контролювання за виконанням повноважень, посилення аналітичної складової, повноти проведення контрольно-перевірочних заходів тощо.

Динаміка митного пост-аудиту (у порівнянні з індикаторами) за попередні роки також засвідчила не лише збільшення кількості самих пост-митних перевірок але й про розширення напрямків виявлених правопорушень.

За результатами проведених у 2021 р. документальних перевірок (митного пост-аудиту) виявлені порушення митного законодавства, донараховано 342 млн. грн., що в 1,5 рази більше, ніж за аналогічний період 2020 р., в якому донарахування склали 235 млн. грн. (рис. 1.8).

Потрібно наголосити, що статистичні дані за 2022, 2023 рр. поки що є закритими у зв'язку із війною з росією, і сподіваємося стануть відкритими незабаром, після перемоги України.

¹⁰⁷Качмар О. Митні перевірки: митний пост-аудит та концепція «обґрунтованої підозри». URL: <https://vkr.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri>.

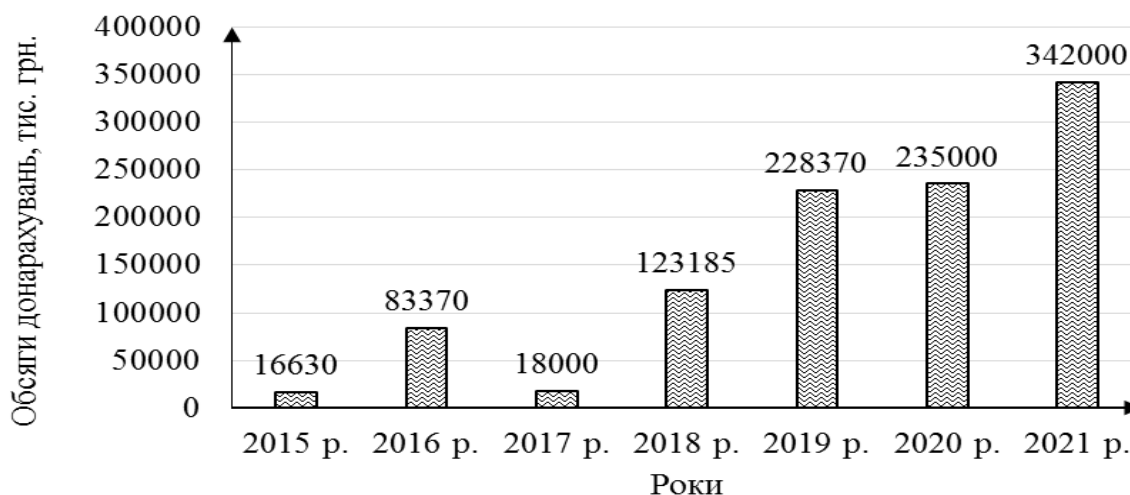

Рис. 1.8. Динаміка донарахування митних платежів за результатами митного аудиту протягом 2015-2021 рр.¹⁰⁸

Таких результатів митного пост-аудиту досягнуто завдяки ефективності використовуваного ризик-орієнтованого підходу щодо відбору підприємств для проведення саме цих пост-митних документальних перевірок, підвищення рівня якості контрольно-перевірочної роботи, рівня кваліфікації самих перевіряючих тощо.

Якщо ж розглянути за сумами перерахування (донарахування) митних платежів до державного бюджету за результатами проведених документальних перевірок підприємств в розрізі митниць за регіональною ознакою, то перше місце серед вітчизняних митниць посіла Київська митниця (8,3 млн. грн.), далі лідирують такі митниці: Вінницька (3,3 млн. грн.), Одеська (3,1 млн. грн.), Львівська (2,9 млн. грн.), Закарпатська (2,7 млн. грн.), Запорізька (1,6 млн. грн.), Волинська (1,2 млн. грн.) (рис. 1.9).

Більша увага приділялася перевіркам законності надання (отримання) пільг від оподаткування та правильності класифікації імпортованих товарів.

¹⁰⁸Там само.

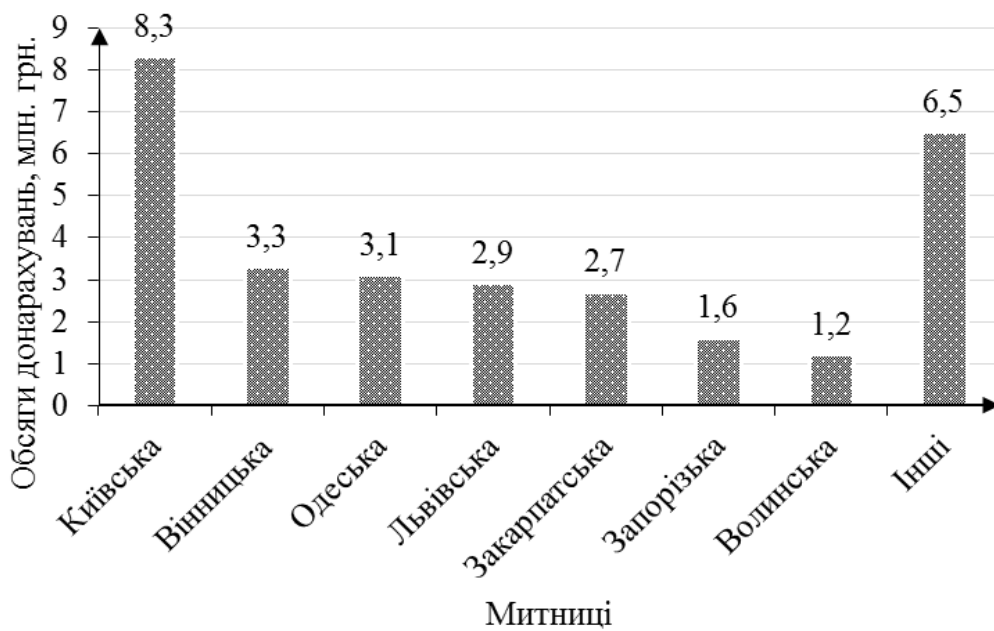

Рис. 1.9. Обсяги перерахування митних платежів (доплата) за результатами проведення митного пост-аудиту в розрізі митниць протягом 2021 р.¹⁰⁹

Структура виявлених під час митного пост-аудиту порушень у 2021 р. виглядає наступним чином (рис. 1.10):

- 29% (97 млн. грн.) – неправомірне отримання пільг з оподаткування;
- 19% (65,8 млн. грн.) – порушення вимог правил класифікації товарів згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності;
- 14% (48,4 млн. грн.) – неправомірне отримання пільг з оподаткування через недотримання вимог митних режимів;
- 9% (32,4 млн. грн.) – недостовірне декларування митної вартості товарів;
- 29% (98,3 млн. грн.) – інші порушення митного законодавства.

Не дивлячись на поступове позитивне реформування, залишаються також проблеми неповноцінного використання митного пост-аудиту.

¹⁰⁹ Там само.

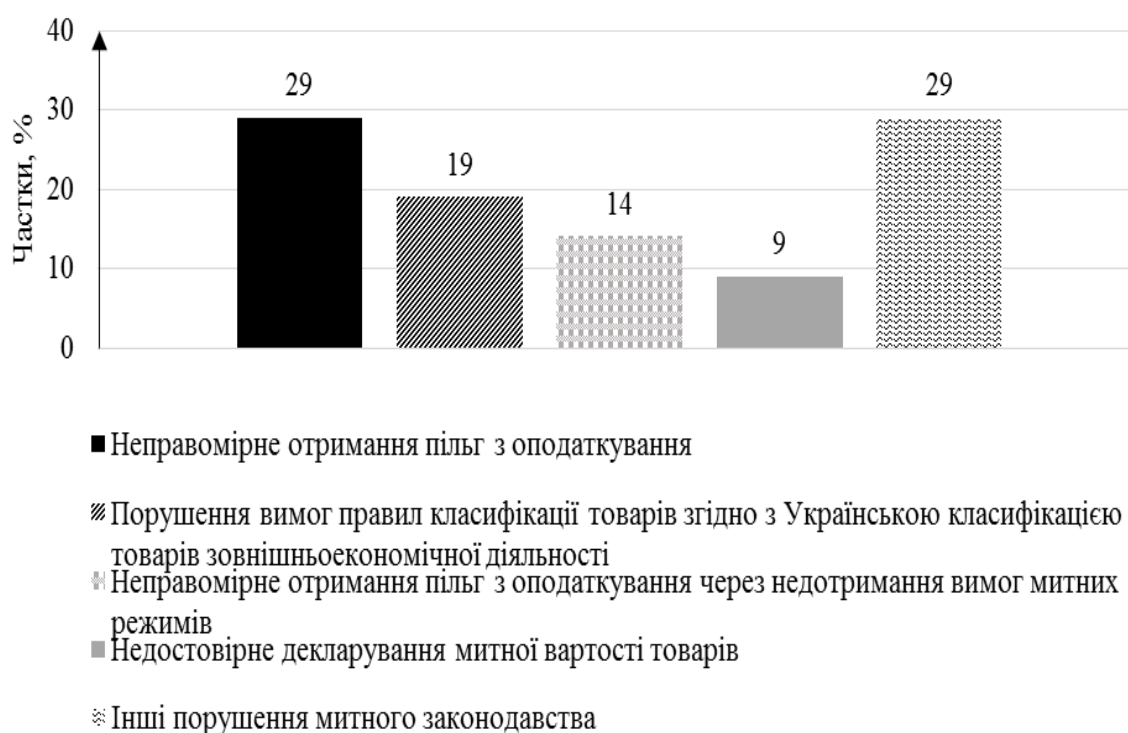

Рис. 1.10. Структура виявлених під час митного пост-аудиту порушень у 2021 р.¹¹⁰

Це стосується неповноти реалізування всього потенціалу пост-аудиту (через обмеження виключно контролюванням повноти сплати митних платежів) не враховуючи детальне оцінювання сутності зовнішньоекономічної операції, недостатній поки що рівень кваліфікації аудиторів, присутність виключно фіскального характеру пост-аудиту.

Митний пост-аудит має стати ключовою частиною єдиної контролювальної системи методів. Основою митного контролювання повинна стати система управління ризиками (рис. 1.11), яка попереджатиме порушення законодавства, для поточного контролювання (контрольовальні процедури), пост-аудиту (документальне перевіряння, орієнтоване на перевіряння в цілому дотримання митного законодавства).

¹¹⁰ Там само.

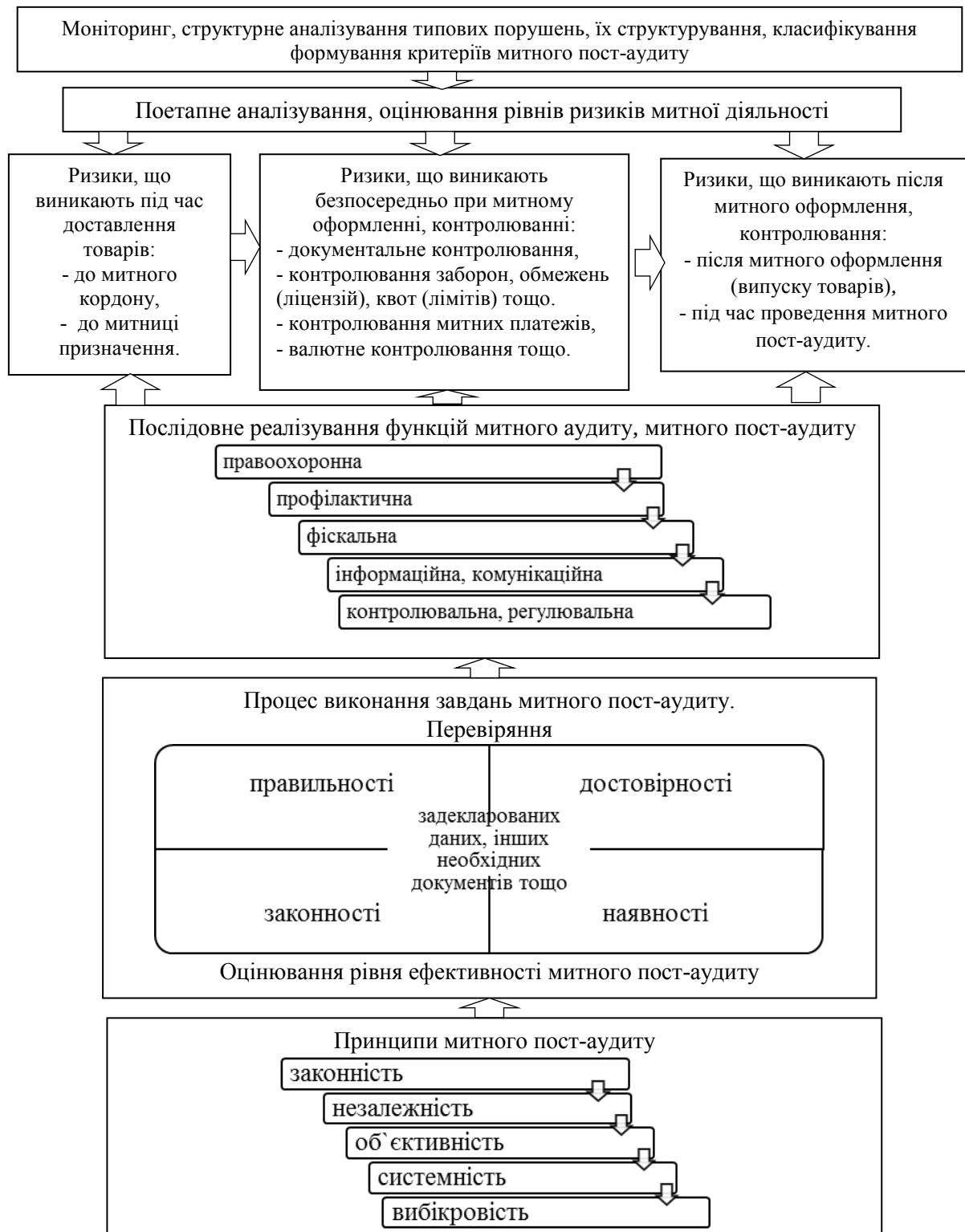

Рис. 1.11. Структурно-логічна схема реалізування митного пост-аудиту на основі застосування ризик-орієнтованого підходу^{111,112}

¹¹¹Гуцаленко Л. В., Марчук У. О., Фабіянська В. Ю. Митний пост-аудит : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2018. С. 161.

Що стосується митного пост-аудиту при воєнному стані, то документальні перевірки дотримання вимог законодавства України з питань митної справи на період до припинення чи скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, не проводилося. Посадовими особами підрозділів митного аудиту під час воєнного стану здійснюється постійне аналізування митних оформлень на предмет виявлення ознак порушень митного законодавства шляхом аналізування документів, відомостей, які надавалися митним органам під час митного оформлення товарів, що переміщувались на митну територію України.

Зважаючи на наведені вище нами проблемні питання митного пост-аудиту в Україні та світовий досвід в даній сфері, можна виокремити наступні напрями його удосконалення, які полягають у необхідності:

1. Уніфікування матеріально-методологічного забезпечення, яке регулює контрольно-перевірочну роботу митних органів.
2. Доукомплектування висококваліфікованими працівниками підрозділів, відповідальних за проведення митного аудиту, а також належно їх матеріально забезпечити.
3. Удосконалення і розвиток системи аналізування та ризик-менеджменту.
4. Поглиблення співпраці і взаємовигідного партнерства контролюючих інституцій в Україні зі закордонними митними установами стосовно одержання попередніх інформаційних даних щодо товарів, їх доставки на вітчизняний митний простір тощо.
5. Створення відокремленого органу в структурі митниць, відповідальних за проведення саме митного пост-аудиту.
6. Розроблення комплексу покарань (суттєвих) за порушення нормативно-

¹¹²Костишин Ю. С. Розвиток митного контролю в системі фінансової безпеки держави: дис. ... доктор філософії: 072 фінанси, банківська справа та страхування. ДУ «Житомирська політехніка». Житомир, 2021. С. 27.

правових норм митного законодавства, що дасть змогу зменшити корумпованість в даній сфері. Відслідковування за дотриманням цього.

Позитивним явищем, є те, що після відновлення митного пост-аудиту, який проводяться вже після пропуску вантажів, транспортних засобів, не затримуючи їх на кордоні, не вдасться ухилитися порушникам.

Активізування пост-митного аудиту сприятиме уніфікуванню, спрощенню, прискоренню митного оформлення, контролювання. Перевагою митного пост-аудиту є також ефективне «балансування» між спрощеннями та ефективністю митного контролювання¹¹³.

З позитивного моменту також потрібно зазначити, що за результатами експертного опитування НАЗК було встановлено, що понад 75% фахівців у сфері митної справи оцінюють ефективність впровадження митного пост-аудиту як чинника зниження корупційних проявів на митниці як «високу» або «дуже високу» (10%)¹¹⁴. Це є позитивною оцінкою системи митного пост-аудиту.

Отже, ключовими стратегічними рішеннями у сфері застосування процедур митного пост-аудиту повинні бути наступні¹¹⁵:

1. Забезпечення безперервного моніторингу рівня ефективності заходів митного пост-аудиту, оприлюднення їх щорічних результатів.
2. Висвітлення частки заходів пост-митного контролювання серед інших форм митного контролювання.
3. Забезпечення нарощування частки митного пост-аудиту серед інших форм митного контролювання.
4. Удосконалення правового поля щодо аналізування, оцінювання рівнів ризиків, розроблення і реалізування заходів щодо управління ними задля

¹¹³Качмар О. Митні перевірки: митний пост-аудит та концепція «обґрунтованої підозри». URL: <https://vkr.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri>.

¹¹⁴Там само.

¹¹⁵Там само.

застосування системи управління митними ризиками для встановлення необхідності проведення митного пост-аудиту.

5. Удосконалення та розширення інформаційної бази для отримання інформації щодо митних ризиків для їх аналізування, систематизування (від експортерів, імпортерів, перевізників, бізнес-асоціацій, митних-асоціацій тощо).

6. Чітке встановлення індикаторів ризику для відбору об'єктів для проведення митного пост-аудиту тощо.

На сьогоднішній день доволі важливо налагодити роботу митного пост-аудиту в Україні, оскільки, на нашу думку, це дасть можливість ефективно виконувати митниці власні функціональні обов'язки/завдання, насамперед ті, що є пов'язаними із проведенням контрольних заходів щодо перевіряння правильності проведення деклараційних процедур, їх інформаційної достовірності, дотриманням нормативно-правових норм митного законодавства, а також захисту державних інтересів тощо. Це дозволить ефективно розвинути наявну систему митного пост-аудиту, що сприятиме пришвидшенню інтегрування України до світового, зокрема й європейського співтовариства.

Пріоритетними завданнями митного аудиту на 2024 рік залишаються такі: підвищення рівня ефективності проведення документальних перевірок (митного пост-аудиту), рівня якості їх документування, а також підвищення рівня надходжень до бюджету митних платежів (мита, акцизного податку, ПДВ, плати за виконання митних формальностей), донарахованих за результатами проведення митного пост-аудиту.

Активізування упровадження до вітчизняного митного законодавства, безпосередньої практики застосування інституту митного пост-аудиту дозволить значно пришвидшити доступ товарів на митну територію України із одночасним збереженням захисних функцій митних процедур.

РОЗДІЛ 2

РИЗИКИ І ПРІОРИТЕТИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ПАРАДИГМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Воєнна безпека України в умовах широкомасштабної війни: нормативно-правове та фінансове забезпечення

Все більшого значення воєнна безпека набуває в умовах глобалізаційних викликів ХХІ століття – геополітичного, геостратегічного і геоекономічного, – які супроводжуються переділом сфер впливу між країнами-лідерами по оборонному бюджету. Придніпровський конфлікт, війни за участю росії в Південній Осетії та Абхазії, серпнева 2008 р. російсько-грузинська війна, громадянська війна в Сирії, посилення ісламського екстремізму в рамках організації ІД, анексія росією Криму, її гібридна, широкомасштабна війна проти України похитнули заснований на міжнародному праві глобальний порядок, актуалізували питання воєнної безпеки, поставили під сумнів дієздатність і ефективність більшості міжнародних безпекових організацій, які виявилися нездатними і неготовими протистояти новим загрозам та викликам.

ООН перетворилася на скалічену копію Ліги Націй і в неї залишилось тільки два шляхи: або реформуватись, або самоліквідуватись шляхом створення іншої структури, як це зробила Ліга Націй (перша міжнародна організація 1919-1946 рр., створена для вирішення територіальних конфліктів у світі після Першої світової війни). Організація з Безпеки та Співробітництва в Європі (ОБСЄ) також не має дієвих можливостей для запобігання та врегулювання військових конфліктів, оскільки відсутній реальний механізм впливу на країну-порушника, а представники держави-агресора можуть блокувати дії організації.

Свою неготовність, слабкість та недієздатність виявили і гуманітарні організації. Червоний Хрест не зміг забезпечити ефективний моніторинг становища полонених українців у росії, цинічно називає війну «конфліктом», задекларував намір створити так звані «центри для українських біженців» у Ростові-на-Дону, легалізуючи депортацію українців.

Порядок ухвалення рішень у ЄС щодо запровадження санкцій проти росії, надання адекватної, вчасної військової та економічної допомоги Україні виявився повільним та недостатньо ефективним.

Реальне знецінення в сучасному світі глобальних та регіональних структур безпеки вимагає не лише розробки новітніх військових доктрин, але і заміни традиційних підходів до війни та миру, їх сприйняття. Адже і дотепер Західний світ ще не сформував адекватної політики, ефективних засобів та механізмів протидії росії, яка ставить під сумнів виникнення та ствердження України як незалежної суверенної держави, використовуючи ООН як майданчик для поширення своєї дезінформації. Через прямі витрати та негативні економічні наслідки війна росії проти України, враховуючи взаємозв'язок сучасних економік, виходить далеко за межі кордонів держав-учасниць

Теоретичними і практичними дослідженнями питань воєнної безпеки займалися зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Buzan, L. Hansen¹¹⁶, J. Holslag, А. Антонов, В. Власюк, С. Вершилов, Я. Григоренко, О. Кузьменко¹¹⁷, Ю. Луценко, Б. Мельниченко, Б. Парахонський, І. Руснак, О. Сохацька, І. Шпак, Г. Яворська. Але питання воєнної безпеки України, її правового та фінансового забезпечення в умовах широкомасштабної війни потребують подальшого вивчення з урахуванням наявного досвіду російсько-української війни.

¹¹⁶Buzan B., Hansen L. The Evolution of International Security Studies. New York : Cambridge University Press, 2009. 400 p.

¹¹⁷Кузьменко О. В., Григоренко Я. О. Правові засади воєнної безпеки в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. С. 71-75.

Воєнна безпека покликана слугувати усунення зовнішніх і внутрішніх загроз у воєнній сфері національній безпеці держави та створенню сприятливих умов для гарантованого захисту її національних інтересів. У 2014 р. воєнна небезпека для України була реалізована росією шляхом прямого порушення територіальної цілісності України через анексію Автономної Республіки Крим, та вкрай небезпечного розгортання за підтримки РФ сепаратистського руху на Сході України¹¹⁸. У міжнародній практиці воєнна безпека передбачає право суверенної державина самооборону для стримування воєнної, допускає можливість застосування державою воєнної сили для захисту власного суверенітету і територіальної цілісності. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» під воєнною безпекою розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз¹¹⁹.

Існує два виміри воєнних загроз: воєнно-політичний, який пов'язаний зі змінами в геополітичній ситуації та військовий («технологічний»), який пов'язаний зі зміною характеру сучасних воєнних конфліктів. Вищим ступенем напруженості є військова небезпека.

Воєнна безпека характеризує здатність держави протидіяти виникненню війни, а в разі її виникнення - зведення до мінімуму шкоди та руйнівних наслідків для національної безпеки країни. У вузькому розумінні – це такий стан життєдіяльності системи органів влади і управління, що зберігає якісні та кількісні параметри надійності існування конституційного ладу, політичної, економічної та соціальної стабільності і стійкості суспільства за допомогою виключення військових небезпек і загроз, військового насильства. У широкому розумінні - це такий стан міждержавних і внутрішньодержавних військово-

¹¹⁸Руснак І. С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 9.

¹¹⁹Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

політичних відносин, обороноздатності країни, при якому попереджається або стримується агресія, зменшується ймовірність нанесення шкоди національним інтересам і залучення соціальних груп у війну або військові конфлікти, а в разі виникнення військової загрози інтересам особистості, суспільства і держави гарантується забезпечення їх збройного захисту.

Джерела воєнної небезпеки беруть свій початок в сфері військово-політичних та військово-дипломатичних відносин. За походженням їх можна поділити на зовнішні та внутрішні (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Джерела воєнної небезпеки за походженням

<i>Внутрішні</i>	<i>Зовнішні</i>
економічні, соціальні, етнічні або релігійні суперечності	воєнні (явні) загрози
накопичення ядерного чи звичайного озброєння	невоєнні (таємні) загрози - прагнення до домінування в регіоні, бажання перетворити на свого сателіта та змінити політичний курс країни
порушення законності та правопорядку	територіальні претензії
сепаратизм	ворожа пропаганда
наявність незаконних збройних формувань	контроль над стратегічними об'єктами
розвідувально-підбивна діяльність	наявність військових формувань, баз, армій поблизу кордону
	міжнародний тероризм
	неконтрольоване розповсюдження ядерних матеріалів і технологій
	кіберзагрози
загроза екологічних катастроф через необережне поводження із бойовими засобами або їх навмисним використанням	недостатня ефективність існуючих механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності
	нелегальна міграція

Воєнна безпека України, як одна з найважливіших складових національної безпеки, підтримується складним комплексом політичних, економічних, військових та інших заходів. Переважне значення надається заходам політичного характеру, спрямованим на створення сприятливої для країни зовнішньої та внутрішньої обстановки, зміцнення міжнародного авторитету держави, усунення існуючих і потенційних конфліктних ситуацій.

Однак ефективність цих заходів досягається лише за умов, якщо вони сполучаються з діями оборонного характеру, спрямованими на силове стримування можливого агресора та блокування його спроб домогтися політичних цілей за допомогою зброї¹²⁰.

Нормативно-правову базу забезпечення воєнної безпеки, як важливої складової національної безпеки, формують закони України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Збройні Сили України», «Про оборонні закупівлі», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», а також Нова Воєнна доктрина України та Стратегія національної безпеки, які розмежовують права та функції державних органів України як складових воєнної організації держави.

Основу системи забезпечення воєнної безпеки становлять органи державної влади, сили і засоби, які здійснюють адекватні існуючим реальним і потенційним воєнним загрозам заходи політичного, організаційного, правового, економічного, військового й іншого характеру, спрямовані на убезпечення від воєнної загрози суспільства і держави. Система воєнної безпеки складається з двох підсистем. Це органи державної влади (управлінсько-регламентуючий компонент) та військові формування (силовий компонент). Вони утворюють воєнну організацію держави (рис. 2.1):

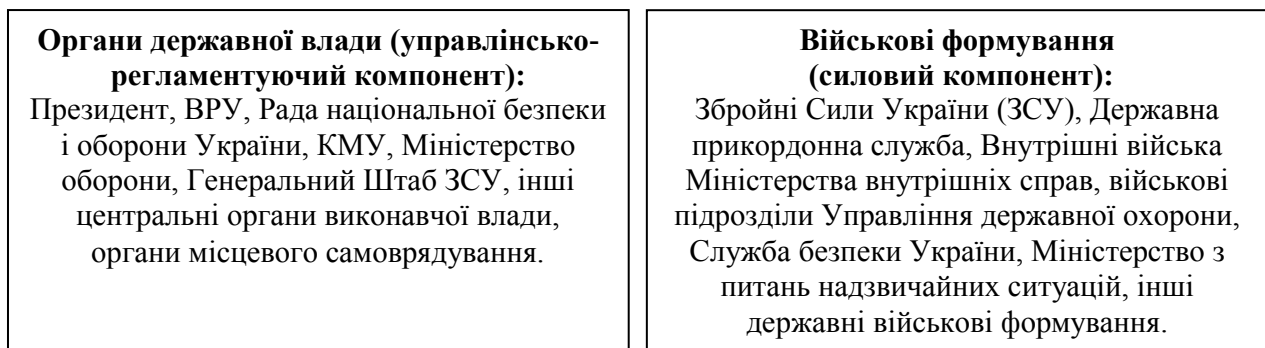

Рис. 2.1. Компоненти системи воєнної безпеки України

¹²⁰Руснак І. С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 9-14.

Основна роль системи воєнної безпеки полягає в тому, щоб жорстко пов'язувати національні інтереси, цінності та цілі України з політичним курсом держави, різного роду загрозами воєнного характеру, а також формами і способами їх реалізації переважно політико-військовими і військовими методами. Слід зазначити, що у початковий період незалежності ЗС України, інші військові формування та правоохоронні органи розглядалися переважно як самостійні силові структури, створення та розвиток яких підпорядковувалися їхнім функціям і завданням, а взаємодії між ними не приділялося належної уваги. Тому у першій Воєнній доктрині України поняття воєнна організація держави навіть не вживалося.

У сучасних умовах існують різні моделі забезпечення воєнної безпеки:

- а) забезпечення військової безпеки з опорою на НАТО країнами-членами цього блоку;
- б) забезпечення військової безпеки з опорою на США;
- в) забезпечення військової безпеки з опорою на свої власні сили;
- г) забезпечення військової безпеки через політику нейтралітету.

До початку гібридної війни Україна не була дійсним членом міжнародної системи безпеки і розраховувала на власні сили. Проте сьогодні вона дотримується курсу на євроатлантичну інтеграцію та членство в НАТО, щоб бути елементом нової архітектури європейської безпеки, де її життєво важливі інтереси забезпечуватимуться колективно при безпосередній участі самої України. Не набувши членства у Північноатлантичному альянсі, системі колективної безпеки, Україна й надалі не матиме дієвих важелів впливу на прийняття рішень з урахуванням її національних інтересів.

Ефективне функціонування компонентів системи воєнної безпеки України є основою реалізації політики національної безпеки. Тому відповідні структури та інститути потребують належного рівня їх фінансування, особливо в умовах широкомасштабної війни. Але суть означеної проблеми полягає не лише в недостатніх обсягах фінансування, а й необхідності визначення

оптимальної структури витрат відповідно до державних пріоритетів у сфері національної безпеки.

Фінансування сектора оборони відповідно до Нової Воєнної доктрини України з 2015 року щорічно мало відбуватися на рівні не менше 3% від ВВП¹²¹. Крім того, необхідно забезпечувати ефективне функціонування розвідувальних органів України; реалізовувати соціальні та правові гарантії військовослужбовців та членів їхніх сімей; фінансувати заходи стратегічних комунікацій.

Для гарантування воєнної безпеки потрібна підтримка військового потенціалу на рівні, достатньому для оборони в разі виникнення кризової ситуації в безпосередній близькості від державного кордону. Водночас, військова безпека досягається при наявності та реалізації всього комплексу структурних компонентів як чисто військових, так і політико-дипломатичних, економічних, ідеологічних та інших, які цілеспрямовані і скоординовані зусиллями державних інститутів (табл. 2.2).

Загалом на стан воєнної безпеки впливають такі чинники: кількісні та якісні параметри ЗС України, інших військових підрозділів, можливі театри військових дій, наявність (або відсутність) військових союзників, розміри військового бюджету, науково-технічний, економічний і демографічний потенціал країни, моральний дух суспільства.

Для забезпечення воєнної безпеки держави можуть використовуватися декілька підходів:

- концепція міжнародного права у військовій політиці держав і військових союзів: виходить з того, що сила зброї як гарант безпеки повинна бути замінена безумовним виконанням міжнародних правових норм, широкою співпрацею і довірою, відповідністю певним стандартам; запобігання війнам невоєнними засобами (саме така концепція підтримувалася попереднім

¹²¹Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 02.09.2015 р. № 555/2015 (втрата чинності 27.03.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.

керівництвом України);

- концепція сили, яка проявляється в безперервному прагненні володіти в умовах мирного часу військовим потенціалом, адекватним існуючим і прогнозованим загрозам для національних інтересів.

Таблиця 2.2

Комплекс структурних компонентів воєнної безпеки

1.	Політико-дипломатичний компонент: • високий рівень системи колективної (міжнародної) безпеки; • інтегрованість держави в систему військово-політичних союзів (для України членство в НАТО); • прийнятне співвідношення військово-політичних сил в світі; • гарантія реалізації міжнародних договорів та угод (Будапештський меморандум, договір росії з Україною про дружбу і співпрацю, Мінські домовленості); • подальше вдосконалення режиму міжнародного контролю над озброєннями і нерозповсюдженням зброї масового знищення та засобів її доставки.
2.	Економічний компонент: • матеріально-фінансові можливості, що забезпечують обороноздатність країни; • кількісні та якісні параметри ЗСУ та інших військ; • військово-промисловий комплекс, який забезпечує всім необхідним армію, флот та інші війська, створює мобілізаційний резерв озброєння і військової техніки; • науково-технічний потенціал, що дозволяє створювати нові види зброї і військової техніки; • мобілізаційні можливості промисловості, що забезпечують в разі необхідності поставку ЗСУ необхідну кількість озброєння і військової техніки.
3.	Військовий компонент: • чисельність ЗСУ та інших формувань; • рівень підготовки військ, від якого залежить боєздатність, боєготовність; • технічна оснащеність ЗСУ військовою технікою, боєприпасами, військово-технічним майном; • наявність запасів озброєння та військової техніки, що містяться в арсеналах, на базах і складах; • стан військової інфраструктури (стаціонарні об'єкти), призначеної для забезпечення навчання військ (сил), стратегічного і оперативного розгортання та ведення військових дій.
4.	Морально-психологічний компонент: • духовні можливості населення країни, які визначаються ступенем морального стану і психологічною підготовкою населення; • суспільний статус військовослужбовців, що представляє собою сукупність їх прав та обов'язків, положення і престиж в суспільстві та державі; • морально-психологічний стан основних категорій особового складу ЗСУ.

До початку широкомасштабної війни Україна була прихильницею першого підходу щодо забезпечення воєнної безпеки. Широкомасштабна війна показала інші реалії сучасного світу, коли методи силового тиску, воєнних загроз і прямого застосування воєнної сили належать до арсеналу засобів досягнення державами своїх політичних та економічних цілей. Тому наразі єдино прийнятним є інтегрований підхід до забезпечення воєнної безпеки, яка поділяється на три рівні:

- глобальний – заходи з контролю за нерозповсюдженням зброї масового знищення, скорочення стратегічних наступальних озброєнь та ін.;
- регіональний – зміцненням військово-стратегічного становища України шляхом вступу до НАТО;
- національний – створення необхідного військового потенціалу країни.

Анексія росією частини території України та руйнування системи світової і регіональної безпеки, принципів міжнародного права, зумовлюють необхідність перегляду та уточнення доктринальних положення щодо формування та реалізації воєнної політики України.

У травні 2015 р. було затверджено Стратегію національної безпеки України, яка визначала загальні принципи, пріоритетні цілі (рис. 2.2), завдання і механізми захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.	Утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

Рис. 2.2. Цілі Стратегії національної безпеки України*

* Складено авторами за даними джерела¹²².

¹²²Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 06.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>.

Цей документ визначав політику національної безпеки, орієнтував на здійснення реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС¹²³. Метою Стратегії було створення нової системи забезпечення національної безпеки і оборони, спроможної гарантувати державний суверенітет і територіальну цілісність України від усього комплексу можливих загроз, насамперед збройної агресії. Стратегія національної безпеки України є основним документом оборонного планування, визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва. Реалізацію стратегії національної безпеки забезпечують Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади, органи сектору безпеки і оборони України, інші державні органи відповідно до їх компетенції. Основним пріоритетом бюджетної політики держави є фінансове забезпечення реалізації Стратегії. Стратегія воєнної безпеки України є основою для розроблення, програмних документів з питань оборони та розвитку сил оборони, розвитку озброєння та військової техніки, оперативних планів і планів застосування сил та засобів оборони.

Стратегічний оборонний бюлетень України розробляється Міністерством оборони України після затвердження Стратегії воєнної безпеки України та за результатами оборонного огляду. Міністр оборони України вносить узгоджений в установленому порядку Стратегічний оборонний бюлетень України на розгляд Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України за результатами розгляду вносить Стратегічний оборонний бюлетень України до Ради національної безпеки і оборони України для схвалення та подальшого затвердження указом Президента України.

Чинна Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, а її новацією є те, що передбачається створення 15-ти

¹²³ Там само.

окремих «секторальних» стратегій, які конкретизують основні напрями державної безпекової політики України. Стратегія і Воєнна доктрина України сформували основні пріоритети національної безпеки України у воєнній сфері, передбачали адаптацію оборонних спроможностей України до стандартів НАТО, продемонстрували відкритість і прозорість воєнної політики України, спрямованої на збереження суверенітету держави, відновлення її територіальної цілісності. Головним змістом зазначених документів була відмова від дотримання політики позаблоковості, інтеграція України до ЄС і НАТО, визначення росії воєнним противником, а також констатація високої ймовірності великомасштабного застосування проти України воєнної сили (рис. 2.3).

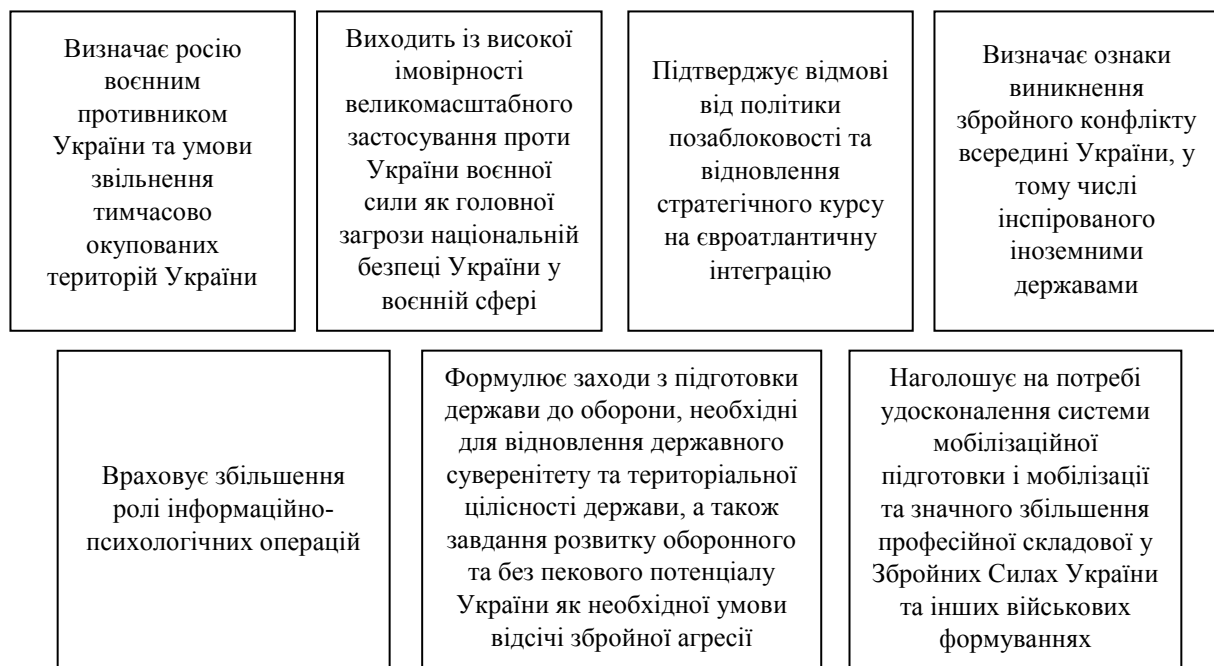

Рис. 2.3. Основні аспекти Воєнної доктрини України.

Джерело: складено авторами на основі¹²⁴.

У розробленій Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, яка схвалена Урядом у грудні 2015 р., визначено шляхи формування

¹²⁴Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 02.09.2015 р. № 555/2015 (втрата чинності 27.03.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.

національної системи реагування на кризові ситуації, забезпечення своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці.

Ключовим силовим інститутом держави є ЗСУ, турбота про які цілком і повністю перебуває в її компетенції.

Закон України «Про оборону України» визначає обороноздатність як здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації¹²⁵. Кожна країна повинна мати необхідний рівень обороноздатності для забезпечення відсічі агресії з боку суб'єктів зовнішньої воєнної небезпеки та зовнішньої воєнної загрози при матеріальних збитках, екологічних та людських втратах, які не ставлять під загрозу існування нації і держави. При цьому рівень бюджетних видатків на оборону є одним з найважливіший індикаторів національної безпеки, критерієм, який характеризує прагнення держави забезпечити необхідні умови розвитку збройних сил та підтримання їхньої бойової готовності на належному рівні.

Стан національної економіки є одним із визначальних чинників, від якого залежить обсяг фінансування оборони. Неготовність ЗСУ на початку гібридної війни протистояти ворогові – результат хронічного недофінансування протягом десятиріч. Окупація росією територій на Сході України докорінно змінила підхід до формування оборонного бюджету. Оборона стала основним практичним завданням держави, що змінило підходи до фінансового забезпечення насамперед ЗС. В останні роки Україна почала виділяти все більше фінансових ресурсів для забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету. І хоча порівняно з обсягами фінансування оборони розвинених країн відповідні витрати в Україні суттєво

¹²⁵Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

менші, проте пріоритети фінансування поступово змінюються в напрямку бюджету розвитку¹²⁶.

Стаття 35 Закону України «Про національну безпеку України» визначає, що фінансування складових сектору безпеки і оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у Законі України «Про Державний бюджет України на відповідний рік», а також з інших не заборонених законодавством джерел. В умовах війни такими джерелами є військові облігації, кредити МФО, кредити й гранти іноземних держав тощо. Також цей закон визначає мінімально допустимі межі фінансування сектору безпеки і оборони не менше 5% запланованого обсягу ВВП, з яких не менше 3% – на фінансування сил оборони¹²⁷.

Тимчасовими державними органами, які формуються указом Президента України та діють на визначеній главою держави території України для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії російської федерації, є військові адміністрації¹²⁸. Вони виконують повноваження місцевих органів влади та відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки держави - розробляють та виконують бюджети для фінансування сектору безпеки та оборони (закупівля озброєння, військової техніки, тренування військового персоналу тощо).

В умовах дії воєнного стану значення Державного та місцевих бюджетів України особливо зросло. Органи місцевого самоврядування здійснюють фінансування потреб територіальної оборони; продовольства для населення; вивезення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця; облаштування місць розміщення

¹²⁶Чеберяко О. В., Варналій З. С. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4 (12). Ч. 1. С. 143-149. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-143-149.

¹²⁷Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

¹²⁸Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання та забезпечення належних умов для релокованих підприємств¹²⁹.

В умовах правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» та з врахуванням особливостей, визначених законодавством про оборону і мобілізацію організовується та здійснюється територіальна оборона. Стаття 1 цього закону визначає територіальну оборону як систему загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій¹³⁰. Територіальна оборона включає військову (органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони), цивільну (державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони) та військово-цивільну (включає штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони) складові. Фінансування та матеріально-технічне забезпечення територіальної оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених законодавством України джерел. Однак видатки на здійснення та забезпечення заходів з організації, підготовки, підтримання та ведення руху опору належать до таємних видатків Державного бюджету України, які виділяються Міністерству оборони України окремим напрямом на утримання Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. Державну таємницю

¹²⁹Ватаманюк-Зелінська У., Штундер І., Гаврилюк С. Тенденції формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 60-67.

¹³⁰Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.

становить також закупівля товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб руху опору, включаючи витрати громад зі своїх бюджетів на потреби військових¹³¹.

В умовах повномасштабної війна росії проти України, яка має глобальні негативні наслідки, фінансування оборони стало найважливішим завданням для держави і суспільства. Водночас світовий досвід переконує, що країни, які є учасниками бойових дій, страждають від руйнівних наслідків та виснаження економіки. Тому фінансування обороноздатності під час війни пов'язане з певними труднощами.

До початку гібридної війни Україна не була дійсним членом міжнародної системи безпеки і розраховувала на власні сили. При цьому фінансування видатків на оборону було порівняно невеликими, інколи складало менше 1% ВВП (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Видатки на оборону із державного бюджету України у 2011-2023 рр. *

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (план)
Видатки на оборону у відсотках до ВВП, %	0,97	2,32	2,5	2,5	2,7	2,68	2,6	5,45	5,92	17,8
Видатки на оборону в структурі видатків ДБ, %	6,36	9,01	8,67	8,86	9,84	9,94	9,96	13,9	36,73	50,0
В поточних цінах, млн. грн	27363,4	52005,2	59348,9	74346,2	97024,0	106627,7	117510,0	127527,3	532745,9	1141000,1

* Складено авторами за даними джерела¹³².

Основним джерелом фінансування оборони в Україні був Державний

¹³¹Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 555-560. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.97>.

¹³²Видатки Державного бюджету України. *МінфінMedia*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>.

бюджет України, а обсяги відповідних витрат визначалися Законом України «Про державний бюджет України на відповідний рік». Крім того, починаючи з 2014 року, з'явилося ще й додаткове джерело – благодійні пожертви фізичних та юридичних осіб (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення матеріально-фінансового забезпечення обороноздатності держави»)¹³³. Загалом фінансування оборони залежить від прийнятої воєнної доктрини. В світі існують три основні підходи до її формування: повна відмова від військових видатків (Андора, Коста-Ріка, Гренада, Ліхтенштейн, Маршалові острови, одна з найменших країн світу – Наура, острівна країна Палау, Самоа, Соломонові острови); створення могутньої воєнної супердержави (США, Китай, росія, Саудівська Аравія, Франція, Японія, Німеччина, Індія, Бразилія); фінансування оборони за принципом мінімальної достатності (Україна до початку гібридної війни росії).

Отже, фінансування оборони в Україні до початку гібридної війни здійснювалося відповідно до третього підходу і було недостатнім для забезпечення ефективності ЗСУ, їх боєздатності та боєготовності. Особливо гостро це проявилось у 2014 році, з початком гібридної війни. Основною причиною неможливості ЗСУ забезпечити обороноздатність держави стало недофінансування оборони протягом багатьох попередніх років. Вчасне і повне бюджетне фінансування та ефективний розподіл виділених коштів є ключовим моментом у питанні здатності держави до оборони. Саме тому уряд почав докладати більших зусиль для фінансового забезпечення ЗСУ та оборонного комплексу України. Це мало прямий і вагомий вплив на структуру Державного бюджету України та на обсяги видатків на оборону.

Водночас до 2021 року, як свідчить аналіз відсоткового співвідношення оборонних видатків до обсягу загальних видатків державного бюджету, складно

¹³³Чеберяко О. В. Фінансове забезпечення оборони України як основа національної безпеки в умовах збройної агресії РФ. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2017. № 5. Part 2. P. 49-58.

виявити тенденцію неухильного збільшення питомої ваги коштів на забезпечення обороноздатності. Так, у 2015 році відбулося стрімке збільшенням оборонних видатків і зросла їх частка у ВВП країни, що наблизило показник до його законодавчо встановленого рівня (3%). У наступні роки цей показник досягав 2,68% (2019 рік), не відбувалося його стабільного збільшення або зменшення. Лише з 2021 року частка оборонних видатків до загального обсягу видатків державного бюджету суттєво почала зростати (з 5,45% у 2021 році до 17,8% за планом у 2023 році), що обумовлено широкомасштабною війною і введенням воєнного стану.

У 2022 році в Україні відбувся найвищий річний приріст військових витрат, обсяг фінансування оборони склав 44 мільярди доларів США, тобто збільшився на 640%. З березня 2023 року з'явилися нові джерела фінансування оборони України: резервний фонд КМУ, військова зарубіжна допомога, військова допомога в рамках ленд-лізу, внески міжнародних організацій та компаній, кредити іноземних країн, допомога знаменитостей, інші благодійні внески¹³⁴.

Загалом військову та фінансову допомогу Україні надали більше 50 країн світу, зокрема гуманітарну та фінансову – понад 30 іноземних компаній, а також низка міжнародних організацій. В абсолютному вимірі лідерами з постачання військової допомоги є Польща, Естонія, Латвія, США, Литва.

Розмір і ефективність витрат на оборону України варто розглядати в контексті оборонних видатків інших країн, що дозволяє порівняти і оцінити можливості України у сфері обороноздатності. Загальний рейтинг військових сил країн, який складається щороку, враховує понад 60 індивідуальних факторів для визначення індексу військової могутності країни за категоріями: чисельність армії, кількість військової техніки, транспортну інфраструктуру,

¹³⁴Чеберяко О. В., Чеберяко Є. А. Фінансове забезпечення обороноздатності держав в умовах нових викликів. *Інтернаука. Серія : Економічні науки*. 2023. № 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-12-9475>.

доступ до енергоресурсів, фінансування військової сфери тощо. Проте не враховується наявність чи відсутність у країни ядерної зброї – головного фактору стримування противника. Рейтинг окремих зарубіжних країн, а також України за рівнем військової могутності та обсягами видатків на оборону у 2021 році до початку широкомасштабної війни подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рейтинг країн за рівнем військової могутності за 2021 рік

Витрати на оборону			Рівень військової могутності		
Місце в рейтингу	Країна	Обсяги, млрд. дол. США	Місце в рейтингу	Країна	Показник (індекс сили)
1	США	740,5	1	США	0,0718
2	Китай	178,2	2	рф	0,0791
3	Індія	73,65	3	Китай	0,0854
4	Німеччина	57,43	4	Індія	0,1207
5	Великобританія	56,04	5	Японія	0,1599
...			...		
30	Україна	9,6	25	Україна	0,4396
Місце України за рівнем військової могутності					
Роки	2018		29	Україна	0,5383
	2019		29		0,5082
	2020		27		0,4457

Джерело: складено авторами за даними¹³⁵.

Україна до широкомасштабної війни займала 30 місце за показником витрат на оборону, із загальним обсягом фінансування оборони у 9,6 млрд. дол. США, а також посідала 25 місце у рейтингу рівня військової могутності. Загалом наймогутніші держави світу демонструють тенденцію постійного збільшення витрат на національну безпеку, що значною мірою пов'язано з посиленням гібридної агресії у світі та великою кількістю збройних конфліктів.

Після початку широкомасштабної війни ранжування 145 країн світу у

¹³⁵Military Strength Ranking. *Global Firepower*. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.

глобальному рейтингу військової могутності Global Firepower Index, який складає аналітична компанія Global Firepower, змінилося. Рейтинг найсильніших армій світу подано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рейтинг країн за рівнем військової могутності за 2023 рік*

Місце в рейтингу	Країна	Показник (індекс сили)	Місце в рейтингу	Країна	Показник (індекс сили)
1	США	0,0712	11	Туреччина	0,2016
2	росія	0,0714	12	Бразилія	0,2151
3	Китай	0,0722	13	Індонезія	0,2221
4	Індія	0,1025	14	Єгипет	0,2224
5	Велика Британія	0,1435	15	Україна	0,2516
6	Південна Корея	0,1505	16	Австралія	0,2567
7	Пакистан	0,1694	17	Іран	0,2712
8	Японія	0,1711	18	Ізраїль	0,2757
9	Франція	0,1848	19	В'єтнам	0,2858
10	Італія	0,1973	20	Польща	0,3406

* Складено авторами за даними джерела¹³⁶.

Лише за два роки українська армія у рейтингу найпотужніших армій світу піднялася на 10 сходинок і посідає 15 сходинку. Індекс сили (PowerIndex, «ідеальний» вважається 0,0000) становить 0,2516 і через війну з росією він продовжує зростати, оскільки Україна продовжує захищатися, а фінансова та матеріальна підтримка Заходу збільшується. Останні місця серед 145 країн у рейтингу займають такі країни: Сурінам (індекс 4,003), Ліберія (індекс 4,006), Сомалі (індекс 4,0196), Молдова (індекс 4,0861), Бенін (індекс 4,1269) та Бутан (індекс 6, 2017).

НАТО (Організація Північноатлантичного договору, створена після Другої світової війни в 1949 р., включає 31 країну, 28 з яких знаходяться у Європі, а 3 держави з коаліції є ядерними – США, Великобританія, Франція) розроблено для своїх країн-членів керівні принципи, що повинні гарантувати

¹³⁶Там само.

колективну оборонну безпеку. Кожна країна-член організації повинна прагнути витратити на оборону щонайменше 2% свого ВВП, а також 20% своїх оборонних бюджетів на закупівлю основного обладнання для задоволення оборонних потреб Альянсу: літаків, кораблів і танків¹³⁷. Витрати на оборону НАТО – це платежі, які здійснюються центральними урядами країн для задоволення потреб власних збройних сил, збройних сил членів Альянсу або Альянсу загалом, а фінансування є спільним чи з трастових фондів, перелік яких затверджується всіма членами Альянсу.

При цьому оптимальний розподіл оборонних витрат передбачається таким чином: поточні витрати – 50%, з яких: утримання особового складу 25-40%; матеріально-технічне забезпечення військ та бойова підготовка 10-25%; капітальні витрати – 50%, з яких закупівля озброєння та військової техніки 20-25%, капітальне будівництво 15-20%, НДДКР 5-10%. На жаль, не всі країни-члени досягають цієї мети.

Таким чином, воєнна безпека передбачає економічне забезпечення, потребує фінансових ресурсів для створення і підтримки функціонування відповідних структур, а призначені для задоволення військових потреб фінансові ресурси потрібно не лише виділяти, але й ефективно використовувати.

Сьогодні Україна виконує роль форпосту проти експансії росії в Європу. Але в умовах економічної нестабільності її фінансові можливості обмежені, держава не може виділяти велику кількість фінансових ресурсів на військові потреби. Через хронічні протягом десятиріч недофінансування ЗС України на початку гібридної війни виявилися неготовими належним чином протистояти ворогові. Але розв'язана росією війна змінила підхід до формування оборонного бюджету нашої держави. Протидіючи агресії росії, Україна

¹³⁷Madrid Summit Declaration : issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid 29 June 2022. *North Atlantic Treaty Organization*. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm.

одночасно була змушена відновлювати боєздатність армії для захисту своєї територіальної цілісності.

Війна росії проти України – це війна свободи проти рабства, безпеки проти постійної загрози, розвитку проти занепаду, минулого проти майбутнього. У решті-решт це війна за нову архітектуру Європи, світу та безпекових організацій¹³⁸. Загрози в умовах війни, що продовжується, досягли найбільшої концентрації, а питання воєнної безпеки продовжують загострюватися через масові вбивства, нелюдські безчинства, мародерства, зруйновані міста, села, історичні пам'ятки, скалічені російськими окупантами долі тисяч людей.

Війна росії проти України вкотре підтвердила вірність діагнозу щодо імперіалістичної росії, здійсненого Карлом Марксом ще у 1867 році: «Незмінною залишається політика росії. Її методи, її тактика, її прийоми можуть мінятися, але провідна зірка цієї політики – світове панування, залишається незмінною»¹³⁹.

Суттєво менші від російських мобілізаційні та економічні ресурси України вимагають ефективного і раціонального використання. При цьому стратегічною зовнішньополітичною метою України є вступ до НАТО для забезпечення територіальної цілісності держави від зазіхань росії. Досягнення політичного, міжнародного і військово-стратегічного становища, яке виключе можливість для будь-якого агресора послабити роль і значення України як суб'єкта міжнародних відносин, не дозволяє змінити вектор її соціально-економічного розвитку та завдати шкоди її національним інтересам залишається стратегічною метою забезпечення воєнної безпеки держави.

¹³⁸Чеберяко О., Варналій З., Колесник В., Медведкова Н. Соціальна безпека України в умовах війни та повоєнний час: особливості та шляхи зміцнення. *Business and Law*. 2022. № 2. С. 67-75.

¹³⁹Маркс К., Енгельс Ф. Промова на польському мітингу в Лондоні 22 січня 1867 року : твори. 2-ге вид. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР. 1963. Т. 16. С. 200.

2.2. Управління державним боргом України в умовах воєнного стану

В Україні наслідки військової агресії РФ, занепад економіки, недостатність ресурсів державного бюджету та необхідність його наповнення з інших джерел є мотивами для формування нових програм та проєктів, які, з одного боку, дозволяють нівелювати наявні ризики, а з іншого – стимулювати зростання витрат на військовий сектор, соціальний захист населення, відновлення економіки. У зв'язку з цим, на всіх рівнях бюджетної системи часто виникає ситуація, коли для забезпечення принципу збалансованості, що лежить в основі бюджетування, необхідно залучити додаткові фінансові ресурси – як із власних джерел, так і з використанням позикових. На тлі зазначених факторів Україна, що живе в умовах воєнного стану, потребує додаткових драйверів розвитку.

Мета дослідження – визначення основних тенденцій державної бюджетної політики України з метою удосконалення безпосередньо її, а також політики управління державним боргом України в умовах воєнного стану.

На сьогоднішній день зростання державного боргу сприймається в якості чинників економічного розвитку, який дає державі можливість вирішувати існуючі соціально-економічні проблеми. Державний борг є нормальним явищем у фінансовому господарстві держави, проте він є свідченням невідповідності економічних можливостей та потреб¹⁴⁰. Державний борг призводить і до позитивних, і до негативних наслідків, що впливають на темпи соціально-економічного розвитку держави.

¹⁴⁰Ставицький А., Біличенко М. Моделювання впливу обсягів державного боргу на економічне зростання країн світу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка*. 2018. № 2 (197). С. 54.

Позитивний вплив запозичень полягає в тому, що вони є інфляційним джерелом фінансування дефіциту бюджетів державних органів влади. Формування державою фінансових ресурсів із залученням державних запозичень не призводить до збільшення сукупного попиту, а лише змінює його структуру¹⁴¹. Надаючи державні кредити перспективним підприємствам, зокрема – малим та середнім, та гарантій щодо позик і кредитів, держава сприяє соціально-економічному розвитку.

Позитивний вплив полягає також в тому, що державні запозичення виступають неінфляційним джерелом фінансування. Надання запозичених у інших країн та міжнародних організацій коштів у вигляді кредитів й позик підприємствам у країні сприяє розвитку економіки. З цього можна дійти висновку, що розумне ставлення до формування державного боргу може позитивно впливати на розвиток держави.

Зростання боргового навантаження останніми роками в багатьох країнах зумовлює розробку заходів щодо вдосконалення механізму управління державним боргом. Дослідження праць зарубіжних й вітчизняних економістів дозволило виділити такі напрямки управління державним боргом:

1. Удосконалення методологічних основ побудови системи управління державним боргом, яка, на нашу думку, повинна бути спрямована на оптимізацію державного боргу через її ефективне функціонування на основі чітко визначеної мети, об'єкту, методів й принципів управління¹⁴². Це дозволяє не лише здійснювати комплексне управління в означеній сфері, але й удосконалювати їх з метою поліпшення економічного стану держави (рис. 2.4).

¹⁴¹Некрасенко Л., Бражник Л., Дорошенко О. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність. *Економічний простір*. 2017. № 121. С. 22.

¹⁴²Баженова О. В., Черниш Ю. М. Зовнішня державна заборгованість: ризики для економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 5. С. 28.

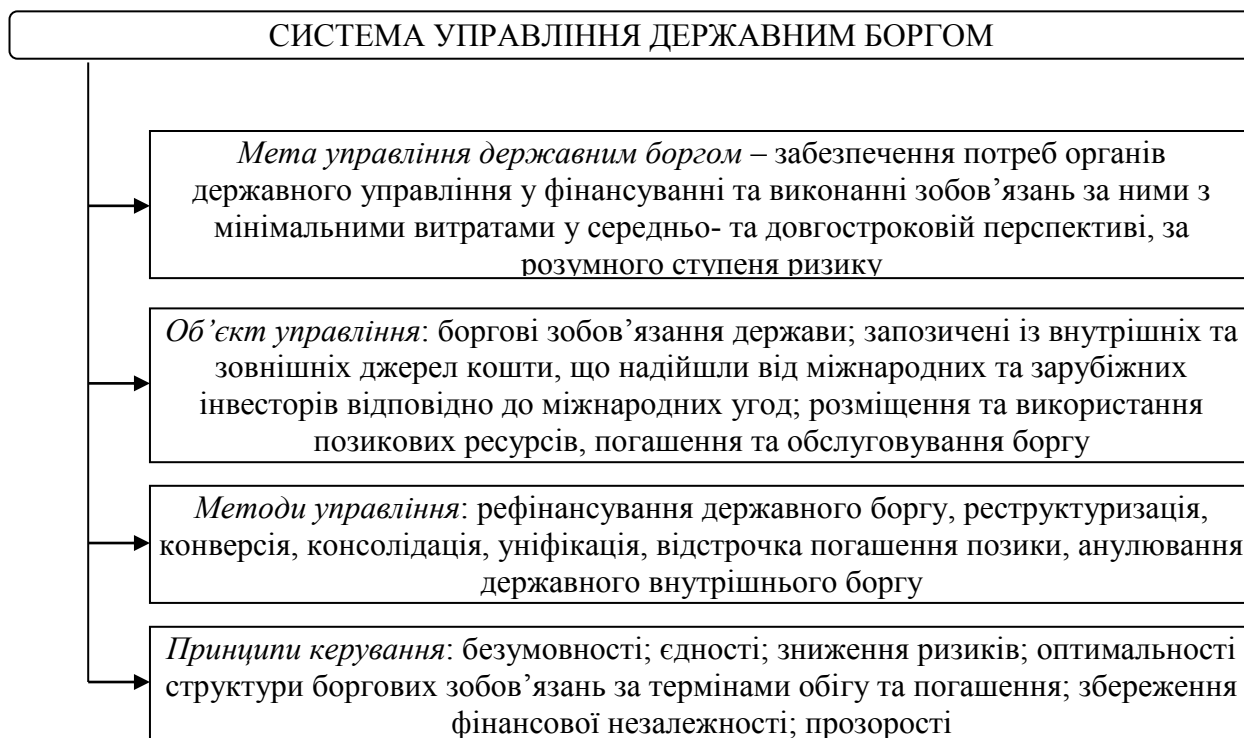

Рис. 2.4. Основні складові системи управління державним боргом країни*

* Складено автором за даними джерела ^{143, 144}.

2. Зростання адміністративного контролю над фінансовими потоками держав, доповнене удосконаленням законодавства. Це передбачає здійснення адміністративних заходів проти стандартних схем нелегального вивезення капіталу – неповернення валютних надходжень, фіктивних імпорتنих контрактів із авансовою оплатою й завищеними цінами, заниження експортних цін, корупції на митниці, розрахунків через офшори.

3. Здійснення системних інституційних змін, що утворюють сприятливий інвестиційний клімат. Заходи для зміцнення довіри до економіки країн повинні передбачати:

¹⁴³Івашко О. Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 2. С. 61-65.

¹⁴⁴Фурдичко Л. Є., Піхоцька О. М. Причини зростання державного боргу, його управління і обслуговування, оптимізація боргової політики України. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 45-49.

- удосконалення податкової системи й податкового адміністрування;
- збалансованість бюджету;
- забезпечення надійної роботи банківської сфери;
- захист прав кредиторів й інвесторів;
- прозорість фінансової звітності усіх підприємств й організацій;
- боротьба із злочинністю й корупцією, покращення роботи прокуратури і судової системи;
- суворе дотримання законів на усій території країн, припинення свавілля й виборчих привілеїв із боку влади¹⁴⁵.

Завдання управління державним боргом, рівень фінансування встановленого державою дефіциту бюджету конкретного року чи в довгостроковому періоді визначаються уповноваженими фінансовими інститутами (міністерством фінансів, казначейством)¹⁴⁶. Ринкова характеристика системи фінансування державного бюджету, зокрема, зростання ролі системи управління ризиками у портфелі державних фінансових інструментів, свідчить, наскільки важлива ефективна система управління. При розгляді ризиків аналізуються різні критерії їх чинників.

Предмет управління – це вибір відповідної методології оцінки ризику. Досягнення цілей управління державним боргом упродовж року чи в довгостроковому періоді має залежати і від надання якісних фінансових звітів, і від оцінки ступеня їх достовірності. На сьогодні особливо наголошується на важливості фактора автономності у організаціях із управління державним боргом. Велика увага приділяється питанням, пов'язаним з політичною та фінансовою незалежністю, яка забезпечуватиме ефективність управлінської стратегії та сприятиме досягненню поставлених цілей. Зважаючи на тенденції в сфері інституційних рішень у системі державних фінансів, очевидно, що

¹⁴⁵Шелест О. Л. Державний борг України: механізм управління та обслуговування. *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С. 712.

¹⁴⁶Ляшенко Ю., Міщенко О. Проблеми управління державним боргом України. *Економіка і суспільство*. 2017. № 3. С. 241-244.

управління державним боргом безпосередньо здійснюється державою. Воно досягає поставлених цілей й здійснює свою стратегію у вигляді ринкових операцій.

Організації із управління державним боргом зазвичай використовують певні інституційні моделі. З огляду на досвід різних країн варто виділити три основні моделі (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Інституційні моделі управління державним боргом*

Тип моделі	Характеристика
Міністерська	Функції з управління державним боргом зосереджені у департаменті міністерства. Цілі в сфері управління боргом вказуються та реалізуються у рамках цілей і завдань бюджетної політики. Можливе протиріччя цілей.
Банківська	Департамент з управління державним боргом знаходиться у центральному банку. Управління державним боргом (цілі, стратегія, операції) залежать від цілей грошової політики. Можливим є протиріччя цілей.
Агентська	Функція управління державним боргом зосереджена у одному незалежному інституті. Високий рівень операційної прозорості й відкрита інформаційна політика. Постановка операційних завдань та розробка стратегії управління боргом та їх реалізація у рамках агентства при погодженні міністерства. Можливий конфлікт інтересів міністерства і агентства.

* Складено автором за даними джерела ^{147, 148}.

Перші дві моделі мають певні недоліки через залежність стратегії з управління боргом й поставлених завдань від цілей грошової політики. Тож в практиці розвинених країн часто використовується змішана модель.

Найменш ефективною є та модель, в якій функція управління державною заборгованістю здійснюється одночасно різними інститутами – міністерством

¹⁴⁷Некрасенко Л., Бражник Л., Дорошенко О. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність. *Економічний простір*. 2017. № 121. С. 15-30.

¹⁴⁸Ставицький А., Біличенко М. Моделювання впливу обсягів державного боргу на економічне зростання країн світу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка*. 2018. № 2 (197). С. 49-59.

фінансів, центральним банком й агентством. Децентралізація, зазвичай, негативно впливає на вирішення завдань, пов'язаних з управлінням внутрішнім та зовнішнім боргом, коштами державного бюджету, активами чи на функцію державного регулювання. Також зосередження основних управлінських й операційних функцій у одній структурі – вимога міжнародних фінансових інститутів¹⁴⁹.

Отже, питання управління державною заборгованістю є актуальним практично для усіх країн світу. Однак у різних країнах мають місце різні методики управління нею. Вибір конкретної методики чи моделі залежить насамперед від особливостей країн й стану економіки. Також необхідна чітка, добре побудована система контролю. Вона сприяє підвищенню ефективності управління державним боргом та, як наслідок, покращенню фундаментальних економічних показників в державі.

В останні 10 років величина сукупного державного боргу України демонструвала тенденцію до зростання, окрім 2019 року (рис. 2.5).

Але зменшення величини сукупного державного боргу у 2019 році обумовлено зміцненням курсу національної валюти, адже у іноземній валюті його величина зросла на 7,7%. Також у 2019 році Україна погасила облігації зовнішньої державної позики, які було випущено під гарантії США. Випуск ОВДП на номінальну суму 1 млрд. дол. США було здійснено у 2014 році (за ставкою 1,844% річних). Крім цього, у вересні 2019 року було погашено євробонди на суму 661 млн. дол. США. Також відзначимо, що у кінці 2019 року відбулось остаточне погашення спеціальних ОВДП, які випускало Міністерство фінансів України у 2014 році з метою відшкодування ПДВ¹⁵⁰.

¹⁴⁹Луцишин З. О., Южаніна Н. П. Економічні ефекти зовнішньої заборгованості для національних економік. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 6 (128). С. 165.

¹⁵⁰Державний борг у 2019 році одночасно впав і зріс на 8%. *Finclub*. URL: <https://finclub.net/ua/news/derzhavnyi-borh-u-2019-rotsi-odnochasno-vpav-i-zris-na-8protsent.html>.

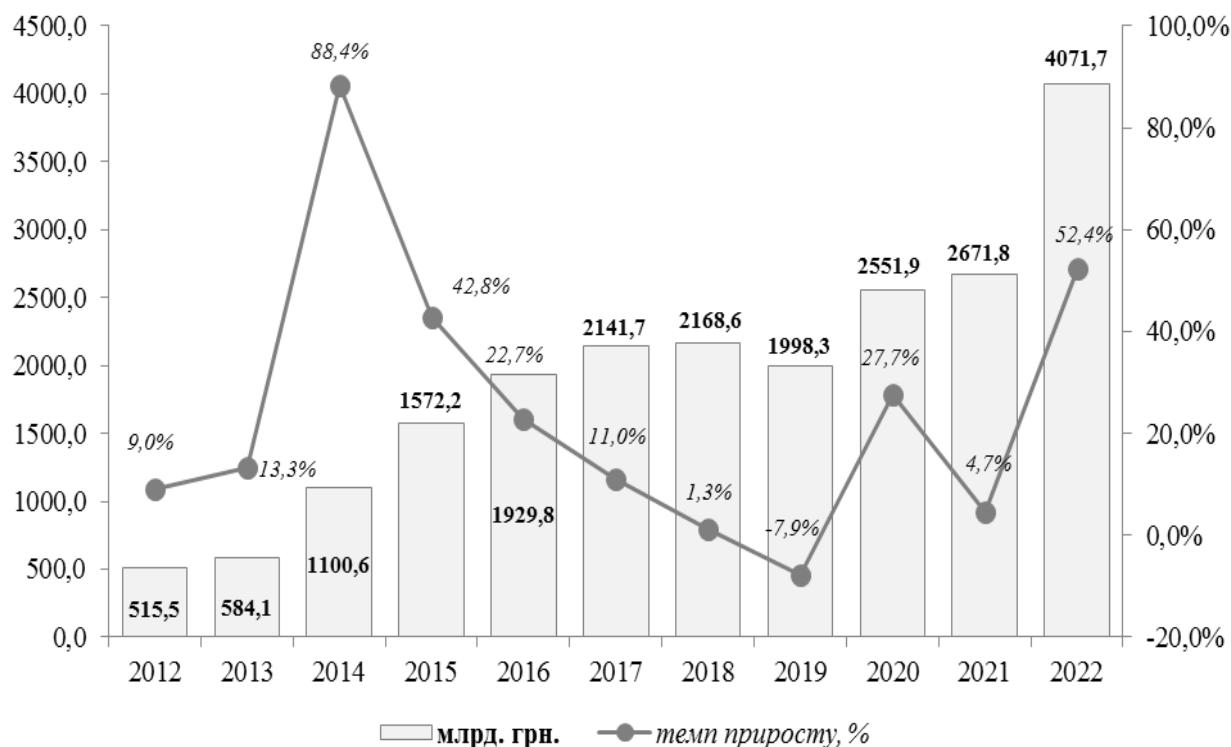

Рис. 2.5. Динаміка державного та гарантованого державою боргу України у 2012-2022 роках*

* Складено автором за даними джерела¹⁵¹.

Наведені на рис. 2.5 дані дають змогу зробити висновок щодо зростання боргових зобов'язань України перед внутрішніми й зовнішніми кредиторами, причому частка сукупного державного боргу України у ВВП демонструвала наступну динаміку (рис. 2.6).

Отже, найбільше навантаження боргових зобов'язань на бюджет України за останні 11 років спостерігалось у 2022 році, а найменше – у 2012 році. Значне зростання показника у 2022 році обумовлене такими чинниками:

- зниження ВВП склало 30,4% порівняно з 2021 роком, що обумовлено військовою агресією рф проти України;
- значне зростання державного боргу, яке склало 52,4% – другий за величиною темп зростання за останні 11 років, за виключенням 2014 року.

¹⁵¹ Державний борг та гарантований державою борг. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>.

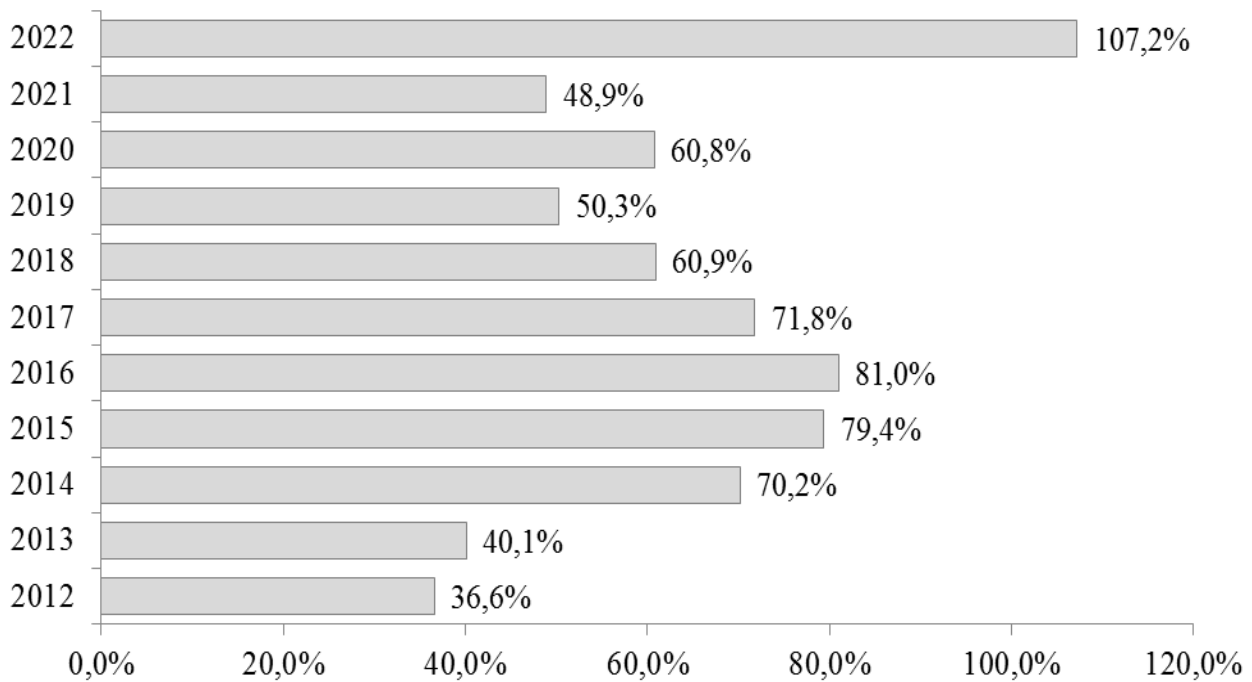

Рис. 2.6. Частка сукупного державного боргу у ВВП України у 2012-2022 роках, %*

* Складено авторами за даними джерела¹⁵².

У структурі сукупного державного боргу найбільша частка припадає на зовнішній борг (рис. 2.7).

Передумови формування і зростання величини державного зовнішнього боргу такі:

- відсутність власної грошової системи й достатнього обсягу валютних резервів від початку відновлення незалежності у 1991 році;
- значна енерговитратність структури економіки;
- необхідне визнання боргових зобов'язань перед росією (загалом – за імпортовані рф енергоносії);
- знецінення грошової одиниці (гривні), що було обумовлено стрімкою гіперінфляцією.

¹⁵² Державний борг України. Міністерство фінансів України. URL: [https://index.minfin.com.ua/ua/ finance/debtgov/](https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/).

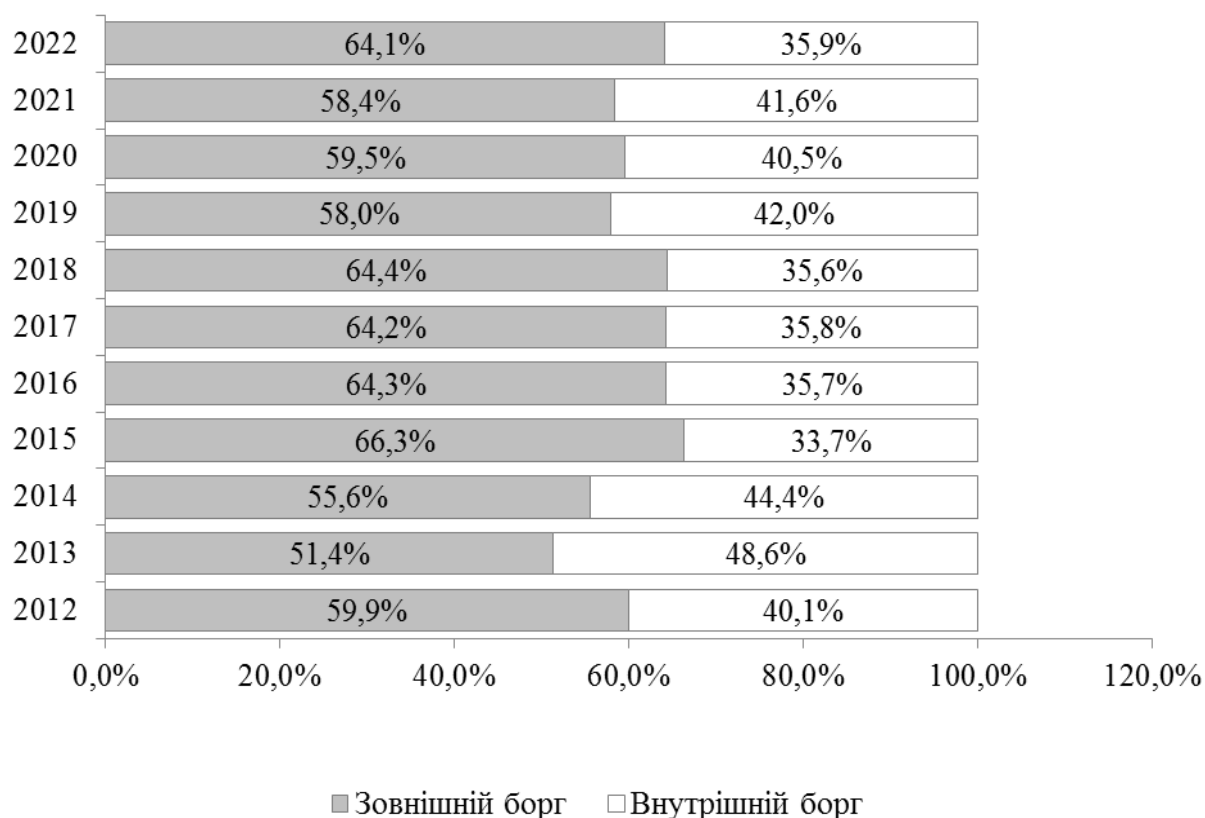

Рис. 2.7. Структура державного та гарантованого державою боргу України у 2012-2021 роках, млн. дол. США*

* Складено авторами за даними джерела¹⁵³.

Таким чином, необхідність залучення зовнішніх коштів в українську економіку надалі зумовлювалася економічною ситуацією у державі, процеси реструктуризації економіки потребували задля виходу із кризового стану значної величини капіталовкладень, мобілізація яких в найкоротші терміни за рахунок наявних ресурсів була неможливою.

За результатами проведеного дослідження ми дійшли висновку, що в структурі державного боргу найбільша частка припадала на зовнішні джерела. Зовнішня фінансова підтримка державного бюджету України спрямовувалася на фінансування дефіциту бюджету й платіжного балансу України, що надало

¹⁵³Державний борг України. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.

можливості забезпечення фінансової стабілізації, фінансування інвестиційних проєктів, направлені на забезпечення економічного зростання у державі. Держава була змушена вдатися до зовнішніх запозичень задля стабілізації економіки, забезпечення її належного функціонування й упровадження економічних реформ. Основними зовнішніми кредиторами України є: ЄБРР, Європейський Інвестиційний банк, ЄС, МБРР, МВФ.

Етапи формування зовнішнього боргу Україні наведені на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Етапи формування державного боргу України*

* Складено авторами за даними джерела¹⁵⁴.

Зважаючи на те, що в структурі державного боргу України найбільшу частку займає зовнішній борг, і його частка значно зросла у 2022 році через військову агресію РФ, зазначимо, що внутрішні кредитори України такі: НБУ, банки, юридичні особи, фізичні особи, нерезиденти.

¹⁵⁴Софієнко А. П. Етапи та особливості формування зовнішнього державного боргу України. *Фінансові послуги*. 2017. № 6. С. 24-28.

Загалом в Україні на початку формування зовнішнього державного боргу, яке відбувалось безсистемно, міжнародні кредити залучались як кредити для НБУ й урегулювання боргових взаємовідносин з рф. Під час світової фінансової кризи Україна залучила кредити МФО з метою зростання величини золотовалютних резервів, а також поповнення державного бюджету. Упродовж 2014-2015 років кредити МВФ було направлено на поповнення резервів НБУ, а також задля стабілізації ситуації на валютному ринку.

Зазначимо, що МВФ не дає Україні (та іншим країнам) «живі гроші», що можуть бути використані не за цільовим спрямуванням. Фонд надає кредити лише на конкретні цільові призначення, і переважно кредити спрямовуються на поповнення золотовалютних резервів держави, а частково – на виплати державного боргу з вищою процентною ставкою. Україна, співпрацюючи з МВФ, знижує боргове навантаження, адже МВФ обмежує дефіцит бюджету.

Членами Світового банку є 189 країн, а Україна стала його членом в 1992 році. Протягом періоду свого партнерства Світовий банк та Україна опрацювали біля 70 проєктів та програм, що було спрямовано на різні сектори:

- економіка;
- сільське господарство;
- енергетика і управління.

Ефективна взаємодія із міжнародними фінансовими організаціями є можливою за певних умов (рис. 2.9).

Аналізуючи стан державної заборгованості, ми дійшли висновку, що якщо влада не змінить темпи зростання державного боргу, Україна не зможе у майбутньому виплачувати відсотки й повертати кредити, які неможливо буде пролонгувати. У 2022 році величина зовнішнього боргу України зросла більш ніж на 50% порівняно із 2021 роком, адже країна потребує додаткових фінансів для боротьби з агресією рф, підтримання національної економіки, соціального захисту населення, фінансування військового сектору.

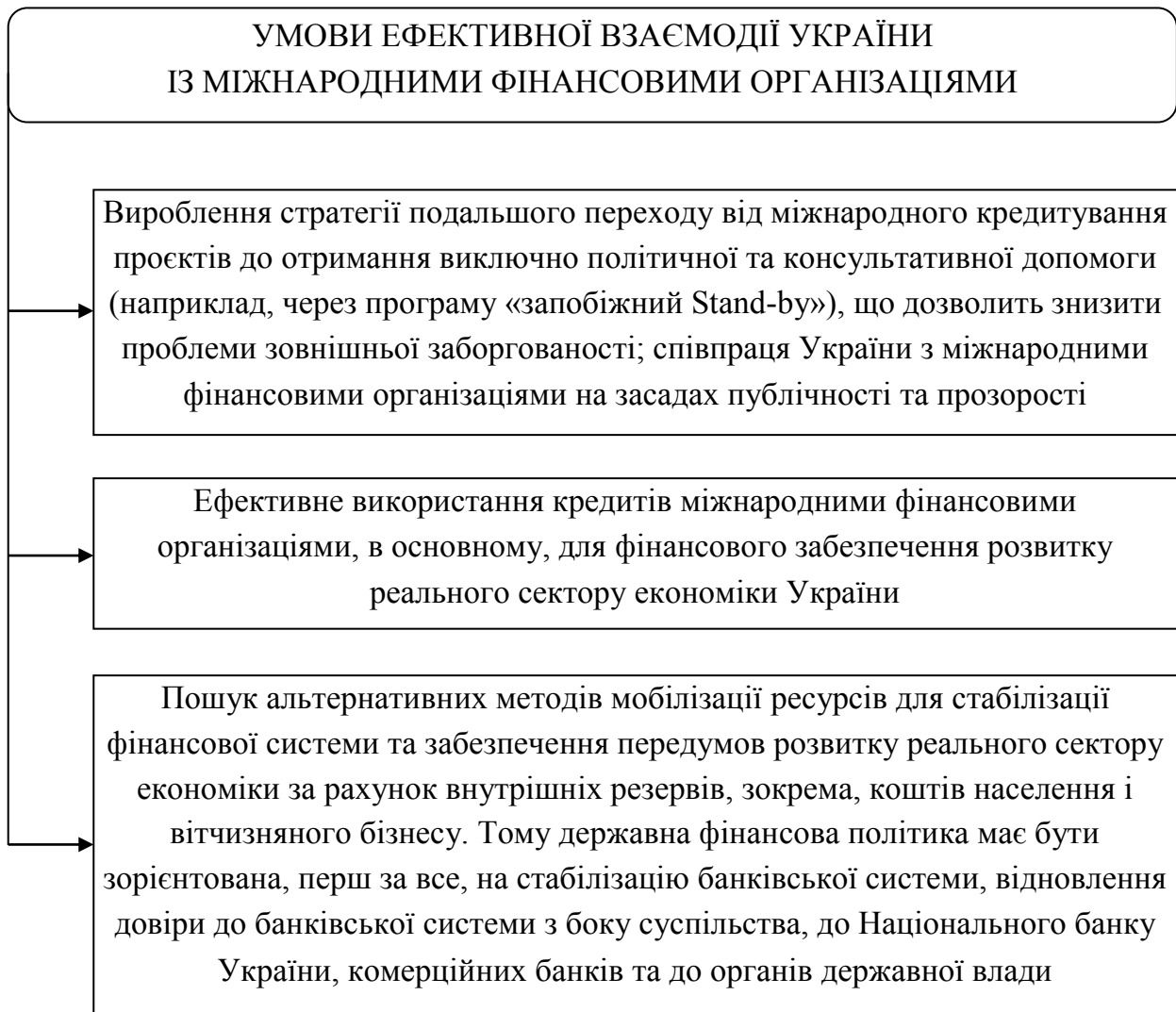

Рис. 2.9. Умови ефективної взаємодії України із міжнародними фінансовими організаціями*

* Складено авторами.

Це обумовлює удосконалення системи управління станом державного боргу, яка повинна передбачати такі інструменти:

- оптимізація державної заборгованості;
- вдосконалення адміністративного механізму контролю фінансових потоків країни;
- проведення системних інституціональних змін, які формуватимуть сприятливе інвестиційне середовище для залучення коштів іноземних

інвесторів.

Однак при використанні цих боргових джерел у якості фактора зростання необхідно враховувати такі важливі умови:

- макроекономічне обмеження рівня зовнішньої заборгованості;
- покращання структури зовнішнього боргу, тобто прагнення до підвищення питомої ваги інвестиційних кредитів у рентабельності програм, що фінансуються за їх рахунок.

Таким чином, формування сукупного державного боргу України відбувається задля можливості протистояння рф та її військовій агресії, підтримання економіки держави, поповнення державного бюджету, соціального розвитку, розвитку інфраструктури тощо. Тому вважаємо, що необхідною є розробка ефективної боргової політики, спрямованої на забезпечення необхідних надходжень до державного бюджету, які здатні забезпечити ефективну боргову дисципліну.

Через значні проблеми державного бюджету і його наповнення Україна в 2022 році зіштовхнулася із певними проблемами щодо обслуговування зовнішнього боргу, що обумовлено агресією рф. Так, Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік»¹⁵⁵ визначений граничний розмір державного боргу на рівні 3360 млрд. грн., проте його величина за підсумками року була значно більшою.

Станом на кінець серпня 2022 року Україна найбільше мала заборгованість за ОВДП (рис. 2.10).

¹⁵⁵Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.

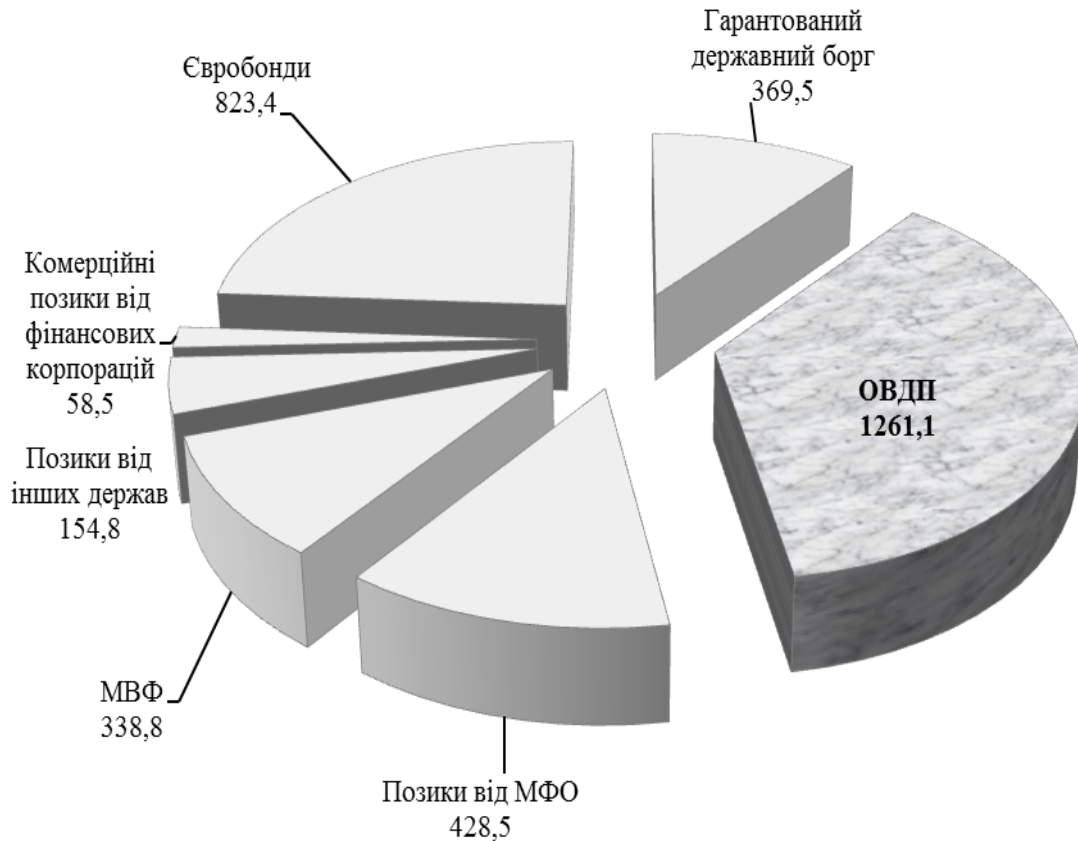

Рис. 2.10. Заборгованість України станом на 31.08.2022 року, млрд. грн.*

* Складено авторами за даними джерела¹⁵⁶.

Загалом у структурі сукупного державного боргу України у 2022 році найбільшу частку займає зовнішній борг (рис. 2.11).

Окрім агресії РФ та занепаду національної економіки, зниження курсу національної валюти призвело до того, що величина державного сукупного боргу держави наблизилася до величини її ВВП у 2021 році. Ця тенденція обумовлена тим, що графік залучення й погашення державного боргу було сформовано без врахування нинішньої ситуації.

¹⁵⁶Державний борг України перевищить 100% ВВП: що це означає. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/27/statija/ekonomika/derzhavnyj-borh-ukrayiny-perevyshhyt-100-vvp-ce-oznachaye>.

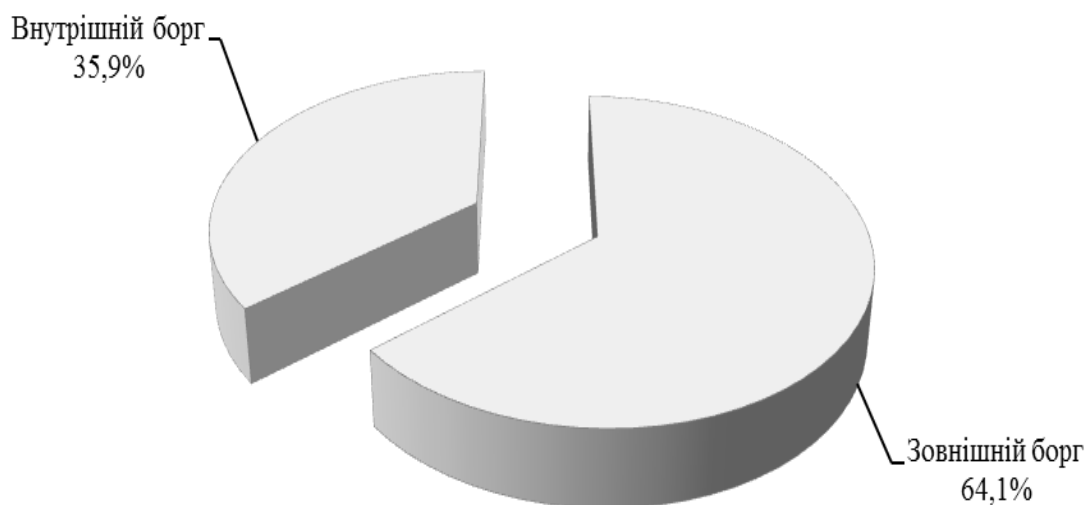

Рис. 2.11. Структура державного та гарантованого державою боргу України у 2022 році*

* Складено авторами за даними джерела ¹⁵⁷.

Негативна картина складається й щодо погашення внутрішнього боргу. У структурі внутрішнього боргу найбільша частка припадає на ОВДП, держателем яких є НБУ (рис. 2.12).

Зазначимо, що у 2022 році обсяги виплат за внутрішніми державними зобов'язаннями перевищили величину внутрішнього державного боргу. Отже, Україна потребує вдосконалення механізму управління державним боргом, що виявився неефективним у сучасних умовах військової агресії РФ проти України й, відповідно, недостатнього наповнення бюджету задля обслуговування сукупного державного боргу.

Отримання зовнішньої фінансової допомоги від початку військових дій є дуже важливими для утримання рівноваги вітчизняної економіки, стримання інфляції, а також надання соціальних послуг державою. Проте розміри такої

¹⁵⁷Державний борг України. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.

допомоги та значна частка джерел кредитування у її структурі згенерували значні настання боргової кризи. Задля їх нівелювання необхідним є прагнення до зростання частки грантів в загальній структурі фінансування й опрацювання питань повоєнної реструктуризації зовнішнього державного боргу за умов часткового його списання.

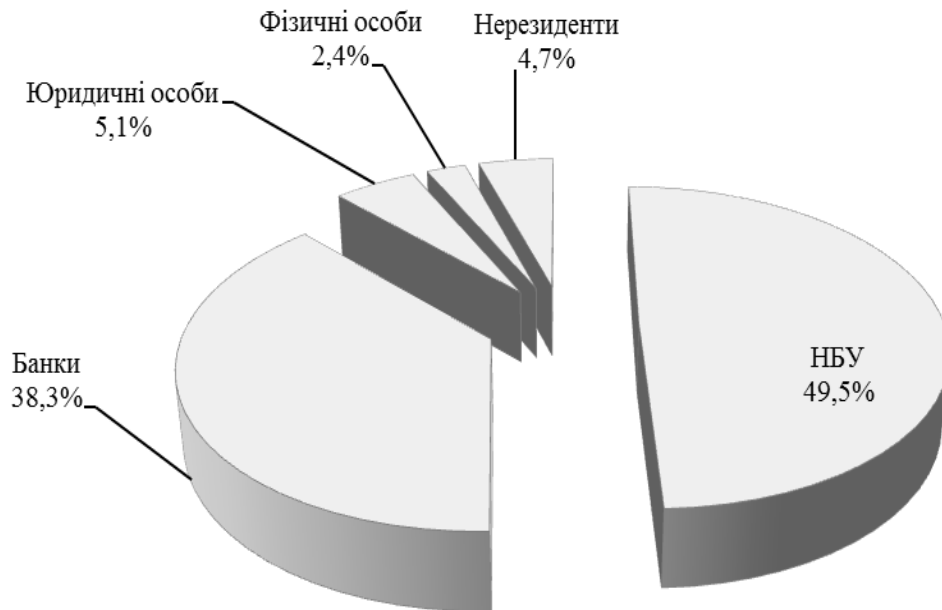

Рис. 2.12. Структура ОВДП України за держателями у 2022 році*

* Складено авторами за даними джерела¹⁵⁸.

Упродовж 2022 року уряд України отримав 31,1 млрд. дол. США зовнішнього фінансування задля наповнення державного бюджету, у т.ч. – 14,3 млрд. дол. США в формі безвідшкодовної допомоги (гранти). Найбільшу суму грантів надали США (12 млрд. дол. США), а також країни-члени ЄС, Німеччина й Італія (табл. 2.7)¹⁵⁹.

Величина зовнішніх кредитів у 2022 році склала 16,8 млрд. дол. США, а основні кредитори Уряду України такі: Світовий банк, Канада, Великобританія,

¹⁵⁸Там само.

¹⁵⁹Богдан Т. Рятівне коло й побічні наслідки зовнішнього фінансування України. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/30/696492/>.

Японія, Франція, Нідерланди, Італія, МВФ¹⁶⁰.

Таблиця 2.7

**Обсяги зовнішнього фінансування України у 2022-2023 роках,
млрд. дол. США***

Кредитори	2022 факт	2023 план
Усього зовнішнє фінансування	31,1	37,0
Іноземні гранти:	14,3	18,0
✓ США	12,0	10,0
✓ Німеччина	1,3	-
✓ ЄС	0,7	-
Іноземні кредити:	16,8	19,0
✓ ЄС	7,3	18,0
✓ МВФ	0,7	-2,5
✓ Світовий Банк	1,4	2,0
✓ Канада	1,9	-
✓ Великобританія	1,0	-
✓ інші кредитори	4,5	1,5

* Складено авторами за даними джерела¹⁶¹.

Позитивний крок удосконалення механізму управління державним боргом України – це затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021-2024 роки¹⁶². Цю Стратегію було розроблено з урахуванням макроекономічних прогнозів та завдань бюджетної політики й спрямовано на поступові кроки задля досягнення до кінця 2024 року відношення величини державного боргу до ВВП країни на рівні, не більшому за 47%.

Зазначимо, що реалізація цієї Стратегії включає виконання таких завдань:

¹⁶⁰Там само.

¹⁶¹Там само.

¹⁶²Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021-2024 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1291 (втрата чинності 31.10.2023 р.). URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2021-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2021-%D0%BF#Text).

- збільшення частки державного боргу у національній валюті;
- залучення іноземних інвесторів до інвестування у гривневих ОВДП;
- продовження середнього терміну до погашення державних цінних паперів й забезпечення рівномірних графіків погашення державного боргу;
- здійснення операцій з активного управління державним боргом з метою зниження пікових навантажень на бюджет і стимулювання попиту на придбання вкладниками (інвесторами) державних цінних паперів;
- здійснення робіт задля забезпечення повноцінного доступу держави до міжнародного ринку капіталу;
- подальше вдосконалення політики управління державним боргом шляхом створення й функціонування Агентства із управління державним боргом паралельно із використанням найуспішніших зарубіжних практик;
- збільшення довгострокового пільгового фінансування за допомогою зміцнення співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями (зі Світовим банком, МВФ, ЄБРР, ЄІБ) й країнами-партнерами.

На нашу думку, запровадження цієї Стратегії також дасть можливість збільшити прозорість політики управління державним боргом нашої країни і підвищити рівень її ефективності.

Також з метою ефективного використання потенціалу співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями, як джерела фінансового забезпечення розвитку реального сектору економіки України необхідно приділяти значну увагу актуалізації сучасного стану нормативно-правового регулювання цієї взаємодії, виявленню основних напрямів удосконалення існуючої нормативно-правової бази.

Також у липні 2022 року було затверджено Постанову КМУ «Про

здійснення у 2022 році правочинів із державним боргом»¹⁶³, яка із урахуванням воєнного стану в державі визначає умови відстрочки й виплат за борговими цінними паперами.

Таким чином, у сучасних умовах, ускладнених військовою агресією РФ проти України, проблеми державного боргу є значними, в першу чергу – через недостатні ресурси для оплати відсотків за користування фінансовими ресурсами. Тому Україна робить запити щодо відстрочення виплат за державним боргом із метою оптимізації навантаження боргових виплат на державний бюджет.

Аналіз стану державної заборгованості багатьох країн світу дав змогу зробити висновок, що якщо влада не змінить темпи зростання державного боргу, економічна криза буде загострюватися, і тоді вона у майбутньому не зможе виплачувати відсотки й повертати кредити, які буде неможливо пролонгувати. Це зумовлює необхідність удосконалення системи управління державним боргом, яка повинна спрямовуватися на досягнення таких завдань:

- оптимізація державного боргу;
- збільшення адміністративного контролю над фінансовими потоками держав;
- системні інституційні зміни, що утворюють сприятливий інвестиційний клімат.

Отже, країни можуть вибрати таку боргову стратегію, яка була б спрямованою на стабільне зростання, забезпечення необхідних темпів приросту ВВП й повної зайнятості, стримування інфляційних процесів, забезпечення фінансування соціальних програм, формування достатніх обсягів кредитних ресурсів задля розвитку підприємницької діяльності, залучення необхідних

¹⁶³Про здійснення у 2022 році правочинів з державним боргом : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2022 р. № 805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2022-%D0%BF#Text>.

обсягів іноземних інвестицій¹⁶⁴.

Багато країн прагнуть ефективного управління державним боргом. Більшість країн основною метою називають мінімізацію витрат та врахування ризику. Зокрема, Великобританія прагне підтримання річного рівня купівлі-продажу державних облігацій із урахуванням ризиків, а уряд Данії при зниженні вартості позик у довгостроковому періоді намагається зберегти прийнятний рівень ризику. Міжнародний валютний фонд (МВФ) й Світовий банк визначають управління державним боргом як процедуру фінансування державних потреб та виконання платежів за облігаціями за максимально низькою вартістю в середньо- та довгостроковій перспективі¹⁶⁵.

За таких умов, має зберігатися помірний ступінь ризику при досягненні мети щодо розвитку та збереження ефективного та ліквідного державного ринку цінних паперів.

Питання оптимізації державного боргу для багатьох країн стало наріжним каменем. Задля цього країнами розробляються стратегії ефективного управління державним боргом¹⁶⁶. З урахуванням поточної ситуації, ускладненої військової агресії РФ, зростання зовнішнього боргу, занепаду національної економіки, Україна повинна прагнути досягнути таких цілей (рис. 2.13):

- підтримка державного боргу на рівні, що забезпечує збереження економічної безпеки країни;
- мінімізація вартості боргу за рахунок подовження строку запозичень та зниження прибутковості за борговими зобов'язаннями;
- створення оптимальної структури державних позик, виконання

¹⁶⁴Терещенко В. Проблема управління державним боргом України. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2016. № 10. С. 870.

¹⁶⁵Razumova H., Oskoma O. Protection of the Monetary and Credit System under the Conditions of Martial State. *Transformation of Economics, Finance and Management in the Context of World Globalization : scientific monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 143-160. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-307-1-7>.

¹⁶⁶Разумова Г. В., Колосова А. Р. Дефіцит державного бюджету України та шляхи його зменшення. *Економічний простір*. 2017. № 119. С. 135-146.

зобов'язань за якими пов'язано з найменшими витратами та мінімальним ризиком для економіки країни;

- узгодження з фінансовою та економічною політикою в цілому щодо обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу;

- створення єдиної системи управління боргом з метою координації заходів щодо зниження рівня заборгованості та забезпечення більш ефективного контролю за залученням та використанням коштів¹⁶⁷.

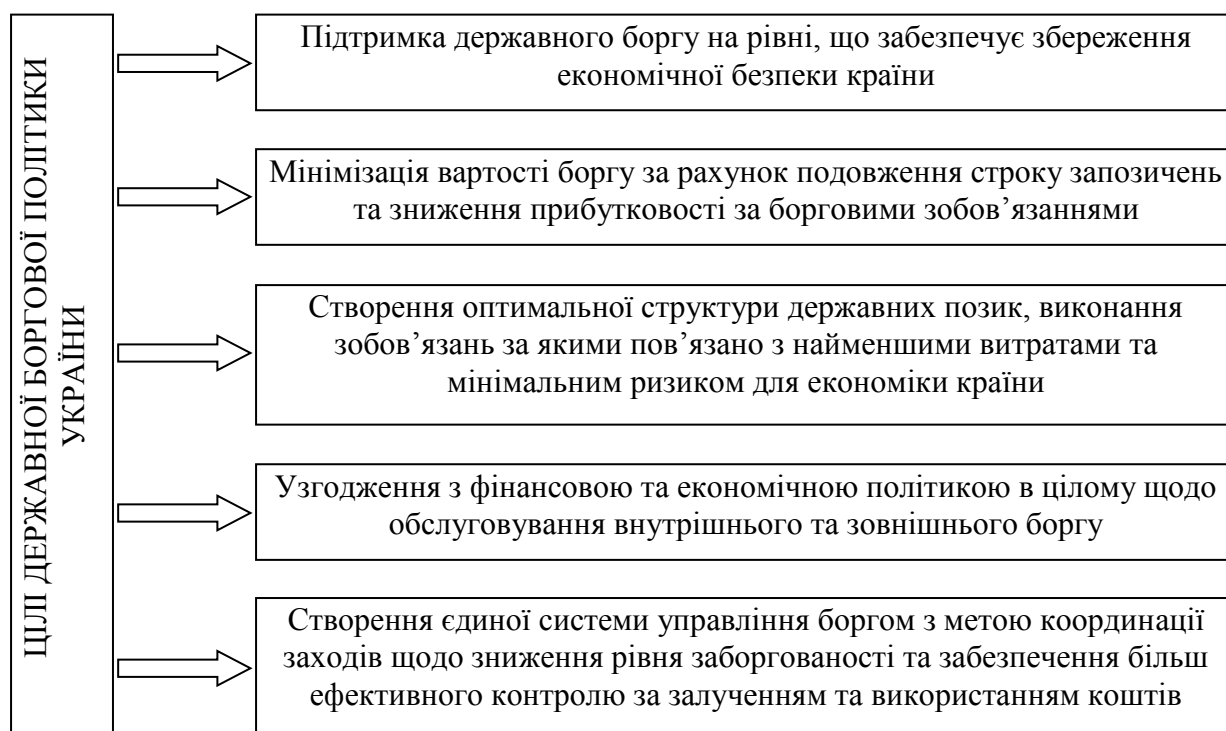

Рис. 2.13. Цілі державної боргової політики України*

* Складено авторами.

Отже, абсолютна величина зовнішнього державного боргу не дає підстав робити висновки щодо серйозності економічної проблеми в країні. Набагато більш значущі щодо цього відносні показники, такі як коефіцієнт боргового навантаження, борг щодо експорту і борг щодо ВВП. Якщо спостерігається

¹⁶⁷Разумова Г. В., Оскома О. В. Шляхи вдосконалення кредитної політики НБУ в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : Економіка та управління*. 2023. № 9. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-08-07>.

збільшення зовнішніх запозичень, то це говорить про залежність держави від стану міжнародних фінансів та втрату її політичної незалежності.

2.3. Монетарні аспекти впливу на ринок праці під час війни

В контексті розбудови соціально орієнтованої економіки України в перспективі її повоєнного відновлення особливого значення набувають процеси, які відбуваються на вітчизняному ринку праці. З одного боку, як елемент економічної системи держави, ринок праці впливає на національний добробут, стабільність суспільства і ефективність соціально-економічних перетворень; з іншого, як самостійна система, він опосередковує вплив його розвитку на добробут населення і характер широкого спектру соціальних процесів, посилюючи чи згладжуючи ці процеси та протиріччя, які виникають.

Пріоритетами розвитку ринку праці в Україні у короткостроковому періоді є забезпечення повної продуктивної зайнятості економічно активного працездатного населення, підвищення ефективності використання трудового потенціалу, добробуту та якості життя громадян країни, що у довгостроковій перспективі сприятиме зростанню людських можливостей щодо здоров'я та тривалості життя, отримання та підвищення рівня освіти, користування політичними і економічними свободами.

Військові дії російської федерації проти незалежної України, які локально тривають з 2014 року та повномасштабно – з 2022 року, спричинили гуманітарну катастрофу, що супроводжується руйнуванням населених пунктів, знищенням критичної та цивільної інфраструктури, масовою зовнішньою та внутрішньою міграцією населення і, у підсумку, уповільненням темпів соціально-економічного розвитку країни. Новітні безпекові ризики в умовах невизначеності і турбулентності бізнес-середовища під час війни погіршили ситуацію щодо працевлаштування громадян, спродували зростання рівня

безробіття та поширення неформальної зайнятості.

Офіційна статистика Міністерства фінансів України, побудована за даними Державної служби статистики України, є доволі толерантною і не фіксує будь-яких значних потрясінь в період повномасштабного вторгнення РФ, ні щодо зменшення загальної чисельності населення України, ні щодо зростання кількості зареєстрованих безробітних (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Динаміка загальної чисельності населення України та
кількості офіційно зареєстрованих безробітних у 2014-2022 роках***

Роки	Всього населення України		Зареєстровано безробітних	
	тис. осіб	темп приросту до попереднього року, %	тис. осіб	темп приросту до попереднього року, %
2014	42 953,9	-	458,6	-
2015	42 774,6	-0,42	461,1	+0,55
2016	42 603,9	-0,40	407,2	-11,69
2017	42 403,0	-0,47	352,5	-13,43
2018	42 177,6	-0,53	341,7	-3,06
2019	41 922,7	-0,60	338,2	-1,02
2020	41 629,9	-0,70	459,2	+35,78
2021	41 208,1	-1,01	295,0	-35,76
2022	41 167,3	-0,10	186,5	-36,78

* Складено автором за даними джерела¹⁶⁸.

Так, впродовж 2014-2022 років Міністерство фінансів України констатує поступове (в межах 1%) щорічне скорочення загальної чисельності населення, в тому числі у 2022 році – на 0,10%.

Стала динаміка щодо кількості офіційно зареєстрованих безробітних відсутня. Після незначного зростання цього показника у 2015 році, спостерігається його поступове зменшення впродовж наступних чотирьох

¹⁶⁸Кількість зареєстрованих безробітних. Міністерство фінансів України.
URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/>.

років. Раптове запровадження карантинних обмежень у 2020 році, пов'язане з поширенням пандемії COVID-19, спричинило припинення або призупинення багатьох видів господарської діяльності. В умовах тотального локдауну кількість офіційно зареєстрованих безробітних в Україні підскочила на 35,78%. Разом з тим, 2021-2022 роки демонструють суттєве скорочення кількості осіб, які офіційно зареєструвалися у Державній службі зайнятості та мають статус безробітного на кінець відповідного року. Зауважимо, що через 10 місяців після початку повномасштабного вторгнення взагалі фіксується найнижчий протягом досліджуваного періоду рівень цього показника – 186,5 тис. осіб.

Впродовж 2023 року зазначений показник скоротився ще вдвічі порівняно з попереднім роком і на кінець звітного періоду склав 96,1 тис. осіб¹⁶⁹.

Водночас, маємо розуміти, що наведені дані не відображають реального стану вітчизняного ринку праці, адже висвітлюють відомості лише про офіційно зареєстрованих безробітних. Натомість, реальний рівень безробіття в Україні є набагато вищим, якщо його розраховувати за методологією Міжнародної організації праці, згідно з якою людина визнається безробітною, якщо вона протягом чотирьох тижнів: не мала роботи, шукала роботу або була готова приступити до роботи.

Рівень безробіття – це кількісний показник, який визначається як відношення кількості безробітних до загальної чисельності економічно активного працездатного населення країни (регіону, соціальної групи), та вимірюється у відсотках (рис. 2.14).

Зазначимо, що до повномасштабного вторгнення рф основним джерелом інформації про стан вітчизняного ринку праці були офіційні дані Державної служби статистики України, які базувалися на результатах так званого

¹⁶⁹ Дані щодо кількості зареєстрованих безробітних та надання їм послуг, а також кількості зареєстрованих вакансій. *Державна служба зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/1-dani-shchodo-kilkosti-zareyestrovanyh-bezrobitnyh-ta-nadannya-yim-poslug-takozh>.

обстеження робочої сили – щомісячного опитування близько 16 тис. домогосподарств.

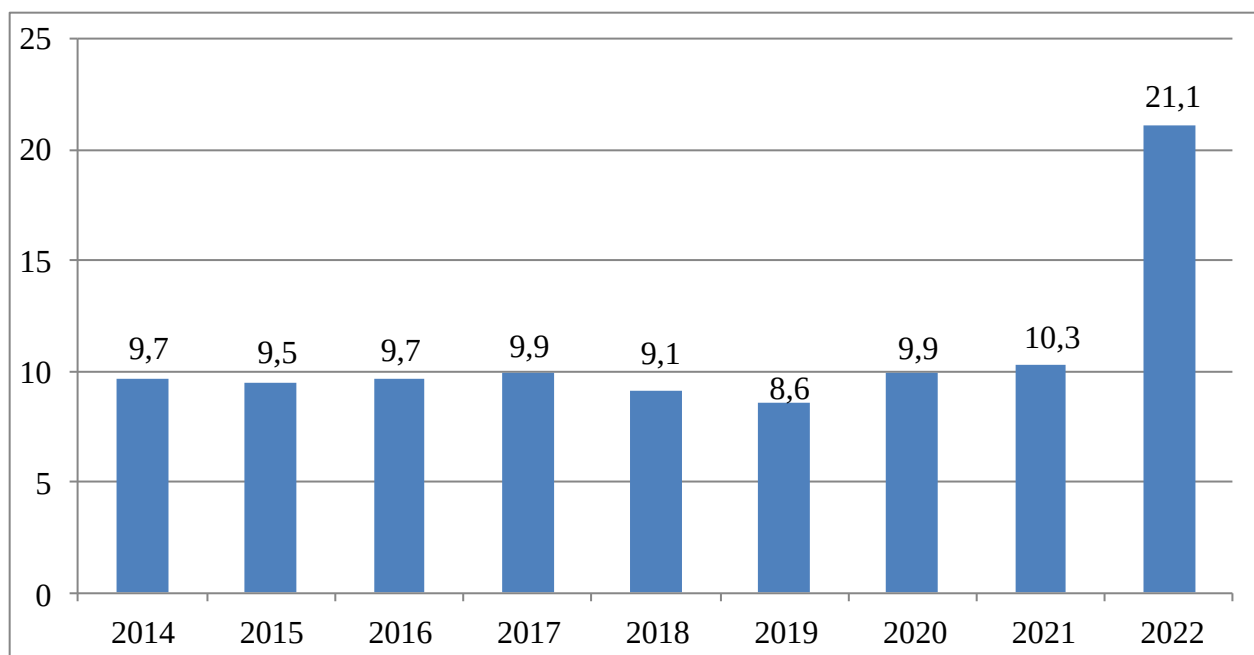

Рис. 2.14. Динаміка рівня безробіття в Україні у 2014-2022 роках, %*

* Складено автором за даними джерел^{170, 171}.

Ці дані давали змогу з високою точністю робити не лише агреговані оцінки кількості робочої сили, зайнятості та безробіття, а й більш детальні за віком, статтю, регіоном, а також проводити міжнародні порівняння. Однак на період дії воєнного стану проведення такого опитування призупинене.

Тому для оцінки рівня безробіття у 2022 році Національний банк України використав альтернативні джерела даних, зокрема різноманітні опитування населення, адже попередня практика свідчила, що отримані в такий спосіб дані є доволі близькими до офіційної статистики.

За даними НБУ, з лютого 2022 року значно зросла частка відповідей «Веду домашнє господарство». За методологією Міжнародної організації праці,

¹⁷⁰Рівень безробіття в Україні. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>.

¹⁷¹Інфляційний звіт, квітень 2023 року. Національний банк України. С. 31. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=7 (дата звернення: 14.12.2023).

ці респонденти зараховуються до категорії економічно неактивного населення. Такий приріст відбувся значною мірою за рахунок людей без вищої освіти, які проживають поза межами великих міст. Зазначене є результатом, насамперед, суттєвого звуження спектру можливостей щодо пошуку роботи для тих, хто її втратив, проте не може знайти нову в умовах війни без переїзду в інші регіони. Якщо цю частину населення враховувати як потенційну робочу силу, то рівень безробіття у травні 2022 року становив би 28%¹⁷².

В таблиці 2.9 наведені порівняльні результати опитування осіб найбільш економічно активної працездатної групи населення у віці 36-40 років щодо ймовірності набуття статусу безробітного, проведеного до і після повномасштабного вторгнення.

Таблиця 2.9

**Ймовірність набуття статусу безробітного
для осіб у віці 36-40 років, %***

Регіон України	До 24.02.2022 року				Після повномасштабного вторгнення			
	жінки		чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	без вищої освіти	з вищою освітою	без вищої освіти	з вищою освітою	без вищої освіти	з вищою освітою	без вищої освіти	з вищою освітою
Захід	13,8	6,5	13,4	6,2	24,2	13,0	23,6	12,6
Київ	15,2	7,2	14,7	7,0	26,0	14,3	25,4	13,8
Південь	17,1	8,5	16,6	8,1	28,7	16,1	28,1	15,7
Північ	12,1	5,5	11,4	5,3	21,6	11,3	21,1	10,9
Схід	23,4	12,5	22,9	12,1	36,9	22,3	36,0	21,8
Центр	12,1	5,5	11,7	5,3	21,6	11,4	21,2	11,0

* Складено автором за даними джерела¹⁷³.

Як бачимо, показники ймовірності набуття статусу безробітного після повномасштабного вторгнення зросли майже вдвічі незалежно від статі, наявності вищої освіти та регіону України. Основною причиною таких

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Інфляційний звіт, квітень 2023 року. Національний банк України. С. 32. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=7 (дата звернення: 14.12.2023).

негативних очікувань економічно активних працездатних громадян стало порушення звичних умов життя, невизначеність майбутнього у коротко- та довгостроковій перспективі, панічні настрої у суспільстві, пов'язані з підвищеними безпековими ризиками та прямою загрозою життю і здоров'ю населення. Крім того, значна частина українців важко сприймає нову воєнну реальність та перебуває у стані стресу, депресії, панічних розладів, під впливом когнітивних упереджень, ілюзій та емоцій.

Вагомий вплив на зниження очікувань населення України щодо можливостей працевлаштування або продовження трудових контрактів із роботодавцями здійснило згортання, припинення або обмеження господарської діяльності багатьма суб'єктами вітчизняного бізнесу внаслідок окупації певної частини українських територій, ведення бойових дій у граничних з РФ областях, ракетних обстрілів та «шахедних» атак умовно безпечних регіонів, руйнування об'єктів промислової та критичної інфраструктури (у тому числі масштабних атак Росії на енергетичну інфраструктуру, які призвели до суттєвого дефіциту електроенергії), знищення виробничих потужностей, зовнішньої міграції керівного складу суб'єктів господарювання та відповідного перенесення бізнес-інтересів в іншу країну, блокади чорноморських портів, розриву логістичних зв'язків, переведення всієї або частини діяльності в режим онлайн. У підсумку виживання вітчизняного бізнесу у новітніх безпекових реаліях ВВП України скоротився у 2022 році на 29,1%, причому у II кварталі таке скорочення складало 36,9% у річному вимірі; у III кварталі – 30,6%; у IV кварталі – 31,4%.

Проте антикризові заходи Національного банку України за підтримки міжнародних партнерів дали змогу поступово стабілізувати макроекономічну ситуацію. Забезпечення безперебійного функціонування банківської та платіжної систем, фіксація офіційного курсу за одночасного запровадження обмежень на валютно-обмінні операції та рух капіталу були одними з тих заходів монетарної політики, що стримали розгортання панічних настроїв і суттєво зменшили невизначеність для населення та бізнесу. Це заклало

підвалини для пожвавлення економічної діяльності після першого шоку війни.

Разом з тим, однією з основних перешкод для ведення бізнесу у воєнний час 22% респондентів – суб'єктів господарської діяльності назвали брак обігових коштів. Причому, якщо серед представників великих, середніх та малих підприємств цю причину озвучили 15% респондентів, то мікробізнес скаржиться на брак обігових коштів в 2 рази частіше (31% респондентів).

Таким чином, можна прослідкувати певну кореляцію між забезпеченням бізнесу обіговими коштами (власними або запозиченими) та ситуацією на вітчизняному ринку праці. Розглянемо це питання детальніше.

Політика облікових ставок, яку проводить центральний банк, впливає на зайнятість через чіткий механізм. Ручне зниження або підвищення облікової ставки є частиною м'якої або жорсткої монетарної політики. Ці дії впливають на вартість короткострокових запозичень у банківській сфері, що в перспективі корегує сукупний попит в економіці. Нижча вартість кредитних ресурсів дозволяє споживачам витратити більше, а підприємствам – позичати більше, витратити менше на обслуговування кредитів і розширювати виробництво. Пожвавлення економіки стимулює попит на робочу силу, і рівень безробіття знижується. Підвищення облікової ставки має протилежний ефект – в умовах високих відсоткових ставок діяльність зі створення робочих місць згортається, а безробітним важче знайти підходящу роботу протягом кількох кварталів.

Разом з тим, як зазначають Д. Андольфатто, С. Хендрі та К. Моран, у короткостроковому періоді зайнятість зростатиме швидше, ніж її довгострокова траєкторія¹⁷⁴.

Незважаючи на зрозумілий механізм, канал впливу дисконтної політики на ринок праці може бути неефективним або призводити до негативних наслідків в економіці. Для того, щоб мати вплив на змінні випуску та ринку

¹⁷⁴Andolfatto D., Hendry S., Moran K. Labour Markets, Liquidity and Monetary Policy Regimes. *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne des Economique*. 2004. Vol. 37. No. 2., P. 402.

праці, необхідно розвивати національну фінансову і банківську системи. Короткострокові та довгострокові процентні ставки повинні бути чутливими до змін облікової ставки центрального банку. Емпіричні результати показують, що надмірні зміни облікової ставки можуть мати довгостроковий негативний вплив на продуктивність. М'яка монетарна політика, яка утримує процентні ставки близько нульової позначки протягом тривалого часу, перешкоджає очисній функції ринку¹⁷⁵. Низькі відсоткові ставки знижують вартість запозичень для неефективних підприємств, дозволяючи їм залишатися на плаву протягом тривалого часу. Кількість входів та виходів з ринку зменшується, що негативно впливає на зростання продуктивності. Такий сценарій реалізувався в країнах ЄС після фінансової кризи 2008-2009 років. Вартість запозичень досягла історичного мінімуму, що дозволило багатьом підприємствам продовжити функціонування, але погіршило ефективність розподілу капіталу.

Іншим інструментом монетарної політики, який має опосередкований вплив на ринок праці, але використовується доволі нечасто, є резервні вимоги до банківських установ. Зниження норми обов'язкового резервування дозволяє банкам надавати більше кредитів клієнтам, тоді як її підвищення скорочує можливий обсяг видачі кредитів. Незважаючи на чіткий механізм, у більшості країн світу резервні вимоги залишаються стабільними протягом багатьох років через непередбачуваний вплив на банківський сектор. Враховуючи інертне використання цього монетарного інструменту центральними банками, резервні вимоги мають незначний вплив на ринок праці, особливо в країнах зі слабким фінансовим сектором.

Банківська система України стикалася з різними кризами, починаючи із часів свого формування. Проте, у 2022 році на території нашої країни почалися повномасштабні військові дії, які вплинули як на всі суспільні процеси в цілому, так і на банківську систему зокрема. Попри новітні безпекові виклики, ризики і

¹⁷⁵Andolfatto D., Hendry S., Moran K. Labour Markets, Liquidity and Monetary Policy Regimes. *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne des Economique*. 2004. Vol. 37. No. 2., P. 404.

проблеми, які виникли, банки України поступово адаптувалися до нових умов функціонування під час воєнного стану.

Нарощування економічного потенціалу країни, а відповідно і перспективи розвитку ринку праці, значною мірою пов'язані з наявністю розвинутого кредитного ринку, який є вагомою часткою загального фінансового ринку і має особливості та переваги порівняно з іншими його сегментами. Лідерами вітчизняного кредитного ринку наразі є, перш за все, банківські установи, яким притаманна особлива роль у перерозподілі фінансових ресурсів економіки.

Сучасні банки пропонують широкий асортимент кредитних послуг як для юридичних, так і для фізичних осіб. Причому, різні банківські установи запроваджують різні умови кредитування, виходячи з власних орієнтирів.

Проаналізуємо структуру кредитів, наданих банками України, в період 2020-2022 років, представлену в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

**Структура кредитів, наданих банками України,
у 2020-2022 роках***

Показники	2020 рік		2021 рік		2022 рік	
	сума, млн. грн.	питома вага, %	сума, млн. грн.	питома вага, %	сума, млн. грн.	питома вага, %
Нефінансові корпорації (господарюючі суб'єкти)	724 157	76,36	752 324	72,06	754 371	74,86
Інші фінансові корпорації	5 701	0,60	9 644	0,92	6 809	0,68
Сектор загального державного управління	11 579	1,22	26 990	2,59	24 810	2,46
Домашні господарства (фізичні особи)	206 471	21,77	254 385	24,37	221 105	21,94
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	478	0,05	705	0,07	552	0,05
Всього кредитний портфель	948 386	100,00	1 044 049	100,00	1 007 648	100,00

* Складено автором за даними джерела¹⁷⁶.

¹⁷⁶Основні показники діяльності банків. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>.

Дані таблиці 2.10 засвідчують домінантне значення у кредитній діяльності українських банків протягом 2020-2022 років кредитів, наданих бізнесу: 76,36%; 72,06%; 74,86% загального обсягу виданих кредитів відповідно.

Вагомою в цей період є питома вага кредитування населення: 21,77%; 24,37%; 21,94% загального обсягу виданих кредитів відповідно.

Частка кредитів, наданих сектору загального державного управління, що об'єднує юридичні особи, для яких основною діяльністю є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади стосовно інших інституційних одиниць в межах певної території, у 2020-2022 роках становить лише 1,22%; 2,59%; 2,46% загального обсягу виданих кредитів відповідно.

Критично низькою протягом досліджуваного періоду є питома вага кредитування інших фінансових корпорацій (0,60%; 0,92%; 0,68% відповідно) і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (0,05%; 0,07%; 0,05% відповідно).

Проаналізуємо динаміку кредитів, наданих банками України, в період 2020-2022 років (табл. 2.11).

Дані таблиці 2.11 демонструють зростання всіх складових кредитного портфеля банків України у 2021 році порівняно з попереднім роком і зменшення всіх його елементів (крім кредитів, наданих бізнесу) у 2022 році. В цілому, обсяг кредитних операцій вітчизняних банків збільшився у 2021 році на 95663 млн. грн., або 10,09% та скоротився у 2022 році на 36401 млн. грн., або 3,49% порівняно з попереднім роком.

Як вже зазначалося, єдиним показником кредитного ринку України, що демонструє сталу тенденцію до збільшення впродовж 2021-2022 років, є обсяги кредитування нефінансових корпорацій (господарюючих суб'єктів), які зросли на 28167 млн. грн., або 3,89% та на 2047 млн. грн., або 0,27% відповідно.

Таблиця 2.11

**Динаміка кредитів, наданих банками України,
у 2020-2022 роках ***

Показники	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2021/2020		2022/2021	
				абс. відх., млн. грн.	темп при- росту, %	абс. відх., млн. грн.	темп при- росту, %
Нефінансові корпорації (господарюючі суб'єкти)	724 157	752 324	754 371	+28167	+3,89	+2047	+0,27
Інші фінансові корпорації	5 701	9 644	6 809	+3943	+69,16	-2835	-29,40
Сектор загального державного управління	11 579	26 990	24 810	+15411	+133,09	-2180	-8,08
Домашні господарства (фізичні особи)	206 471	254 385	221 105	+47914	+23,21	-33280	-13,08
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	478	705	552	+227	+47,49	-153	-21,70
Всього кредитний портфель	948 386	1 044 049	1 007 648	+95663	+10,09	-36401	-3,49

* Складено автором за даними джерела¹⁷⁷.

Зазначимо, що 37451 кредит на загальну суму 144,4 млрд. грн. з березня 2022 року підприємці отримали у межах програми «Доступні кредити 5-7-9%». Завдяки цій програмі, малий бізнес отримав доступ до кредитів на вигідних умовах, що допомогло йому зберегти економічну активність та розвиватися, адже під час повномасштабної війни суб'єкти господарювання стикнулися з величезною кількістю викликів, ключовими з яких є зниження попиту на товари і послуги, збільшення витрат на виробництво, пошкодження виробничих потужностей, нестача фахівців та ресурсів, значно ускладнений доступ до

¹⁷⁷ Там само.

міжнародних ринків тощо. Незважаючи на такі надважкі умови, український бізнес демонструє високий рівень адаптивності, продовжуючи працювати та підтримувати економіку країни. Багато господарюючих суб'єктів змінило фактичне місце ведення бізнесу з метою зниження загроз життю та здоров'ю працівників і забезпечення безпеки господарської діяльності. Навіть втративши виробничі потужності, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях або територіях ведення бойових дій, суб'єкти господарювання релокують свій бізнес в інші регіони України і розпочинають господарську діяльність майже «з нуля». Так, з початку повномасштабної війни місце реєстрації змінили 7 820 українських бізнесів, у тому числі 840 підприємств скористалися урядовою програмою релокації у більш безпечні регіони. Підприємці знаходять нові ринки збуту, переорієнтовують виробництва, створюють нові робочі місця, сплачують податки до бюджетів всіх рівнів, забезпечують населення товарами та послугами, а також системно донатять на Збройні сили України і фінансово підтримують постраждалих від збройної агресії рф співгромадян.

В цьому контексті, Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%», яка допомагає суб'єктам господарської діяльності впоратися з викликами війни і продовжувати працювати, стала основним інструментом фінансової підтримки малого бізнесу в умовах воєнного стану, а Фонд розвитку підприємництва, як адміністратор програми, – ключовим драйвером кредитування вітчизняної економіки, адже майже 90% нових підприємницьких кредитів надається наразі саме за цією програмою.

Разом з тим, не можна оминати увагою таку вагому проблему кредитного ринку України, як високий рівень непрацюючих кредитів (NPL), тобто кредитів, за якими відбулася подія дефолту. Дефолт визначається фактом прострочення платежу за активом понад 90 днів або неможливістю вчасного погашення боргу позичальника без стягнення забезпечення. Від прострочених кредитів банк щонайменше не отримує доходів. Якщо через значні обсяги NPL витрати банку перевищують його доходи, він поступово втрачатиме ліквідність і не зможе

проводити навіть касові операції клієнтів. Крім того, під прострочений кредит банк формує резерви, що зменшує його капітал, який відіграє роль своєрідної подушки безпеки.

Частка NPL – важливий показник, який впливає на платоспроможність усієї банківської системи. Цікавим і одночасно провальним для України є рейтинг країн за рівнем NPL у загальному обсязі виданих кредитів, складений за даними Світового банку. Середній показник за 2022 рік для 76 країн становив 5,5%. Найвищий показник був в Екваторіальній Гвінеї (55,41%); найнижчий – у Швеції (0,3%). Україна у зазначеному рейтингу займає друге місце у світі після Екваторіальній Гвінеї з показником 38,12% (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Україна у ТОП-10 рейтингу країн
з найбільшою часткою непрацюючих кредитів у 2022 році***

Весь світ		Європа		Країни з доходом нижче середнього (за класифікацією Світового банку)	
Країна та її рейтинг	NPL	Країна та її рейтинг	NPL	Країна та її рейтинг	NPL
1. Екваторіальна Гвінея	55,41	1. Україна	38,12	1. Україна	38,12
2. Україна	38,12	2. Кіпр	7,66	2. Гана	14,79
3. Чад	27,70	3. Греція	6,53	3. Камерун	13,03
4. Гана	14,79	4. Молдова	6,44	4. Киргизстан	12,45
5. Центральнo- африканська Республіка	14,51	5. Чорногорія	6,33	5. Кенія	11,11
6. Камерун	13,03	6. росія	6,10	6. Пакистан	7,31
7. Киргизстан	12,45	7. Албанія	4,79	7. Молдова	6,44
8. Кенія	11,11	8. Болгарія	4,63	8. Папуа Нова Гвінея	4,78
9. Мадагаскар	7,68	9. Боснія і Герцеговина	4,54	9. Лесото	4,31
10. Кіпр	7,66	10. Хорватія	4,33	10. Нігерія	4,01

* Складено автором за даними джерела¹⁷⁸.

¹⁷⁸Non-performing Loans – Country Rankings. *The Global Economy*. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/nonperforming_loans/.

Середній показник непрацюючих кредитів, як відсоток усіх банківських кредитів, в 27 країнах Європи за 2022 рік становив 4,47%. Найвище значення було в Україні (38,12%); найнижче – у Швеції (0,3%).

Середній показник непрацюючих кредитів, як відсоток усіх банківських кредитів, у 15 країнах з доходом нижче середнього за 2022 рік становив 8,56%. Найвищий показник був в Україні (38,12%); найнижчий – у Нікарагуа (1,54%).

Крім загального рейтингу країн, за даними Світового банку розраховано і динаміку NPL для кожної з країн-учасниць в період з 2005 року по 2022 рік. Середнє значення для України за цей період становило 34,49% з мінімальним рівнем (3,88%) у 2008 році та максимальним рівнем (59,76%) у 2006 році.

На рис. 2.15 розглянемо відповідні показники в період 2015-2022 років.

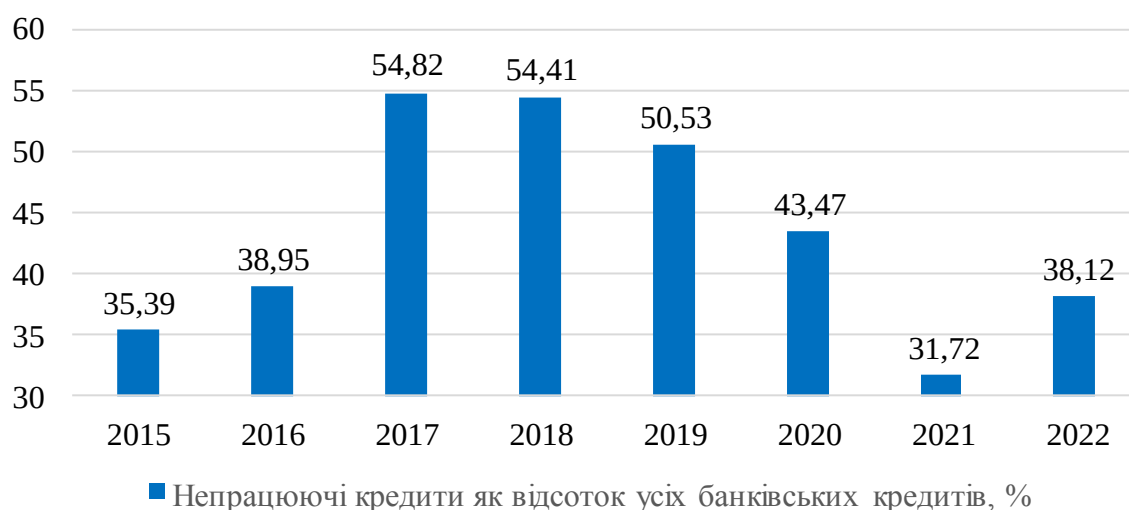

Рис. 2.15. Питома вага непрацюючих кредитів у загальному обсязі банківського кредитування в Україні у 2015-2022 роках, %*

* Складено автором за даними джерела¹⁷⁹.

Зазначимо, що висока частка NPL до початку повномасштабного вторгнення – це, перш за все, результат кредитної експансії минулих років, коли стандарти оцінювання платоспроможності позичальників були низькими,

¹⁷⁹Там само.

а права кредиторів – недостатньо захищеними¹⁸⁰. Разом з тим, згідно з рис. 2.15, бачимо істотне зменшення зазначеного показника у 2021 році, що в абсолютному вимірі склало 85,2 млрд. грн. Частка NPL у кредитному портфелі українських банків скоротилася за рік на 11 в.п. – з 41% на 01.01.2021 року до 30% на 01.01.2022 року в результаті списання банками зарезервованих непрацюючих кредитів та активізації кредитування. Коефіцієнт покриття NPL (відношення усіх резервів під збитки за кредитами до NPL) становив на кінець 2021 року 102%.

Показник 2021 року став найкращим результатом з початку 2017 року, відколи обсяг непрацюючих кредитів визначається за оновленою методологією. Якість кредитних портфелів підвищилася в банках усіх груп. Зокрема, у банків іноземних банківських груп (без банків рф) та у банків з приватним капіталом частка NPL впала нижче рівня 10%, який визначено цільовим для банківського сектору до кінця 2024 року в Стратегії Національного банку України.

Державні банки за 2021 рік скоротили обсяг непрацюючих кредитів найбільше – на 56,2 млрд. грн., що становить майже дві третини від загального скорочення по банківському сектору. У підсумку, частка проблемних кредитів у державних банках за рік знизилася з 57,41% до 47,08%. Водночас, вони й досі акумулюють понад 70% сукупного NPL-портфеля (рис. 2.16).

Протягом 2022 року значна частка непрацюючих кредитів залишалася тягарем для державних банків, у яких станом на 01.01.2023 року питома вага NPL складала 53,05% (в тому числі АТ КБ «Приватбанк» – 69,21%).

Банки іноземних банківських груп впродовж 2021-2022 років зменшили частку NPL до 18,91%, причому саме кредити в іноземній валюті складають більше 70% обсягу непрацюючих кредитів. Питома вага NPL банків з приватним капіталом за 2022 рік збільшилася до 23,60%.

¹⁸⁰Рівень непрацюючих кредитів (NPL). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>.

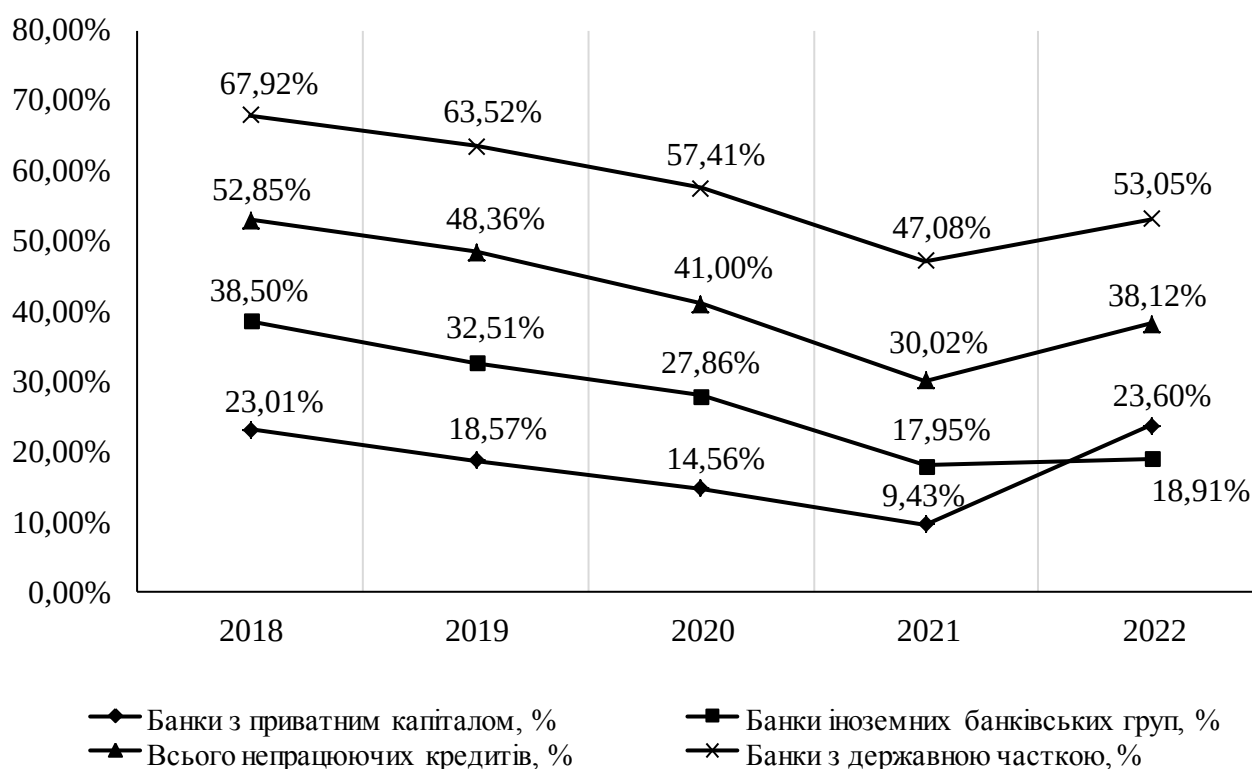

Рис. 2.16. Частка непрацюючих кредитів в Україні у розрізі банківських груп у 2018-2022 роках, %*

* Складено автором за даними джерела¹⁸¹.

Отже, станом на 01.01.2023 року частка непрацюючих кредитів (NPL) банківського сектору України становила 38,12%. Вирішальним чинником збільшення цього критерію порівняно з 2021 роком фахівці одностайно називають масштабне вторгнення країни-агресора на територію незалежної України, адже з 2018 року, за даними НБУ, частка непрацюючих кредитів мала тенденцію до поступового зменшення.

У НБУ назвали ще низку причин, які теж зумовлені війною в Україні. Зокрема, мова йде про:

- руйнування майна та активів, що знаходилися у заставі;
- втрату доходів позичальниками;

¹⁸¹Там само.

- переміщення громадян з тимчасово окупованих територій;
- погіршення платоспроможності.

Відтак, якість кредитних портфелів поступово погіршується, банки відкладають більше відрахувань до резервів, що призводить до значних витрат. За підрахунками, з 24.02.2022 року обсяги таких кредитних відрахувань становлять понад 100 млрд. грн. Ця сума складає 12% кредитного портфеля, який мали банківські установи України до початку повномасштабного вторгнення. При цьому, економічна криза та проблеми з енергосистемою можуть підвищити цю цифру до 30%, адже обсяги NPL продовжують зростати. Тому банки України мають знайти підхід до позичальників, користуючись реструктуризаціями і належною оцінкою майна, що йде під заставу.

У 2023 році банківський сектор намагався зменшити обсяги непрацюючих кредитів. В таблиці 2.13 розглянемо ТОП-20 українських банків з найбільшим обсягом кредитного портфеля та визначимо, яку питому вагу у ньому займають NPL.

Дані таблиці 2.13 дозволяють зробити висновки, що найбільші номінальний обсяг і питома вага непрацюючих кредитів зосереджені у державних банках: АТ КБ «Приватбанк» – 179 349 млн. грн., або 60,8%; АТ «Державний ощадний банк України» – 67 300 млн. грн., або 46,5%; АТ «Сенс Банк» – 28 109 млн. грн., або 43,6% (рішення про націоналізацію цього банку (раніше – АТ «Альфа-банк»), який належав російським акціонерам, ухвалено Кабінетом Міністрів України 21.07.2023 року через придбання акцій банку у Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за 1 гривню); АТ «Укрексімбанк» – 48 705 млн. грн., або 38,0%; АБ «Укргазбанк» - 22 935 млн. грн., або 29,8%.

Серед банків іноземних банківських груп найбільшу питому вагу непрацюючих кредитів у загальному обсязі виданих кредитів має АТ «ІНГ Банк Україна» (29,9%); серед банків з приватним капіталом – АТ «Ідея Банк» (51,9%).

Таблиця 2.13

Частка непрацюючих кредитів ТОП-20 банків

з найбільшим обсягом кредитного портфеля станом на 01.12.2023 року, %*

Банк	Обсяг кредитного портфеля, млн. грн.	Обсяг непрацюючих кредитів, млн. грн.	Частка непрацюючих кредитів, %
ПриватБанк	295 024	179 349	60,8
Ощадбанк	144 867	67 300	46,5
Укрексімбанк	128 115	48 705	38,0
Укргазбанк	76 850	22 935	29,8
Райффайзен Банк	74 996	10 346	13,8
Сенс Банк	64 512	28 109	43,6
ПУМБ	62 119	9 668	15,6
Універсал	45 825	3 721	8,1
ОТП Банк	33 725	7 403	22,0
Креді Агріколь Банк	28 442	4 369	15,4
Південний	21 700	3 231	14,9
Прокредит Банк	21 059	2 945	14,0
Таскомбанк	17 241	3 900	22,6
Укрсиббанк	15 276	2 731	17,9
Кредобанк	15 132	3 334	22,0
А-банк	13 063	2 646	20,3
Восток	11 825	1 218	10,3
Ідея Банк	8 410	4 365	51,9
ІНГ Банк Україна	7 662	2 288	29,9
Банк Кредит Дніпро	6 223	1 699	27,3

* Складено автором за даними джерела¹⁸².

Проведене нами дослідження засвідчує суттєве зростання обсягу непрацюючих кредитів у реальному секторі економіки під час воєнного стану. Вітчизняний бізнес не може повною мірою розрахуватися за вже існуючими борговими зобов'язаннями та набирає нові кредити за більш високими

¹⁸²Там само.

ставками. Адже, якщо на початку 2022 року облікова ставка НБУ складала 10,0% річних, то з 03.06.2022 року вона була підвищена до 25,0%. На такому рівні облікова ставка протрималася більше року і лише з 28.07.2023 року була знижена до 22,0%; з 15.09.2022 року – до 20,0%; з 27.10.2023 року – до 16,0%; з 15.12.2023 року – до 15,0% річних.

Висока вартість кредитних ресурсів обмежує наявність обігових коштів у бізнесу та вимушує його оптимізувати витрати на заробітну плату, що призводить до зниження рівня оплати праці та скорочення робочих місць.

Так, за опитуванням кадрового порталу ggs.ua, наразі лише 22,7% респондентів отримують заробітну плату у довоєнному розмірі; натомість, приблизно 22,5% – заробляє менше. Причому, серед тих, хто працює, 52% опитаних активно шукають нову роботу. В цілому, в умовах воєнного стану падіння заробітної плати у приватному секторі економіки становило від 25% до 50% порівняно з довоєнним часом¹⁸³.

Отже, Національний банк України використовує облікову ставку, насамперед, для досягнення цінової стабільності. Але його рішення продукують побічні, не завжди позитивні, ефекти на ринку праці.

Цікавим в цьому контексті є дослідження впливу зміни облікової ставки центрального банку на категорії працівників, яке у 2022 році провели М. Ясова, К. Мендічіно і Д. Супера. Дослідниці довели, що працівники з вищою освітою, як правило, отримують найбільшу вигоду від зниження облікової ставки у вигляді підвищення заробітної плати та збільшення кількості відпрацьованих годин. Але вони також є одними з тих, хто найбільше страждає, коли центральний банк підвищує облікову ставку, що сповільнює зростання заробітної плати. Крім того, значний позитивний вплив від зниження облікової ставки з точки зору збільшення заробітної плати та кількості відпрацьованих

¹⁸³Черьомухіна О. К., Чалюк Ю. О. Ринок праці під час війни: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2026>.

годин отримують працівники малих та новостворених фірм. Але вони також є одними з тих, хто найбільше страждає від підвищення облікової ставки¹⁸⁴.

Тобто, загальний вплив змін облікової ставки в країні залежатиме від співвідношення між малими та великими підприємствами, а також від частки працівників з високим та низьким рівнем освіти.

Крім того, ефекти від зміни облікової ставки є симетричними для періодів пом'якшення та посилення монетарної політики. Так, у періоди підвищення облікової ставки заробітна плата працівників великих компаній зазнає меншого негативного впливу, ніж у менших компаніях. Це збільшує різницю в заробітній платі між фірмами в економіці. Але, водночас, працівники з нижчим рівнем освіти страждають від цього менше. Оскільки працівники з низьким рівнем освіти, як правило, отримують нижчу заробітну плату, підвищення ставок зменшує різницю в оплаті праці між працівниками в економіці¹⁸⁵.

Підводячи підсумки, зазначимо, що банківський сектор як складова частина фінансової системи відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країни, у тому числі при подоланні сучасної кризи на ринку праці. Монетарні аспекти впливу на збереження трудового потенціалу нації набувають під час війни особливого значення. Збільшуючи ліквідність банківської системи, банки та інші фінансово-кредитні установи можуть надавати більше кредитних ресурсів реальному сектору, що стимулюватиме економічну активність господарюючих суб'єктів, яка призводитиме до зростання зайнятості та створення нових робочих місць як важливого чинника соціальної стабілізації й можливості забезпечення високої якості життя громадян без допомоги держави.

¹⁸⁴Jasova M., Mendicino C., Supera D. Which Workers are Most Affected by Changes in the Policy Rate? *The European Central Bank Blog*. 2022. URL: [https:// www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2022/html/ecb.blog221019~f886f3680f.en.html](https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2022/html/ecb.blog221019~f886f3680f.en.html).

¹⁸⁵Там само.

2.4. Інвестиційні ризики комерційного банку та їх мінімізація

Розвиток банківської галузі України та виконання умов для приєднання до європейської банківської галузі змінили спосіб управління комерційними банками. Можна помітити значно вищий рівень ризику в банківському секторі порівняно з іншими сферами економічної діяльності. Цей процес визначається конкретними обставинами операції, що виконується. Для України питання управління банківськими ризиками є особливо актуальним.

Вітчизняні комерційні банки схильні до неплатоспроможності та банкрутства, а рівень їх ризику є високим. Інвестиційна діяльність комерційних банків, як і інші види діяльності, тісно пов'язана з ризиками і є невід'ємною частиною ринкової економіки. У загальновживаному розумінні слово «ризик» означає «можливість небезпеки, невдачі або випадкової дії в надії отримати сприятливий результат». Інвестиційний ризик комерційних банків стосується ймовірності того, що на інвестиційний бізнес банку та право власності на інвестиції негативно вплинуть зовнішні чи внутрішні чинники, що призведе до того, що банк не зможе отримувати прибуток або вартість капіталу на ринку знизиться.

Інвестиційні ризики комерційних банків безпосередньо пов'язані з інвестиційними стратегіями та формуванням їх відповідних інвестиційних портфелів. Аналіз визначень терміну «банківський інвестиційний ризик» у літературі показує, що більшість із них схожі, а відмінності полягають переважно в обраному методі розуміння природи ризику (табл. 2.14).

У вітчизняній та зарубіжній літературі банківські ризики класифікуються за різними критеріями.

Таблиця 2.14

Підходи до визначення терміну «інвестиційний ризик банку»*

Автор	Визначення
Васильєва Т. А. ¹⁸⁶	кількісно оцінена ймовірність невідповідності обсягових, просторових та часових параметрів фінансових потоків банку очікуваним; яка формується у результаті цілеспрямованої дії або бездіяльності зацікавлених суб'єктів економічних відносин, що відбивається на зміні його фінансового стану та динаміки розвитку
Примостка Л. О., Лисенюк О. В., Чуб О. О. ¹⁸⁷	ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників
Лисенок О. В. ¹⁸⁸	об'єктивне явище, пов'язане з ймовірністю втрати банком частини своїх ресурсів, недоотриманням ним запланованих доходів, а також потенційною можливістю отримати додатковий прибуток у разі сприятливої зміни кон'юнктури фінансового ринку
Панченко О. І., Маслюк О. Ю., Гориленко А. С. ¹⁸⁹	ймовірність втрати банківською установою частини своїх фінансових ресурсів, недоотримання доходу або збільшення витрат унаслідок проведення банківських операцій та здійснення іншої банківської діяльності
Другова О. С., Романів В. В. ¹⁹⁰	ймовірність настання фінансових ризиків, що можуть призвести до втрат та збитків установи

* Складено автором.

До основних видів ризику¹⁹¹ відносяться наступні:

- кредитний ризик;

¹⁸⁶Управління ризиками банків : монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.; за ред. А. О. Єпіфанова і Т. А. Васильєвої. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. С. 25.

¹⁸⁷Примостка Л. О., Лисенюк О. В., Чуб О. О. Банківські ризики: теорія та практика управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. С. 17.

¹⁸⁸Лисенок О. В. Дослідження та удосконалення сутності банківського ризику. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 2. С. 12.

¹⁸⁹Панченко О., Маслюк О., Гориленко А. Банківські ризики як об'єкт страхування в сучасних умовах. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4 (24). С. 147.

¹⁹⁰Другова О. С., Романів В. В. Контролінг ризиків як інструмент формування банківського менеджменту. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 5 (61). С. 164.

¹⁹¹Rose P. S. *Commercial Bank Management*. Boston : McGraw-Hill/Irwin, 2002. P. 146-149.

- ризик незбалансованості ліквідності;
- ринковий ризик;
- процентний ризик;
- ризик недоодержання прибутку;
- ризик неплатоспроможності.

До інших важливих видів відносяться:

- інфляційний ризик;
- валютний ризик;
- політичний ризик;
- ризик зловживань.

Найважливішою перевагою цієї класифікації є те, що вона включає як ендогенні, так і екзогенні банківські ризики, які безпосередньо впливають на діяльність банку.

Згідно з даними Національного банку України, за аналізований період кількість комерційних банків скоротилася з 75 до 67 (рис. 2.17), і це скорочення продовжилось у 2023 році. Станом на початок грудня 2023 року кількість банків скоротилась до 63, тобто банки продовжують ліквідовуватися, а Національний банк України (далі – НБУ) визнає їх неплатоспроможними, що створює високий рівень банківського ризику.

Ризики, з якими стикаються комерційні банки, залежать від загальної бізнес-стратегії банку, організаційної структури, роботи внутрішніх систем (включаючи комп'ютерні та інші технології), узгодженості банківської політики, а також заходів, спрямованих на запобігання шахрайству. Крім того, банки також повинні враховувати ризики, пов'язані із зовнішнім середовищем банківських операцій, включаючи макроекономічні та політичні фактори, правові умови та режими регулювання, а також загальну інфраструктуру фінансового сектору та платіжних систем.

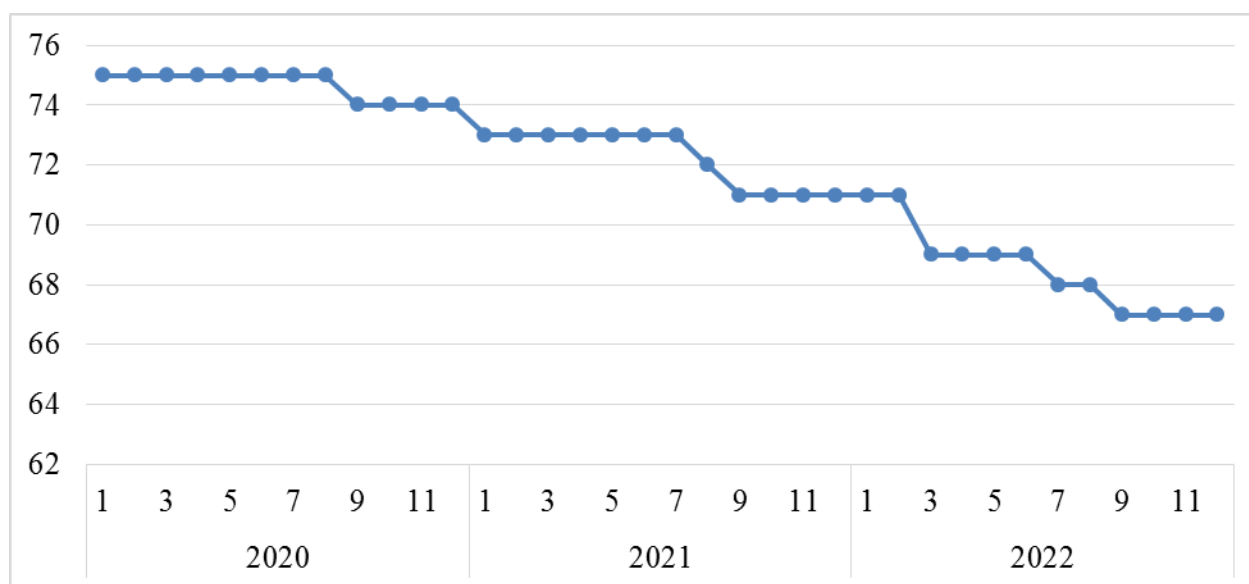

Рис. 2.17. Динаміка кількості комерційних банків у 2020-2022 роках*

* Складено автором за даними джерела¹⁹².

На даний момент банківська система країни піддається різним видам ризиків, які у разі виникнення можуть загрожувати загальній діяльності банків або погіршити їх фінансовий стан та достатність капіталу. Тому ця класифікація досить точно відповідає сучасному стану українських банків і може бути використана в практичній діяльності.

Процес управління інвестиційними ризиками банку в умовах інформаційної економіки має бути спрямований на зниження загального рівня банківських ризиків до рівня, прийнятого для вищого керівництва банку та органів банківського нагляду. Такий процес можна розділити на наступні етапи:

1. Ідентифікація ризику.
2. Якісна оцінка і кількісний вимір.
3. Застосування методів зниження та контролю.
4. Моніторинг та звітність про ризик.

¹⁹²Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>.

Згідно з класифікацією НБУ, існує 9 основних категорій ризику (банківського ризику) (рис. 2.18).

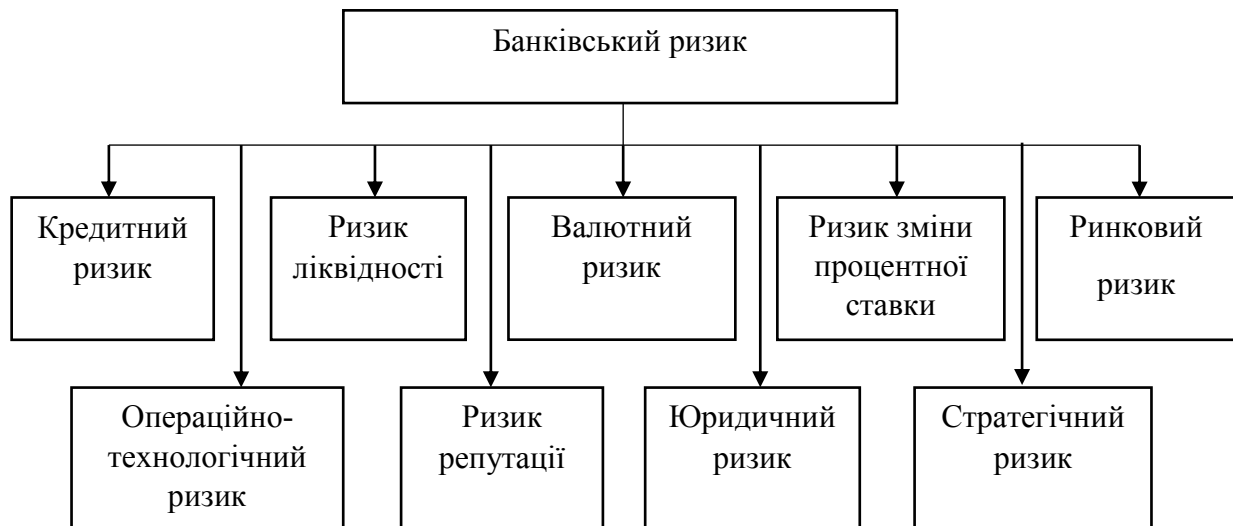

Рис. 2.18. Класифікація банківських ризиків НБУ*

* Складено автором за даними джерела¹⁹³.

За величиною втрат існує: допустимий, критичний і катастрофічний ризик:

- за допустимого ризику максимальні втрати дорівнюють плановому прибутку від інвестиційної операції;
- за критичного – максимальні втрати дорівнюють доходу від здійснення операції;
- за катастрофічного – максимальні втрати дорівнюють обсягу власних коштів банку.

Ранжирування окремих ризиків, які входять до складу інвестиційного ризику, здійснюється за ступенем пріоритетності і визначаються вагові коефіцієнти у відповідності до значення цих ризиків. Основні правила ранжування ринків:

- найбільше значення вагового коефіцієнта призначається за ризиком,

¹⁹³Там само.

який має в даних умов більший прояв;

- мінімальні значення – ризик із найменшим проявом;
- ризики з однаковим значенням одержують однакові вагові коефіцієнти.

Інвестиційні ризики комерційних банків безпосередньо пов'язані з інвестиційною стратегією, формуванням відповідно до неї інвестиційного портфеля, який може належати до одного з наступних видів¹⁹⁴:

- агресивний (ризиковий) – метою створення такого портфеля є перш за все отримання доходу за рахунок збільшення курсової вартості фінансових інструментів, що входять до його складу (як правило, акцій). Цей тип портфеля є досить ризикованим, оскільки цінні папери купуються з наміром продати їх пізніше за вищою ціною, що дуже ризиковано в ситуації серйозної нестабільності на фондовому ринку. Варто зазначити, що інвестори, які обирають цей тип портфеля, прагнуть отримати найвищий прибуток і готові прийняти пов'язані з цим ризики;

- поміркований (ринковий) – дохід від портфеля таких цінних паперів складається як із збільшення курсової вартості фінансових інструментів, що входять до його складу, так і з відсотків за державними облігаціями та виплати дивідендів. Основним пріоритетом при виборі цієї стратегії є розмір доходу, який планує отримати інвестор, і період інвестування без жорстких рамок. Цей портфель цінних паперів можна назвати найкращим портфелем цінних паперів для банківських установ, оскільки зазвичай він має прийнятний рівень ризику та досить високу норму прибутку;

- консервативний портфель включає лише державні облігації. Власник такого типу портфеля не схильний до ризику і прагне підтримувати стабільний рівень доходу в довгостроковій перспективі. Цей портфель є менш ризикованим, оскільки державні облігації вважаються надійними інструментами інвестування та забезпечують стабільний дохід, який включає

¹⁹⁴Турило А. А., Палей В. І. Управління портфелем цінних паперів комерційного банку. *Молодий вчений*. 2019. № 11(2). С. 638.

постійні виплати відсотків за цінними паперами. Банківські установи, які мають проблеми із забезпеченням прийняттого рівня ризику, повинні обрати цей тип портфеля.

На основі результатів вивчення специфіки банківських ризиків доцільно виділити визначальні принципи управління інвестиційним ризиком для комерційного банку:

- системність – принцип, який враховує всі фактори ризику та за яким управлінський вплив орієнтований не лише на сам ризик, але й на причини його виникнення;

- реалістичність – принцип передбачає правдиву оцінку наявної ситуації, а також наслідків, які виникли внаслідок здійснення інвестиційного ризику;

- безперервність – здійснення постійного контролю з метою визначення ймовірності настання ризику та ідентифікації змін ринкового середовища;

- ефективність – використання фінансового потенціалу проекту для створення ефективного механізму нейтралізації ризиків;

- структуризація – система управління інвестиційними ризиками будується на основі конкретної мети відповідно з заданими умовами.

У разі нестабільних фондових ринків необхідною умовою забезпечення ефективності банківських інвестицій у цінні папери є контроль та оптимізація інвестиційних портфелів банків у цінні папери з метою мінімізації впливу інвестиційних ризиків на діяльність банку. Це сприятиме своєчасному прийняттю адаптивних заходів для зниження ризиків та можливих втрат у разі несприятливої економічної ситуації та погіршення кон'юнктури ринку. Для цього можуть бути використані загальні принципи та інструменти управління ризиками, а саме активні чи пасивні стратегії управління портфелем цінних паперів банку, технічний та фундаментальний аналіз, різні моделі оптимізації обсягу та структури портфеля цінних паперів банку, але необхідно адаптувати їх до умов діяльності та тенденцій розвитку фондового ринку України.

Управління портфелями цінних паперів великих українських банків зводиться до вибору типів інвестиційних активів із певними характеристиками: рівнем доходу, ліквідністю та ризиком. Наявність на ринку великої кількості типів цінних паперів з різними параметрами зумовлює вибір того чи іншого виду цінного паперу та його кількість у складі портфеля. Цінні папери для портфеля вибираються шляхом порівняння прийнятого ризику з очікуваними результатами інвестування. Процес прийняття рішень, спрямованих на мінімізацію ризику при збереженні необхідного рівня прибутковості, та систематичний аналіз показників інвестиційного ризику.

Під мінімізацією рівня інвестиційного ризику комерційних банків розуміють застосування низки заходів, спрямованих на зменшення ймовірності виникнення подій або ситуацій, що призводять до збитків, і зменшення масштабів потенційних збитків в інвестиційному бізнесі.

Вплив ризику інвестиційної діяльності банків мінімізується за рахунок таких факторів (рис. 2.19).

Для зниження прийнятного ризику великі банки використовують ряд фінансових і нефінансових інструментів, застосування яких залежить від конкретного ризику. Мінімізувати ризик також допомагає оцінка якості цінних паперів і позичальників, ретельне структурування угод і застосування моніторингу. Мінімізація ризиків нерозривно пов'язана з операційною діяльністю, яка, у свою чергу, вимагає зниження операційних ризиків шляхом удосконалення процесів та ІТ-систем, впровадження контролю на всіх етапах діяльності та підвищення кваліфікації співробітників.

Одним із найбільш широко використовуваних банками методів зниження ризику є диверсифікація портфеля цінних паперів банку. Суть диверсифікації полягає в зниженні рівня ризику шляхом інвестування в різні види діяльності, які не мають абсолютно позитивної тенденції прибутковості.

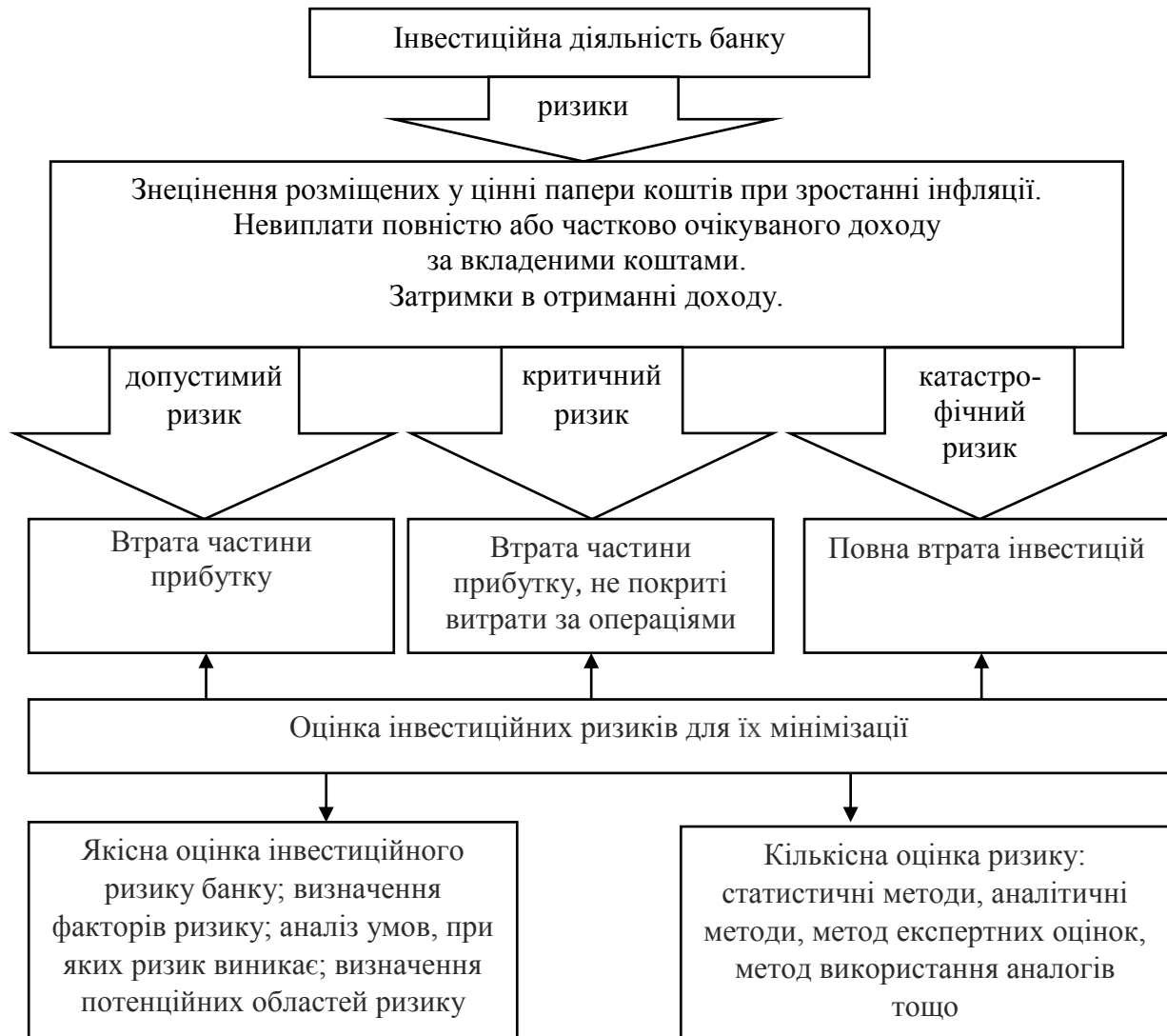

Рис. 2.19. Чинники, що обумовлюють мінімізацію впливу ризиків інвестиційної діяльності банків*

* Складено автором за даними джерела¹⁹⁵.

Створення диверсифікованого портфеля інвестиційного бізнесу на основі активного підходу до зниження інвестиційного ризику може істотно або навіть повністю зменшити певні ризики.

Надмірна диверсифікація може призвести до труднощів в управлінні високоякісними портфелями; збільшення витрат, пов'язаних із закупівлею

¹⁹⁵Казак О. О., Чистякова Д. С. Управління ризиками інвестиційної діяльності банків України в умовах розвитку інформаційної економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8764>.

цінних паперів банками, високих витрат на купівлю невеликої кількості цінних паперів і придбання цінних паперів, які є менш надійними, прибутковими та ліквідними.

Практики мінімізації ризиків управління портфелями цінних паперів включають значну кількість інструментів і методів. Основні моделі включають пасивне та активне, довгострокове та короткострокове, помірне та активне управління портфелем із застосуванням процедур адаптивної оптимізації.

Кожен підхід має свої особливості та відрізняється своєю метою, періодом формування портфеля, структурою цінних паперів у ньому, сприйняттям ринку цінних паперів, розміром фінансових витрат на процес управління та специфікою управління.

Оскільки рівень інвестиційного ризику залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів і суттєво може змінитись впродовж певного періоду, розроблена банком система управління інвестиційними ризиками відображає наступні цілі:

- забезпечити максимальне збереження власних коштів;
- підвищити відповідальність перед клієнтами, інвесторами;
- мінімізувати негативний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів.

Ефективність управління інвестиційними ризиками банку значною мірою залежить від ефективності організації фінансових механізмів. Також виділяють такі підсистеми управління: інформаційне забезпечення; системи внутрішнього зв'язку та передачі інформації між центрами відповідальності; підсистеми управління ризиками, які необхідно впровадити в діяльність банку. Особливу увагу слід звернути на організацію системи ризик-менеджменту та місце ризик-менеджменту в управлінні банком.

По-перше, управління ризиками інвестиційної діяльності – це процес, який повинен починатися з етапу формування інвестиційної стратегії банку, безпосередньо залучатися радою директорів та радою правління банку та координуватися на найвищому рівні. Важливо розуміти, що схильність до

ризиків нерозривно пов'язана з інвестиційною стратегією.

По-друге, хоча процес управління ризиками для інвестиційної діяльності інтегровано в загальне управління банком, структурний підрозділ, відповідальний за управління ризиками, переважно є незалежним від інших функціональних підрозділів і звітує безпосередньо вищому керівництву. Підготовка та прийняття рішень щодо стандартизованих процесів управління ризиками, організаційне та інформаційно-методичне забезпечення цих процесів, а головне – контроль за їх виконанням повинні входити до сфери відповідальності та повноважень відділу управління ризиками.

По-третє, у процес управління ризиками інвестиційної діяльності мають бути залучені всі відділи банків, оскільки ідентифікація, аналіз, управління та звітність про ризики для конкретних видів діяльності відділу можуть здійснюватися лише на рівні відділу. Це передбачає централізовану координацію та контроль, а також інтеграцію та аналіз інформації про потенційні загрози та ризикові події, а також децентралізацію процесів моніторингу, управління ризиками та звітності.

Система управління інвестиційними ризиками повинна охоплювати всі види ризиків, процеси та процедури управління ризиками, а також процеси та обов'язки тих, хто залучений до управління ризиками.

Система управління ризиками інвестиційної діяльності банку повинна бути достатньо повною для покриття ризиків, з якими стикається банк, і мати можливість гнучко адаптуватися до змін умов діяльності банку. Отже, ефективна система управління інвестиційними ризиками включає:

- чітко визначена політика та процедура, необхідні для ідентифікації ризиків, прийняття, оцінки, моніторингу, звітності та контролю;
- затверджена організаційна структура, яка визначає індивідуальні ролі та відповідальність за прийняття інвестиційних ризиків та управління ними (важливо мати окремий незалежний відділ або комітет, відповідальний за встановлення політики ризиків на рівні банку та виконання функцій нагляду та

контролю);

- ефективна ІТ-система забезпечує надходження інформації з бізнес-рівня вищого керівництва банку та своєчасне вирішення проблем, що виникають;

- механізми, які забезпечують постійний контроль за системами управління ризиками, політикою та процедурами, а також процедурами внесення змін у разі необхідності. Методи зниження (мінімізації) банківських інвестиційних ризиків включають: диверсифікацію, лімітування та хеджування інвестицій. У таблиці 2.15 наведено переваги та недоліки застосування методів прийняття ризику.

Таблиця 2.15

Переваги та недоліки застосування методів інвестиційного ризику банку*

Метод	Переваги	Недоліки
Диверсифікація	Зниження рівня інвестиційного ризику за кожним окремим цінним папером чи загальним рівнем інвестування	Надмірна диверсифікація або концентрація призводить до збільшення інвестиційного ризику
Лімітування	Завдяки встановленню лімітів банки можуть уникнути критичних втрат, пов'язаних з надмірною концентрацією будь-якого виду інвестиційного ризику, а також диверсифікувати свої інвестиційні портфелі та забезпечити стабільні доходи	Лімітування потребує визначення основних сфер і факторів інвестиційного ризику, які різняться для різних банків, окремих країн та регіонів. Установлення лімітів потребує великої підготовчої роботи й ретельного вивчення ринку
Резервування	Можливість для банку швидкого відшкодування зазнаних фінансових втрат	Відволікання значної частини фінансових ресурсів на формування резерву та зниження ефективності використання капіталу банку
Страховання	Обсяг відшкодування втрат визначається вартістю об'єкта страхування, розміром страхового внеску та відповідно страховою сумою, він не обмежується сформованим за рахунок відрахувань страховим фондом	Обсяг страхової суми не завжди є достатнім для повного покриття збитків банку в результаті неповернення позик; страхова сума не враховує деякі додаткові витрати банку

* Складено автором за даними джерела¹⁹⁶.

¹⁹⁶Волкова Н. І., Мухіна А. С. Фінансові ризики банку: оцінка та механізм нейтралізації. *Modern Economics*. 2020. № 22. С. 6-12.

Методи саморегулювання включають в себе створення спеціальних резервів, які дають змогу банківським установам покривати збитки за рахунок власних коштів у разі їх виникнення. Для покриття збитків пропонується створити спеціальний резервний фонд для зберігання частини коштів банку на окремому бухгалтерському рахунку, з якого буде списуватися відповідна сума у разі непогашення кредиту. Останнім методом активної нейтралізації є передача ризику, або страхування. У процесі страхування, ризик банку переходить до страхової компанії, а страхова компанія отримує віддачу – страхову премію.

У більшості випадків стратегії пасивної нейтралізації ризику використовуються, коли немає необхідної інформації для визначення рівня ризику або коли фінансові втрати, викликані ризиком, занадто великі і перевищують власні резерви. В інших випадках підходять активні стратегії. Інструментами реалізації концепції можуть бути економетричні моделі для оцінки рівнів ризику, економічні показники та коефіцієнти, необхідні для виявлення фінансових ризиків, а також резерви, ліміти та нормативи.

Отже, резерви необхідні банкам для покриття можливих збитків через ризикову діяльність, ліміти та нормативи необхідні для забезпечення фінансової стабільності банків і запобігання втратам капіталу через вплив банківських ризиків. Слід зазначити, що обмеження та регулювання можуть встановлюватися як на рівні окремих банків, так і на рівні всієї банківської системи.

Для дотримання безпечного рівня інвестиційного ризику та мінімізації інвестиційних ризиків комерційних банків в цілому Національний банк України відповідно до положень Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28.08.2001 р. № 368 та Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні від 15.12.2017 р. № 803-рш

запровадив і моніторить дотримання двох нормативів інвестування¹⁹⁷:

- нормативи інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11);
- нормативи загальної суми інвестування (Н12).

Нормативи інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризиків, пов'язаних з прямою та/або опосередкованою участю банку у статутному капіталі окремої юридичної особи.

Норматив окремої інвестиції кожної установи в цінні папери визначається як відношення окремої інвестиції кожної установи в придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів до регулятивного капіталу банку. Інвестиційні фонди включають: акції, випущені установами та оцінені за справедливою вартістю, та інші цінні папери без фіксованого доходу; інвестиції в асоційовані та дочірні установи. Нормативне значення нормативу Н11 не повинно перевищувати 15%.

Специфікація нормативу загального обсягу інвестицій (Н12) призначена для обмеження ризиків, пов'язаних із прямою та/або опосередкованою участю банку в статутному капіталі юридичної особи. Загальний норматив інвестування визначається як відношення суми вкладених коштів у придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи до наглядового капіталу банку. Інвестиційні фонди включають: акції, випущені установами та оцінені за справедливою вартістю, та інші цінні папери без фіксованого доходу; інвестиції в асоційовані та дочірні компанії. Нормативне значення Н12 не повинно перевищувати 60%.

Національний банк здійснює нагляд за вкладеннями банків у статутні капітали юридичних осіб та загальним обсягом вкладень, здійснених банками

¹⁹⁷Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>.

до статутних капіталів юридичних осіб. Банк має право на придбання акцій (часток, паїв) юридичної особи, у тому числі у разі створення юридичної особи, акції якої становлять або становитимуть у сукупності 10% і більше її статутного капіталу, з урахуванням положень Національного банку про таке придбання.

Реалізація цієї концепції дозволить проводити якісну та кількісну оцінку існуючих ризиків шляхом ефективного використання методів та інструментів, а також приймати рішення щодо уникнення або прийняття ризиків. Слід зазначити, що за допомогою такого підходу банківські установи матимуть можливість оперативно реагувати на наявність фінансових ризиків та, нейтралізуючи їх, запобігати негативним наслідкам, які можуть призвести до невиконання зобов'язань.

Важливу роль в управлінні та мінімізації інвестиційних ризиків банку відіграє «лінія захисту», яка забезпечує необхідну стабільність установи, високий рівень захисту та безпеки, мінімізацію фінансових ризиків, у тому числі інвестиційних, і виключення конфлікту інтересів для зацікавлених сторін.

Лінія захисту поділяється на внутрішню (рівень комерційних банків) і зовнішню (рівень органу державного нагляду Національного банку України).

У свою чергу, внутрішня лінія оборони складається з трьох частин:

- виявлення, управління та прийняття фінансових (у тому числі інвестиційних) ризиків у встановлених лімітах;
- самостійна оцінка та контроль фінансових, у тому числі інвестиційних ризиків;
- проведення незалежної оцінки ефективності системи управління ризиками, визначення стратегій управління фінансовими (в тому числі інвестиційними) ризиками, вирішення конфліктів інтересів внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін.

Для створення системи мінімізації ризиків при здійсненні банками інвестиційної діяльності необхідно передбачити набір теоретичних методів і

практичних дій, які створюють умови для досягнення необхідного ступеня захисту економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Сьогодні жодна система управління ризиками не прийнята всіма банками, тому банки повинні самостійно розробляти такі системи для задоволення своїх потреб. При цьому необхідно запровадити:

- впровадження проведення аналізу спрямованості інвестування інвестиційних ресурсів;
- визначення основних інструментів, продуктів та категорій клієнтів, з якими співпрацює банк, та забезпечити максимальну прибутковість інвестиційного бізнесу в межах запланованого рівня інвестиційного ризику;
- оптимізування управління інвестиційними портфелями банків для диверсифікації інвестиційних ризиків і підтримки необхідного рівня ліквідності.

2.5. Фінансова політика у регулюванні ризиків інвестиційної діяльності бізнес-структур України

Україна, подібно багатьом країнам, стикається з постійно мінливим економічним оточенням, де інвестиційна діяльність визначає конкурентоспроможність та стійкість бізнес-структур. У контексті цього динамічного середовища фінансова політика набуває ключового значення у регулюванні та управлінні ризиками, пов'язаними з інвестиційними процесами.

Розглядаючи фінансову політику України в контексті інвестиційної діяльності бізнес-структур, опиняємося в центрі складної взаємодії економічних факторів, їх регулювання та стратегічного управління. Забезпечення стійкості та ефективності інвестицій вимагає ретельного аналізу фінансових інструментів, активних втручань Уряду, а також адаптивних стратегій від самого бізнесу.

В інвестиційній діяльності бізнес-структур взаємодія з ризиками є неодмінною частиною стратегічного планування та прийняття управлінських рішень. Ризик, у свою чергу, не тільки є невід’ємним супутником інвестицій, але й слугує джерелом нових можливостей та зростання. Проте слід пам’ятати, що ризик – це можливість втрати чи невдачі через невизначені обставини. Ризик інвестиційної діяльності – це можливість втрати капіталу або неотримання очікуваного доходу в результаті здійснення інвестицій. Інвестиції завжди пов’язані з певним рівнем невизначеності, оскільки майбутні результати інвестиційних проєктів не можуть бути передбачені з абсолютною точністю.

Причина ризику виникає з невизначеності або можливості негативних подій, які можуть вплинути на досягнення мети чи планованого результату. Ризик в сфері фінансів, бізнесу або будь-якого іншого виду діяльності виникає з різних причин (рис. 2.20) і залежить від контексту та сфери діяльності.

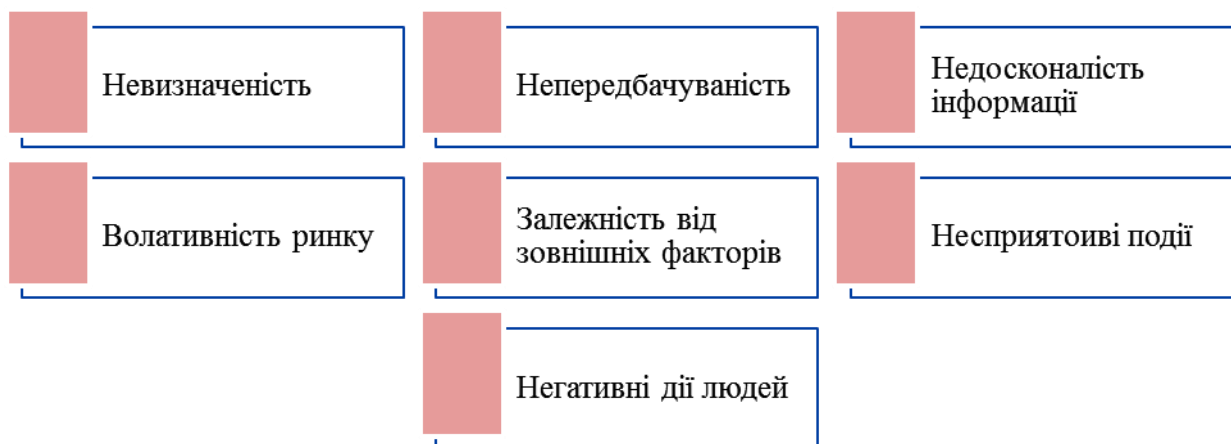

Рис. 2.20. Основні причини виникнення ризику *

* Складено авторами.

Однією з основних причин ризику є невизначеність майбутніх подій, результатів або ситуацій. У багатьох випадках неможливо передбачити всі можливі варіанти розвитку подій, що викликає ризик невдачі. Поряд з цим, зовсім неочікувані події або зміни можуть спричинити ризик. Непередбачуваність може бути пов’язана з природними катастрофами,

глобальними подіями, змінами на ринку, політичними рішеннями та іншими факторами. Недостатність або недостовірність інформації про певну ситуацію або проєкт може призвести до ризику, оскільки неправильні рішення можуть бути прийняті на підставі неповної або недостовірної інформації.

Також фінансові, товарні та валютні ринки можуть бути дуже волатильними, що створює ризик зміни цін, ставок, валютних курсів та інших фінансових параметрів. Рівень коливання цін та стабільність ринку є важливими для трейдерів, інвесторів та аналітиків, оскільки впливає на різноманітні фінансові стратегії та рішення. Існує кілька способів вимірювання волатильності, але одним з найпоширеніших є стандартне відхилення цін від їхнього середнього значення. Це вимірюється відсотками інвестиційного активу. Зазвичай, вища волатильність вказує на більші коливання цін та більш високий ризик для інвесторів.

Також ризик може виникати через залежності від інших компаній, державних політик, змін у регулюванні та інших зовнішніх факторів, які можуть бути поза контролем. Разом з цим, серйозний вплив можуть мати нещасні випадки, катастрофи, збої в технічних системах або інші несприятливі події, які можуть призвести до значних непередбачуваних збитків та втрат. До владою переліку факторів варто включати також різноманітні дії людей, які несуть за собою негативний характер, такі як необережність, шахрайство, зловживання або ворожі наміри деяких людей – такі дії можуть створювати ризик для різних учасників процесу.

Ці причини виникнення ризику підкреслюють важливість управління ризиками та ретельного аналізу перед прийняттям рішень у різних галузях, включаючи бізнес, фінанси, проєктний менеджмент та інші сфери діяльності. Ефективне управління ризиками допомагає зменшити негативні наслідки невдачі і забезпечити стабільність та успішність в довгостроковій перспективі.

На першому етапі взаємодії бізнесу із системою ризиків важливо чітко ідентифікувати потенційні небезпеки та визначити їхні джерела. Суспільно-

політичні, фінансові, технологічні та інші фактори можуть становити загрозу для успішності інвестиційної стратегії. Фінансова політика в цьому контексті виступає ключовим інструментом, що може зміцнити стійкість бізнесу до різноманітних економічних викликів.

Важливо окремо виділяти також фактори ризику. Коли причини ризику вказують на основний виток або корінь, який призводить до можливих проблем чи негативних наслідків, то фактори ризику вказують на конкретні умови, обставини чи властивості, які можуть збільшувати чи зменшувати ймовірність ризику. Ці фактори можуть бути причинами ризику і впливати на його величину та характер, а також можуть включати статистичні дані, показники та індикатори, які можна використовувати для кількісної оцінки ризику. Залежно від контексту, фактори ризику можуть бути різними (рис. 2.21) та розглядатися в різних сферах діяльності.

Рис. 2.21. Основні фактори виникнення ризику*

* Складено авторами.

Нестабільність економіки, зміни на ринку, інфляція, девальвація валюти та інші економічні фактори можуть призвести до фінансового ризику для бізнесів та інвесторів. Фінансові ризики, такі як: кредитний ризик, ліквідність, зміна процентних ставок можуть повпливати на фінансову стійкість і результативність, як окремої бізнес-структури, конкретної галузі чи регіону, так і на всю макроекономіку держави в цілому. Зміни валютних курсів можуть вплинути на прибутковість та вартість міжнародних операцій, а зміни у правових нормах та регуляторних політиках можуть вплинути на діяльність бізнесу, призвести до нових обмежень або змін у вимогах.

Втрата досвідчених та компетентних працівників може створити ризик для ділових процесів, в тому числі на інноваційну та інвестиційну діяльність.

Захоплення ринкової частки, агресивне ціноутворення та інші конкурентні стратегії можуть призвести до ризику зниження прибутковості та рентабельності для всіх гравців на ринку. Зміни в уподобаннях та потребах споживачів можуть призвести до ризику зменшення попиту на товари або послуги компанії. В свою чергу геополітичні конфлікти, напружені міжнародні відносини та інші світові події можуть мати вплив на діяльність компаній на міжнародному рівні, які, в свою чергу, вплинуть на внутрішні ринки різних країн.

Застосування нових технологій може призвести до технічних неполадок, безпекових проблем або інших технічних ризиків. Операційні ризики, які включають недоліки у системах управління, людський фактор, збої технологій, технічні неполадки та інші внутрішні аспекти, можуть призвести до різноманітних помилок в розрахунках, плануванні, а також призвести до затримок та невдач виконання завдань та цілих стратегій.

На стабільність та успішність бізнес-структур можуть вплинути розвиток нових технологій або зміни у вже існуючих. В таких випадках менеджмент повинен бути готовий як передбачити такі зміни, так і вчасно оперативно

зреагувати на них. Важливою складовою на ринку відіграватиме бренд та репутація, адже репутаційний ризик може виникнути внаслідок негативного впливу на імідж компанії через скандали, корупційні схеми, етичні порушення тощо.

Зміни в структурі населення, пенсійні виклики, демографічні тенденції можуть впливати на довгострокові перспективи бізнесу та економіки. Природні катастрофи: землетруси, урагани, повені, смерчі та інші природні явища, які можуть спричинити значні матеріальні збитки, людські жертви та інші різноманітні негативні наслідки, можуть потребувати великих затрат часу та коштів для відновлення. Все більше у світі відзначають та звертають увагу на екологічні ризики. Забруднення довкілля, зміни клімату, екологічні катастрофи та інші проблеми мають серйозний вплив на природні ресурси та суспільство.

Важливе місце в сучасному світі посідають ризики нових епідемій та пандемій. Ризик нових небезпечних захворювань населення, які можуть потягнути за собою введення нових обмежень, мають силу спричинити значні збитки для глобальної та локальної економіки.

Суспільно-політичні ризики є значущим фактором ризику для багатьох бізнес-структур. Вони виникають у зв'язку з невизначеністю або змінами в суспільно-політичному середовищі, які можуть впливати на нормальний хід діяльності. Такі ризики здатні виникати через настання інших вищезгаданих ризиків, а також самі здатні спричинити та пришвидшити появу тих чи інших вже згадуваних ризиків.

Саме тому важливе місце у фінансовій політиці держави повинна посідати інвестиційно-інноваційна безпека. Інвестиційно-інноваційна безпека - це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення

спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

За даними Уряду України, стан інвестиційно-інноваційної безпеки за період 2010-2019 роки (із середнім значенням оцінок стану безпеки за цей період на рівні 32% від оптимального) характеризувався як небезпечний. За підсумком 2019 року якісних змін у стані інвестиційно-інноваційної безпеки не відбулось. Рівень інвестиційно-інноваційної безпеки у 31% у 2019 році та 29% за підсумком першого півріччя 2020 року свідчить про неможливість забезпечити стале економічне зростання в умовах поточної недостатності та ресурсної орієнтованості інвестицій.

Для успішної фінансової регулятивної політики держави необхідно визначити її основні виклики та загрози у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки. Станом на лютий місяць 2021 року, такий перелік (рис. 2.22) був сформований Урядом та поданий в проєкті Стратегії Економічної безпеки України до 2025 року.

Значні корективи та додаткові ускладнення з вирішення завдання покращення інвестиційного клімату та економіки України загалом спричинив повномасштабний наступ військ росії на територію України 24 лютого 2022 року (рис. 2.23).

Для підтримання стабільності економіки України важливість фінансування інвестицій в умовах воєнного стану набуває особливого значення та вимагає уважного розгляду. Війна в Україні породила низку складних завдань та ризиків для економічного розвитку, які потребують впровадження надзвичайних заходів та дієвих стратегій.

Військова агресія росії негативно вплинула на потенційних для України інвесторів, особливо іноземних, так як в більшості країн світу росію, яка територіально і за чисельністю населення у рази перевищує Україну, досі розглядають як вагому силу, з якими потенційне економічне та політичне партнерство може бути вигідне у майбутньому.

НИЗЬКА ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ

- Відсутність привабливих умов для залучення інвестицій та реінвестування, а також недостатнє інституційне забезпечення цих процесів

НЕДОСКОНАЛІСТЬ ОЦІНКИ ЗАЛУЧЕНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

- Відсутність механізму оцінки (скринінгу) прямих іноземних інвестицій, які залучаються в об'єкти, що мають стратегічне значення для національної безпеки України

НЕДОЛКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

- Недосконалість регіональної інвестиційної політики та цілеспрямованої іміджевої інвестиційної політики, відсутність науково обґрунтованого моніторингу інвестиційного потенціалу України та її регіонів

СЛАБКА ІННОВАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА

- Слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому і, зокрема, для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого та середнього підприємництва

ОБМЕЖЕНІ УМОВИ ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОГО ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

- Слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому і, зокрема, для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого та середнього підприємництва

НЕЗАДОВІЛЬНИЙ СТАН ОБ'ЄКТІВ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ;

НЕДОСТАТНІСТЬ ФІНАНСУВАННЯ

- Недостатній обсяг фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;
- Недостатній для забезпечення інтенсивного розвитку економіки у довгостроковому періоді обсяг фінансування основного капіталу;

ДЕФІЦИТ ЕКОНОМІЧНИХ СТИМУЛІВ

- Відсутність дієвих економічних стимулів, сприятливих умов для інноваційного оновлення виробництва, низький попит на внутрішньому ринку на інноваційну продукцію

ВРАЗЛИВІСТЬ БЕЗПЕКИ

- Низький рівень захисту інтелектуальної власності
- Незахищеність прав власності

КОРУПЦІЯ

Рис. 2.22. Основні виклики та загрози інвестиційно-інноваційної безпеки*

* Складено авторами за даними джерела¹⁹⁸.

¹⁹⁸Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>.

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙНОЇ СИСТЕМИ СУПРОВОДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

- у тому числі інформаційно-консультаційного забезпечення інвестування, здійснення її належного ресурсного забезпечення

СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

- для інвестування в реалізацію заходів щодо розвитку співпраці науково-дослідного та реального секторів

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ СТИМУЛІВ ТА МЕХАНІЗМУ ПІДТРИМКИ

- для вітчизняних підприємств у разі впровадження ними новітніх технологій

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ У СФЕРІ ІННОВАЦІЙНОЇ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВИХ УМОВ ДЛЯ ГЕНЕРУВАННЯ І КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

- в частині перегляду видів податків і механізмів оподаткування, які сприятимуть реінвестуванню прибутку та мінімізації податкового навантаження при запровадженні у виробництві концепції циркулярної економіки та сталого розвитку.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОЦІНЮВАННЯ СУБ'ЄКТІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- на основі визначення рівня якості нових наукових і технічних знань, науково-технічної інформації, освітніх послуг
- кардинальне підвищення суспільного статусу науки й освіти в Україні

ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ “ВІДКРИТИХ ІННОВАЦІЙ”

Рис 2.23. Завдання державної політики інвестиційно-інноваційної безпеки*

* Складено авторами за даними джерела¹⁹⁹.

¹⁹⁹Там само.

У свою чергу, українська економіка потребує значної зовнішньої фінансової підтримки для протистояння агресору та виконання українською державою своїх функцій та обов'язків. Активні бойові дії на більшості територій України, масове переміщення населення, руйнація та закриття аеропортів, портів, закриті кордони та порушення міжнародної логістики відлякує інвесторів. Загроза безпеці та непередбачуваність подій роблять важким передбачення ризиків та розрахунок інвестиційних стратегій, чим значно погіршують інвестиційний клімат в країні.

Окрім цього, на інвестиційній привабливості України негативно позначаються недосконалість правового поля в питаннях забезпечення інвестиційних процесів; недосконала система банківських гарантій іноземних вкладів; корупційна складова владних структур на всіх етапах отримання дозвільних документів та прийняття регуляторних актів; відсутність дієвих інструментів, інституційної системи страхування воєнних ризиків та інвестиційних проєктів; негативна судова практика. Все це створює економічні загрози для інвестування через ризики їх зриву або замороження.

Негативно війна вплинула і на статус України як великої транзитної держави. Велика частина транзитної торгівлі проходила через територію як росії, так і білорусії. Під час війни всі ці потоки зупинилися, а їхнє швидке відновлення в майбутньому після закінчення військових дій не викликає великих надій у аналітиків.

Непростою залишається ситуація і з морськими вантажними перевезеннями, які через блокаду судноплавства у Чорному та Азовському морях не дають Україні отримати близько \$170 млн. У 2021 році ці галузі разом принесли до бюджету країни більше \$55 млрд. Загалом морськими транспортними шляхами здійснювалося близько 70% експорту продукції українського виробництва (приблизно \$47 млрд.), а також велика частина імпорту країни. Експорт чорної металургії, руди та шлаків, а також зерна та олії майже на 100% передбачав використання морського транспорту.

Активна війна на території України та постійне зростання її збитків представляють суттєвий ризик для фінансування інвестицій (рис. 2.24).

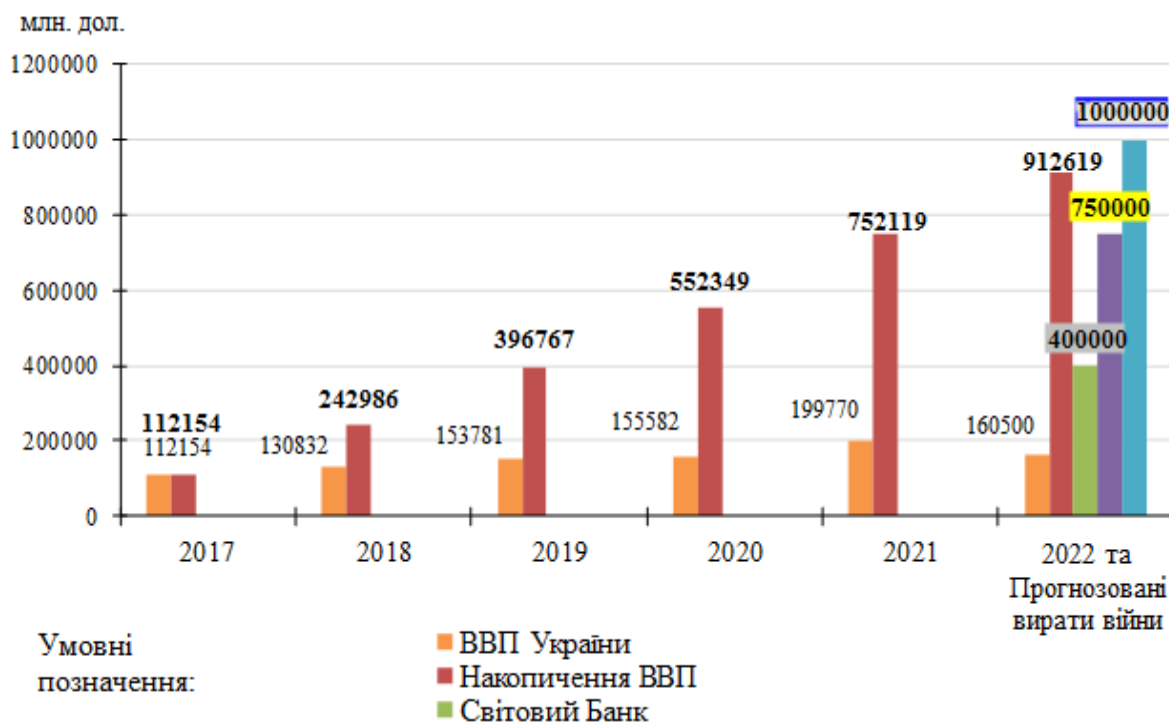

Рис. 2.24. Обсяги ВВП та прогнозованих збитків війни України*

* Складено авторами за даними джерела²⁰⁰.

Військовий конфлікт супроводжується спадом економічної активності, зменшенням виробництва та збільшенням державних витрат на потреби армії, військову техніку та соціальні гарантії. Це призводить до скорочення ресурсів для інвестицій та обмеження розвитку економіки. За словами прем'єра Дениса Шмигала, наразі Україна оцінює витрати на відбудову в \$750 млрд. Голова Європейського інвестиційного банку Вернер Гоєр озвучував суму у понад \$1 трлн., яка повинна піти на відбудову України. Світовий банк заявив, що на післявоєнне відновлення країні потрібно понад \$400 млрд., проте в цю суму не були враховані витрати на відновлення територій, які від 2014 року

²⁰⁰Pokorchak S. Risks of Financing Investments in the Conditions of Marital Law of Ukraine. *Modern Scientific Views on the Development of the World Economy and International Cooperation* : International Scientific Conference Proceedings (October 6-7, 2023. Leipzig, Germany). DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-356-9-42>.

окуповані рф, зокрема півострів Крим і частини Донецької та Луганської областей, а також наслідки масштабної техногенної катастрофи – підриву росіянами Каховської ГЕС.

Аналітики BMI Research сумніваються, що Україна отримає від країн-партнерів очікувані \$750 млрд. допомоги для відбудови, адже український план відбудови пов'язаний зі значними ризиками, яких не було після Другої світової війни, серед яких виділяють імовірність зменшення міжнародної підтримки, конкуренцію країн-партнерів за вплив в Україні та внутрішню корупційну складову, яка серйозно підірвала аналогічні проєкти в Боснії та Герцеговині, Іраку, Афганістані й Косові .

Демографічна ситуація потребує змін, адже існує загроза значного дефіциту кваліфікованих кадрів. Інвесторам може бути просто не вигідно створювати великі нові підприємства чи розвивати існуючі там, де кількість робочої сили буде зменшуватися щорічно, а вартість праці навпаки зазнає значного зростання через таку відсутність людського ресурсу всередині країни.

Демографічна криза та недостача людського капіталу є серйозним ризиком для фінансування інвестицій в Україну. Україна була найстаршою країною Європи до війни з медіанним віком населення 44,7 роки. В результаті війни країна стала ще старшою, щонайменше 20% біженців не повернуться до України після війни. Серед них – люди працездатного віку та їхні діти.

Зростає смертність, погіршується здоров'я мешканців країни, в основному через постійне відчуття незахищеності та стрес. Сюди можна додати втрату місця проживання чи доходу, незручності, зумовлені російськими обстрілами енергетичної інфраструктури, обмежений доступ до медицини, погане харчування. Все це негативно позначається і на психіці: за даними ВООЗ, близько 10 млн. людей в Україні схильні до ризику розвитку психічних розладів.

Проте, попри війну та наявні ризики, Україна все ще залишається привабливим ринком для іноземних інвесторів, а питання залучення іноземних

інвестицій у вітчизняну економіку на тлі розвитку фінансових інститутів та інтеграції України у європейське та світове економічне співтовариство істотно підвищують увагу до інвестиційного потенціалу країни.

Незважаючи на активні військові дії, Україна має потужний інвестиційний потенціал та широкі перспективи в залученні іноземних інвестицій. Більшість підприємств адаптувалися та забезпечують безперервність роботи, прибутковість та розвиток, сприяють формуванню інвестиційного потенціалу. Нині це понад \$400 млрд. у 10 галузях (рис. 2.25):

- оборонно-промисловий комплекс (\$43 млрд);
- енергетика (\$177 млрд);
- логістика та інфраструктура (\$123 млрд.);
- агропромисловий комплекс (\$34 млрд.);
- промислове виробництво (\$16 млрд.);
- інноваційні технології (\$11 млрд.);
- металургія та металообробка (\$26 млрд.);
- фармацевтика (\$19 млрд.);
- природні ресурси (\$5,6 млрд.);
- деревообробка та меблеве виробництво (\$5 млрд.).

Можна стверджувати, що міжнародні інвестори очікують закінчення війни для того, щоб активно продовжити інвестування в Україну.

За даними Державної служби статистики, обсяг капітальних інвестицій в економіку України у 2022 році скоротився на 39,2% і становив 409,7 млрд. грн. Одними з найбільш постраждалих видів діяльності є сфери права, бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження, де зафіксовано падіння таких інвестицій на 83,3% – до 2,2 млрд. грн., а також видавнича справа, радіо- і телемовлення – на 64,7%, до 2,2 млрд. грн. В операціях із нерухомим майном спад становив 53,4% – до 14,3 млрд. грн., у державному управлінні та обороні – на 50,6%, до 36,5 млрд. грн., у промисловості – 48,1%, до 126,1 млрд. грн.

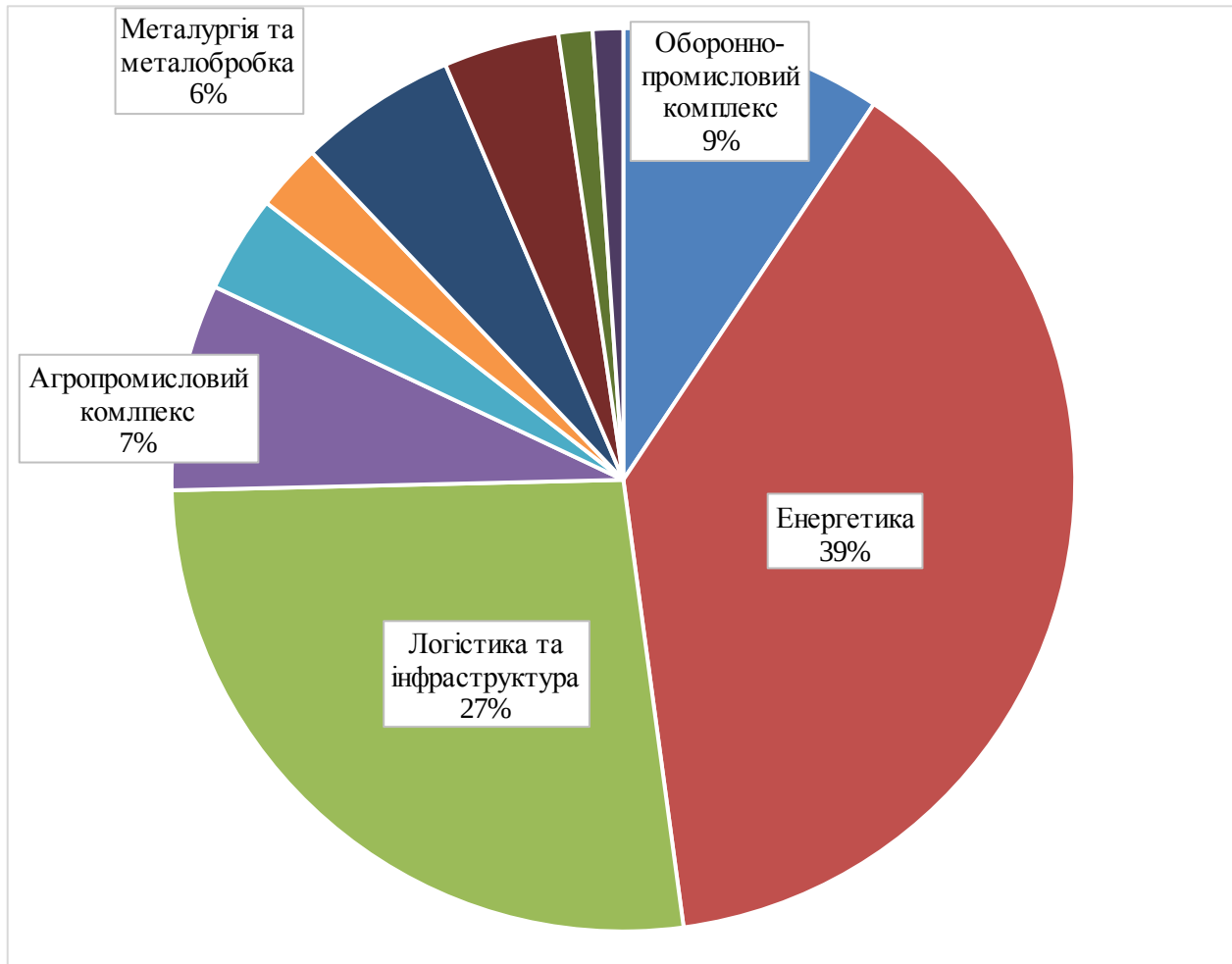

Рис. 2.25. Найперспективніші галузі за обсягом інвестицій після війни в Україні*

* Складено авторами за даними джерела²⁰¹.

Проте, деякі види діяльності відчували зростання, як наприклад складське господарство – зростання на 78,9%, до 23,3 млрд. грн. Невелике зростання відбулося в лісовому господарстві та лісозаготівлі - 3,5%, до 1,5 млрд. грн., в наукових дослідженнях і розробках відбулося зростання на 21,1%, до 3,2 млрд. грн.

Після того, як ситуація на лінії фронту стабілізувалася і Україна

²⁰¹Хома І. Б., Покорчак С. А. Новітні тенденції і шляхи фінансування інвестицій в умовах воєнного стану України. *Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства* : тези доп. V Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 5-6 жовт. 2023 р. Львів, 2023. С. 148–150.

продемонструвала свою здатність витримувати натиск російських військ та повертати своє, багато держав цивілізованого світу заявили про намір долучитися до повоєнної відбудови України, перед якою відкрилась перспектива стати членом Євросоюзу. Важливим чинником успіху були і є вливання інвестицій у фінансову систему України від різних держав, які вирішили підтримати Україну у цій нерівній боротьбі.

Міністерство фінансів України до кінця 2023 року планує отримати від США ще 3,3 млрд. доларів для покриття дефіциту українського держбюджету. Через невизначеність часу війни, високі видатки та потреби в довгостроковій стабільності у 2024 році Міністерство сподівається отримати від США на фінансування державного бюджету на рівні поточного року – від 12 млрд. доларів до 14 млрд. доларів. Це означає, що Україна потребує зовнішнє фінансування від усіх країн партнерів в розмірі 42 млрд. доларів, так як, окрім звичних для мирного часу видатків, є велика частка видатків на оборону. На початок вересня 2023 року лише США надали Україні гранти на 8,5 млрд. доларів, тоді як минулорічний обсяг склав 12 млрд. доларів, а загальне фінансування держбюджету цього року становило на 5 вересня 29,7 млрд. доларів порівняно з 32,1 млрд. доларів за весь минулий рік.

Підтримка прямими інвестиціями в економіку та воєнно-оборонну систему від інших країн, допомагають не тільки стабілізувати економіку, але і повертати ті бізнеси та бізнес-структури, які були вимушені обмежити чи зовсім зупинити свою підприємницьку діяльність на території України. Українська влада неодноразово заявляла про наміри суттєво збільшити обсяги залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку у мирний час, але тепер в умовах війни залучення додаткових коштів є питанням виживання самої держави. За таких несприятливих умов важливо знаходити і ефективно задіяти різні способи та механізми, які будуть додатково вливати фінансові надходження, як до бюджету країни, так і у сферу бізнесу, даючи бізнес-структурам функціонувати та виконувати свою соціально-економічну функцію.

Одним з таких способів можна вважати розвиток електронного резидентства – це бюджетна інституція, яку ефективно використовують окремі розвинені країни задля збільшення надходжень до бюджету. Відповідна постанова була прийнята Кабінетом Міністрів України на початку вересня 2023 року. Завдяки цій інновації покращується процес сприяння надходженню додаткових зовнішніх інвестицій від фізичних осіб-підприємців в Україні для іноземців, які зможуть дистанційно відкривати бізнес в Україні. Дана інновація послабить існуючі бюрократичні бар'єри як в реєстрації, так і оптимізуючи механізм сплати податків та звітування для е-резидентів: це робитиме український банк, у якому в е-резидента відкрито поточний рахунок, адже він виступає податковим агентом такого іноземця. Також постановою врегульовується захист персональних даних електронних резидентів. Е-резидентство України не буде доступне громадянам росії, білорусі та країн, що входять до «сірого» чи «чорного» списку FATF. Також е-резиденти не зможуть надавати послуги українським громадянам, тобто працюватимуть тільки з іншими іноземцями. Повноцінно е-резидентство запуснуть після завершення розробки та тестування інформаційної системи. Наразі триває розробка зазначеної системи.

Розвитку набуває ще й інший інноваційний проєкт, який повинен покращити інвестиційну привабливість України в теперішніх обставинах, а саме продовження розвитку впровадження страхування від військових ризиків. У Верховній Раді зареєстрований проєкт Закону № 9015 щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних ризиків, який дозволяє Експортно-кредитному агентству (далі – ЕКА) здійснювати страхування інвестицій українських підприємств від ризиків, які можуть бути спричинені збройною агресією, бойовими діями та/або тероризмом. Страхування воєнних ризиків в Україні відбуватиметься з Трастового фонду підтримки реконструкції та економіки України (далі – SURE). Відповідну угоду про збільшення гарантії з 17,1 до 40,85 млн. євро між MIGA та німецьким банківським холдингом ProCredit було

підписано у присутності першого віцепрем'єр-міністра – міністра економіки України Юлії Свириденко в Лондоні під час проведення Конференції з відновлення України-2023 (URC-2023).

За словами голови уряду Дениса Шмигала, саме реалізація цього пілотного для України проєкту повинно простимулювати фінансові вливання в економіку під час війни. Даний проєкт Україна реалізує разом із Багатостороннім агентством з гарантування інвестицій (далі – MIGA). До кінця 2023 року очікується розвиток співпраці з іншими міжнародними агенціями інших країн, міжнародні або іноземні інвестори заходили в Україну попри війну. Варто також додати, що днями банк «Львів» залучив 15 млн. доларів від Фінансової корпорації розвитку США (далі – DFC) та Агентства США з міжнародного розвитку USAID саме на покриття кредитних ризиків українського бізнесу. До речі, DFC повідомила про готовність кредитувати український бізнес в рамках окремих проєктів на суми від 1 млн. до 1 млрд. доларів на кожен з них.

Ще одним новим механізмом залучення інвестицій стало започаткування та функціонування у 2022 році платформи Advantage Ukraine, яка існує для того, щоб зібрати якісні проєкти в Україні, а з іншого – розповісти світові про наші можливості, зокрема про нові ідеї та запроваджені владою заходи зі стимулювання інвестицій. Дана платформа працює з понад 130 проєктами, загальна вартість яких складає 67 млрд. доларів. Це поточні стратегічні інвестиційні проєкти та можливості із залучення боргового та акціонерного капіталу в ключових секторах. Наприклад, в будівництві та інжинірингу зосереджено роботу у напрямку виробництва будівельних матеріалів, обладнання, конструкторських робіт, а в енергетиці зосереджено увагу на виробництві «зеленої» енергії, водню та біометану. Також сферами інтересу є логістика та модернізація транспортної інфраструктури, проєкти глибокої переробки та повного використання відходів в аграрному секторі. Серед проєктів також є місце видобуванню корисних копалин, критичних мінералів та

виробництві продуктів із них, зокрема налагодження повного циклу виробництва літій-іонних акумуляторів та електромобілів, а також проєкти в охороні здоров'я та фармацевтичному секторі.

Економіка впливає на різні сфери життя суспільства та є критично важливою для якості життя громадян. Початок вторгнення російських військ значно погіршив інвестиційну привабливість України та призвів до значного скорочення обсягу капітальних інвестицій у 2022 році. Важливим чинником успіху у відновленні економіки та забезпеченні стабільності та покриття видатків України є залученість міжнародної підтримки. В Україні активно розглядаються і впроваджуються нові підходи до залучення інвестицій через електронне резидентство та страхування від військових ризиків. Ці інновації сприяють створенню більш привабливих умов для іноземних інвесторів та партнерства з міжнародними агентствами та організаціями для підтримки економіки в умовах нинішньої ситуації.

2.6. Оцінка ефективності діяльності державних підприємств у сучасних реаліях розвитку вітчизняної економіки

Ринкова економіка передбачає існування підприємств різних форм власності, у тому числі і державних підприємств. У країнах з командно-адміністративною економікою державна форма власності є домінуючою, якщо не єдиною можливою. Незважаючи на переважання приватної власності у країнах з ринковою та змішаною економікою, існування державних підприємств є необхідним, оскільки вони виконують специфічні функції та надають соціальні послуги, які приватний сектор або не в змозі забезпечити, або не має до цього інтересу оскільки такі послуги є неприбутковими. До основних функцій державних підприємств у ринковій економіці можна віднести наступні (рис. 2.26):

Контрольна	• державний контроль за ціноутворенням у природних монополіях
Інвестиційна	• реалізація довгострокових і ризикових, але стратегічно важливих для держави проектів
Соціальна	• надання некомерційних послуг усім верствам населення на всій території країни
Фіскальна	• податкове і неподаткове (шляхом вилучення частини прибутку) наповнення бюджету

Рис. 2.26. Функції державних підприємств*

* Складено автором за даними джерела²⁰².

Природні монополії у більшості країн світу є державними, оскільки саме держава може встановлювати економічно-обґрунтовані мінімальні тарифи на продукти (товари, послуги) природних монополій. Неконтрольоване ціноутворення у будь-якій монополії призведе до надмірного завищення цін на її товари (послуги) з метою збагачення власника монополії. А це матиме негативні соціальні наслідки.

Реалізація стратегічно важливих для держави інвестиційних проектів також не може повністю бути покладена на приватного інвестора, оскільки ці проекти можуть бути недостатньо прибутковими та довгостроковими (а гроші втрачають з часом у вартості) і приватний інвестор просто буде не зацікавлений у такому капіталовкладенні.

Некомерційні послуги для населення взагалі не представляють інтересу для підприємств з приватним капіталом, оскільки вони не передбачають прибутку взагалі. Однак на отримання таких послуг, згідно норм вітчизняного законодавства, мають право всі громадяни України.

Реалізація ж фіскальної функції суб'єктами державної власності не

²⁰²Посаднєва О. М. Проблематика функціонування державних підприємств в Україні. *Science and education: problems, prospects and innovations* : зб. тез доп. VII-ї міжнар. наук.-практ. конф., м. Кіото, 1-3 квіт. 2021 р. Кіото, 2021. С. 852-857.

обмежується сплатою ними податків та зборів (на відміну від інших видів і організаційних форм підприємств), вони також сплачують частину чистого прибутку до бюджету (унітарні підприємства) або державну частку дивідендів акціонерних товариств, яка надходить до бюджету.

Поняття «суб'єкти господарювання державного сектора економіки» та «державні підприємства» не є тотожними. Державні підприємства входять до складу суб'єктів господарювання державного сектора економіки, окрім них до цього сектора включаються інші суб'єкти, які окрім акціонера-держави мають інших акціонерів, при цьому вплив держави на їх господарську діяльність є вирішальним. Згідно з нормами Господарського кодексу України (далі – ГКУ) суб'єкти господарювання державного сектора економіки – це суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50% чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів²⁰³.

Державне ж підприємство (далі – ДП) – це підприємство, яке діє на основі виключно державної власності.

Державні підприємства також мають свої підвиди (рис. 2.27):

Згідно з нормами ГКУ державні унітарні підприємства поділяються на державні казенні і державні комерційні підприємства.

Казенні підприємства створюються за рішенням Кабінету Міністрів України виключно у галузях економіки, в яких:

- законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;
- основним (понад 50%) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;
- за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція

²⁰³Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

товаровиробників чи споживачів;

- переважаючим (понад 50%) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;
- приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом (ст. 76 ГКУ).

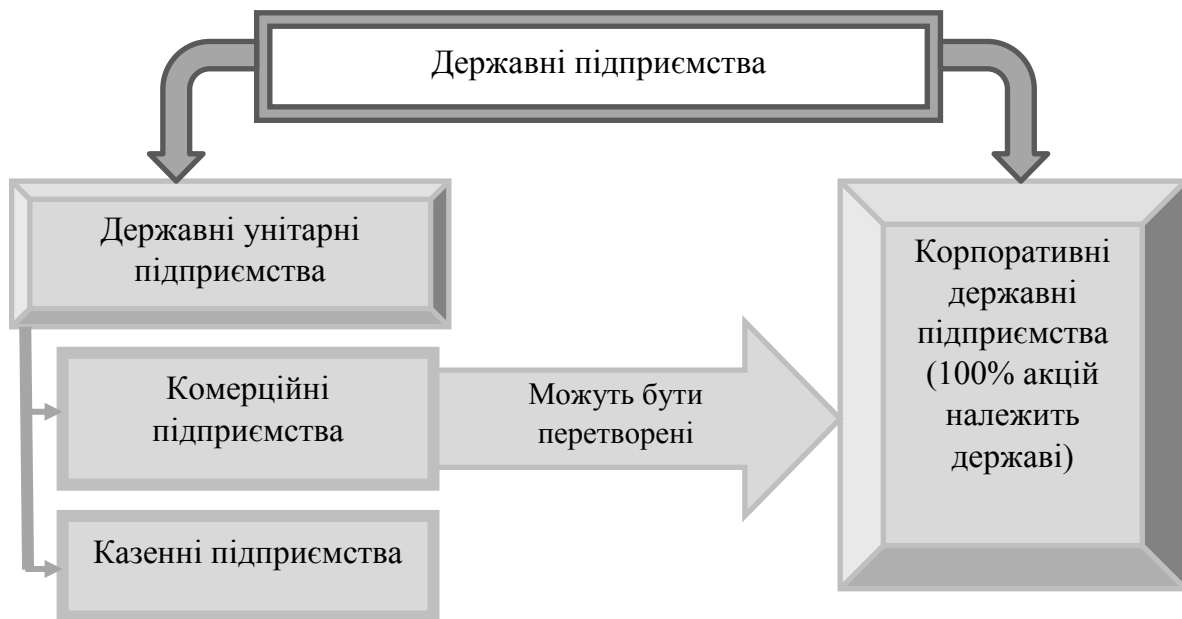

Рис. 2.27. Види державних підприємств*

* Складено автором за даними джерела²⁰⁴.

Комерційні ж підприємства є суб'єктами підприємницької діяльності, діють на основі статуту або модельного статуту і несуть відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним їм на праві господарського відання майном (ст. 74 ГКУ)²⁰⁵. Виходячи з цього, особливістю діяльності комерційних підприємств є особиста їх відповідальність за свою господарську діяльність. Тільки у виключних випадках, передбачених законодавством, держава або орган, до сфери управління якого входить

²⁰⁴Там само.

²⁰⁵Там само.

державне комерційне підприємство, несуть відповідальність за зобов'язаннями такого підприємства.

Відповідно до норм ГКУ, діяльність державного комерційного підприємства є здебільшого автономною і за наслідки цієї діяльності відповідає не держава, а підприємство. Однак це не завжди так.

По-перше, держава у законі про бюджет на плановий рік передбачає не тільки надходження податків від державних підприємств, а й надходження частини чистого прибутку або дивідендів за акціями, тобто у держави є фінансовий план щодо прибутків державних підприємств.

По-друге, держава здебільшого виступає безумовним гарантом по кредитним зобов'язанням державних підприємств. Тобто, у разі несплати таким державним підприємством своїх кредитних зобов'язань, держава за державні кошти повертає гарантовані нею борги.

Економічна рецесія, пов'язана з виникненням пандемії коронавірусу, торкнулася економіки всіх країн світу. Не виключенням стала і економіка України. Від вимушених карантинних заходів доволі сильно постраждали усі сектори вітчизняної економіки. У лютому 2022 року розпочалася війна на території України, що також не могло не вплинути на діяльність державних підприємств. Однак, з огляду на те, що підприємства оборонного комплексу відносяться до державних підприємств, інформація про результати діяльності ДП з 2022 року закрита від загального доступу, аналізувати їх діяльність та виокремлювати основні тенденції ми можемо тільки за попередні роки (рис. 2.28).

З рисунку видно, що кількість збиткових підприємств з року в рік зростає. Виключенням є 2020 рік, однак збитки у цьому році за своїми обсягами були настільки значні, що їх у загальному підсумку не перекрили позитивні фінансові результати прибуткових підприємств. Такий результат здебільшого пояснюється «коронакризою» 2020 року.

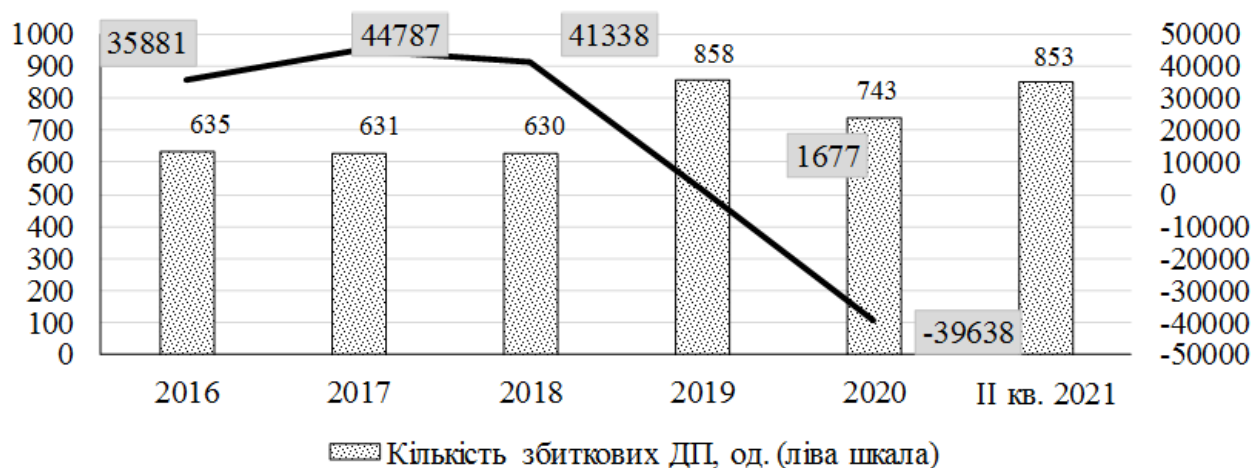

Рис. 2.28. Кількість збиткових державних підприємств в Україні та їх сукупний фінансовий результат у 2016-2021 роках*

* Складено автором за даними джерела²⁰⁶.

Однак є державні підприємства, які протягом тривалого часу стабільно отримують збитки. І така ситуація не пов'язана із зовнішніми факторами. Тут на перший план виходить неналежний менеджмент на цих підприємствах і присутність корупційної складової та присвоєння державних коштів посадовими особами. Зокрема, до таких державних підприємств належить АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (далі – АТ «ДПЗКУ» або ДПЗКУ).

Державна продовольчо-зернова корпорація України – відноситься до підприємств сільськогосподарського сектору та є його вертикально інтегрованою компанією. Створене АТ «ДПЗКУ» було у 2010 році шляхом правонаступництва майна та господарської діяльності державної компанії «Хліб України». До 2022 року товариство було одним з лідерів у сфері зберігання, переробки транзитного перевезення та експорту зерна. Наразі ДПЗКУ є основним національним оператором вітчизняного зернового ринку.

Основними функціями ДПЗКУ є закупівля, зберігання, відвантаження та

²⁰⁶ Загальна статистика – в цифрах. Портал державних підприємств України. URL: <https://prozvit.com.ua/numeric-stats/>.

експорт зернових та пов'язаних з зерновими продуктів. Також компанія займається і виготовленням продукції з зернових, а саме: виробництво борошна різних сортів, хлібної продукції, добавок та пластифікаторів, а також постачання на внутрішній та зовнішній ринки олійних культур. На міжнародному ринку товариство здійснювало реалізацію міжурядових договорів з постачання сільськогосподарської продукції. До повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України ДПЗКУ належало близько 10% сертифікованих сховищ, деякі з яких після вторгнення були зруйновані. На момент до 24 лютого 2022 року портові термінали товариства забезпечували майже 6% середньорічного обсягу вітчизняного зернового експорту. На внутрішньому ринку ДПЗКУ задовольняло значну частку внутрішнього попиту на борошно та продукти з борошна²⁰⁷.

У рейтингу вартості активів державних підприємств України 2020 року ДПЗКУ займала дев'яту сходинку²⁰⁸ також дев'яту сходинку підприємство займало за сумою доходів від реалізації своєї продукції і послуг²⁰⁹, при цьому в компанії продовжували накопичуватися збитки (табл. 2.16).

Основною причиною збитків компанії вважається неефективне використання кредитних коштів, отриманих від експортно-імпортного банку Китаю в 2012 році, у сумі 3 млрд. дол. США²¹⁰. Ці кошти було отримано за умовами угоди між ДПЗКУ та Китайською національною корпорацією машинної промисловості і генеральних підрядів (далі – ССЕС).

²⁰⁷Про корпорацію. *Державна продовольчо-зернова корпорація України*. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/corporation/pro-korporacziyu/>.

²⁰⁸Прозорість та фінансова стійкість державних підприємств в Україні. Активи державних підприємств в Україні за рейтингом. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. URL: <https://companies.icps.com.ua/rankings/dS.D.BS.01/UAS-0/2020/dS.D.BS.01,desc,1-100>.

²⁰⁹Дохід від реалізації державних підприємств за рейтингом. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. URL: <http://companies.icps.com.ua/rankings/dS.D.IS.02/UAS-0/2020/dS.D.IS.02,desc,1-100>.

²¹⁰Аудиторський висновок BDO за 2020 рік. *Державна продовольчо-зернова корпорація України*. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/audytorskyj-vysnovok-bdo-2020.pdf>.

Таблиця 2.16

Основні фінансові показники АТ «ДПЗКУ» у 2017-2021 роках*

Показник	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Чистий дохід, тис. грн	10 415 414	10 578 436	14 104 879	7 116 175	9 656 530
Прибуток до вирахування витрат за відсотками, сплати податків та амортизаційних відрахувань, тис. грн	297 761	182 760	-2 336 365	-794 371	-1 936 335
Чистий фінансовий результат, тис. грн	-1 518 487	-1 469 849	-1 920 430	-5 898 743	-2 116 106
Дивіденди, що підлягають сплаті до державного бюджету, тис. грн	0	0	0	0	0
Разом активи, тис. грн	37 782 552	31 691 955	20 841 685	15 952 680	8 245 317
Акціонерний капітал, тис. грн	-5 732 260	-7 244 160	-9 510 004	-15 521 280	-17 637 387
Разом кредиторська заборгованість, тис. грн	43 475 494	38 895 723	29 748 061	31 473 960	25 882 704
Довгострокові зобов'язання, тис. грн	39 995 793	33 225 917	24 842 364	25 699 742	20 564 601
Рентабельність активів, %	-4,0	-4,6	-9,2	-36,9	-25,7
Рентабельність капіталу, %	не має значення	не має значення	не має значення	не має значення	не має значення

* Складено автором за даними джерел^{211,212}.

Кредитні кошти мали бути спрямовані для розширення обсягів експорту між Україною та Китаєм, а також для закупівлі у КНР сільськогосподарського обладнання, деяких видів насіння та китайських засобів захисту врожаю. За укладеним договором ДПЗКУ зобов'язане здійснювати поставки зернових культур, починаючи з 2013/2014 маркетингового року та протягом 15 років у

²¹¹OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Ukraine. OECD. URL: <https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>.

²¹²Аудиторський висновок BDO за 2021 рік. Державна продовольчо-зернова корпорація України. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/audytorskyj-vysnovok-bdo-2021.pdf>.

зазначених у договорі обсягах. Також китайська компанія за цим договором має право на спеціальну знижку (пільгову маржу) у розмірі 5% до ринкової ціни у сумі 5 доларів США на кожну тону продукції.

З таблиці видно, що навіть за показником чистого доходу компанія у динаміці працювала не завжди ефективно. У 2017-2018 роках спостерігається падіння обсягів реалізації продукції та послуг у порівнянні з 2016 роком. Зростання доходів у 2019 році повністю нівельовано їх падінням майже удвічі у 2020 році (на 98%). З одного боку таким низьким доходам 2020 року «посприяли» карантинні заходи, які були впроваджені по всьому світу, та значно знизили обсяги зовнішньої торгівлі, у тому числі зерновими, а з іншого – аналогічні компанії-зернотрейдери, які працюють на вітчизняному ринку, у 2020 році отримали прибутки і обсяги їх реалізації скоротилися не так катастрофічно (наприклад, чисті доходи від реалізації групи «НІБУЛОН» у 2020 році склали 25,8 млрд. грн., що на 25% нижче за показник 2019 року, а прибуток склав 456,4 млн. грн.)²¹³.

Прибуток до вирахування сплати за відсотками по кредиту був у наявності тільки до 2019 року, починаючи з 2019 року компанія отримувала збитки, навіть не сплачуючи відсотків за кредитом. А це вже свідчить про неякісне управління компанією.

Протягом усього досліджуваного періоду, здебільшого через необхідність погашення великих сум кредиту від експортно-імпортного банку Китаю, ДПЗКУ у якості фінансового результату отримувала збитки. При цьому їх величина у динаміці зростає.

Також негативним результатом діяльності компанії є стабільне зменшення вартості її активів. Так, за період з 2017 по 2021 рік активи ДПЗКУ скоротилися у 4,5 рази.

Акціонерний капітал (або власний капітал) протягом всього

²¹³Окрема фінансова звітність згідно з МСФЗ за 2020 рік. Товариство з обмеженою відповідальністю сільськогосподарське підприємство «НІБУЛОН». URL: <https://nibulon.com>.

досліджуваного періоду має від'ємний результат, оскільки збитки компанії зростають і враховуються у вартість власного капіталу, зменшуючи її. Згідно з вимогами ст. 144 та ст. 155 Цивільного кодексу України, за умови наявності протягом двох років ситуації, коли вартість акціонерного капіталу АТ і ТОВ є меншою за вартість його статутного капіталу, то така компанія має відповідно зменшити обсяги свого статутного капіталу з одночасним внесенням цих змін до свого статуту²¹⁴. Статутний капітал при цьому можна зменшувати лише після повідомлення про ці зміни усіх кредиторів. За такої умови, кредитори мають право на відшкодування своїх збитків при ліквідації компанії. Якщо ж і після внесення змін акціонерний капітал стає меншим за законодавчо встановлений мінімальний розмір статутного капіталу, то компанія підлягає ліквідації.

Однак АТ «ДПЗКУ» свій статутний капітал не зменшувало і продовжує працювати, не дотримуючись норм українського законодавства.

Позитивним моментом у діяльності компанії є поступове зменшення її кредиторської заборгованості в цілому і зобов'язань за довгостроковими кредитами зокрема. Це свідчить про планове погашення тіла кредиту перед експортно-імпортним банком Китаю.

Оскільки АТ «ДПЗКУ» протягом досліджуваного періоду має від'ємні фінансові результати діяльності, то і рентабельність активів є від'ємним показником. При цьому цей показник з року в рік погіршується, тому що збитки зростають, а вартість активів – зменшується. Враховуючи те, що показники і чистого фінансового результату, і акціонерного капіталу є негативними, то в цьому випадку рентабельність капіталу не має значення.

Незважаючи на те, що кредит перед експортно-імпортним банком Китаю погашається, невирішеними є ще багато питань щодо цього зобов'язання і Договору між ДПЗКУ та ССЕС.

²¹⁴Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Станом на 31 грудня 2021 року ССЕС подало позови до міжнародного арбітражу ГАФТА щодо невиконання АТ «ДПЗКУ» умов Договору, зокрема про:

- невиконання зобов'язань за поставками сільськогосподарської продукції у 2014, 2015, 2016 і 2017 роках;

- неврахування АТ «ДПЗКУ» спеціальної знижки у розмірі 5 дол. США за кожен метричну тону відповідної продукції, що мала бути поставлена ССЕС;

- систематичне відхилення пропозицій щодо поставки відповідної продукції, що надходили зі сторони ССЕС у зазначені періоди часу, а також штучне завищення цінних позицій на запитувану сільськогосподарську продукцію;

- продаж сільськогосподарської продукції в обхід компанії ССЕС, порушення права ССЕС «фінального» (кінцевого) контролю;

- невиконання Договору в цілому, що в свою чергу, за твердженням ССЕС, призвело до понесенням китайською стороною збитків в розмірі 81 885 тис. дол. США (2 235 675 тис. грн за курсом НБУ станом на 31.12.2021 р.) плюс 4% річних складних відсотків (до 14 253 тис. дол. США або 388 776 тис. грн). Таким чином, окрім основної суми боргу і відсотків, АТ «ДПЗКУ» повинно сплатити китайській стороні ще й за судовими позовами. До такої ситуації у державній компанії призвели не тільки і не стільки некомпетентний менеджмент, скільки корупційна складова і незаконні обороти з державними коштами.

Наприклад, у 2012 році компанії у якості кредитних коштів було виплачено 1,5 млрд. дол. США, а у в фінансовій звітності ДПЗКУ відображено, що отримано було менше 387 млн. дол. США²¹⁵.

Гарантійна угода між Кабінетом Міністрів України та Ексімбанком Китаю відносно цього кредитного договору передбачає, що гарант

²¹⁵OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Ukraine. OECD. URL: <https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>.

безумовно та безвідклично гарантує кредитору вчасне виконання ДПЗКУ всіх платіжних зобов'язань позичальника за кредитним договором та бере на себе зобов'язання перед кредитором, щодо того, що у разі якщо позичальник будь-коли не сплачує чи не сплатить будь-яку суму, належну до сплати за будь-яким кредитним договором, та визначеному у будь-якому кредитному договорі способом (у строк належний до сплати, достроково чи іншим чином), гарант повинен сплатити цю суму так, ніби він є основним боржником, не пізніше 20 робочих днів від отримання письмової вимоги від кредитора. Непогашена сума за зазначеним кредитним договором станом на 31.12.2022 року становила 914 710 тис. дол. США (на 31 грудня 2019 року: 1,2 млрд. дол. США)²¹⁶.

Оскільки кредит було взято під державну гарантію, згідно з кредитною угодою Державний бюджет України несе зобов'язання на суму понад 900 тис. дол. США (або, за курсом на 01.12.2023 року, на суму 33,4 млрд. грн).

За наслідками військової агресії російської федерації проти незалежної України, ДПЗКУ несе збитки, як і інші суб'єкти господарювання. Товариство втратило товарно-матеріальні цінності, які перебувають на окупованих територіях, в окремих сільськогосподарських товаровиробників була знищена матеріально-технічна база та посівні площі, що призвело до невиконання ними договорів поставки зернових та, відповідно, унеможливило повернення коштів ДПЗКУ, що, у свою чергу, призвело до невиконання товариством своїх зобов'язань перед кредиторами.

Наразі у компанії існує обмеження експортних операцій через блокаду морських торгових шляхів. Внаслідок військових дій було призупинено роботу чорноморських портів в Україні, зробивши експорт через морські термінали тимчасово недоступним. В кінці липня

²¹⁶Аудиторський висновок BDO за 2021 рік. *Державна продовольчо-зернова корпорація України*. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/audytorskyj-vysnovok-bdo-2021.pdf>.

2022 року чорноморські порти «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний» було розблоковано, однак з липня 2023 року росія знову заблокувала рух усіх торгових суден через Чорне море. Військова діяльність на півдні України наразі залишається високим ризиком для відновлення експортних операцій через морські порти до довоєнного рівня. Також через наявність значних залишків зернових всередині країни та низьку пропускну здатність на західному кордоні відбулося падіння внутрішніх цін на зернові, а логістичні та транспортні витрати навпаки, суттєво зросли²¹⁷. З огляду на це, компанія недоотримує доходи одночасно зі зростанням витрат, а тому її здатність розраховуватися за своїми боргами значно знизилася.

Погашення за цим боргом мали відбуватися наступним чином (рис. 2.29):

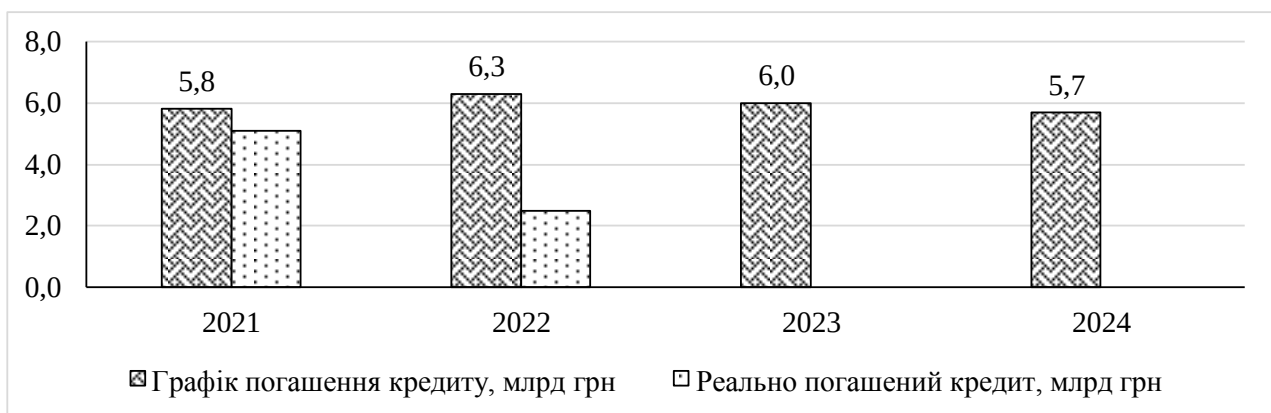

Рис. 2.29. Графік погашення кредиту АТ «ДПЗКУ» перед експортно-імпортним банком Китаю у 2021-2024 роках*

* Складено автором за даними джерела²¹⁸.

З рис. 2.29 видно, що найбільші суми з погашення по кредитній угоді

²¹⁷Там само.

²¹⁸Інформація про фінансові ризики та їх потенційний вплив на показники державного бюджету в 2024 році. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/FR__2024.pdf.

припадала на 2022 рік (6,3 млрд. грн). Якщо у 2021 році компанія сама здійснила виплати по кредиту майже у повному обсязі, то у 2022 році, оскільки ДПЗКУ не мала фінансової можливості виконати свої зобов'язання перед експортно-імпортним банком Китаю, то Міністерство фінансів України вимушене було хоча б частково погасити заборгованість перед цим банком (у сумі 2,49 млрд. грн), оскільки цей кредит був гарантований Урядом. При цьому таке погашення не було заплановане заздалегідь, так як у Законі України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» на погашення зобов'язань за залученими коштами під державні гарантії на реалізацію проектів соціально-економічного розвитку було передбачено лише 197,4 млн. грн.²¹⁹.

Таким чином був реалізований фінансовий ризик щодо втрати державним бюджетом коштів внаслідок необхідності виконання державою гарантійних зобов'язань у разі неспроможності суб'єктів господарювання виконати свої зобов'язання перед кредиторами. Виконання гарантійних зобов'язань, хоч і не у повному обсязі, стало можливим лише за рахунок грантів, які надійшли від країн-партнерів до державного бюджету. У 2022 році китайський банк, зважаючи на військові дії на території нашої держави, пішов на зустріч ДПЗКУ і здійснив реструктуризацію кредиту, відтермінувавши погашення тіла кредиту та відсотків за ним до липня 2025 року²²⁰. У іншому випадку така ситуація могла б призвести до технічного дефолту.

Окрім того, АТ «ДПЗКУ» має кредитні зобов'язання виключно у іноземній валюті (доларах США), а тому при девальвації гривні, яка відбувається наразі, реалізуються ризики, пов'язані з коливанням валютних курсів, компанія отримує курсові збитки. У подальшому ризик девальвації національної валюти зростатиме, що, у свою чергу, негативно впливатиме на

²¹⁹Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.

²²⁰Інформація про фінансові ризики та їх потенційний вплив на показники державного бюджету в 2024 році. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/FR__2024.pdf.

погашення та обслуговування боргу. Це також може сприяти вимиванню коштів з державного бюджету, оскільки Уряд є гарантом по кредитній угоді, а компанія стабільно отримує збитки, які, за умов війни, тільки зростають.

У разі невжиття органом управління заходів, АТ «ДПЗКУ» буде не в змозі генерувати достатньо коштів для обслуговування своїх боргових зобов'язань та починаючи з липня 2025 року не буде спроможна в повному обсязі здійснювати чергові виплати за кредитним договором з Ексімбанком Китаю. Відповідно, існує високий ризик виникнення необхідності у подальшому виконання Міністерством фінансів України гарантійних зобов'язань з погашення заборгованості АТ «ДПЗКУ»²²¹.

Корупційна складова відіграла одну з головних ролей у доведенні компанії до такого фінансового стану. За офіційними даними Національної поліції посадові особи корпорації спільно із суб'єктами господарювання налагодили злочинну схему розтрата майна ДПЗКУ, збитки від реалізації якого сягають сотень мільйонів гривень. Неправомірну діяльність службових осіб Державної продовольчо-зернової корпорації України викрили оперативники Департаменту стратегічних розслідувань спільно зі слідчими Головного слідчого управління Національної поліції України.

Було встановлено, що посадовці корпорації проводили експортні операції зернових на підконтрольні компанії-нерезиденти. При цьому занижували вартість та не здійснювали попередню оплату товару. Також було викрито численні факти реалізації злочинної схеми. Зокрема за кредитні кошти, отримані під державні гарантії, посадовці державної корпорації закуповували зернові через фіктивні підприємства та експортували товар за ціною, що значно нижче ринкової. Так, лише протягом січня-травня 2021 року було укладено близько 10 збиткових зовнішньо-економічних контрактів на експорт зерна.

Відомо також про факти зловживання посадовців корпорації під час

²²¹Там само.

укладення договорів про страхування майна. Тариф за оформленим документом був у 3-5 разів вищий за ринкову вартість подібних послуг²²².

Таким чином, корупційні дії керівного апарату АТ «ДПЗКУ» призвели до значних втрат державних коштів. Така ситуація склалася через неналежний контроль за діями керівництва підприємства, який є обов'язковим при впровадженні засад корпоративного управління.

В Україні імплементація реформ корпоративного управління почалася лише нещодавно. Вони впроваджуються у важливих для економіки державних підприємствах способом створення незалежних рад директорів і вибору голів правління на конкурсній основі.

Досліджувана компанія (АТ «ДПЗКУ») є акціонерним товариством, однак 100% акцій належать Міністерству економіки України. Згідно з вимогами щодо імплементації реформ корпоративного управління при відсутності незалежної наглядової ради у товаристві, за умови, що її створення передбачено статутом, її функції (цієї ради) мають виконувати загальні збори акціонерів (у випадку з ДПЗКУ – це виключно Міністерство економіки України). Враховуючи таку можливість уникнення вимог статуту, до нинішнього часу незалежна наглядова рада в ДПЗКУ створена не була.

У 2014 році в Україні з метою покращення системи корпоративного управління на державних підприємствах були запроваджені вимоги щодо призначення незалежних членів наглядової ради:

- вартість активів підприємства згідно з останньою фінансовою звітністю перевищує 2 млрд. грн.;
- чистий дохід підприємства є вищим за 1,5 млрд. грн.;
- розмір статутного фонду новоствореного підприємства станом на дату його заснування перевищує 2 млрд. грн.;

²²²Нацполіція викрила масштабні зловживання керівництва Державної продовольчо-зернової корпорації України на сотні мільйонів гривень. *Національна поліція України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/korupczija/naczpolicziya-vikrila-masshtabni-zlovzhivannya-kerivnicztva-derzhavnoji-prodovolcho-zernovoji-korporacziyi-ukrajini-na-sotni-miljoniv-griven/>.

- державне підприємство є публічним акціонерним товариством (або приватним акціонерним товариством, яке має 10 акціонерів або більше).

АТ «ДПЗКУ» відповідає 2 з 4 наведених вимог, тобто створення наглядової ради для цієї компанії було обов'язковим. І якщо б компанія виконувала норми вітчизняного законодавства щодо створення наглядової ради, то обсяги корупційних дій були б набагато меншими або відсутніми взагалі.

До цього часу ці реформи були зосереджені на перших 15 державних підприємствах, які визначені урядом (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Ефективність впровадження реформи корпоративного управління у перших 15 державних підприємствах*

Державне підприємство	Акціоновано	Індивідуальна політика власності	Індивідуальний план корпоративного управління	Наглядова рада (незалежна більшість)	Постійний Голова правління	Ключові показники ефективності наглядової ради
1	2	3	4	5	6	7
Нафтогаз	так	так	так	так	так	ні
Укрзалізниця	так	так	так	так	ні	ні
Укроборонпром	ні	так	ні	ні	так	ні
Укренерго	так	так	ні	так	так	так
ТОВ «Оператор ГТС України»	ні	так	ні	ні	так	ні
Адміністрація морських портів України	ні	так	ні	так	ні	так
Міжнародний аеропорт «Бориспіль»	ні	так	ні	так	ні	так
Укрпошта	так	так	ні	так	так	так
Державне підприємство обслуговування повітряного руху України «Украерорух»	так	так	ні	ні	ні	ні
Енергоатом	ні	так	ні	ні	ні	ні
Укргідроенерго	так	так	так	так	так	так

Продовження табл. 2.17

1	2	3	4	5	6	7
Поліграфкомбінат «Україна»	ні	так	так	так	так	так
Аграрний фонд	так	так	ні	ні	ні	ні
Державна продовольчо-зернова корпорація України	так	так	так	ні	ні	ні
Автомобільні дороги України	так	так	так	так	ні	так

* Складено автором за даними джерела²²³.

Такі реформи впроваджуються з конкретною метою гармонізувати практику корпоративного управління в цих підприємствах із рекомендаціями Керівних принципів державних підприємств ОЕСР.

З вказаних у таблиці суб'єктів лише у 8 з перших 15 державних підприємств були сформовані наглядові ради з незалежними членами. Досліджувана компанія до складу цих восьми підприємств не увійшла. У компаніях, яким ще належить створити незалежні наглядові ради, суб'єкти державної власності беруть безпосередню участь у корпоративному управлінні підприємством.

Реформа корпоративного управління на державних підприємствах досі залишається на початковій стадії. Багато законодавчих вимог не виконуються або порушуються. Наприклад, 86% із 3300 підприємств, що перебувають у державній власності, досі існують як державні унітарні підприємства, а це суперечить нормам ефективного корпоративного управління.

Надмірне втручання виконавчих органів у діяльність державних підприємств позбавляють наглядові ради (на тих підприємствах, де вони існують) можливостей самостійного затвердження стратегій та фінансових планів, а також призначення керівників. Необхідна подальша увага до виконання законодавства державою як акціонером щодо створення незалежних

²²³OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Ukraine. OECD. URL: <https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>.

наглядових рад, призначення професійного менеджменту, запровадження функціонуючих систем внутрішнього контролю та аудиту, систематичного зовнішнього незалежного аудиту.

Такі заходи є необхідними задля ефективного керування державною власністю і виключення корупційної складової з діяльності державних підприємств. Оскільки, як показав аналіз діяльності найбільшого державного зернотрейдера, що за замовчуванням мав би бути прибутковим, відсутність незалежного контролю спричиняє не тільки мільярдні втрати державних коштів, а й наражає на фінансові ризики державний бюджет через наявність значних гарантійних зобов'язань по кредитах підприємства.

2.7. Ідентифікація ризиків у підприємницькій діяльності в умовах подолання невизначеності на шляху до євроінтеграції

Реалії сучасної підприємницької діяльності в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів потребують ґрунтовного дослідження і розроблення дієвого механізму ідентифікації фінансових ризиків, зокрема і ризику втрати прибутків господарюючого суб'єкта.

Як відомо, однією з особливостей воєнного стану виступають зміни звичайних порядків ведення підприємницької діяльності та бізнесу. Увесь український та іноземний бізнес на території країни в умовах повномасштабної війни може зіткнутись, або вже зіткнувся із радикальною та структурною зміною управління підприємницькою діяльністю і більшою ідентифікацією різних видів фінансових ризиків.

Стратегічні перспективи управління підприємством і шляхи його подальшого розвитку в умовах війни та з вектором євроінтеграційного спрямування прямим чином будуть залежати від вирішення проблеми вчасної й якісної діагностики та контролю рівня основних видів фінансових ризиків.

Це питання постає перед кожним суб'єктом господарювання, якщо він прагне продовжувати функціонувати з допустимими фінансово-економічними результатами в умовах війни, коли рівень невизначеності ринку максимальний за рахунок накладання і пролонгації на невизначений період найбільшої кількості різних ідентифікованих ризиків, які комплексно обтяжують всю підприємницьку діяльність. Тому, у цьому випадку комплекс розв'язуваних цільових завдань стосовно механізму захисту буде найбільш важливим та істотно буде відрізнятись від тих завдань, які продукує ринок у періоди до криз і війн, а також різноманітних фінансових потрясінь, які вимагають кардинально інших вирішень для подальшого формування перспектив управління кожним суб'єктом підприємницької діяльності. Комплексна система захисту підприємства завжди буде ґрунтуватись на мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз, що впливають на його фінансово-економічний стан, який залишається за будь-яких умов основним індикатором діяльності виробничо-господарської структури. Значні відхилення фінансово-економічних показників підприємств від нормативних значень в умовах воєнного стану можуть спричиняти спочатку його звичайний економічний збиток і поступове зниження рівня економічної захищеності, а згодом і повну втрату інтегрованого економічного захисту, якщо заходи нейтралізації впливу негативних чинників на фінансово-господарську діяльність підприємства невчасні, або неефективні.

Як відомо, всі бізнес-конфлікти суттєво дестабілізують загальну систему економічної безпеки підприємницької діяльності. Для точної ідентифікації ризиків рекомендовано використання з елементами економіко-математичного моделювання, зокрема і класичних методів теорії ймовірностей щодо здійснення діагностичного вимірювання та оцінювання величини ризику, також і базових методів фінансового аналізу.

Діяльність підприємства в умовах впливу світового фінансового ринку та євроінтеграційних процесів може бути не завжди максимально передбаченою, так як під впливом різноманітної кількості внутрішніх і зовнішніх чинників

вона, як правило, змінює траєкторію, попадаючи в зону невизначеності, зокрема і в умовах повномасштабної війни. У цій зоні зазвичай можливе виникнення значної кількості фінансових ризиків, і насамперед ідентифікованого в ринковому середовищі ризику втрати прибутків у результаті воєнних дій і зародження широкого кола бізнес-конфліктів.

Цей вид ризику найчастіше спонтанно дестабілізує загальну прибутковість господарюючого суб'єкта та підриває сталість сформованої системи його економічного захисту. Тому важливим є розроблення ефективного механізму ідентифікації (діагностики), який дозволив би на ранніх етапах встановити об'єктивну поточну величину ризику можливої втрати передбачених прибутків підприємства унаслідок виникнення конфліктних ситуацій або форс-мажорних обставин та швидко відреагувати на стабілізацію загального стану його захисту, врахувавши діагностоване значення відповідного ризику для зменшення або повного запобігання його в майбутньому.

Як показують дослідження, ризик – це результат діяльності в умовах невизначеності або сама діяльність, що пов'язана з непередбаченими чи додатковими втратами в ситуації неминучого вибору різних варіантів²²⁴. Питаннями дослідження ризиків займалась значна кількість науковців, зокрема: І. О. Бланк, В. В. Вітлінський, Л. І. Донець, І. Ю. Івченко, А. Б. Камінський, М. Г. Лапуста, Л. О. Лігоненко, С. І. Наконечний, Л. Г. Шаршукова та багато інших. Кожному з них вдалось по-різному підійти до висвітлення категорії «ризик», його оцінювання та вчасної діагностики і прогнозу. Проте, поза їх увагою лишилось локалізоване дослідження ідентифікації ризиків, зокрема ризику втрати прибутків внаслідок виникнення різноманітних військових та бізнес-конфліктів в умовах не завжди передбаченого перебігу підприємницької діяльності. Тобто невирішеними складовими загальної проблеми є пошук

²²⁴Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С.7.

підходів до формування механізму діагностики величини ризику втрати прибутків господарюючого суб'єкта в результаті виникнення в підприємницькій діяльності конфліктних ситуацій та виявлення ознак ідентифікації ризику та запровадження систем антикризового управління щодо оперативного їх зменшення в умовах євроінтеграційних процесів.

Тому актуальною метою дослідження є побудова поетапного механізму ідентифікації (діагностики) ризику втрати прибутків суб'єкта господарювання в сучасних умовах в результаті виникнення військовий та бізнес-конфліктів, які можна виявити за окремими ознаками у процесі неперервної підприємницької діяльності та максимально точно обчислити реальну величину ризику з використанням елементів економіко-математичного моделювання, кількісних методів оцінювання і, у тому числі, методів теорії ймовірностей, враховуючи методику обчислення значення математичного очікування, дисперсії, стандартного відхилення як в абсолютних одиницях виміру, так і у відносних одиницях через коефіцієнт варіації, що дає характеристику відповідної діагностованої величини ризику втрати прибутків господарюючого суб'єкта.

Загалом можна припустити, що стан економічного захисту будь-якого підприємства є інтегрованою величиною, що відображає рівень захищеності одночасно і стану конкурентоспроможності, ліквідності, платоспроможності, кредитоспроможності, фіксуючи паралельно виконання властивостей ефективності, надійності, гнучкості, дієздатності, стабільності та стійкості, що корелюються систематичними і несистематичними видами ризиків надходження загроз. Сумарна величина цих загроз характеризує кількісний вимір можливих відхилень від очікуваного результату, у тому числі від відповідної величини прибутків за рахунок їх втрат з урахуванням контрольованих і неконтрольованих чинників, які діють неперервно з боку основних видів діяльності виробничо-господарської структури. Відомо, що кількісне оцінювання ризику є спробою подолати невизначеність, характеризуючи будь-яку випадкову величину відповідним єдиним

показником. Найчастіше за цей показник беруть прибутковість або збитковість підприємства, що корелюється безпосередньо і з величиною ризику втрати прибутків, і відображає стан поточної захищеності або незахищеності досліджуваного суб'єкта господарювання²²⁵.

Будь-який конфлікт, зокрема і в підприємницькій діяльності – це гранично загострене протиріччя інтересів, що припускає наявність конфронтації, протистояння, стану захисту або нападу²²⁶. Наявність більшості бізнес-конфліктів призводить до припинення усіх можливих договірних відносин на підприємстві, хоча і при неоднозначній їх природі зародження.

Проте, слід враховувати, що вони виникають завжди при однакових умовах: при неспівпадіння інтересів різних сторін угод між партнерами-підприємцями, контрагентами, кредиторами тощо, що вимагає більш виваженого до них ставлення з боку їх врегулювання та оцінювання.

Неспівпадіння інтересів може виникати або відразу, або через деякий проміжок часу від початку укладання угод та буде характеризуватись частковою або повною втратою певного рівня взаємодії партнерів на ринку, що у подальшому може призвести до серйозних економічних проблем, насамперед, розбалансувати рівновагу створених стосунків внаслідок одержання набагато меншого прибутку або виявлення фінансових збитків.

В економічному середовищі будь-який конфлікт розуміють як протиріччя мінімум двох сторін з нанесенням хоча би одній з них суттєвих збитків, тобто фінансових втрат, які дестабілізують всю подальшу нормальну підприємницьку діяльність.

Проведені дослідження у сучасних умовах дозволили узагальнити основні причини виникнення більшості бізнес-конфліктів. Насамперед, це порушення комунікацій в підприємницькій діяльності; невміння попереджувати

²²⁵Хома І. Б. Управління бізнес-конфліктами з використанням теорії нечітких множин. *Економіка та держава*. 2014. № 7. С. 52.

²²⁶Беліков О. Конфлікти у підприємницькій діяльності та можливості їх врегулювання. *Юридичний журнал*. 2007. № 5. С. 2.

конфлікти або неправильний їх прогноз; порушення рівноваги між сторонами бізнес-угод при розробленні управлінських рішень; недооцінка якостей бізнес-партнерів; пізнє виявлення зони розбіжностей між суб'єктами встановлення бізнес-стосунків; порушення домовленостей на різних стадіях укладання бізнес-угод; початкове порушення ділової стратегії; перевага власного бізнес-інтересу над інтересом економічного партнера; порушення принципу «чесності» ведення бізнесу; порушення поставлених комерційних цілей; наявність протиріч різного характеру; зіткнення несумісних поглядів, цілей, завдань, мотивів при виникненні протидії сторін; невчасне виявлення джерела конфлікту в підприємницькій діяльності та призупинення розростання конфліктної ситуації; цілеспрямоване завдання економічного збитку другій стороні бізнес-контракту тощо.

Усі бізнес-конфлікти та їх наслідки межують із зоною невизначеності, тобто з ризиком, що виникає там, де є низка невідомих факторів, які заздалегідь важко передбачити, зокрема при перебігу підприємницької діяльності та оцінки її результатів.

Сама по собі невизначеність – це неповноцінність чи неточність інформації про умови реалізації розроблюваних підприємством проєктів, бізнес-угод, програм, у тому числі пов'язаних з поточними витратами і кінцевими не прогнозованими результатами, зокрема прибутком. У більшості випадках на практиці урахування невизначеності здійснюється трьома способами: перевіркою стійкості розробленого проєкту, бізнес-угоди, програми; коригуванням параметрів проєкту і фінансово-економічних нормативів; формалізованим описом невизначеності²²⁷.

Всі бізнес-конфлікти є динамічними з притаманними їм різними рисами у кожний момент часу, але їх об'єднує наявність потенційного одночасного впливу на рівень ризику втрати очікуваних прибутків підприємства.

²²⁷Хома І. Б., Бондаренко Л. П., Чубка О. М. Моделювання фінансових рішень в умовах невизначеності : навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. С. 16.

При веденні комерційних переговорів або укладанні ділових угод, як відомо, конфліктна ситуація разом з інцидентом або причиною інциденту переростає у зону конфлікту²²⁸.

Зона конфлікту у підприємницькій діяльності не завжди ефективно підпадає під процес управління та діагностичного оцінювання, так як може включати значну кількість векторів розвитку і наслідків конфліктних ситуацій. У цьому разі можна звузити підхід до оцінювання розвитку бізнес-конфліктів на поточний момент часу через локалізовану діагностику ризику втрати прибутків підприємства внаслідок виникнення певного виду конфлікту.

Загалом діагностика являє собою процес розпізнавання й визначення негативних (кризових) явищ у діяльності господарюючого суб'єкта на основі помічених локальних змін, встановлених залежностей, а також особливо помітних явищ поточної підприємницької діяльності.

Ідентифікація ризику втрати прибутків підприємства у результаті виникнення бізнес-конфліктів – це ще один різновид економічної діагностики, який є, своєю чергою, похідним, але теж повноправно незалежним керівним елементом результативної діагностики усіх видів ризику, які виникають у підприємницькій діяльності в результаті наявності конфліктних ситуацій.

Загалом ідентифікацію ризиків підприємства необхідно здійснювати так, щоб ще на ранніх стадіях (унаслідок систематичної перевірки) за цілеспрямовано введеними функціональними складовими можна було би виявити і якомога швидше ліквідувати негативний вплив різних видів деструктивних факторів та вжити необхідних заходів для запобігання їхньому шкідливому впливу і нанесенню економічних збитків підприємству в цілому. Як показують дослідження, ідентифікація (діагностика) може мати три основні

²²⁸Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. С. 112.

функції: пошукову, діагностичну й оцінкову²²⁹.

Вчасне виявлення та уникнення бізнес-конфліктів потребує наперед повної диференціації їх ознак. Ознаками виявлення бізнес-конфліктів на підприємствах є: ідентифікація більшої величини економічного збитку, ніж запланована, внаслідок конфліктних ситуацій або відповідної величини втрати прибутків; ідентифікація нульової результативності укладених бізнес-угод; недосягнення узгодженості та рівності сторін бізнес-угоди; невиконання принципу узагальнення ділових стосунків або неможливість диференціювати комерційний ризик у результаті укладання бізнес-угод; порушення умови домовленостей при перебігу бізнес-угод (неможливість застосування багатокритеріальної оптимізації інтересів сторін бізнес-угод) тощо.

У свою чергу важливим є й ідентифікація проблемних кредитів та визначення внесків кредиту перед конверсією, щоб уникнути заздалегідь деяких видів фінансових ризиків та зменшення втрати прибутків. Як відомо, при вчасних внесках по кредиту фінансові ризики не будуть зростати, буде фіксуватись ефективне управління фінансовими надходженнями і буде виконуватись рівність виду^{230,231}:

$$P_0 \times [1 + r \times N] = \sum_{n=1}^N (R_n [1 + r(N - n)]), \quad (1)$$

де P_0 — сума кредиту; N — кількість внесків; r — стала процентна ставка.

Якщо внески проіндексовані, то буде ідентифікуватись така рівність:

²²⁹Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2009. № 3. Т. 1. С. 54.

²³⁰Марецька Е. Комп'ютерні системи конверсії кредитів. Львів : ДНДП, 2001. С. 21.

²³¹Khoma I. B., Gaiduchok O. V., Markovych K. M. Modeling the Financial Flows Impact on the Diagnosis of an Enterprise's Economic Security Level. *Mathematical Modeling and Computing*. 2023. Vol. 10. No. 2. P. 466.

$$R_n = R_1 \times (1 + i)^{n-1}, \text{ де } n = 2, \dots, N; \quad (2)$$

де i – ставка індексації внесків.

Визначення технічного кредиту буде відбуватись у такий спосіб:

$$X_t = R_t + \sum_{n=t+1}^N \frac{R_n}{1+i \times (n-t)}, \quad (3)$$

де X_t – сума кредиту (вартість технічного кредиту);

t – час ($1 < t < N$).

Визначення внесків технічного кредиту з простим нарахуванням процентів і сталою процентною ставкою після конверсії буде здійснюватись у такий спосіб:

$$X_t \times [1 + s \times M] = \sum_{m=t+1}^{t+M} [S_m \times (1 + s \times (t + M - m))], \quad (4)$$

M – кількість внесків; s – стала процентна ставка;

S_m – величина внесків; $m = t + 1, \dots, t + M$.

Якщо внески проіндексовані з процентною ставкою i , то:

$$\begin{aligned} S_m &= S_{t+1} \times (1 + i)^{m-t-1}, \\ m &= t + 2, \dots, t + M \end{aligned} \quad (5)$$

Також особливу увагу заслуговує побудова структури поетапного механізму ідентифікації величини ризику втрати прибутків на підприємстві внаслідок виникнення конфліктних ситуацій, що подана на рис. 2.30.

Рис. 2.30. Механізм діагностики ризику втрати прибутків на підприємстві внаслідок виявлення бізнес-конфліктів*

* Складено автором.

Проведемо розрахунок величини ризику втрати прибутків на прикладі підприємства з елементами укладання бізнес-угод. Припустимо, що певний суб'єкт господарювання на протязі звітного календарного року поквартально укладає низку бізнес-угод з постійною кількістю партнерів, а також вони вступають в економічні стосунки між собою, до того ж наперед відома ймовірність виникнення деяких конфліктних ситуацій, результатом яких буде безумовно передбачена втрата прибутків (табл. 2.17)²³².

²³²Хома І. Б. Діагностика ризику втрати прибутків у підприємницькій діяльності внаслідок виникнення бізнес-конфліктів. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2014. № 10. Т. 2. С. 290.

Таблиця 2.17

Розподіл ймовірностей виникнення бізнес-конфліктів, які впливають на величину ризику втрати прибутків у підприємницькій діяльності при укладанні бізнес-угод

Квартал Угода	1 квартал	2 квартал	3 квартал	4 квартал
Бізнес-угода 1	0,2	0,3	0,5	0
Бізнес-угода 2	0,5	0	0,1	0,4
Бізнес-угода 3	0,3	0,6	0	0,1

Припустимо, що керівництво підприємства оперує декількома варіантами щодо одержання прибутку. Кожний з цих варіантів є дієвим і внаслідок певної існуючої ймовірності виникнення бізнес-конфліктів потребує точної діагностики величини ризику втрати очікуваних прибутків.

Подамо розподіл очікуваного прибутку за різними варіантами перебігу підприємницької діяльності (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Розподіл очікуваного прибутку за трьома варіантами в результаті перебігу підприємницької діяльності

Період Прибуток	1 квартал T_1	2 квартал T_2	3 квартал T_3	4 квартал T_4
Прибуток 1	150 тис. грн.	260 тис. грн.	370 тис. грн.	110 тис. грн.
Прибуток 2	180 тис. грн.	140 тис. грн.	120 тис. грн.	350 тис. грн.
Прибуток 3	100 тис. грн.	240 тис. грн.	290 тис. грн.	300 тис. грн.

Застосуємо елементи кількісних методів теорії ймовірностей. Обчислимо поквартально за даними таблиці 2.17 і таблиці 2.18 значення математичного очікування (M^1, M^2, M^3), дисперсії (D^1, D^2, D^3), стандартного відхилення

$(\sigma^1, \sigma^2, \sigma^3)$ та коефіцієнта варіації (k_v^1, k_v^2, k_v^3) на основі можливих трьох варіантів одержання прибутку, що з економічної точки зору означає визначити випадкову величину очікуваного прибутку в результаті ведення підприємницької діяльності за звітний календарний рік з певною ймовірністю виникнення бізнес-конфліктів та коливання величини прибутку у гірший та кращий бік.

Відхилення (коливання) можна оцінити як в абсолютних одиницях – на прикладі дисперсії, тобто середнього зваженого з квадратів відхилень, так і за допомогою коефіцієнта варіації у відносних одиницях або відсотках, що показує міру відхилення, тобто сам ризик величини втрати прибутків господарюючого суб'єкта.

$$M^1 = 150 \times 0,2 + 260 \times 0,3 + 370 \times 0,5 + 110 \times 0 = 293 \text{ тис. грн.}$$

$$D^1 = 0,2 \times (150 - 293)^2 + 0,3 \times (260 - 293)^2 + 0,5 \times (370 - 293)^2 + 0 \times (110 - 293)^2 = 7381 \text{ тис. грн.}$$

$$\sigma^1 = \sqrt{7381} \approx 86 \text{ тис. грн.}; \quad k_v^1 = \frac{86}{293} \approx 0,29 \text{ (29\%).}$$

$$M^2 = 180 \times 0,5 + 140 \times 0 + 120 \times 0,1 + 350 \times 0,4 = 242 \text{ тис. грн.}$$

$$D^2 = 0,5 \times (180 - 242)^2 + 0 \times (140 - 242)^2 + 0,1 \times (120 - 242)^2 + 0,4 \times (350 - 242)^2 = 8076 \text{ тис. грн.}$$

$$\sigma^2 = \sqrt{8076} \approx 90 \text{ тис. грн.}; \quad k_v^2 = \frac{90}{242} \approx 0,37 \text{ (37\%).}$$

$$M^3 = 100 \times 0,3 + 240 \times 0,6 + 290 \times 0 + 300 \times 0,1 = 204 \text{ тис. грн.}$$

$$D^3 = 0,3 \times (100 - 204)^2 + 0,6 \times (240 - 204)^2 + 0 \times (290 - 204)^2 + 0,1 \times (300 - 204)^2 = 4944 \text{ тис. грн.}$$

$$\sigma^3 = \sqrt{4944} \approx 70 \text{ тис. грн.}; \quad k_v^3 = \frac{70}{204} \approx 0,34 \text{ (34\%).}$$

Отже, середня величина ризику втрати прибутків на підприємстві за різними варіантами перебігу підприємницької діяльності і наперед відомій величині ймовірності виникнення бізнес-конфліктів за календарний рік при укладанні бізнес-угод за допомогою розрахунку коефіцієнта варіації у відсотках буде дорівнювати відповідно: 29%; 37% і 34%.

Це дозволяє констатувати факт, що менш ризиковим варіантом щодо втрати прибутків у процесі підприємницької діяльності при наявності бізнес-конфліктів та збереження відносно високого прибутку є перший варіант, так як при кожному індивідуально обчисленому максимальному діапазоні втрати прибутків, що відповідає розрахунковій дисперсії в абсолютному значенні, їх реальна величина прибутків для першого варіанту буде складати:

$$293 \text{ тис. грн.} - 86 \text{ тис. грн.} = 207 \text{ тис. грн.};$$

- для другого варіанту:

$$242 \text{ тис. грн.} - 90 \text{ тис. грн.} = 152 \text{ тис. грн.};$$

- для третього варіанту:

$$204 \text{ тис. грн.} - 70 \text{ тис.} = 134 \text{ тис. грн.}$$

Тобто, у нашому випадку, це задовольняє нерівностям:

$$207 \text{ тис. грн.} > 152 \text{ тис. грн.} \text{ і } 207 \text{ тис. грн.} > 134 \text{ тис. грн.}$$

Зокрема цю максимальну величину прибутку при відповідних закладених втратах при наявності бізнес-конфліктів можна зберегти при величині ризику – 29%, на відміну від 37% і 34%, оскільки $29\% < 37\%$ і $29\% < 34\%$.

Таким чином, поєднання підходів щодо розуміння сутності виникнення бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності та впливом їх негативних

наслідків на недоодержання окремих фінансово-економічних результатів дало можливість запропонувати дієвий механізм ідентифікації (діагностики) величини ризику втрати прибутків господарюючого суб'єкта на основі прикладного застосування кількісних методів теорії ймовірностей та окремих елементів економіко-математичного моделювання. Зокрема, вагому роль відіграв підхід щодо прийняття рішення стосовно одержання і збереження в подальшому максимально очікуваної величини прибутку при розрахунковому значенні ризику втрати прибутків у процесі діагностики.

У подальшому важливим є пошук шляхів оптимізації даного виду ризику під неперервною дією різноманітних конфліктних ситуацій та встановлення взаємозв'язку між поточним діагностованим його виміром та інтегрованим рівнем економічної безпеки підприємства.

Також рекомендовано використовувати поточний експрес-контроль необхідності запровадження дій підсистем антикризового управління на підприємстві при ідентифікації неприпустимих рівнів ризику.

Антикризове управління є сукупністю форм і методів реалізації антикризових процедур, які застосовуються до конкретного підприємства в цілях його «оздоровлення».

Повноцінний механізм антикризового управління складається з таких підсистем:

- підсистеми діагностики фінансового стану та оцінки перспектив розвитку бізнесу (або діагностики банкрутства і діагностики планування грошових потоків);
- підсистеми маркетингу;
- підсистеми антикризової інвестиційної політики;
- підсистеми управління персоналом;
- підсистеми виробничого менеджменту;
- підсистеми організування ліквідації підприємства. До того ж кожна з цих підсистем відповідає за очікувані фінансово-економічні результати, які

потребують негайних змін при екстремальному погіршенні фінансового стану підприємства.

На допомогу приходить експрес-контроль перевірки необхідності запровадження дій окремих підсистем антикризового управління, що дозволяє ідентифікувати за певними ознаками негаразди, тобто підвищений рівень фінансового ризику у підприємницькій діяльності, і швидко виявити, яка саме підсистема має взяти на себе відповідальність стосовно коригування фінансово-економічної ситуації, що склалась (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Перелік фінансово-економічних ознак ризикових ситуацій, що потребують запровадження дій підсистем антикризового управління підприємством

Назва підсистеми антикризового управління	Ознаки підприємства, які потребують контролю з боку окремої підсистеми антикризового управління підприємством
1	2
Підсистема діагностики фінансового стану та оцінки перспектив розвитку бізнесу підприємства	1) довготривала ідентифікація більшої величини економічного збитку підприємства, ніж запланована: $\Delta Z_E = Z_E^1 - Z_E^0$, де Z_E^0 , Z_E^1 – економічний збиток та ΔZ_E – абсолютна величина зміни економічного збитку за звітний та базовий період; 2) ідентифікації падіння величини чистого грошового потоку ($Ч_{ГП}$): $Ч_{ГП} = Д + A_г - I$, де $Д$ – доходи від виробничої діяльності; $A_г$ – амортизаційні відрахування; I – витрати-інвестиції у капітальне виробництво; 3) ідентифікація спадної тенденції величини чистого прибутку ($ЧП$): $ЧП = [O_B \times Ц_n - (B_n^y + B_3^y \times O_B) + Д_n] \times \left(1 - \frac{i_p}{100\%}\right)$, де O_B – обсяг виробництва продукції в натуральному вираженні; $Ц_n$ – ціна продукції; B_n^y – умовно-постійні витрати на випуск продукції; B_3^y – умовно-змінні витрати на одиницю продукції; $Д_n$ – ліквідаційний дохід від продажу об'єкта; i_p – діюча ставка оподаткування прибутку підприємства.
Підсистема маркетингу	4) ідентифікація низького фактичного значення збуту порівняно із плановим: $z = \frac{(z_{\max} + 4 \times z_{\text{сер}} + z_{\min})}{6} \pm 2 \times \frac{(z_{\max} - z_{\min})}{6}$, де z – планове значення збуту, шт.; $z_{\max}$, $z_{\min}$ – максимальна та мінімальна експертна оцінка збуту, шт.; $z_{\text{сер}}$ – середня експертна оцінка збуту, шт.;

Продовження табл. 2.19

1	2
	$\frac{Z_{\max} - Z_{\min}}{6}$ – допустима величина стандартного відхилення.
Підсистема антикризової інвестиційної політики	5) контроль відносного темпу зміни поточних фінансових інвестицій ($k_{\Delta\Phi I}$): $k_{\Delta\Phi I} = \frac{ПФІ^1}{ПФІ^0} > 1$; 6) контроль відносного темпу зміни коефіцієнта абсолютної ліквідності ($k_{\Delta a}^{\Delta\Phi I}$) за участю поточних фінансових інвестицій: $k_{\Delta a}^{\Delta\Phi I} = \frac{k_a^1}{k_a^0} > 1$, де $k_a^0 = \frac{ГК^0 + ПФІ^0}{ПЗ^0}$; $k_a^1 = \frac{ГК^1 + ПФІ^1}{ПЗ^1}$, де $ПФІ^0, ПФІ^1$ – поточні фінансові інвестиції за базовий та звітний періоди; $k_a^0; k_a^1$ – коефіцієнт абсолютної ліквідності за базовий і звітний періоди; $ГК^0; ГК^1$ – наявні у підприємства грошові кошти та їх еквіваленти за базовий та звітний періоди; $ПФІ^0; ПФІ^1$ – поточні фінансові інвестиції за базовий і звітний періоди; $ПЗ^0; ПЗ^1$ – поточні зобов'язання за базовий і звітний періоди.
Підсистема управління персоналом	7) контроль рівня винахідницької діяльності ($r_{\phi d}$), що дає змогу приймати виважені управлінські рішення щодо впровадження наукових розробок: $r_{\phi d} = \frac{k_o}{Z} + \frac{k_{\phi d}}{Z} + \frac{\nu^{\phi}}{\nu} \geq 2$, де k_o – кількість працівників підприємства з необхідним рівнем освіти; Z – загальна кількість працівників; $k_{\phi d}$ – кількість працівників відповідної наукової досвідченості; ν^{ϕ} – фактичний рівень психологічного клімату в групі винахідницької діяльності; ν – максимальний рівень психологічного клімату в групі винахідницької діяльності, в балах.
Підсистема виробничого менеджменту	8) контроль показника фундаментальних та прикладних досліджень в організуванні виробничого процесу: $K_{\phi n d} = \frac{K^t}{K^{t-1}} > 1$, де K^t, K^{t-1} – кількість фундаментальних та прикладних досліджень в організуванні виробничого процесу за звітний та базовий періоди.
Підсистема організування ліквідації підприємства	9) контроль помилковості визначення витрат в умовах ліквідації підприємства та розрахунку ліквідаційної вартості ($C_{\text{л}}$): $C_{\text{л}} = A_{\text{л}} - 3 - B_{\text{л}}$, де $A_{\text{л}}$ – ліквідаційна вартість активів; 3 – зобов'язання; $B_{\text{л}}$ – витрати, пов'язані з ліквідацією підприємства або його активів.

* Складено автором за даними джерела²³³.

²³³Хома І. Б. Попередження бізнес-конфліктів у процесі розробки та запровадження в дію підсистем антикризового управління підприємством. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2015. № 819. С. 110.

Проте, однією з основних ознак є ідентифікація відповідної величини втрати очікуваних прибутків або ідентифікація більшої величини економічного збитку підприємства, ніж запланована, внаслідок конфліктних ситуацій, яка має поділ за рівнями його «проблемності», а саме: ΔZ_E^1 ; ΔZ_E^2 ; ΔZ_E^3 ; ΔZ_E^4 , де $\Delta Z_E^1 \rightarrow (-v_1; 0]$ – 0-рівень «проблемності» підприємства; $\Delta Z_E^2 \rightarrow (0; v_2)$ – 1-рівень «проблемності» підприємства; $\Delta Z_E^3 \rightarrow [v_2; v_3]$ – 2-рівень «проблемності» підприємства; $\Delta Z_E^4 \rightarrow (v_3; v_4]$ – 3-рівень «проблемності» підприємства, який фіксує наявність перевищеного економічного збитку внаслідок бізнес-конфлікту, де $v_1; v_2; v_3; v_4$ – введені граничні величини діапазону допустимого та недопустимого економічного збитку на підприємстві.

Дана ознака бізнес-конфліктів та їх наслідків перешкоджає продовженню наступних договірних відносин на підприємстві в умовах євроінтеграційних процесів, вносячи дисбаланс в його цілісність системи захисту. Проте, наперед володіючи інформацією про можливі наслідки бізнес-конфліктів, можна вчасно їх виявити, тобто здійснити діагностику такого виду ризику підприємства, як ризик втрати прибутків, та зробити систему контролю за конфліктними ситуаціями повністю передбаченою та швидко регульованою.

2.8. Оподаткування малого бізнесу в Україні: фіскальний і стимулюючий потенціал

У контексті сучасної економічної кризи в Україні, ефективне державне регулювання фінансової діяльності фізичних осіб, що є суб'єктами підприємницької сфери, та належне управління накопиченнями громадян стають ключовими аспектами відновлення стабільності. Існуюча система оподаткування в Україні викликає значне фінансове навантаження на суб'єктів малого підприємництва. Впровадження спрощеної

системи оподаткування, хоча і не призвело до радикальних трансформацій у їхньому розвитку, все ж необхідно подолати тіньовий сектор економіки, включаючи ухилення від оподаткування з боку суб'єктів малого підприємництва.

Отже, насущною стає необхідність всебічного і комплексного аналізу впливу системи оподаткування на функціонування суб'єктів малого підприємництва та пошук ефективних заходів для стимулювання їхнього розвитку. Податкова система будь-якої країни має за мету забезпечити накопичення фінансових ресурсів для виконання соціальних та інфраструктурних завдань, а також сприяти розвитку економіки через розширене відтворення.

Незважаючи на виклики, що стоять перед спрощеною системою оподаткування, вона вже дозволяє суб'єктам малого підприємництва зменшити фінансовий тиск, пов'язаний із сплатою податків. Впровадження цієї системи стало допомогою у стимулюванні зростання підприємництва в Україні, призводячи до створення тисяч нових робочих місць та значного збільшення доходів для державного та місцевих бюджетів через оподаткування прибутку підприємницької діяльності.

У сучасних умовах ринкової економіки великий акцент приділяється ролі малого бізнесу. Шляхом надання певних пільг суб'єктам господарювання, спостерігалось поступове зростання числа малих підприємств, що сприяло подоланню економічних труднощів та насиченню ринку різноманітними товарами та послугами. Однак з часом, внаслідок змін податкового законодавства, перелік пільг ставав меншим, що негативно впливало на розвиток підприємництва.

Суспільство намітило необхідність перегляду підходів до стимулювання підприємницької діяльності через перетворення економіки України та її соціальну орієнтацію. Розвиток малого бізнесу став важливим явищем, яке впливає на всі аспекти суспільного життя завдяки своїй мобільності, чутливості

до змін у суспільстві, та готовності адаптуватися до нових потреб та передових технологій.

Для точного визначення успішності еволюції малого підприємництва необхідно глибше розуміти сутність самого поняття малого бізнесу, його механізм функціонування та основні мотиви створення та розвитку.

Означаючи «малий бізнес», ми визнаємо його як діяльність, що виробляє товари та послуги в обмежених масштабах, з дотриманням відповідного законодавства країни. Однак визначення та трактування поняття «малого підприємництва» завжди є предметом дискусій в будь-якій країні, кожна з яких надає власне тлумачення в контексті економічного розвитку.

Малі фірми представляють собою організаційно-правову форму, де власник (або власники) керується менш складною системою управління. Їхній доступ до капіталовкладень обмежений, конкуренція висока, а життєвий цикл товарів чи послуг обумовлений ринковими умовами.

Мале підприємництво може приймати форму приватної структури, якою управляє власник чи призначений керівник. Воно відповідає певним критеріям і зазвичай має форму невеликого виробництва. Однак терміни «бізнес» і «підприємництво» залишаються предметом обговорення та інтерпретації.

Міжнародна класифікація підприємств не надає єдиного стандарту. Розподіл визначається відповідно до галузі, рівня розвитку і структури економіки, використовуючи показники, такі як середня кількість працівників, чистий дохід, розмір капіталу, балансова вартість активів, форма власності та інші. В Україні, з 01.01.2018 р., всі підприємства (крім бюджетних) класифікуються як мікро-, малі, середні та великі згідно з певними критеріями.

Основні критерії, за якими підприємства можуть долучити себе до певної категорії, представлені в таблиці 2.20:

Таблиця 2.20

Критерії, категорія й обов'язки підприємства в Україні*

Найменування показника	Розмірна категорія підприємства			
	мікро	мале	середнє	велике
Балансова вартість активів, євро	До 350 000	До 4 000 000	До 20 000 000	Більше 20 000 000
Чистий дохід від реалізації, євро	До 700 000	До 8 000 000	До 40 000 000	Більше 40 000 000
Середня кількість працівників, чол.	До 10	До 50	До 250	Більше 250
Форми фінзвітності	№ 1-мс № 2-мс, щорічно	№ 1-м № 2-м, щоквартально	№ 1 і № 2 (проміжна квартальна фінзвітність) № 1–5 (річна фінзвітність)	
Подання податкової звітності тільки в електронній формі (п. 49.4 Податкового кодексу, далі – ПК)	ні	ні	так	так
Обов'язок складати фінзвітність за міжнародними стандартами	ні	ні	так	так
Обов'язок оприлюднювати річну фінзвітність разом з аудиторським висновком	ні	ні	так	так

* Складено автором за даними джерела²³⁴.

Мікропідприємства – це підприємства, у яких балансова вартість активів не перевищує 350 000 євро, чистий дохід від реалізації не перевищує 700 000 євро, і середня кількість працівників не перевищує 10 осіб. Малі підприємства – це підприємства, у яких балансова вартість активів не перевищує 4 000 000 євро, чистий дохід від реалізації не перевищує 8 000 000 євро, і середня кількість працівників не перевищує 50 осіб. Середні підприємства – це підприємства, у яких балансова вартість активів не перевищує 20 000 000 євро, чистий дохід від реалізації не перевищує 40 000 000 євро, і середня кількість працівників не перевищує 250 осіб.

Велике підприємство – це організація, у якої балансова вартість активів перевищує 20 000 000 євро, а чистий дохід від реалізації становить більше

²³⁴Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

40 000 000 євро, при цьому кількість працівників перевищує 250 осіб. При визначенні таких розмірних критеріїв необхідно керуватися визначеннями, встановленими Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996 -XIV від 16.07.1999 року²³⁵.

Ефективне функціонування та розвиток господарюючих суб'єктів визначаються різноманітними факторами, причому ключове значення приділяється оподаткуванню. Розмір податкового тиску непрямо визначає фінансово-господарську діяльність підприємства, узгоджуючи його форму власності та масштаби.

Податкове навантаження виступає важливим кермом при розробці стратегій, організації та функціонуванні господарюючих суб'єктів. Для багатьох підприємств система оподаткування є невирішеною проблемою, яка виникає при прийнятті рішення щодо вибору оптимальної організаційно-правової структури.

У великих акціонерних товариствах дотримання податкового законодавства розглядається як пріоритетна задача, оскільки це може призвести до значних витрат коштів. З боку контролюючих органів, великі підприємства залучають значну увагу, оскільки від них очікується значний приріст податкових надходжень. Оподаткування фінансового результату може впливати на зменшення основних фінансових показників, спонукаючи до втягування в тіньову сферу. Однак для малого бізнесу питання оподаткування є особливо гострим.

Велика різноманітність податків, різні ставки та порядок визначення бази оподаткування, механізм нарахування та сплати податків, а також штрафні санкції та перелік пільг напряду впливають на ключові показники фінансово-економічної діяльності суб'єктів господарювання.

За весь період розвитку системи оподаткування, саме малий та

²³⁵Там само.

середній бізнес виявляв більш вразливу реакцію на зміни в податковому законодавстві. Не завжди такі зміни сприяли позитивному розвитку підприємницького середовища. Тому важливо, щоб оподаткування малого бізнесу виконувало функції, спрямовані на багатогранний розвиток економіки. Серед цих функцій – формування конкурентного середовища, підтримка гнучкості ринкової економіки через прогнозоване та стабільне законодавство та адекватний податковий тиск, вирішення проблем зайнятості шляхом зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці, а також створення сприятливого соціально-економічного клімату за рахунок збалансованого податкового законодавства.

Податкове регулювання розвитку малого бізнесу має особливу спрямованість і виступає як спеціальний елемент функції фінансового менеджменту малого підприємства, який необхідно врахувати при організації фінансів²³⁶.

Оподаткування впливає на діяльність суб'єктів господарювання, відіграючи ключову роль у формуванні підприємницького середовища та стимулюючи економічний розвиток. Регулюючи рівень ставок оподаткування, впроваджуючи нові методи податкового обліку та надаючи різноманітні податкові пільги та знижки, держава активно визначає умови для функціонування малого бізнесу.

Це взаємодія між фіскальною політикою та підприємницьким середовищем, що призводить до змін у податкових надходженнях та загальному економічному ландшафті. Підвищення чи зниження податкового тягаря може впливати на прибутковість підприємств, стимулюючи або гальмуючи їхню активність.

²³⁶Луценко І. С. Оподаткування платників єдиного податку в сучасних умовах впровадження податкової реформи. *Економіка та держава. Серія : Економічні науки*. 2020. № 6. С. 131-135.

Додатково, податкова політика визначає ступінь конкурентоспроможності підприємств на ринку, впливаючи на їхню спроможність залучати інвестиції та розширювати свою діяльність. Таким чином, в умовах ефективного податкового регулювання держава формує сприятливі умови для стабільного росту економіки та розвитку підприємництва.

В епоху глобальних трансформацій та перетворень важливо розглядати приватний бізнес як ключовий елемент стабільності економіки та каталізатор покращення якості життя громадян. Держава, в свою чергу, завжди прагнула бути опорою для малого бізнесу, створюючи сприятливі умови для його подальшого розвитку. Незважаючи на це, у нестабільних умовах глобального простору, малим підприємствам ускладнюється виживання та зміцнення своїх позицій. Приватним підприємствам стає важко забезпечити економічну стабільність, отримувати прибуток та сплачувати податки, які становлять важливу складову фінансових ресурсів держави та регіону. Багато малих підприємств фокусуються на виживанні, намагаючись не лише розвиватися, але й забезпечувати створення робочих місць, утримання конкурентоспроможного середовища та формування економічного простору країни.

Зазначаючи важливість тісного взаємозв'язку між бізнесом та державою, слід підкреслити, що держава, надаючи підтримку через кредити, субсидії та створюючи прозоре конкурентне середовище, виступає регулятором економічних процесів²³⁷.

З іншого боку, малі підприємства, чия обща частка перевищує внесок великих та середніх компаній, повинні приділяти особливу увагу етичному бізнесу на ринку, виплачувати всі податки, стимулювати капіталовкладення та покращувати якість своєї продукції.

²³⁷Побережець О. В., Шмагіна В. В., Гусев А. О. Вплив державної податкової політики на конкурентоспроможність суб'єктів малого підприємництва в Україні. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. Т. 21. Вип. 1 (47). С. 49-69.

Зокрема, малі підприємства повинні дотримуватись правил ринку, вносити відрахування, сприяти створенню нових робочих місць, приєднуватися до інноваційних ІТ-розробок, збільшувати обсяг інвестицій та удосконалювати якість наданої продукції та послуг.

Згідно зі статистикою, кількість малих підприємств в Україні постійно змінюється, проте понад 90% зареєстрованих підприємств є малими. Важливо вивчати динаміку цих змін, щоб адаптувати стратегії підтримки та розвитку малого бізнесу до поточних реалій економічного ландшафту України.

Результати аналізу, представлені у таблиці 2.21, вказують на важливі тенденції у структурі суб'єктів підприємництва. Особливу увагу привертає питома вага малих підприємств, яка становить найвеличезну частку серед усіх суб'єктів.

Таблиця 2.21

Кількість підприємств за їх розмірами за 2019-2021 роки*

Показники	Роки					
	2019		2020		2021	
	одиниць	П. в., %	одиниць	П. в., %	одиниць	П. в., %
Малі підприємства:	362328	95,36	355708	95,20	352722	95,15
з них мікропідприємства	313380	82,27	307871	82,34	304650	82,38
Середні підприємства	17751	4,51	17602	4,66	17502	4,71
Великі підприємства	518	0,13	512	0,14	610	0,14
Всього	380597	100,00	373822	100,00	370834	100,00

* Складено автором за даними джерела²³⁸.

²³⁸Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

За період з 2019 по 2021 роки спостерігається зниження кількості малих підприємств. У 2019 році їх було 362328, але до 2021 року цей показник скоротився до 352 722 одиниць, показуючи невелике зменшення на 9606 одиниць.

Схожа динаміка помітна й у сфері мікропідприємств, де кількість зменшилась на 8730 одиниць, переходячи з 313380 одиниць у 2019 році на 304650 одиниць у 2021 році. Щодо середніх підприємств, вони відзначаються легкими коливаннями. У 2019 році було 17751 одиниця, а в 2021 році цей показник зменшився на 249 одиниць, досягнувши рівня 17502 одиниці.

Зауважимо, що кількість великих підприємств залишалась стабільною, але відзначається певним зростанням. У 2019 році їх було 518, а в 2021 році цей показник зріс до 610 одиниць, що свідчить про позитивну динаміку у сегменті великих підприємств та їх внесок у економіку країни.

Спостерігаючи, що питома вага малих підприємств зменшилась протягом 2019-2021 років але абсолютна кількість цих підприємств має тенденцію до збільшення. Це можна відстежити за даними таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

**Динаміка кількості підприємств
за їх розмірами за 2019-2021 роки, одиниць***

Показники	Абсолютне відхилення				
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Малі підприємства:	362328	355708	352722	- 6620	-2986
З них мікропідприємства	313380	307871	304650	-5509	-3221
Середні підприємства	17751	17602	17502	-149	-100
Великі підприємства	518	512	610	-6	+98
Всього	380597	373822	370834	-6775	-2988

* Складено автором за даними джерела²³⁹.

²³⁹Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Провівши глибокий аналіз тенденцій у сфері підприємництва в період від 2019 до 2021 року, можна визначити, що малий бізнес пройшов через значущі зрушення, що призвели до відчутних змін у ландшафті малих та середніх підприємств. Практично в усіх секторах спостерігається помітний спад у кількості підприємств цих категорій.

Запрошуючи нас роздивитися динаміку, можна відзначити, як часто виникають виклики для малих підприємств і як ці виклики впливають на їхню чисельність. Період вивчення виявив істотні трансформації, які викликали скорочення кількості підприємств, що працюють в масштабах малого та середнього бізнесу. Це явище викликане рядом факторів, таких як економічні труднощі, зміни в споживчому попиті та технологічні новації.

Необхідно враховувати, що ці трансформації можуть стати стимулом для розвитку нових стратегій та моделей бізнесу для малих підприємств, спрямованих на адаптацію до нових умов. Важливо розглядати цей період не лише як виклик, але й як можливість для творчого переосмислення та підвищення конкурентоспроможності в умовах зміни бізнес-екосистеми.

Головною метою будь-якої підприємницької діяльності є досягнення максимального прибутку. Щоб забезпечити це, компанія повинна бути готовою ефективно реагувати на постійні зміни в економічному оточенні, потреби споживачів, ринкової кон'юнктури, зростання конкуренції та вимоги законодавства. Ключовим аспектом досягнення успіху є оперативне відстеження результатів власної діяльності.

Аналіз обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств в Україні за період з 2019 по 2021 рік підтверджує, що цей підхід приводить до стабільного зростання обсягів.

Цікаво відзначити, що при зменшенні кількості підприємств, спостерігається значуще зростання обсягу реалізації. Особливо вражає динаміка розвитку малих підприємств, які вказують на збільшення обсягу реалізації з 1839,87 млрд. грн. у 2019 році до 2034,12 млрд. грн.

Таблиця 2.23

Динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами в Україні за 2019-2021 роки, млрд. грн.*

Показник	Роки			Абсолютне відхилення	
	2019	2020	2021	2020/ 2019	2021/ 2020
Малі підприємства:	1839,87	2034,12	2576,37	+194,25	+524,25
З них мікропідприємства	612,37	704,88	862,34	+92,51	+157,46
Середні підприємства	4168,43	4359,36	5900,05	+190,93	+1540,69
Великі підприємства	3631,41	3626,38	5140,36	-5,03	+1513,98
Всього	9639,73	10049,87	13616,79	+410,15	+3566,92

* Складено автором за даними джерела²⁴⁰.

Успішне адаптування до змін у сучасному бізнес-середовищі та постійне підвищення потенціалу стають ключовими факторами для досягнення цієї вражаючої динаміки зростання.

Загалом спостерігаємо позитивну динаміку по всіх категоріям підприємств, що дає підставу стверджувати про зростання кількості реалізованої продукції саме малими підприємствами.

Необхідність розвитку малого підприємництва надає нового змісту в умовах невизначеності на макроекономічному ринку. Після виникнення повномасштабної російської агресії, українські підприємці виявились перед надзвичайним випробуванням. Однак у цих складних обставинах важливо знаходити вирішення, що не лише забезпечать фінансову стійкість, але й сприятимуть розвитку ефективної підприємницької діяльності.

Зосередження на управлінні логістикою та розширенні експортних можливостей стає стратегічним напрямком для подолання викликів. Активне впровадження інноваційних технологій у логістичні процеси допомагає

²⁴⁰Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

зменшити витрати та оптимізувати постачальні ланцюги, що, в свою чергу, забезпечує конкурентні переваги.

У зв'язку з нестабільністю ситуації, перегляд системи оподаткування стає важливою частиною стратегії. Розробка оптимальної моделі оподаткування, спрямованої на підтримку підприємницького середовища, сприяє привабливості інвестицій та стимулює розвиток бізнесу. Це обумовлює необхідність подальшого удосконалення системи оподаткування, щоб забезпечити ефективну стратегічну відповідь. Вдосконалена модель оподаткування, яка акцентується на підтримці підприємницького середовища, виступає каталізатором привабливості для інвестицій та стимулює динамічний розвиток бізнес-сектору, забезпечуючи стійкість у невизначеному економічному кліматі.

У сукупності ці заходи не лише допомагають виживати в умовах кризи, а й створюють унікальні можливості для зростання та розвитку малого підприємництва в умовах нестабільності.

При створенні новаторської системи оподаткування використовувався передовий досвід країн світу з метою налагодження взаємовідносин між бізнесом та державою, спрямованих на партнерство. З огляду на підтримку приватного сектору впроваджено альтернативні оподаткування, сприяючи детінізації економіки та вирішуючи дві актуальні проблеми нашої економіки.

Перша проблема пов'язана з реалізацією регулюючої ролі оподаткування, що сприяє стимулюванню збільшення обсягів діяльності та ефективного використання ресурсів²⁴¹.

Друга проблема полягає в дерегулюванні підприємницької діяльності, що істотно зменшує витрати на адміністрування податків і зборів, а також спрощує підготовку податкової звітності, мінімізуючи ризик помилок і застосування штрафних санкцій.

²⁴¹Слатвінська М. О. Альтернативні системи оподаткування малого бізнесу: стан, проблеми, перспективи : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2012. С. 31.

Ці аспекти дозволяють приватному бізнесу приймати обдумані рішення щодо умов своєї діяльності та вибору оптимальної системи оподаткування.

Для більш ґрунтовного дослідження розглянемо питому вагу єдиного податку серед усіх доходів зведеного та місцевих бюджетів України за 2019-2021 роки (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

**Питома вага єдиного податку серед доходів
зведеного та місцевих бюджетів України за 2019-2021 роки***

Показники	Роки			Абсолютне відхилення		
	2019	2020	2021	2020/ 2019	2021/ 2020	2021/ 2019
Єдиний податок, млн. грн.	35270,21	38030,98	46282,30	+2760,77	+8251,32	+11012,09
Доходи Зведеного бюджету України, млн. грн.	1289849,17	1376673,76	1662242,70	+86824,59	+285568,94	+372393,53
Частка єдиного податку у доходах Зведеного бюджету України, %	2,73	2,76	2,78	+0,03	+0,02	+0,05
Доходи місцевих бюджетів України, млн. грн.	560531,34	471481,87	492150,19	-89049,47	+20668,32	-68381,15
Частка єдиного податку у доходах місцевих бюджетів України, %	6,29	8,07	9,40	+1,77	+1,34	+3,11

* Складено автором за даними джерела²⁴².

Розглянемо динаміку доходів Зведеного бюджету України від 2019 до 2021 року, яка відзначається стійким позитивним трендом. За цей період збільшення надходжень становило вражаючі 86824,59 млн. грн., приведеної у виразній сумі 1376673,76 млн. грн. у 2020 році. Однак у 2021 році цей показник ще більше піднявся, досягнувши вражаючих 1662242,70 млн. грн, що на

²⁴² Звітність про виконання бюджетів всіх рівнів за 2019-2021 роки. *Офіційний державний вебпортал Open Budget*. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

285568,94 млн. грн. вище, ніж у попередньому році.

Аналіз таблиці 2.24 свідчить про стійке зростання рівня надходження єдиного податку до Зведеного бюджету України. У 2019 році цей показник становив 35270,21 млн. грн. З 2019 по 2020 рік спостерігалось значне зростання – на 2760,77 млн. грн., досягаючи 38030,98 млн. грн. у 2020 році. А у 2021 році цей тренд ще посилюється, збільшившись на додаткові 8251,32 млн. грн., тепер становлячи вражаючу суму 46282,30 млн. грн.

Висвітлюючи економічні та фінансові показники, можемо відзначити, що дані вказують на вражаючий стабільне зростання доходів Зведеного бюджету України. Особливо слід звернути увагу на динаміку надходжень єдиного податку, що свідчить не лише про зростання фінансових потоків, але й про високий рівень ефективності економічної системи.

Цей успішний тренд вказує на те, що українська економіка проявляє вражаючу стійкість, а позитивні тенденції у фінансовому забезпеченні країни стають очевидними. Суттєва роль у досягненні цих результатів приділяється системі оподаткування, зокрема єдиному податку, який, здавалося б, став не лише ефективним інструментом для привласнення коштів у бюджет, але й стимулює підприємницьку активність та розвиток бізнесу.

Таке стабільне зростання доходів створює сприятливе середовище для реалізації соціальних та інфраструктурних проектів, сприяючи загальному підвищенню якості життя населення. Це свідчення економічної динаміки та впевненого курсу в розвитку, який дозволяє Україні утримувати високий рівень фінансової стабільності та конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Ефективність місцевої влади залежить від тих фінансових ресурсів, які має територіальна громада. Одним із джерел формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів є єдиний податок від суб'єктів господарювання²⁴³.

Проаналізуємо динаміку надходження єдиного податку за період з

²⁴³Юрчишена Л. В., Саницька О. Ю. Аналіз єдиного податку у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Фінанси, облік, банки*. 2019. № 1 (24). С. 169.

2019 по 2021 рік які надходять до місцевих бюджетів України (табл. 2.25).

Інформація, наведена в таблиці 2.25, демонструє, що серед податкових надходжень найбільшу частку дають податок на майно та єдиний податок.

Таблиця 2.25

Динаміка надходження єдиного податку до місцевих податків та зборів в Україні за 2019–2021 роки*

Показники	Роки, млн. грн.			Абсолютне відхилення, млн. грн.			Відносне відхилення, %
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020	2021/2019	2021/2019
Податок на майно	37993,95	37433,38	43242,74	(-560,57)	+5809,36	+5248,79	+13,81
Збір за місця для паркування транспортних засобів	114,88	91,19	127,03	-23,69	+35,84	+12,15	+10,58
Туристичний збір	196,20	130,62	243,97	-65,58	+113,35	+47,77	+24,35
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, що справлявся до 1 січня 2015 року	0,07	0,01	0,01	-0,06	+0,00	(-0,06)	-85,71
Єдиний податок	35270,21	38030,98	46282,30	+2760,77	+8251,32	+11012,09	+31,22
Усього місцевих податків та зборів	73575,31	75686,18	89896,05	+2110,87	+14209,87	+16320,74	+22,18

* Складено автором за даними джерела²⁴⁴.

Розглянемо структуру надходження єдиного податку в Україні у розрізі платників за 2019-2021 роки (табл. 2.26).

Протягом останніх років важливим трендом є суттєве зменшення внеску сільськогосподарських товаровиробників до єдиного податку. У 2019 році їхні внески складали 5273,13 млн. грн, що становило 14,95% від загальної суми податку. Проте, до 2021 року цей показник зменшився до 5293,80 млн. грн або 11,44%.

²⁴⁴Звітність про виконання бюджетів всіх рівнів за 2019-2021 роки. Офіційний державний вебпортал Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

Таблиця 2.26

**Структура надходження єдиного податку в Україні
у розрізі платників за 2019-2021 роки***

Надходження єдиного податку з:	Роки					
	2019		2020		2021	
	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
Юридичних осіб, нарахований до 1 січня 2011 року	0,02	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00
Фізичних осіб, нарахований до 1 січня 2011 року	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Юридичних осіб	5044,30	14,30	5066,25	13,32	6175,40	13,34
Фізичних осіб	24952,74	70,75	27626,57	72,64	34813,10	75,22
Сільськогосподарських товаровиробників	5273,13	14,95	5338,13	14,04	5293,80	11,44
Усього єдиного податку	35270,21	100,00	38030,98	100,00	46282,30	100,00

* Складено автором за даними джерела²⁴⁵.

Варто відзначити, що найбільший внесок до єдиного податку здійснюють фізичні особи-підприємці. За досліджуваний період, їхні внески зросли з 24952,74 млн. грн у 2019 році до 34813,10 млн. грн у 2021 році. Частка цих внесків у доходах місцевих бюджетів також збільшувалась: 70,75% у 2019 році, 72,64% у 2020 році та 75,22% у 2021 році. Ці показники свідчать про стабільне зростання внесків фізичних осіб-підприємців та зменшення внеску сільськогосподарських товаровиробників у загальну структуру єдиного податку.

Пандемія COVID-19 стала справжнім катаклізмом для світу, розкривши безліч викликів та проблем, з якими стикається людство. Змінюючи звичний порядок речей, вона ставила під загрозу як економічну стабільність, так і життя мільйонів людей.

²⁴⁵Там само.

Масштабні карантинні заходи стали не лише випробуванням для національних урядів та громадян, але й великим викликом для підприємців. В умовах пандемії роботодавці мусили швидко адаптуватися до нових умов, змінюючи підходи до управління робочим часом та збереженням ефективності бізнесу.

Сектор малого бізнесу, завжди вразливий до зовнішніх впливів, особливо сильно постраждав від карантинних обмежень. Зупинка діяльності, проблеми з логістикою, зменшення штату працівників – це лише частина проблем, які виникли внаслідок пандемії. Багато малих підприємств опинилися на межі банкрутства, збільшуючи загрозу втрати робочих місць та економічної нестабільності.

Українські суб'єкти малого підприємництва, які вже стикалися з різними бар'єрами, такими як складне законодавство, податкова система та грошово-кредитна сфера, отримали нові виклики. Контрольні органи ускладнюють ведення бізнесу, а корупція стає ще однією завадою для розвитку.

Державне регулювання, рейдерство та високі банківські ставки ускладнюють отримання підприємцями кредитів, необхідних для розвитку. Влада, замість підтримки малих бізнесів, часто стає перешкодою в їхньому розвитку. Все це накладається на ті випробування, які випали на долю бізнесу в умовах військової агресії. Через повномасштабну агресію фізично знищено виробничі потужності, логістичну інфраструктуру, втрачено можливості продовжувати господарську діяльність. За статистичними даними близько третини української економіки припинило свою діяльність.

Умови військової агресії можуть створювати складні виклики для бізнесу та економіки взагалі. Державна підтримка українського бізнесу в цих умовах може бути ключовою для збереження стійкості та

відновлення економічного зростання. Ось деякі можливі напрями державної підтримки:

1. Фінансова підтримка: держава може надавати фінансову допомогу у вигляді субсидій, кредитів з низькою процентною ставкою або грантів для підтримки бізнесів, які постраждали внаслідок війни.

2. Податкові пільги: введення тимчасових податкових пільг для підприємств у зоні конфлікту може допомогти зменшити фінансове навантаження і стимулювати економічну активність.

3. Страхові заходи: держава може розглядати можливість створення спеціальних страхових програм або гарантій для підприємств, щоб захистити їх від втрат та ризиків, пов'язаних з воєнним конфліктом.

4. Технічна підтримка: забезпечення доступу до технічної підтримки та консультацій може допомогти підприємствам ефективно пристосуватися до нових умов та впроваджувати інновації.

5. Соціальна підтримка працівників: забезпечення підтримки для працівників бізнесів, які могли втратити роботу або потрапити у складні життєві обставини через війну, може включати програми надання робочих місць, підтримку по безробіттю, медичні послуги та інші соціальні заходи.

6. Інфраструктурні проєкти: здійснення інфраструктурних проєктів для відновлення підприємств та розвитку регіонів, які постраждали внаслідок конфлікту.

7. Міжнародна співпраця: розробка та підтримка міжнародних партнерств із зацікавленими країнами та міжнародними організаціями для отримання додаткової підтримки та інвестицій.

Загальний підхід повинен бути комплексним і орієнтованим на забезпечення стійкості та відновлення економіки в умовах військової агресії, а також на сприяння соціальному та економічному відновленню країни.

2.9. Оподаткування домогосподарств та поглиблення податкової справедливості

До основних напрямів реформування системи управління державними фінансами України відноситься побудова справедливої податкової системи, що забезпечує рівність усіх платників податків перед законом та досягнення стратегічних цілей сталого економічного розвитку²⁴⁶. Водночас, такі задачі все ще знаходяться у стадії вирішення, бракує чітких визначень напрямів реформування системи оподаткування в аспекті досягнення більш справедливої податкової системи в Україні, а також механізмів їх впровадження у практику державного управління.

Міністерством фінансів України до одного із важливих пріоритетів державної податкової політики віднесено забезпечення справедливості та рівності податкової системи, її адаптації до норм та правил Європейського Союзу²⁴⁷.

Вирішення проблем поглиблення податкової справедливості здійснюється шляхом впровадження цілого ряду механізмів, що включаються до складу нормативної бази з питань податкового регулювання. До їх складу, зокрема, відносяться: внесення змін та доповнень до складу платників податків, до формування бази оподаткування, впровадження системи податкових ставок, які найбільшою мірою сприяють справедливому оподаткуванню доходів фізичних осіб, поглиблення прозорості бюджетних операцій та їх доступності для платників податків, а також підзвітності громадськості тощо.

²⁴⁶Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>.

²⁴⁷Податкова політика. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/tax-policy>.

Одним із напрямів поглиблення податкової справедливості є введення до складу платників податку на доходи фізичних осіб такого особливого суб'єкта, як домогосподарство. Його впровадження передбачає внесення змін до правових норм щодо виділення такого платника, як домогосподарство, визначення категорій фізичних осіб, які входять до його складу, прийняття формування загального (сукупного) доходу в рамках домогосподарства, визначення порядку декларування податкових зобов'язань у межах спільної єдиної податкової звітності (посімейне оподаткування). Необхідним є застосування спільної декларації (у рамках домогосподарства в цілому).

У зарубіжних країнах використовуються системи оподаткування доходів фізичних осіб, засновані на різних принципах. Найбільш часто використовуються норми індивідуального оподаткування, коли платником податку на доходи виступають фізичні особи без урахування їх сімейного стану. За таких умов спеціально не передбачається визначення консолідованого (на рівні сім'ї в цілому) доходу з метою його оподаткування. А сукупність осіб, що мають сімейні зв'язки не виділяються у якості окремого учасника податкових відносин.

З метою забезпечення більш справедливого оподаткування доходів фізичних осіб у багатьох зарубіжних країнах запроваджені спеціальні механізми урахування цілого ряду додаткових факторів, що відображають діяльність домогосподарств. До їх складу відносяться: структура домогосподарства (кількість членів сімей, перелік зайнятих у підприємствах різних форм власності, виконання функцій в рамках сімей, наявність утриманців, порядок використання житла тощо). Зокрема, застосування пільг з оподаткування на дітей має наслідком зниження рівня оподаткування відносно неодружених платників²⁴⁸.

Зокрема, у Франції система оподаткування доходів громадян орієнтована

²⁴⁸Taxing Wages – France. *OECD 2023*. URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/taxing-wages-france.pdf>.

на урахування економічної діяльності не окремих членів сімей, а домогосподарств в цілому. Застосовуються механізми підтримки тих платників, на яких випадають більш значні витрати з забезпечення розвитку домогосподарства та здійснення витрат на утриманців. Передбачено, що подружні пари та громадянські партнери (проживаючі згідно цивільного договору) мають подавати спільну декларацію про доходи, що підлягають оподаткуванню. Вони отримують право на обрання стандартної системи оподаткування для домогосподарств або для кожної особи зокрема. Що ж стосується спільнот, які проживають без укладання шлюбу, то кожен їх член має подавати окрему податкову декларацію, навіть за умов проживання у одному житлі²⁴⁹.

Впровадження оподаткування доходів громадян у рамках домогосподарств відноситься до факторів зміцнення справедливості системи оподаткування. Таке оподаткування створює додаткові стимули щодо участі громадян у виробничих процесах, підвищення якості людського капіталу, ведення домашнього господарства, покращення нагляду за неповнолітніми, а також особами літнього віку. Певною мірою такі підходи впливають на підтримку входження у шлюби, провадження внутрішньої спеціалізації в межах домогосподарства, зменшення розлучень тощо.

Домогосподарство є одним із інституційних секторів економіки та відображає важливі сторони економічної і соціальної діяльності населення. Такий сектор використовується у проведенні аналізу рахунків виробництва продукції, утворення, розподілу та використання доходів, оподаткування активів, здійснення внесків на соціальне страхування, отримання соціальної допомоги²⁵⁰.

²⁴⁹Guide to the French Tax System and How to Pay Income Tax. Taxes in France 2019. URL: <https://housinganywhere.com/France/guide-to-paying-taxes-in-france#Advantages%20of%20filing%20a%20joint%20tax%20return>.

²⁵⁰Рахунки інституційних секторів економіки України за 2021 рік. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/vvp/nrzise/arh_nrzise_u.html.

Протягом останніх років у зарубіжних країнах усе більш значна увага у проведенні наукових досліджень та практиці державного регулювання системи оподаткування приділяється питанням впровадження домогосподарств (як особливого суб'єкта діяльності) до складу оподаткування доходів. Окремі елементи такого підходу використовуються у багатьох державах. Проте цілеспрямоване регулювання проведення операцій домогосподарств з фінансовими активами, у сфері оподаткування, застосовується лише в декількох з них. До їх складу відносяться США, Франція, Люксембург, Норвегія, Польща, Португалія, Швейцарія, Іспанія. Окремі елементи такої системи оподаткування використовуються і в інших країнах.

Зміст домогосподарства, як учасника оподаткування (платника податків), більш доцільно звести до сукупності суб'єктів, що виявляються в рамках сімей або виникають на основі неформальних зв'язків, які отримують доходи з різних джерел (у грошовій та негрошовій формах), консолідують їх у спільні надходження (зменшені на отримані кошти, що не включаються до формування загального доходу, а також податкових знижок), на основі яких виникають зобов'язання зі сплати єдиного для такого соціального утворення податку у порядку визначеному законодавством країни.

Використання такого суб'єкта діяльності, як домогосподарство у системі оподаткування має враховувати загальний обсяг доходів, що отримують його учасниками від участі у різних сферах діяльності (виробничій, інвестиційній, підприємницькій), надходжень від продажу об'єктів майнових та немайнових прав, від проведення операцій з майном, отримання пасивних доходів (на основі участі у володінні цінними паперами та корпоративними правами, вкладень коштів до фінансових установ у формі депозитів), успадкування активів, отримання подарунків (майна, коштів, хабарів), перерахування на користь домогосподарства страхових та пенсійних виплат, вартості безоплатно отриманих товарів. Аналіз діяльності домогосподарства, як платника податку має враховувати також отримання державної та соціальної допомоги,

державних премій та стипендій, суми пенсій, аліментів, благодійної допомоги, податкових знижок тощо.

Впровадження в систему оподаткування фізичних осіб такого особливого суб'єкта, як домогосподарство (нерідко воно ототожнюється з сім'єю) має цілий ряд переваг (з точки зору покращення системи оподаткування та податкового адміністрування. До їх складу відносяться:

- урахування додаткових факторів у проведенні оподаткування доходів фізичних осіб (сімейних зв'язків, колективних дій щодо ведення домашнього господарства, підприємницької та інвестиційної діяльності, спільного використання житлових приміщень);

- формування окремого (єдиного) бюджету на рівні домогосподарства, в рамках якого здійснюються сукупні витрати та мобілізуються і розподіляються отримані доходи;

- урахування витрат, що здійснюється колективом (на рівні сім'ї або несімейного угруповання) на підтримку та покращення житлових умов, догляду та виховання дітей, людей з інвалідністю, осіб похилого віку;

- застосування пільг та преференцій з оподаткування доходів фізичних осіб, які досить складно передбачити у системі звичайної системи оподаткування;

- впровадження більш справедливих (для платників податків) механізмів оподаткування (прогресивна система оподаткування доходів, надання преференцій для багатодітних та низько забезпечених тощо);

- укрупнення оподаткування доходів (застосування єдиного податку на домогосподарство в цілому).

Впровадження оподаткування не окремих фізичних осіб (в рамках сімей або інших форм об'єднань громадян), а домогосподарств спрямовується на вирішення цілої низки задач, до складу яких відносяться:

- оптимізація частини надходжень (доходів або вартості активів) до державних фондів з метою використання у фінансовому забезпеченні

загальнодержавних або регіональних програм, спрямованих на забезпечення стійкого, поступального розвитку країни;

- впровадження стимулів для фізичних осіб щодо утримання сімей, розширення економічної активності та створення доданої вартості;

- підвищення рівня життя громадян та зростання показників самозабезпечення;

- надання державної допомоги людям (в рамках домогосподарства), що виявилися неспроможними (внаслідок захворювань, каліцтва, пошкоджень) отримувати достатні доходи для забезпечення своєї життєдіяльності;

- впровадження принципів справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

Податковим кодексом України передбачено, що фізичні особи (резиденти та нерезиденти), які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування відносяться до переліку платників податків (ст. 15)²⁵¹. Водночас, в рамках платників податків фізичних осіб не виділяються окремі їх групи, зокрема, сім'ї або інші формальні та неформальні утворення, які можуть об'єднувати декількох платників. Проте виявилось, що виокремлення такої групи набуває важливого значення, як для держави в цілому (для підвищення результативності оподаткування), так і кожного громадянина, що включається до їх складу (з точки зору посилення стимулів до активної економічної діяльності та створення резервів заощаджень, що стають фактором розширення інвестиційної діяльності).

У зарубіжних країнах мається певний досвід щодо вирішення таких задач. Для цього у нормативних документах з питань оподаткування (в рамках платників податків – фізичних осіб) виділяється особлива категорія платників (домогосподарство), для якого установлюються певні режими, а також

²⁵¹Податковий Кодекс України : Закон України від 23.12.2010 р. № 2856-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

застосовуються необхідні стимули і обмеження в рамках нормативного регулювання проведення ними операцій з фінансовими активами. Такий підхід дозволяє вирішити досить складні проблеми оподаткування доходів фізичних осіб.

В рамках сімей або інших об'єднань громадян у єдине домогосподарство можуть застосовуватися різні схеми оподаткування їх членів. До основних з них відносяться оподаткування сім'ї в цілому, як окремого платника податків (домогосподарства) та оподаткування кожного члену об'єднання зокрема (які отримують доходи, що підлягають оподаткуванню). У першому випадку податок накладається на загальний дохід домогосподарства, а у другому – оподаткуванню підлягає дохід кожного члена сім'ї окремо. При цьому, вибір способів оподаткування визначається не сім'єю в цілому, а кожним її членом зокрема. Що ж до відмінностей у обсягах та структурі зі сплати податків з використанням таких способів, то вони можуть бути досить значними²⁵².

Відмінності в оподаткуванні доходів між неодруженими та подруженими парами може бути досить значними. З урахуванням нових тенденцій у формуванні сімей (співжиття, офіційний шлюб, розширені сім'ї, одностатеві пари, особи, які не мають родинних стосунків тощо) вони стають ще більш значними.

Таким чином, протягом останніх років у зарубіжних країнах відбувається впровадження до системи оподаткування фізичних осіб нового, більш складного суб'єкта (на відміну від абстрактного, невизначеного у складі сімейних відносин платника) – домашнього господарства. Такі зміни спрямовані на врахування цілого ряду нових факторів та додаткової інформації для впровадження принципово нових підходів в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Здійснення оподаткування, а також податкового адміністрування

²⁵²Alm J., Melnic M. Taxing the «Family» in the Individual Income Tax. Georgia State University. 36 p. URL: <https://www.issuelab.org/resources/4859/4859.pdf>.

з їх використанням дозволяє вирішити цілий ряд проблем у напрямі підвищення результативності оподаткування, як з точки зору платників податків, так і фіскальних органів державного управління. Основні зміни, що вносяться до податкової системи внаслідок впровадження домогосподарства, як платника податків стосуються не лише складу суб'єкта оподаткування, а і способів і систем, що використовуються в ході оподаткування доходів фізичних осіб.

За визначенням науковців, справедливість в оподаткуванні відображає ефективність розроблення державної політики з питань узгодження цілей оподаткування з урахуванням економічних та фінансових чинників, а також задач забезпечення справедливого розподілу податкових витрат у суспільстві. Тому такі положення мають розглядатися з урахуванням інтересів різних учасників процесів оподаткування. Впровадження заходів зміцнення податкової справедливості набуває важливого практичного значення для подолання нерівності (показники якої у світі продовжують зростати), а також забезпечення надійного доступу до основних державних послуг. Для забезпечення податкової справедливості необхідно вирішення задач ефективного збору та розподілу податкових надходжень, обмеження зловживань (ухилень від сплати податків) у сфері оподаткування, прийняття нових глобальних норм з оподаткування, що спрямовують на забезпечення доброчесності, прозорості та підзвітності всіх учасників системи оподаткування²⁵³.

Впровадження оподаткування доходів домогосподарств дозволяє вирішувати певні питання податкової справедливості, порівняно з оподаткуванням фізичних осіб без використання їх поділу на різні категорії. Такі питання стосуються переважно установа більш раціональних (а тому і справедливих) співвідношень в оподаткуванні між членами подружжя, дітьми,

²⁵³Ravishankar V. What is Tax Fairness and What does It Mean for Investors? Principles for Responsible Investment. *Discussion Paper: Tax Fairness*. 2021 P. 8.. URL: <https://www.unpri.org/download?ac=15325>.

іншими рідними, особами, проживаючими разом без оформлення шлюбу тощо. Нормативне регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в аспекті поглиблення принципів справедливості без виділення такої категорії, як домогосподарство виявляється неможливим.

З метою проведення оцінки справедливості податкової системи, науковці використовують поняття платоспроможності оподаткування, яке зводиться до положення, що платники податків мають сплачувати податки згідно своєї платоспроможності. Для визначення її меж вводяться критерії горизонтальної та вертикальної справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб²⁵⁴.

За визначенням фахівців Світового банку, для досягнення справедливої системи оподаткування, уряди мають запровадити заходи щодо збільшення мобілізації доходів, забезпечення стійкого економічного зростання, зменшення державних витрат, вирішення проблем співвідношення між оподаткуванням бідних і багатих, корпоративних і індивідуальних платників податків, оподаткування населення у міських та сільських районах, зайнятості у формальному та неформальному секторах економіки, отримання доходів у формі оплати праці та інвестицій, урахуванням доходів старших та молодших поколінь²⁵⁵.

У ЄС прийнято курс на зміцнення соціальної справедливості та економічного зростання шляхом продовження справедливої та ефективної податкової координації. Зусилля спрямовані на формування більш прозорої, підзвітної та більш ефективної податкової політики. До напрямів проведення податкових реформ віднесено зниження оподаткування праці, недопущення підвищення ставок оподаткування, розширення баз оподаткування, відміна неефективних податкових витрат, покращення збирання податкових

²⁵⁴Alm J., Melnic M. Taxing the «Family» in the Individual Income Tax. Georgia State University. 36 p. URL: <https://www.issueLab.org/resources/4859/4859.pdf>.

²⁵⁵Taxes and Government Revenue. *The World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/taxes-and-government-revenue>.

надходжень, підвищення оподаткування нерухомості тощо²⁵⁶.

Реформування системи оподаткування в Україні спрямовується на вирішення цілої низки задач. До їх складу відносяться: забезпечення достатніх доходів до державного та місцевих бюджетів з метою покриття запланованих обсягів видатків на визначені періоди, обмеження тиску на розвиток бізнесу та досягнення такого його рівня, який буде забезпечувати прийнятні умови для його функціонування, перекриття тіньових операцій, створення належних умов для проведення інвестиційної діяльності, впровадження механізмів підтримки заощаджень громадян та ін. В аспекті покращення проведення операцій у сфері оподаткування важливого значення набувають питання щодо внесення змін та доповнень до складу платників податків, розширення бази оподаткування, впровадження системи податкових ставок, які найбільшою мірою сприяють справедливому оподаткуванню доходів фізичних осіб, поглиблення прозорості бюджетних операцій та їх доступності для платників податків, а також підзвітності громадськості тощо.

Водночас система оподаткування України потребує значних змін у напрямі поглиблення справедливості проведення операцій з оподаткування (як у вертикальному, так і горизонтальному вимірах), посилення позитивних впливів податкового регулювання на всі сфери розвитку суспільства, зокрема, на зміни соціальної структури, підвищення рівня життя населення, покращення людського капіталу, дотримання активної життєвої позиції громадян, виховання підростаючого покоління, підтримки здорової системи формування та розвитку сімей, виховання дітей та належного ставлення до осіб старшого віку. Важливого значення у вирішенні таких задач належить внесенню змін до оподаткування доходів фізичних осіб.

Одним із напрямів поглиблення податкової справедливості є введення до складу платників податку на доходи фізичних осіб такого особливого суб'єкта,

²⁵⁶Mathieu C., Sterdyniak H. What Future for Taxation in the EU? *Revue de l'OFCE*. 2015. Vol. 141. Issue #5. P. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.3917/reof.141.0005>.

як домогосподарство. На рівні таких ланок, як сім'я виникає особливе, відмінне від діяльності лише окремої особи соціальне утворення, у рамках якого відзначаються досить значні особливості формування, розподілу та використання доходів. Їх урахування з метою оподаткування можливо лише шляхом включення такого утворення до складу платників податку. Тим самим, оподаткування фізичних осіб має включати принаймні двох основних суб'єктів: індивідуальний платник податку та колективний (на рівні сім'ї) отримувач доходів, що підлягають оподаткуванню з урахуванням їх складу, особливостей їх діяльності як у межах сімей, так і поза ними.

У рамках домогосподарств здійснюється використання різних об'єктів оподаткування (майна, товарів, прибутку, оборотів з реалізації операції з постачання товарів тощо). На основі застосування таких об'єктів отримуються доходи у різних формах. При цьому, для органів державного управління важливим є не продукування таких доходів окремим членом сім'ї а отримання загального (сукупного) обсягу доходу з метою проведення його оподаткування. Не менш важливими є питання розподілу та використання загального доходу, що отримує домогосподарство для застосування передбачених ставок оподаткування (за умов впровадження прогресивної шкали), а також отримання податкових пільг та можливих відрахувань з доходів домогосподарства з метою визначення бази оподаткування.

Згідно із Сімейним кодексом України (ст. 3), до складу сім'ї відносяться особи, що спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Зазначено також, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. А дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає²⁵⁷. Таким чином, до основних ознак сімей

²⁵⁷Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

віднесено спільне проживання, спільний побут, взаємні права та зобов'язання. Урахування таких особливостей є важливим для цілей оподаткування доходів.

За визначенням фахівців Державної служби статистики України, домогосподарство є одним із інституційних секторів економіки та відображає важливі сторони економічної і соціальної діяльності населення. Такий сектор використовується у проведенні аналізу рахунків виробництва продукції, утворення, розподілу та використання доходів, оподаткування активів, здійснення внесків на соціальне страхування, отримання населенням соціальної допомоги²⁵⁸. Члени домогосподарства можуть приймати участь у проведенні підприємницької діяльності, здійснювати придбання та продаж активів, приймати участь у формуванні та використанні прямих або непрямих (з використанням спеціалізованих установ) заощаджень, у проведенні інвестиційної діяльності та здійсненні інших операцій, що мають враховуватися в оподаткуванні.

Використання такого суб'єкта діяльності, як домогосподарство у системі оподаткування має враховувати загальний обсяг доходів, що отримують його учасниками від участі у різних сферах діяльності (виробничій, інвестиційній, підприємницькій), надходжень від продажу об'єктів майнових та немайнових прав, від проведення операцій з майном, отримання пасивних доходів (на основі участі у володінні цінними паперами та корпоративними правами, вкладень коштів до фінансових установ у формі депозитів), успадкування активів, отримання подарунків (майна, коштів, хабарів), перерахування на користь домогосподарства страхових та пенсійних виплат, вартості безоплатно отриманих товарів. Аналіз діяльності домогосподарства, як платника податку має враховувати також отримання державної та соціальної допомоги, державних премій та стипендій, суми пенсій, аліментів, благодійної допомоги,

²⁵⁸Рахунки інституційних секторів економіки України за 2021 рік. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/vvp/nrzise/arh_nrzise_u.html.

податкових знижок та ін.

Слід звернути увагу на те, що у податковому законодавстві України уже враховуються певні елементи домогосподарства, як суб'єкта діяльності. Зокрема, у Податковому кодексі України містяться окремі положення щодо урахування особливостей сімейних відносин про проведенні оподаткування доходів фізичних осіб. При визначенні пов'язаних осіб (вкладення у корпоративні права юридичних осіб) враховуються сімейні зв'язки: чоловік (дружина), батьки (у тому числі усиновлювачі), діти (повнолітні/неповнолітні, у тому числі усиновлені), повнорідні та неповнорідні брати і сестри, опікун, піклувальник, дитина, над якою встановлено опіку чи піклування (пп. 14.1.159).

Водночас, положення щодо оподаткування доходів фізичних осіб в Україні недостатньо враховують особливостей формування, розподілу та використання доходів у сім'ях, що не відповідає принципам справедливості в оподаткуванні. Крім того, оподаткування доходів кожного члена сім'ї зокрема, може зменшувати (за умов застосування прогресивної системи оподаткування) надходження коштів до бюджету. Ігнорування сімейних чинників та відсутність регламентування формування загального доходу, що отримують сім'ї в цілому (протягом визначеного періоду) ускладнює податковий облік, не дозволяє враховувати внески кожного члена у створенні спільного майна, утримання непрацевдатних та ускладнює визначення пільг і преференцій для домогосподарства в цілому (які надаються не лише державою, а і недержавними суб'єктами економічної діяльності у випадках, передбачених законодавством). Не враховуються також питання розподілу доходів та витрат у випадках, коли непрацюючі, або частково працюючі члени сімей здійснюють функції забезпечення діяльності сім'ї.

Введення до складу платників податку на доходи фізичних осіб такого особливого суб'єкта, як домогосподарство є одним із напрямів покращення оподаткування доходів фізичних осіб з урахуванням факторів, пов'язаних з сімейним станом та утворенням позашлюбних союзів.

Домогосподарство, як учасник оподаткування (платник податків) відображає сукупність суб'єктів, що існують в рамках сімей або виникають на основі неформальних зв'язків, які отримують доходи з різних джерел (у грошовій та негрошовій формах), консолідують їх у спільні надходження (зменшені на отримані кошти, що не включаються до формування загального доходу, а також податкових знижок), на основі яких виникають зобов'язання зі сплати єдиного для такого соціального утворення податку у порядку, визначеному законодавством країни.

Впровадження в систему оподаткування фізичних осіб такого особливого суб'єкта, як домогосподарство має цілий ряд переваг з точки зору вирішення задач покращення системи оподаткування та податкового адміністрування. До їх складу відносяться: урахування сімейних зв'язків та відносин між особами, об'єднаними іншими способами ведення господарства, формування загального бюджету на рівні таких об'єднань, розширення переліку урахування витрат в межах таких угруповань, застосування додаткових преференцій з підтримки домогосподарств, впровадження більш справедливих (для окремих категорій платників податків) умов оподаткування отриманих доходів.

Водночас, внесення таких змін розширює можливості вибору оподаткування доходів з боку платників податків, що стає фактором впливу на розвиток системи оподаткування. Вона стає більш демократичною, прозорою та результативною (як з точки зору держави в цілому, так і платників податків зокрема). Водночас, такі зміни сприяють поглибленню справедливості у проведенні операцій оподаткування.

Оподаткування фізичних осіб має бути більш справедливим (здійснюватися з урахуванням обсягів отриманих доходів, їх структури, кількості утриманців з боку платника податку, установлення рівномірного їх розподілу між різними платниками /одинаки, у складі сімей, кількості дітей, а також батьків, що знаходяться на утриманні).

Система оподаткування України потребує змін у напрямі поглиблення

справедливості, підтримки підвищення рівня людського капіталу, покращення виховання підростаючого покоління, створення здорової системи формування та розвитку сімей, виховання дітей та забезпечення належного ставлення до осіб старшого віку. Одним із способів вирішення таких задач є впровадження особливої категорії платників податків – домогосподарства, досвід застосування якого мається у зарубіжних країнах.

2.10. Екологічний контроль за сільськогосподарською діяльністю в Україні (фінансово-правовий аспект)

Україна – держава, де розвинута сільськогосподарська діяльність (далі – СД). Нещодавно вона отримала статус кандидата в члени ЄС. Відповідно це вплине на СД з різних сторін, в т.ч. і в екологічному напрямку. Для цього проводиться екологічний контроль Державною екологічною інспекцією України (далі – ДЕІУ). Ефективність діяльності ДЕІУ та відповідні витрати на її існування – показники, що відображають наступні заходи щодо оцінки необхідності та важливості подальшого функціонування ДЕІУ, на думку автора.

Проблематиці, пов'язаній з екологічним контролем, присвятили свої наукові розробки Н. О. Багай, О. Г. Бондар, С. О. Віннік, І. Городецька, Н. В. Карпінська, М. Ю. Кравчук, М. В. Краснова, Л. Ю. Ломакіна, Н. Р. Малишева, А. С. Нестеренко. Однак, дослідження останніх не торкалися питання саме фінансування реалізації екологічного контролю у СД. Останнє є актуальним, бо впливає на розвиток та стан СД в нашій державі особливо в умовах чинного воєнного стану та підготовки щодо вступу в ЄС.

Мета дослідження – це вивчення та формування пропозицій щодо фінансово-правових засад реалізації екологічного контролю за СД в Україні у напрямку бюджетних коштів.

Згідно з вказаною вище метою, можна окреслити наступні завдання:

1) з'ясувати розуміння поняття «екологічний контроль» згідно законодавства України; 2) визначити співвідношення безпосередньої діяльності ДЕІУ з витратами з відповідного бюджету на її утримання; 3) ДЕІУ – розпорядник коштів державного бюджету нижчого рівня.

Досягнення поставленої мети передбачає застосування наступних методів: аналізу і синтезу, формально-логічного, системного, порівняльно-правового і формально-юридичного.

1. Поняття «екологічний контроль» і законодавство України.

Законодавство будь-якої держави, в т. ч. України, повинно використовувати одні поняття, терміни, що є однаковими за змістом. Виходячи з аналізу норм законодавства України, можна констатувати, що нагляд і контроль розглядаються в двох напрямках: синоніми та різні поняття. Цьому питанню увага не буде приділятися в даному дослідженні.

Поняття «екологічний контроль», яке досить активно застосовувалося у чинному вітчизняному законодавстві (наприклад, Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць, затверджене Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 08.09.1999 р. № 204 (втратило чинність 08.10.2015 р.)²⁵⁹, Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2016 р. № 364 «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» (втратило чинність 22.12.2020 р.))²⁶⁰, визначення не мало, а через деякий час було або

²⁵⁹Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 08.09.1999 р. № 204 (втрата чинності 08.10.2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-99#Text>.

²⁶⁰Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного,

вилучено, або замінено на державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII (далі – Закон № 1264-XII)²⁶¹, Положення про Державну екологічну інспекцію України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275 (далі – Положення № 275)²⁶²). Однак, виходячи з аналізу критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів Державною екологічною інспекцією, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 182²⁶³, то, на думку автора, все це пов'язано з екологією, але виникає питання щодо спроможності оцінити інспекторами ДЕІУ раціональне використання природних ресурсів.

Уся ця ситуація призвела до появи законопроекту «Про державний екологічний контроль» від 19.02.2020 р. № 3091 (далі – Законопроект № 3091)²⁶⁴. Він є євроінтеграційний. В ньому є визначення поняття

радіологічного та інших видів державного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2016 р. № 364 (втрата чинності 22.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-%D0%BF#Text>.

²⁶¹Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

²⁶²Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>.

²⁶³Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів Державною екологічною інспекцією : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2019-%D0%BF#Text>.

²⁶⁴Про державний екологічний контроль : Проект Закону від 19.02.2020 р. № 3091. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186.

«державний екологічний контроль». Це «діяльність органів державного екологічного контролю – із забезпечення додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та господарювання, в тому числі юридичними особами – нерезидентами, фізичними особами – підприємцями, а також, фізичними особами, іноземцями та особами без громадянства, що здійснюється з метою досягнення високого рівня захисту довкілля шляхом запобігання, виявлення, фіксації порушень законодавства про охорону навколишнього природного середовища та притягнення винних осіб до відповідальності» (п. 1 ст. 1 Законопроекту № 3091). Спочатку здається, що скоротили лише назву контролю, а точніше замінили на державний екологічний, але наведене визначення конкретизує мету та сферу контролю. І законодавець ще раз розмежував різні за змістом поняття «контроль» та «нагляд».

Таким чином, поняття «екологічний контроль» знаходиться у процесі переосмислення та реформування.

2. Діяльність ДЕІУ у СД (статистика та фінансування).

Правовий статус ДЕІУ визначено Положенням № 275262. Це «центральный орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів» (п. 1 Положення № 275). Отже, можна констатувати, що дана інспекція наділена одночасно повноваженнями стосовно державного нагляду і державного контролю. Відповідно, це повинно бути прописано у Положенні

№ 275, але із аналізу останнього вбачається, що поділу не відбувається на такі дві складові. Згідно з п. 4 Положення № 275 повноваження ДЕІУ щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів у напрямку СД, на думку автора, є лише поширеним поясненням щодо закріплених на законодавчому рівні дій.

Ефективність будь-якого нормативно-правового акту виявляється в отриманих результатах. Отже, ДЕІУ результати своєї діяльності відображає у звітах²⁶⁵. Порівнюючи та аналізуючи наведену в останніх інформацію стосовно саме СД, на думку автора, можна стверджувати наступне:

1) аналізований центральний орган виконавчої влади здійснює в повному обсязі покладені на нього повноваження, бо кожного року продовжується тенденція до збереження позитивної динаміки росту щодо суми накладених та стягнутих штрафів, кількості складених адміністративних протоколів, розрахованої суми збитків за порушення природоохоронного законодавства України тощо;

2) ефективність здійснення територіальними органами ДЕІУ державного нагляду (контролю) за ресурсними напрямками у СД не можливо оцінити, бо, на наш погляд, між такими територіальними органами існує конкуренція щодо показників їх роботи.

Відповідно, існує ймовірність надання завищених показників, тобто відображення недостовірної інформації.

ДЕІУ – це юридична особа публічного права (п. 17 Положення № 275). «В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного

²⁶⁵Звіти Державної екологічної інспекції України. *Державна екологічна інспекція України*. URL: https://www.dei.gov.ua/post?category_id=19&post_type_id=2.

середовища, добровільних внесків та інших коштів» (ст. 42 Закону № 1264-XII. Враховуючи, що бюджетні кошти є постійною складовою для утримання ДЕІУ, то увагу приділимо саме їм. За допомогою таких коштів дана інспекція здійснює необхідні витрати. Контроль за їх використанням покладено на Рахункову палату України (далі – РПУ) та Державну аудиторську службу України (далі – Держаудитслужба).

РПУ від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням. Повноваження, покладені на РПУ, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту): здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів (п. 1 ст. 1, пункти 1, 2 ст. 4 Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII)²⁶⁶. Із аналізу звіту про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих ДЕІУ за період 2018-2020 роки та I півріччя 2021 року, що був наданий даним органом у вигляді рішення від 28.09.2021 р. № 21-3, можна зробити висновки.

Держаудитслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю через здійснення державного фінансового аудиту; перевірки закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель. Здійснює контроль така служба за «цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів; цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), отриманих під державні (місцеві) гарантії; достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових

²⁶⁶Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>.

бюджетних показників та відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми...» (пункти 1, 4 Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43²⁶⁷). Вважаємо, що РПУ та Держаудитслужба мають багато спільного: здійснюють державний фінансовий контроль державних (місцевих) ресурсів. Представляється, що останнє не є припустимим, бо спостерігається витрачання бюджетних коштів на державні органи майже з однаковими повноваженнями під час воєнного стану в Україні та спрямуванням на отримання нашою державою члена ЄС.

Держаудитслужба також провела за аналогічний період державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм ДЕІУ. Висновки Держаудитслужби та РПУ є однаковими щодо діяльності даної інспекції.

Зазначена інспекція є відповідальним виконавцем бюджетної програми за КПКВК 2405010, з 24.07.2020 року КПКВК 2705010 «Керівництво та управління у сфері екологічного контролю». В даних бюджетних програмах не виділялося окремо на СД, тобто все в загальному вигляді. За аналізуємий період ДЕІУ та її територіальні органи із затверджених асигнувань (1336119,6 тис. грн.) використали 1316153,3 тис. грн., в тому числі кошти загального фонду – 1308359,8 тис. грн., спеціального – 7793,5 тис. грн. Не використані кошти (6066,6 тис. грн.) було повернуто. На перший погляд, це виглядає позитивною тенденцією, але така операція розглядається як порушення згідно пунктів 7, 9 ч. 5 ст. 22 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (далі – БКУ)²⁶⁸.

Загальна сума порушень складає 79120,6 тис. грн., де порушення

²⁶⁷Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>.

²⁶⁸Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

бюджетного законодавства – 53552,5 тис. грн., порушення іншого законодавства – 13224,1 тис. грн. та неефективне використання коштів – 12344,0 тис. грн. Розглянемо деякі з них більш детально. Було виявлено нецільове використання бюджетних коштів у сумі 2781,3 тис. грн. за період 2018-2019 роки згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 119 БКУ²⁶⁸. Останнє є порушенням ст. 116 БКУ. Також було встановлено порушення у сумі 21219,7 тис. грн. при плануванні щодо показників витрат за КЕКВ 2270 «Оплата комунальних послуг та енергоносіїв», які затверджено у кошторисах ДЕІУ та її територіальних органах на 2018-2020 роки. Вони не були затверджені головним розпорядником коштів лімітів споживання за кожним їх видом, наявність яких передбачена ч. 3 ст. 51 БКУ, що не відповідає вимогам абз. 5 п. 43 Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228²⁶⁹. Було виявлено за критерієм «продуктивність» неефективне використання бюджетних коштів у сумі 1417,1 тис. грн. через поновлення працівників на керівні посади територіальних органів ДЕІУ, що перебувають у стані припинення. Під час публічних закупівель відповідальні особи ДЕІУ порушили ст.ст. 3, 30 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII²⁷⁰ на суму 2401,5 тис. грн.: неправомірно відхилили тендерну пропозицію, не відхилили тендерну пропозицію, здійснили порушення при визначенні процедури публічних закупівель, уклали договір купівлі-продажу без проведення спрощеної закупівлі. Під час аудиту було знайдено прийняття необґрунтованих рішень щодо управління об'єктами державної власності на 10648,8 тис. грн.:

²⁶⁹Порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text>.

²⁷⁰Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.

1) під час ліквідації територіальних органів ДЕІУ і, як наслідок, прийняття власного рішення про передачу об'єктів нерухомого майна вартістю 3813,5 тис. грн. без відповідного рішення Кабінету Міністрів України, що є порушенням абз. 7 п. 4 Положення про порядок передачі об'єктів права державної власності, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21.09.1998 р. № 1482²⁷¹;

2) втрата державного майна вартістю 244,5 тис. грн. та не підтвердження факту передачі матеріальних цінностей загальною вартістю 6590,8 тис. грн., які обліковувалися у двох територіальних органах ДЕІУ, що ліквідовані або знаходяться в процесі ліквідації;

3) невиконання п. 12 Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 р. № 419²⁷², щодо проведення інвентаризації активів та зобов'язань на суму 12903,3 тис. грн (2018 р. – 2876,9 тис. грн., 2019 р. – 4439,0 тис. грн., 2020 р. – 5587,4 тис. грн.);

4) у 2020 році здійснено порушення ст. 638 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV²⁷³ та ст. 180 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV²⁷⁴ на суму 62,1 тис. грн.;

5) у 2020 році виявлено порушення на суму 258,7 тис. грн. у зв'язку з недотриманням ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996²⁷⁵.

На наш погляд, наведена статистика діяльності аналізуємої інспекції,

²⁷¹Положення про порядок передачі об'єктів права державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.09.1998 р. № 1482. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-98-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-98-%D0%BF#Text).

²⁷²Порядок подання фінансової звітності : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 р. № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF#Text>.

²⁷³Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

²⁷⁴Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

²⁷⁵Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

виявлені порушення чинного законодавства України під час аудиту, що передбачають як адміністративну відповідальність, так і кримінальну, можна вважати несуттєвими, якщо довести ефективність фактичної діяльності ДЕІУ та її територіальних органів у СД згідно з аудитом РПУ та Держаудитслужби.

ДЕІУ затверджено річні плани на 2018, 2019, 2020 роки наказами ДЕІУ від 30.11.2017 р. № 710, від 30.11.2018 р. № 262, від 28.11.2019 р. № 320, відповідно, згідно з якими заплановано проведення перевірок 30297 суб'єктів господарювання: 17142 – суб'єкти з високим ступенем ризику, 9644 – середнім, 3511 – з незначним. У 2020 році планові перевірки не проводилися з 12.03.2020 р. відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 р. № 530-IX (надалі – Закон № 530-IX)²⁷⁶. На офіційному сайті ДЕІУ на виконання вимог Методики розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 342²⁷⁷, розміщено Перелік суб'єктів господарювання, що підлягають державному нагляду (контролю) у сфері дотримання вимог природоохоронного законодавства, із зазначенням ступеня ризику від провадження ними господарської діяльності, до якого включено 26458 організацій за 2019 рік (дані за 2020 рік буде оновлено до 15.10.2021 р. відповідно до вимог зазначеної постанови). При цьому станом на 31.08.2021 р. до переліку суб'єктів господарювання, які підлягають державному нагляду (контролю) ДЕІУ, її територіальними та міжрегіональними

²⁷⁶Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>.

²⁷⁷Методика розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF#Text>.

територіальними органами, що сформований за допомогою інспекційного порталу Інтегрованої автоматизованої системи (ІАС), держателем якої є Державна регуляторна служба України, включено 37512 суб'єктів господарювання. Отже, спостерігаємо розбіжності щодо кількості перевіряємих.

Інформація розміщена на порталі ІАС показує, що за 2018-2020 роки із запланованих 30297 перевірок суб'єктів господарювання фактично перевірено 15683 суб'єкти, не проведено перевірок 14053 суб'єктів господарювання, відомості щодо 559 перевірок не внесені до системи. Також було передбачено проведення позапланових перевірок за зверненнями фізичних, юридичних осіб та органів виконавчої влади 13783 суб'єктів господарювання, з яких не проведено 1444. Причинами відсутності перевірок у деяких суб'єктів є недопуск (штраф буде для посадових осіб від п'ятнадцяти до сорока п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 255 грн. до 765 грн., згідно зі ст. 188⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X²⁷⁸), відсутність та нездійснення господарської діяльності за вказаною адресою, тимчасове припинення діяльності, ліквідація підприємства, зміна назви чи адреси, знаходження на непідконтрольній території, неотримання повідомлень про перевірку, заборона проведення планових перевірок на підставі Закону № 530-IX. Таким чином, спостерігаємо відсутність зацікавленості працівників ДЕІУ щодо виконання своїх безпосередніх повноважень.

Згідно зі звітом з аудиту РПУ можна встановити, що перевірки ДЕІУ у СД були наступних напрямків: охорона водних ресурсів, охорона атмосферного повітря, охорона земельних ресурсів, охорона рослинного світу та природно-заповідного фонду, охорона тваринного світу та рибних ресурсів. Розглянемо кожен з них.

²⁷⁸Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

Охорона водних ресурсів. За перевіряємий період РПУ було встановлено, що ДЕІУ зі своїми територіальними органами провели 19788 ресурсних перевірок, після яких склали 14442 протоколи, а притягнули до юридичної відповідальності 11579 осіб, якими сплачено 2269,1 тис. грн. штрафів. Загальна сума розрахованих збитків становила 516289,7 тис. грн., з яких стягнуто лише 146330,7 тис. грн.

Охорона атмосферного повітря. В 2018-2020 роках аналізована інспекція провела 21544 перевірок, складала 15588 протоколів. Загальна сума розрахованих збитків – 284689,7 тис. грн., з яких стягнуто 30774,5 грн.

Охорона земельних ресурсів. За 2018-2020 роки ДЕІУ провела 16818 перевірок, складала 3633 протоколів, притягнула до юридичної відповідальності 3152 особи, якими сплачено 1732,4 тис. грн. штрафів. При цьому загальна сума розрахованих збитків, з урахуванням забруднення внаслідок неналежного поводження з відходами, становила 1988106,7 тис. грн., з яких стягнуто 27883,0 тис. грн.

Охорона рослинного світу та природно-заповідного фонду. За 2018-2020 роки проведено 6038 ресурсних перевірок у сфері рослинного світу та 2261 – природно-заповідного фонду, складено 17361 протоколів, притягнуто до юридичної відповідальності 15624 особи, якими сплачено штрафів у сумі 4261,3 тис. грн. Загальна сума розрахованих збитків – 961036,7 тис. грн., з яких стягнуто 44323,4 тис. грн.

Охорона тваринного світу та рибних ресурсів. За 2018-2020 роки проведено 2336 перевірок у сфері тваринного світу та 3645 – рибних, складено 16129 протоколів, притягнуто до юридичної відповідальності 14449 осіб, якими сплачено 1987,8 тис. грн. штрафів. Загальна сума розрахованих збитків – 65097,5 тис. грн, з яких стягнуто 1669,8 тис. грн.

Отже, із аналізу даних звіту аудиту РПУ та Держаудитслужби можна зробити висновок, що діяльність аналізованої інспекції є неефективною, адже у більшості випадків правопорушники не відшкодовують шкоди, заподіяної

забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Цьому сприяє багато факторів згідно з поглядами представників РПУ та Держаудитслужби (наприклад, застаріла методика нарахування штрафів, недосконалість нормативно-правової бази в частині забезпечення нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища, неефективна претензійно-позовна робота). На думку автора, останнє можливо є суттєвою причиною, але актуальним залишається недосконала діяльність самої інспекції у СД. І з цього приводу необхідно проводити реформування, вносити зміни при вияві проблем, а не через декілька років, коли все це стає вже неактуальним.

3. ДЕІУ – розпорядник коштів державного бюджету нижчого рівня.

ДЕІУ є розпорядником коштів державного бюджету нижчого рівня у 2019 році за бюджетними програмами за КПКВК 2401270 «Здійснення природоохоронних заходів», у 2020 році КПКВК 2701270 «Здійснення природоохоронних заходів, зокрема з покращення стану довкілля» та у 2019 році КПКВК 2401530 «Державна підтримка заходів, спрямованих на зменшення обсягів викидів (збільшення абсорбції) парникових газів, у тому числі на утеплення приміщень закладів соціального забезпечення, розвиток міжнародного співробітництва з питань зміни клімату».

За результатами аудиту встановлено, що за зазначеними бюджетними програмами КПКВК 2401270 у 2019 році та КПКВК 2701270 у 2020 році аналізуєма інспекція та її територіальні органи із затверджених та доведених асигнувань спеціального фонду державного бюджету (70998,7 тис. грн.) використали 44893,4 тис. грн., а невикористану частку повернули, що є неефективним управлінням коштами державного бюджету. Останнє є порушенням пунктів 7, 9 ч. 5 ст. 22 БКУ, тобто у зв'язку з непроведенням публічних закупівель на суму 22022,8 тис. грн. та укладення договорів на нижчу суму – 4082,5 тис. грн. Також було виявлено неефективне використання коштів державного бюджету за критерієм «результативність» на суму

5943,2 тис. грн., бо придбані катера не використовувалися протягом року та 1605,9 тис. грн.

У 2019 році за бюджетною програмою КПКВК 2401530 із затверджених та доведених асигнувань державного бюджету в сумі 35802,2 тис. грн. використано 35800,0 тис. грн. Залишок у сумі 2,2 тис. грн. було повернуто, але контролюючими органами це було визнано неефективним управлінням коштами державного бюджету та недотриманням вимог пунктів 7, 9 ч. 5 ст. 22 БКУ. Ще було виявлено неефективне використання коштів державного бюджету за критерієм «результативність» на суму 1790,0 тис. грн., бо протягом 1,5 року не використовувались два автомобілі Toyota RAV4 Hybrid E-AWD Drive^{279,280}.

Таким чином, із аналізу звітів, де були зазначені позитивні та негативні аспекти діяльності аналізованої інспекції та контролю, що здійснювався, можна констатувати, на думку автора, наступне. По-перше, здійснення перевірки в одній площині різними державними органами та наявність майже однакових результатів, висновків, рекомендацій. Усе це свідчить про неефективну систему органів. По-друге, економія бюджетних коштів ДЕІУ, що є позитивною тенденцією, згідно норм БКУ є порушенням, тобто спостерігаємо недосконалість законодавства України. Придбання основних засобів, які не використовувалися протягом року та більше, лише свідчить про ефективну роботу аналізованого центрального органу виконавчої влади, бо відсутня потреба у їх використанні. По-третє, оприлюднена статистика результатів роботи ДЕІУ на своєму офіційному сайті та фактична діяльність щодо

²⁷⁹Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих Державній екологічній інспекції України, затверджений рішенням Рахункової палати від 28.09.2021 р. № 21-3. *Рахункова палата України*. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/21-3_2021/Zvit_21-3_2021.pdf.

²⁸⁰Аудиторський звіт за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Державною екологічною інспекцією України за період з 01.01.2017 по 31.03.2020 року. *Державна аудиторська служба України*. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/2153ac06-1391-45f2-8712-3c5d81b05b04_Державна%20екологічна%20інспекція%20України.pdf.

ефективності даної інспекції – різні речі, що не співпадають між собою за певними показниками. Наприклад, через недосконалість вітчизняного законодавства до Державного бюджету України не надходять відшкодування нанесеної шкоди навколишньому середовищу, невеличка сума адміністративного штрафу дозволяє уникнути перевірки тощо. Останнє є найбільш вагомим показником щодо екологічного контролю у СД в Україні, коли наша держава збирається приймати участь у перемовинах щодо отримання статусу «члена ЄС».

На початку жовтня 2023 р. було запропоновано замість ДЕІУ створити Державну природоохоронну службу з посиланням на всі переваги^{281,282}. Вбачається, що новостворений у майбутньому орган не зможе перейняти функції ДЕІУ без змін у чинному законодавстві України, бо згідно з ч. 2 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI «у разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба. У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція»²⁸³. Представляється, що проблема

²⁸¹Публічна заява РАЕВ щодо ризиків, закладених в Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища. *Офіс сталих рішень*. URL: <https://ukraine-oss.com/publiczna-zayava-paew-shhodo-ryzykiv-zakladyenyh-v-konczepczyi-reformuvannya-systemy-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-u-sferi-ohorony-navkolyshnogo-seredovyshha>.

²⁸²Таблиця пропозицій РАЕВ до проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища». *Офіс сталих рішень*. URL: <https://ukraine-oss.com/wp-content/uploads/2023/10/dodatok-1.-paew-mindovkilliya-tablyczya-prorozyczij.pdf>.

²⁸³Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.

не у самій інспекції, а у «білих плямах» чинного законодавства України, що були зазначені вище. І створення нового органу не вирішить ситуацію, на нашу думку. Вбачається, що логічним є розгляд досвід країн-членів ЄС, що спеціалізуються на СД, щодо вимог до екологічних інспекцій та перевірок з їх боку. Так, у законодавстві ЄС є Рекомендації від 04.04.2001 р. № 2001/331/ЄС щодо забезпечення мінімальних критеріїв для екологічних інспекцій у державах-членах²⁸⁴. У зв'язку з цим був виданий відповідний посібник, де прописані показники ефективності діяльності екологічних інспекцій. Щодо таких показників, то до них висуваються певні вимоги:

- мають бути актуальними;
- стосуватися результатів, головних завдань екологічної інспекції;
- їх за кількістю не повинно бути багато, а лише основні²⁸⁵.

На думку автора, зазначені вище вимоги щодо показників є загальними, без конкретизації до напрямку діяльності. І такі показники потрібно аналізувати разом з фінансовою складовою таких інспекцій, бо деякі виконавчі органи в країнах-членах ЄС знаходяться в статусі самоокупності та не утримуються за рахунок бюджетних коштів, тобто не фінансуються з відповідних бюджетів. І це тоді зовсім новий рівень функціонування таких органів. Представляється, що дієвість екологічних інспекцій в країнах-членах ЄС можна побачити лише в результатах їх діяльності.

²⁸⁴Recommendation of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 Providing for Minimum Criteria for Environmental Inspections in the Member States (2001/331/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32001H0331>.

²⁸⁵Doing the Right Things II. Step by Step Guidance Book for Planning of Environmental Inspection. URL: <https://www.impel.eu/en/tools/step-by-step-guidance-book-for-planning-of-environmental-inspection>.

РОЗДІЛ 3

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Assessment of leadership potential in the context of organisational development and globalisation changes

In today's rapidly changing world, it is more important than ever for organizations to identify and develop leaders who can help them navigate organizational development and globalization changes. Leadership potential is the ability of an individual to lead others effectively in a variety of contexts.

Several factors can be considered when assessing leadership potential, including:

1. Cognitive abilities. Leaders need to be able to think strategically, solve problems creatively, and make sound decisions.
2. Interpersonal skills. Leaders need to be able to communicate effectively, build relationships, and motivate others.
3. Emotional intelligence. Leaders need to be able to manage their own emotions and the emotions of others.
4. Adaptability. Leaders need to be able to adapt to change and learn new things quickly.
5. Global perspective. Leaders need to have a global understanding of business and culture.

In the context of organisational development and globalisation changes, it is

particularly important to assess leadership potential for the following qualities²⁸⁶:

1. Vision. Leaders need to be able to articulate a clear vision for the future of the organization and inspire others to achieve it.
2. Agility. Leaders need to be able to make quick decisions and adapt to change effectively.
3. Cultural sensitivity. Leaders need to be able to understand and respect different cultures and perspectives.
4. Collaboration. Leaders need to be able to build and lead effective teams.

There are several different ways to assess leadership potential. Some organizations use formal assessment tools, such as personality tests and leadership simulations. Others rely on informal methods, such as observation and performance reviews.

Assessment of leadership potential can focus on the evaluation of a manager in four main areas:

1. Personality. Discovering a person's personality provides insight into the strengths and instincts that drive their behaviour.

Robert Costa and Paul McCrae developed the so-called Five Factor Model in 1987, and Lewis Goldberg developed the «Big Five Model» in 1993, both using the same core personality factors²⁸⁷:

- Openness. Leaders with a high level of openness are characterized by imagination and creativity.
- Conscientiousness. High conscientiousness goes hand in hand with self-discipline and goal-oriented behaviour.
- Extroversion. Extraversion means that the leader is sociable and energetic.

²⁸⁶Юринець З. В., Кіщук Н. В. Оцінювання результативності праці менеджера. *Науковий вісник національного лісотехнічного університету України*. 2012. Вип. 22.05. С. 309.

²⁸⁷Soto C. J., John O. P. The Next Big Five Inventory (BFI-2): Developing and Assessing a Hierarchical Model with 15 Facets to Enhance Bandwidth, Fidelity and Predictive Power. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2017. No. 113(1). P. 117-143. URL: <https://doi.org/10.1037/pspp0000096>.

They are quick to establish social contacts and make quick decisions.

- Agreeableness. Leaders with a high level of agreeableness are willing to cooperate. They work well in a team.

- Neuroticism. High neuroticism means that a leader is more susceptible to negative emotions. Leaders with low neuroticism are emotionally stable and resilient.

2. Skills. This section assesses the leader's ability to perform tasks related to the leadership role. For example, you can assess the ability to control processes and manage initiatives and team members to achieve goals.

3. Cognitive abilities. Here it is important to assess a person's ability to use mental processes in work activities. This involves assessing their ability to:

- Problem-solving.
- Logical reasoning.
- Verbal skills.
- Perception.
- Reading comprehension.
- Numerical skills.

4. Behavioral style. Leadership assessment involves checking the leader's propensity for highly effective behaviour.

To get results on a leader's skills, cognitive abilities, and behavioural style, you should use the following tools:

1. Self-assessment questionnaires. This method evaluates the leader through self-assessment. It promotes self-reflection, which reveals the employee's perception of his or her behaviour in the workplace. The correct formulation of self-assessment questions is crucial to obtaining reliable results.

2. The 360-degree method for assessing leadership is a holistic approach that gathers feedback from multiple stakeholders, including direct reports, peers, managers, and customers. This provides a comprehensive view of a leader's strengths and weaknesses, as well as their impact on others.

3. Behavioral and situational interviews. Behavioural and situational

questions are designed to reveal the candidate's real-life experience in previous jobs and their potential behaviour in future situations. Behavioural and situational interviews involve asking questions that measure an employee's ability to handle critical incidents in the workplace and their assessment in sensitive situations.

4. Psychometric tests are a standardized test format that reveals various aspects of an employee's personality that influence behaviour. The psychometric test also measures cognitive abilities. The results show the employee's tendencies to fulfil the role of a leader.

5. Simulation exercises and role-playing games test the employee's leadership abilities in various management scenarios. An example is a simulated crisis in which the employee plays the role of a manager. The simulation should be as close to reality as possible.

Evaluation of the results of the analysis is a fundamental part of leadership assessment. It reveals an employee's strengths and weaknesses in various performance-related areas that can affect their effectiveness as a leader. This includes the following aspects of an employee:

- Resourcefulness.
- Determination.
- Discipline in achieving goals.
- Openness to feedback.

The best approach to assessing leadership potential will vary depending on the specific needs of the organization. However, it is important to use a variety of methods to get a comprehensive view of the individual's potential.

By carefully assessing leadership potential, organizations can identify and develop the leaders they need to navigate organizational development and globalization changes successfully.

To determine the role played by the director at Promspetsbud LLC, a study was conducted with a group of 35 people working at the company. The study

was conducted using a questionnaire survey. The majority of respondents were workers (42.2%), followed by foremen and accountants (31.4%), while the third group was made up of marketers and purchasers, who accounted for 26.4% of the total number of respondents. The majority of respondents had a moderately long work experience - from 5 to 10 years (37.2%), with a significant group of staff working even less - 1-4 years (30.6% of respondents) and less than 1 year (32.2%). 8.7% of respondents have been in their positions for more than 11 and up to 15 years, and 7.2% of respondents have been in their positions for more than 15 years.

The first study was an analysis of the fulfilment of 10 managerial roles by a director.

Every manager plays a set of specific roles in an organization. In the classical division, there are 10 managerial roles divided into three main categories: interpersonal roles, informational roles, and decision-making roles²⁸⁸.

In the survey, employees were asked to define the role that a director plays in the organization. More than one answer was possible, so the percentages do not add up to 100%.

Fig. 3.1 shows the assessment of managerial roles by the director of Promspetsbud LLC.

The survey showed that the role most often performed by a director is that of a resource manager. A manager is a resource manager, as indicated by 47.9% of respondents. A manager allocates the organization's resources (financial, physical, human, and financial, physical, human, and information) among employees. This is a typical role of a manager in an organization.

Another important role of a director is that of a negotiator. Indeed, managers also have to conduct various types of negotiations with clients, business partners, or company employees themselves. This is a very important element of a modern manager's work, as indicated by 35.8% of the surveyed employees.

²⁸⁸Юринець З. В. Самоменеджмент : підручник. Львів : СПОЛОМ, 2015. С. 236-239.

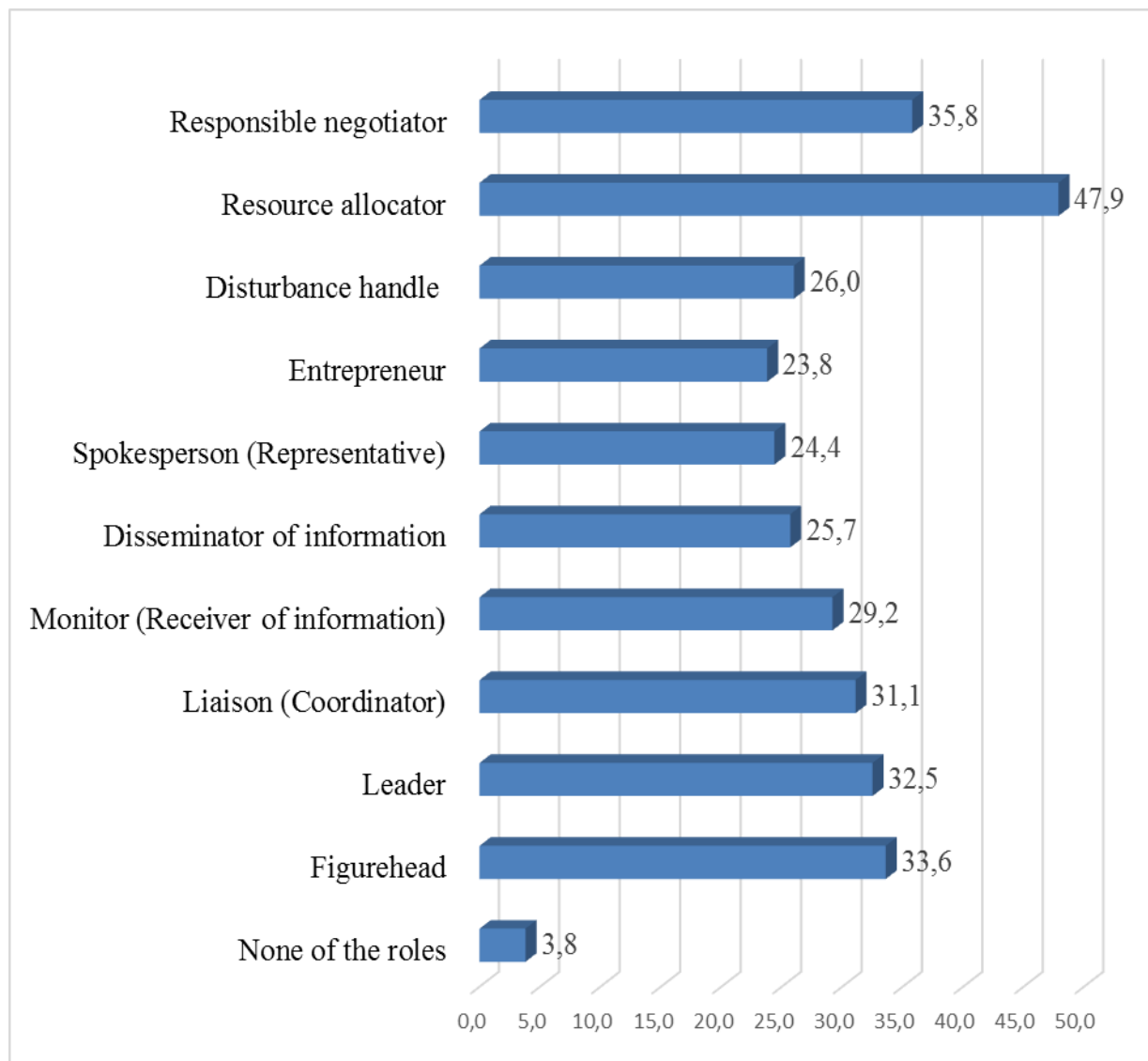

Fig. 3.1. Assessment of managerial roles by the director of Promspetsbud LLC (in %)*

* Author's development.

Both of the top two roles belong to the group of decision-making roles. The third decision-making role (countering disorganization) was ranked seventh (26% of respondents).

The most common group of managerial roles is the group of roles related to decision-making and is concerned with choosing the best behavioural options from all possible behavioural options for the organization.

The company's director performs the role of a leader at an average level, as indicated by 32.5% of employees. The company's director should strengthen this managerial role.

As for the other two categories of managerial roles (interpersonal and informational), they are equally important. In the case of the interpersonal role, 26.4% of employees indicate that they play a representative role, 31.1% – a liaison or coordinator, 32.5% – a leader, and 23.8% - an entrepreneur. In the informational category, the director performs the role of an information receiver or observer (29.2% of respondents), a disseminator of information (25.7%), and a representative (24.4%).

The respondents selected all management roles, giving them the same number of attributes (except for a small group that did not indicate any of the above roles – 4.7% of employees). Between 23.8% and 47.9% of respondents, it was indicated that they performed some role. This shows that the role of a leader in an organization requires a wide range of skills. He or she will have to perform different management roles depending on the organization and the management position. The leader must be a flexible person, able to adapt well to different working and business environments.

We have conducted a study of the functions that dominate the activities of the company's director (Fig. 3.2):

- 59.8% of the surveyed managers indicated that the control function is predominantly used by the director;
- the organizational function is in second place, with 55.2% of the surveyed employees pointing to it;
- the third most important function is planning, which was mentioned by 43.5% of the surveyed employees;
- according to the respondents, the motivational function is equally important in their daily management activities, as indicated by 35.1% of the surveyed managers.

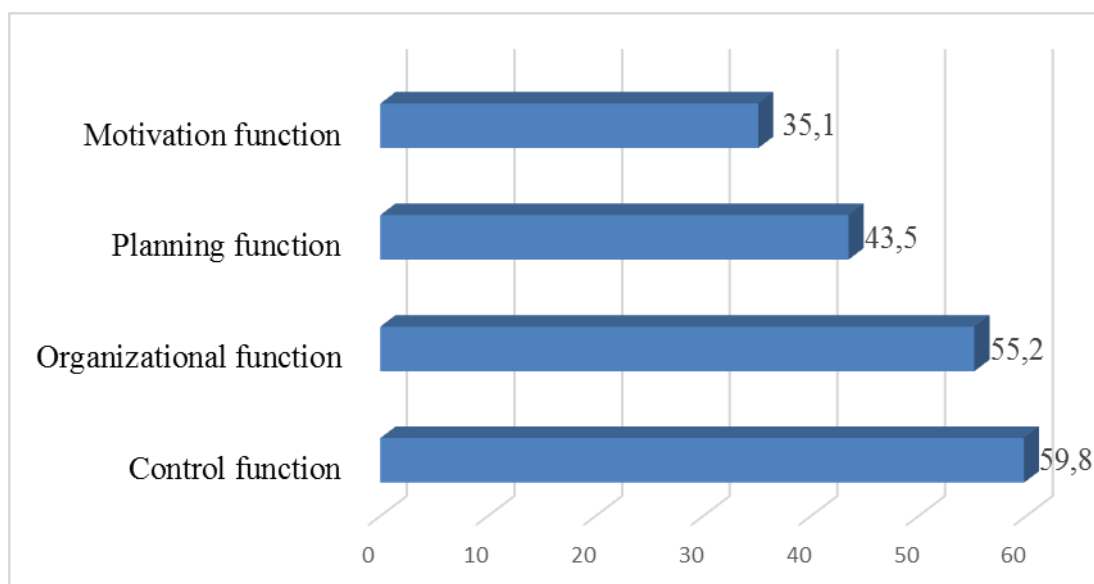

Fig. 3.2. Study of managerial functions that dominate the activities of the director of Promspetsbud LLC (in %)*

* Author's development

The director performs the classic functions, with the control function coming first. According to employees, the function of motivation for the director is in the last place. Effective leaders make employees aware of the level of their expectations and those of the organization, communicate the vision, and clearly define tasks.

Motivation is created in several ways: through the leader's commitment, good direct communication with subordinates, demonstration of respect and gratitude, providing opportunities for subordinates to realize themselves, and demonstration of trust in employees. The leader's example, which they follow, plays a special motivational role for employees. Therefore, the leader's behaviour and actions must be consistent with his or her verbal declarations. True leaders strive to increase the autonomy and creativity of their employees. This is because leaders are the source of their job satisfaction, which determines the commitment of employees to their tasks.

The study analyzed the competencies that, in the opinion of employees, are most necessary for the director to perform managerial functions. In this case, the

classical division of competencies into was used: diagnostic and analytical, technical, social, and conceptual.

The skills of managers are divided into four groups²⁸⁹:

1. Diagnostic and analytical competencies are the skills and abilities required to identify, analyze, and solve problems. They are essential for leaders in all industries, as they enable them to make informed decisions and develop effective solutions to complex challenges. Leaders who possess these competencies are better able to anticipate and respond to challenges, identify and seize opportunities, and make effective decisions.

2. Technical competencies are the skills and knowledge required to perform specific technical tasks or functions. They are typically acquired through education, training, or experience. Technical competencies can be divided into two broad categories: hard skills (programming languages, software development tools, operating systems, networking protocols) and soft skills (teamwork, creativity).

3. Social competencies are the skills and abilities required to interact effectively with others in a variety of social settings. They are essential for success in all aspects of life, including personal relationships, school, and work. Social competencies can be divided into two broad categories: interpersonal skills and intrapersonal skills.

4. Conceptual competencies are the skills and abilities that allow managers to think abstractly, understand complex concepts, and develop creative solutions to problems. They are essential for success in today's rapidly changing and complex world.

Fig. 3.3 shows the competencies required to perform managerial duties as a director of Promspetsbud LLC.

Respondents ranked diagnostic and analytical competencies first (34.1%) and conceptual competencies 28.6%. Conceptual skills are the mental ability to coordinate and integrate all the interests and activities of the organization.

²⁸⁹Drucker P. F. The Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done (Harperbusiness Essentials). New York : Harper Business Edition, 2017. P. 102-106.

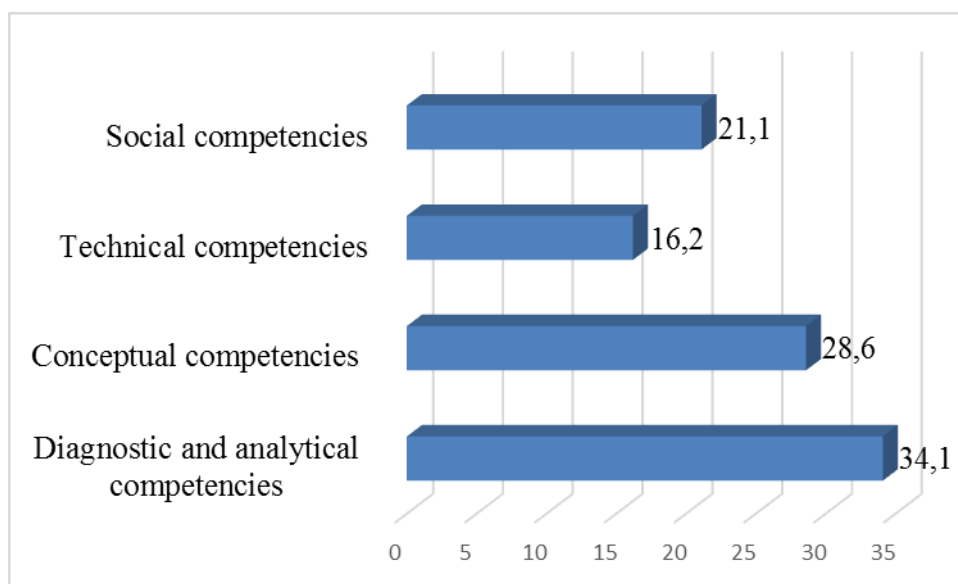

Fig. 3.3. The competencies required to perform managerial duties as a director of Promspetsbud LLC (in %)*

* Author's development.

They are essential for leaders and managers, as they enable them to see the big picture, understand how different parts of the organization work together, and make decisions that are in the best interests of the whole organization.

Other groups of competencies received lower results: technical competencies – 16.2%, social competencies – 21.1%. Social skills are essential for effective team leadership. Social skills allow leaders to build relationships with their team members, communicate effectively, and motivate them to achieve their goals. Some specific social skills that are important for effective team leadership include communication, assertiveness, influence, and empathy. In addition to these specific skills, effective team leaders also need to have a strong understanding of human behaviour and group dynamics. They need to be able to identify and understand the different roles and personalities on their team, and they need to be able to manage conflict and disagreements effectively. Leaders who develop strong social skills are better able to build and lead effective teams. They are also better able to motivate their team members and achieve their goals.

A fairly high percentage of signs of conceptual competence can be explained by the fact that the director is a senior manager.

At the final stage of the survey, respondents were asked about the soft skills of the director that he possesses and that are most valued in their organization.

The results do not add up to 100%, as respondents were able to select more than one skill at a time. The results confirm the high need for versatility in the management position. A very large number of different competencies are needed, especially soft skills.

Soft skills are more important than ever before. Employers are increasingly looking for candidates with strong soft skills, as they are essential for success in the workplace. Soft skills include personal attributes and interpersonal skills, such as communication, teamwork, problem-solving, and leadership.

Soft skills are difficult-to-measure abilities related to a person's personality. They are divided into personal competencies (e.g., stress management, time management, emotional intelligence) and interpersonal skills (e.g., persuasion, motivation, teamwork). Soft skills (including interpersonal skills), on the one hand, are much more difficult to train, but they are universal, useful in any profession, and facilitate activities in society.

List of the main soft skills of a leader: coping with stress and time pressure; ability to organize work and manage time; emotional intelligence; assertiveness; creativity; logical and analytical thinking; high personal culture; desire to develop and learn; ability to accept criticism; development of team spirit and communication; conflict resolution; compromise making; dedication and result orientation; adaptability to a changing environment; reliability, honesty and integrity; positive attitude; high motivation to work; ability to complete tasks and focus on the goal; problem-solving skills; self-confidence; openness to new solutions; determination; active listening; negotiation skills; ability to create a positive environment; ability to

persuade; ability to motivate others; delegation of tasks; excellent work organization; teamwork.

Analyzing the data presented in Fig. 3.4, it is worth noting that the highest scores were given to the following soft competencies: logical and analytical thinking – 52.6%, creativity – 51.5%, ability to organize work and manage time – 40.4%, emotional intelligence – 39.5%, self-confidence – 38.9%, and dedication and result orientation – 38.2%.

The lowest scores were given to the following soft competencies: ability to accept criticism – 13.4%, desire to develop and learn – 17.2%, excellent work organization – 17.3%, delegation of tasks – 18.9%, development of team spirit and communication – 19.5%.

Among 33.7% of employees surveyed, 33.7% indicated that the director is highly motivated to work, and 24.8% of respondents indicated that the director can motivate others. There are certain gaps in the ability to motivate employees, which should be addressed by the company's management. The study confirmed the belief in the multifaceted nature of managerial work, which requires a range of competencies and skills that vary considerably depending on the position and the specifics of the organization. This also means the need for broad interdisciplinary education of volume managers.

A good and effective manager must possess such qualities as a strong personality and character, backed by thorough professional and specialized training, and the ability to motivate others. Only such a manager will be able to turn the organization's potential into a real effect and convince employees to do extraordinary things. In the era of a modern economy, knowledge resources and competencies have moved to the beginning of the organization's structure-strategy relationship (including competencies and organizational culture). Managers should understand that competencies are a stimulant of organizational culture and strategy.

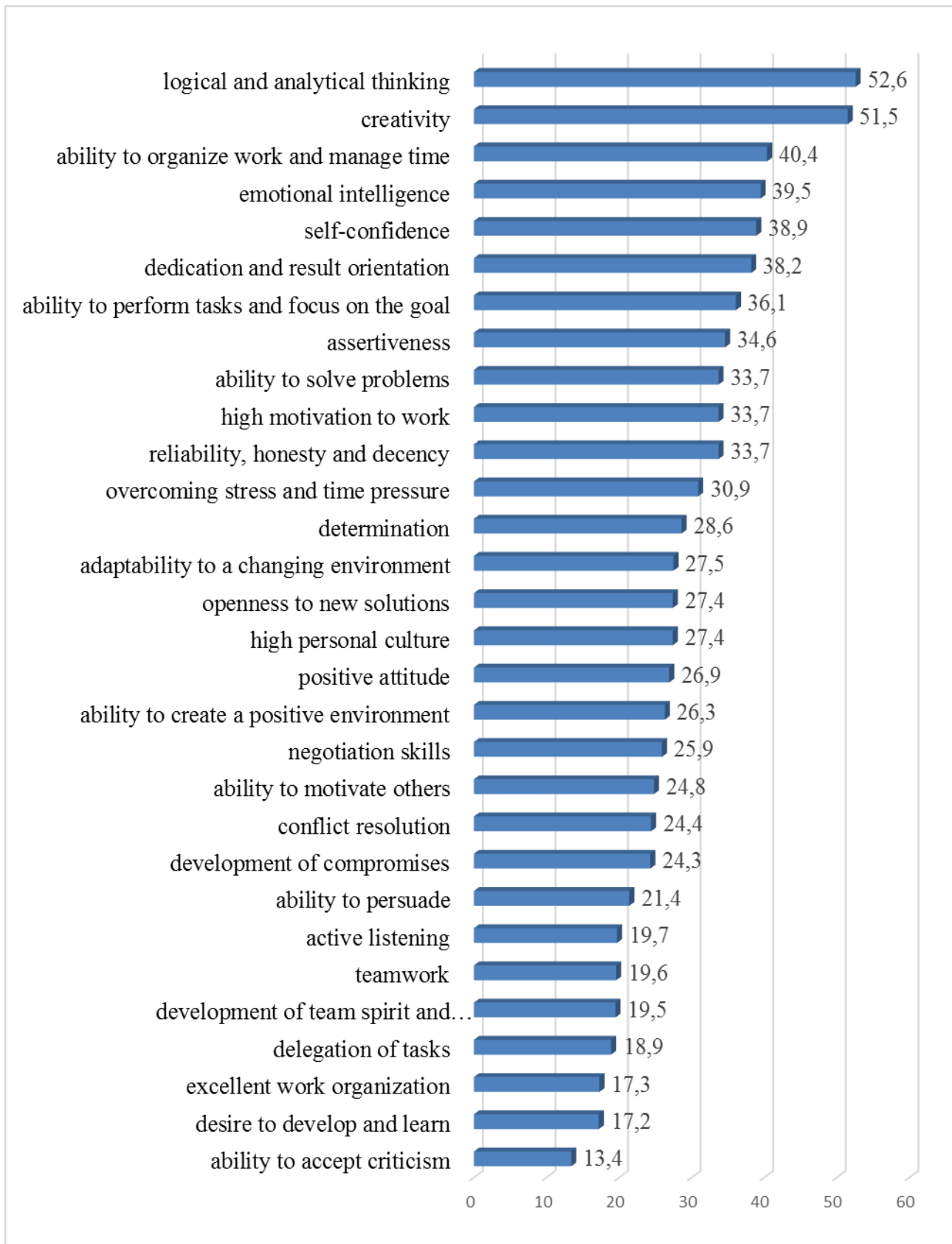

Fig. 3.4. Management skills of the director of Promspetsbud LLC (in %)*

* Author's development.

To understand the motivation of employees by leaders at the enterprise, a study of job satisfaction among the employees of Promspetsbud LLC was conducted (Fig. 3.5).

To identify the level of job satisfaction of the company's employees, a survey of employees was conducted on a 10-point scale (10 is the maximum score and 1 is the minimum score). Figure 3.5 shows the results of the survey.

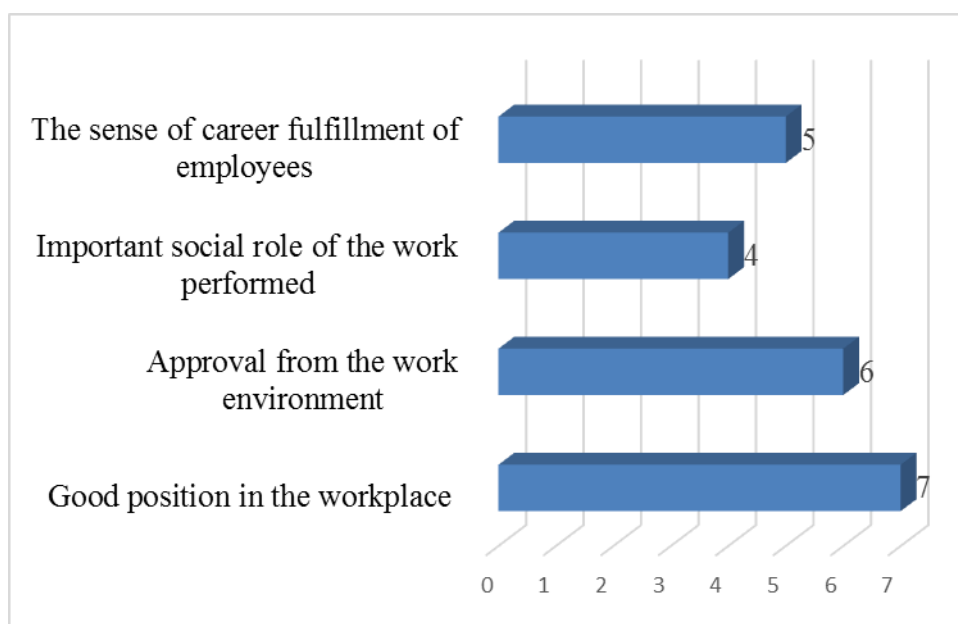

Fig. 3.5. Analysis of job satisfaction among employees of Promspetsbud LLC*

* Author's development.

In general, the picture of employee job satisfaction is relatively positive (5.5). In other words, it can be said that employee job satisfaction is of an average level. The highest degree of satisfaction at each of these levels is demonstrated by a good position at the workplace (7). Instead, the lowest level of satisfaction was reported by respondents regarding the importance of the social role of their work (4).

The degree of career self-realization can be assessed by working conditions and job satisfaction. Most of the surveyed employees do not feel that their career is complete. This is an additional argument in favour of the fact that respondents

identify more with the traditional perception of a career, which is accompanied by a more spectacular form of success and a more spectacular form of success. The conditions created by the employer for the career development of its employees do not fully meet their expectations. Most employees do not feel that they are moving up the career ladder, and if they do, it is not to the fullest extent.

In addition to personal characteristics, structural conditions have a significant impact on career development. In particular, the functioning of workplaces in the context of optimal employee management is important. The main factor in career development is the workplace, which sets in motion regimes based on human potential. Such regimes are:

- organizational, which includes the philosophy of human resources management, conditions and educational opportunities of the workplace and career development paths created there;
- personal, which relates to the employee's professional qualifications and competencies, workplace, professional position and relationship with the direct supervisor.

An important task of the workplace is to improve the qualification and competence state by creating opportunities related to the improvement of the personality in the position held. The development of motivation is largely based on the employee's relationship with his or her immediate supervisor, management approaches and style, which stems from the HR policy and the philosophy of workplace organization.

One aspect of leadership is related to the role of the manager in implementing and further developing management concepts and methods in the company. Today, leadership development is necessary for the smooth operation of management concepts and methods focused on business improvement and change (e.g., lean management, reengineering, reengineering, benchmarking, outsourcing, virtual organization, and learning organization). Common elements and similarities of different concepts and methods of management are in the ideological

(philosophical) plane.

Table 3.1 shows the relationship between the leadership orientation and the basic assumptions underlying the orientation of management concepts and methods. Certain management concepts and methods can reflect several orientations at the same time (have their characteristics). For example, total quality management can be focused on quality, customer, person, or process.

Table 3.1

**Leadership orientation about the orientation of management
concepts and methods ***

Orientations	Leadership orientation
Orientation to change	Reading signals for specific changes. Realizing the need for constant change and having the skills to implement change.
Quality orientation	I was taking care of the continuous improvement of various elements of the company.
Customer orientation	Influencing the identification and satisfaction of customer needs at the appropriate level.
Result orientation	They are supporting employees in achieving their goals.
Process orientation	We are making changes to improve processes.
Strategy orientation	Creating a vision for the company's development. Improving the company's competitive position.
Knowledge orientation	Helping the company create and effectively use knowledge.

*Compiled by the author based on data from²⁹⁰

To identify the direction of leadership regarding the orientation of the concepts and methods of management of the director of Promspetsbud LLC, a survey of employees was conducted on a 10-point scale (10 is the maximum score and 1 is the minimum score). Table 3.2 shows the results of the survey.

As can be seen from the table, the most important orientation of the company's director is quality orientation (9 points) and strategy orientation (8 points). For the director, it is important to take care of continuous improvement of various elements of the production process, forming a vision of the company's development, and improving the company's competitive position.

²⁹⁰Юринець З. В. Самоменеджмент : підручник. Львів : СПОЛОМ, 2015. С. 245-251.

Table 3.2

**Leadership orientation about the orientation of management
concepts and methods for the director ***

Orientations	Leadership orientation
Orientation to change	5
Quality orientation	9
Customer orientation	6
Result orientation	6
Process orientation	7
Strategy orientation	8
Knowledge orientation	5

* Author's development

The lowest scores were given to change orientation and knowledge orientation (5 points each). The director of the company pays somewhat less attention to such aspects as reading signals for specific changes, awareness of the need for constant change the availability of skills to implement changes, and the creation and effective use of knowledge.

The middle level is customer orientation. Organizations depend on their customers and therefore it is recommended that the director understands the present and future needs of the customer, meeting their requirements and making efforts to exceed their expectations. Naturally, the customer should be the focus of any organization. In a free market economy, recognizing and understanding the customer, their needs and expectations is essential for an organization.

In the process of assessing leadership potential in the context of organizational development and globalization changes, the following features should be taken into account: the ability to think strategically and see the big picture; the ability to apply management functions, methods, and tools; development of individuals' interpersonal skills and cultural sensitivity; the ability to shape the mission and values of the organization and motivate others.

3.2. Стратегія соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації

На сучасному етапі розвитку світового господарства, глобалізація – це один з головних напрямів дослідження економічної науки, що має дуже різноманітні форми прояву. В умовах трансформації виробничих зв'язків, глобальних ланцюжків поставок та вартості, світова економіка перейшла на суттєво новий етап свого розвитку.

У процесі глобальних структурних перетворень, глобальних економічних відносин, загострюється важливість дослідження механізмів функціонування національних економік. З одного боку, глобалізація сприяє акумулюванню, формуванню, а також раціональному перерозподілу факторів виробництва різних країн, забезпечуючи їх взаємовплив, з іншого – загострює протистояння національних економік з різним ступенем розвитку, а також визначає ступінь національної безпеки країн, що інтегруються, у напрямку збереження суверенітету.

«У рейтингу індексу рівня глобалізації країн світу Україна, за останні роки, посідає близько 45 місця, поруч із нами такі країни, як Греція, Румунія, Індія. Попереду рейтингу йдуть Швейцарія, Швеція, Бельгія, Ірландія, США, Нідерланди, Сполучене Королівство»²⁹¹.

При складанні рейтингу враховувались чотири ключові критерії. По-перше, економічна інтеграція, яка включає обсяг міжнародної торгівлі та інвестицій. По-друге, особисті зв'язки, що враховують міжнародні подорожі, туризм та обсяг міжнародних телефонних розмов. По-третє, технологічний аспект, який охоплює кількість користувачів Інтернету та кількість Інтернет-серверів. І, по-четверте, зацікавленість у міжнародній політиці, що враховує членство країн у міжнародних організаціях та кількість посольств.

²⁹¹Бобир Н. В. Глобалізація для України – нові можливості чи потенційні загрози. *Економічні студії*. 2018. № 2(20). С. 22.

Необхідність створення та розвитку ринкової економіки вимагає встановлення більш тісних та взаємовигідних зв'язків з іншими країнами та активного участі в процесах міжнародної економічної інтеграції та глобалізації.

Поняттю глобалізація та її сутності присвятили свої праці такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Р. Бовс, С. Джордж, Р. Нейдер, Д. Перкінс, Р. Райт, Г. Аніловська, Н. Бобир, Ю. Богуцький, П. Буряк, В. Воронкова, О. Головня, А. Дмитрієв, Г. Ковальова, В. Манзя, О. Мозговий, Н. Оніщенко, О. Павлик, А. Ручка, В. Співак, О. Фурса, М. Хаустова В. Шейко, С. Якубенко та ін.

Проте, незважаючи на те, що деякі аспекти процесів глобалізації висвітлені у працях інших вчених, низка питань теоретико-методологічного та практичного характеру потребують детальнішого аналізу і проведення подальших наукових досліджень.

Аналізуючи умови розвитку глобалізації, можна зробити висновки про наявність як негативних, так і позитивних наслідків глобалізації (рис. 3.6).

З одного боку, участь у глобалізаційних процесах приносить країнам низку переваг, таких як вільне переміщення робочої сили, капіталу, технологій, фінансових потоків і доступ до дешевої сировини. Проте вже в самій суті цих переваг криються ризики та негативні аспекти.

Ця проблематика набуває особливої актуальності для економіки країни в період політичної нестабільності, коли фактори розвитку ринкових механізмів національної економіки знаходяться під впливом глобалізаційних перетворень світової економіки.

«Глобалізація (від. фр. Global – всезагальний; від лат. Globus – куля) має два відповідних значення:

- всесвітній, охоплює всю земну кулю;
- загальний, всебічний, взятий в цілому, масштабний, універсальний, повний»²⁹².

²⁹²Хаустова М. Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації. *Форум права*. 2013. № 4. С. 431.

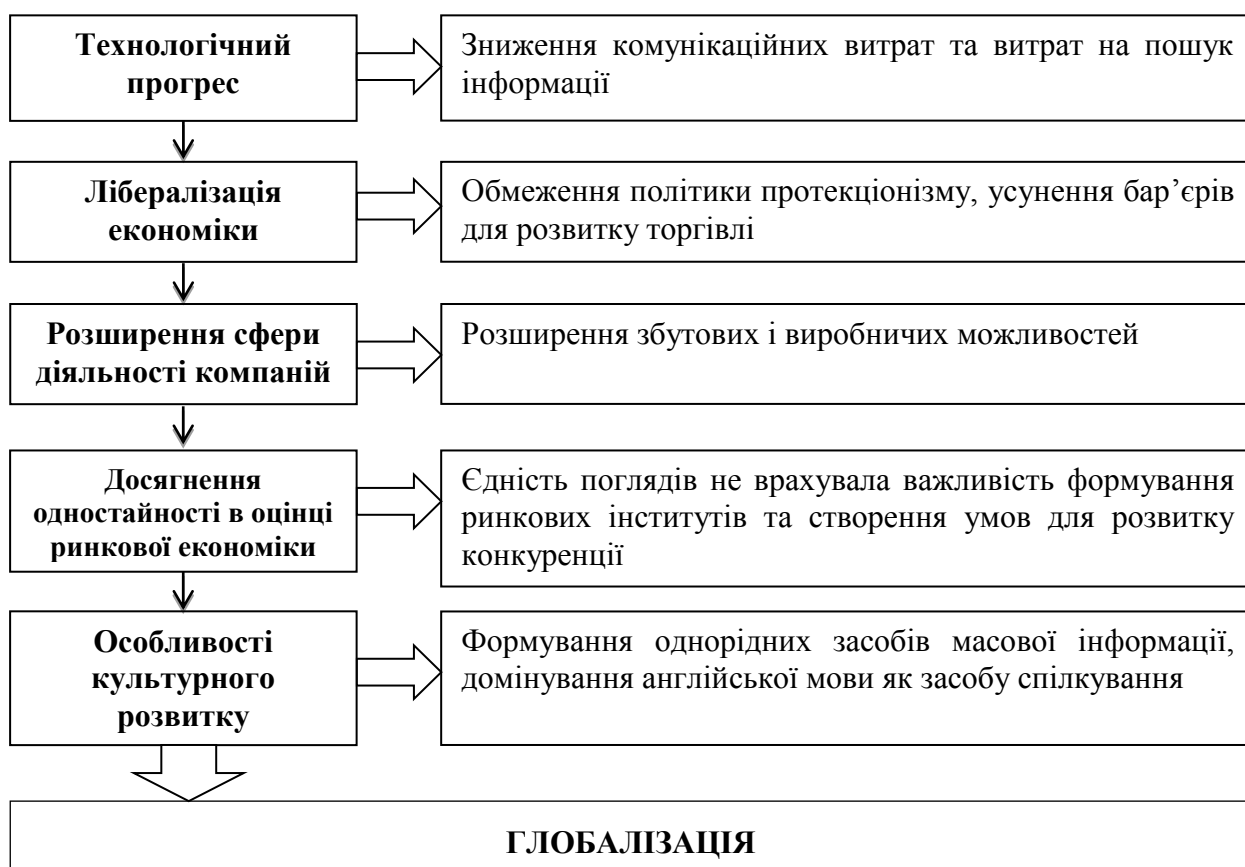

Рис. 3.6. Передумови розвитку глобалізаційних процесів*

* Складено авторами за даними джерела²⁹³.

«Глобалізація – це процес, що впливає на економіку, політику, культуру та інші сфери життя, і вимагає від регіональних влад і громадських лідерів адаптації та стратегічного планування для забезпечення сталого розвитку країни»²⁹⁴.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність пошуку стратегій, що сприяють ефективному розвитку національної економіки у глобальному світі та ступінь їх впливу на стійкість довгострокових чинників зростання зі

²⁹³Павлик О. В. Сутність глобалізації у податковому регулюванні економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. С. 55.

²⁹⁴Ковальова Г. П., Даніл'ян В. О. Україна у світових глобалізаційних процесах: виклики і відповіді. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : Філософія*. 2015. № 45/1. С. 229.

збереженням національної безпеки, економічної та політичної незалежності у прийнятті рішень.

«Стратегія сталого соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації – це план дій, спрямований на підвищення конкурентоспроможності та стабільності регіону в умовах зростаючої світової інтеграції.

Основна мета такої стратегії – забезпечити позитивні соціальні та економічні наслідки глобалізації, зберігаючи при цьому природні ресурси та екологічну стійкість»²⁹⁵.

Основні компоненти стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах глобалізації можуть включати наступні аспекти:

1. *Розвиток інфраструктури.* Забезпечення ефективної та сучасної інфраструктури, такої як дороги, залізниці, аеропорти, телекомунікації, що відповідають міжнародним стандартам. Це сприятиме легшому доступу до ринків та привертанню іноземних інвестицій.

Розвиток інфраструктури є ключовим елементом економічного і соціального розвитку країни чи регіону. Інфраструктура включає в себе різні види об'єктів і систем, які служать для забезпечення комунікації, транспорту, життя населення та функціонування економіки.

Основні аспекти розвитку інфраструктури включають:

1. *Транспортна інфраструктура:* Розвиток доріг, автомагістралей, залізниць, аеропортів і портів для полегшення переміщення товарів і людей. Розширення та покращення транспортної інфраструктури сприяє підвищенню ефективності економіки та збільшенню доступу до ринків.

2. *Енергетична інфраструктура:* Забезпечення стабільного і надійного

²⁹⁵Мохненко А. С. Підвищення економічної ефективності підприємств в умовах євроінтеграційних процесів. *Теорія, методологія і практика обліку, оподаткування й аналізу виробничо-економічної діяльності суб'єктів агробізнесу та сільських територій: нові реалії та перспективи в умовах інтеграційних процесів* : монографія. Херсон : Айлант, 2020. С. 189.

доступу до електроенергії та інших видів енергії. Розвиток альтернативних джерел енергії та підвищення енергоефективності важливі для зменшення залежності від пального та зниження екологічного впливу.

3. Комунальна інфраструктура: Забезпечення населення доступом до питної води, каналізації, систем опалення та водопостачання. Розвиток цих систем покращує якість життя і гігієну населення.

4. Інформаційна інфраструктура: Забезпечення доступу до Інтернету та телекомунікаційних послуг. Це важливо для розвитку сучасного суспільства, цифрової економіки та комунікацій.

5. Соціальна інфраструктура: Будівництво та розвиток шкіл, лікарень, спортивних закладів та інших соціальних об'єктів, які служать для задоволення потреб населення в освіті, охороні здоров'я та розвагах.

6. Екологічна інфраструктура: Заходи для збереження природних ресурсів та довкілля, такі як водоочисні споруди, утилізація відходів і екологічно чисті технології.

Розвиток інфраструктури є важливим інструментом для привертання інвестицій, створення робочих місць та стимулювання економічного росту. Крім того, правильно спроектована інфраструктура може сприяти підвищенню якості життя населення та забезпечити сталість розвитку. Гідними уваги є також сталість та ефективне управління інфраструктурними об'єктами, адже це сприяє забезпеченню тривалого експлуатаційного періоду та мінімізації витрат на ремонт та обслуговування.

2. *Розвиток технологій та інновацій.* Заохочення досліджень та розвитку нових технологій для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Співпраця з університетами, дослідницькими центрами та приватним сектором може бути корисною.

«Розвиток технологій та інновацій є ключовим фактором для сталого соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації. Технології та інновації

дозволяють підвищувати продуктивність, створювати нові можливості та змінювати спосіб функціонування економіки та суспільства»²⁹⁶.

Основні аспекти розвитку технологій та інновацій включають:

1. Науково-дослідна інфраструктура: Підтримка наукових досліджень та розвиток науково-дослідної інфраструктури, включаючи університети, дослідницькі центри і лабораторії. Це сприяє генерації нових ідей і технологій.

2. Підтримка стартапів та підприємництва: Створення сприятливого середовища для розвитку стартапів та інноваційних підприємств, включаючи доступ до фінансування, бізнес-інкубатори і технологічні парки.

Стартап – це нове підприємство або компанія, яка розпочинає свою діяльність, часто заснована на інноваційних ідеях, продуктах чи послугах, і має потенціал для швидкого розвитку та великого успіху на ринку.

Існує кілька видів стартапів, які можна класифікувати за різними критеріями. Ось деякі загальновизнані види стартапів:

1. За сферою діяльності:

- технологічні (Tech Startups): Спеціалізуються у розробці нових технологій або інноваційних продуктів, таких як програмне забезпечення, апаратне забезпечення, мобільні додатки тощо;

- соціальні: Мають за мету вирішення соціальних або екологічних проблем;

- бізнес-сервіси: Надають новаторські послуги для інших компаній або підприємств;

- медичні (MedTech): Займаються розробкою нових медичних технологій і продуктів.

2. За етапом розвитку:

²⁹⁶Мохненко А. С. Інвестиційно-інноваційне забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств. *Розвиток підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища: управління, реалізація та перспективи* : монографія. Херсон : ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 229.

- початкові (Seed Stage): Ті, що знаходяться на початковому етапі розвитку та збирають початковий капітал;
- ті що, розвиваються (Early Stage): Вже мають продукт або послугу і розширюють свою діяльність;
- ті що, розширюються (Growth Stage): Зацікавлені в масштабуванні свого бізнесу і залученні більших інвестицій.

3. За цільовою аудиторією:

- бізнес-до-бізнес (B2B): Спрямовані на надання продуктів або послуг іншим підприємствам;
- бізнес-до-споживача (B2C): Зосереджені на кінцевих споживачах і ринку споживчих товарів або послуг.

4. За принципом дії:

- електронна комерція (E-commerce): Фокусуються на торгівлю товарами або послугами через Інтернет;
- фінансові технології (FinTech): Займаються розробкою інноваційних фінансових рішень і технологій.

5. За джерелом фінансування:

- «ангельські» стартапи: Отримують фінансування від ангелів-інвесторів;
- венчурні стартапи: Отримують фінансування від венчурних капіталістів;
- краудфандингові: Залучають кошти від широкої громадськості через платформи краудфандингу.

Ці класифікації можуть перетинатися, і в багатьох випадках стартап може належати до кількох категорій одночасно.

3. Освіта та розвиток навичок: Навчання населення новим технологіям і навичкам, які необхідні для цифрової економіки. Це може включати перепідготовку та підвищення кваліфікації.

4. Заохочення досліджень і розробок: Податкові легальності, гранти та стимули для компаній, що займаються дослідженнями і розробками.

5. Захист інтелектуальної власності: Забезпечення захисту інтелектуальної власності та патентних прав для стимулювання інновацій.

6. Глобальна співпраця: Співпраця з міжнародними партнерами та обмін ідеями і технологіями для швидкого розвитку та впровадження інновацій.

7. Впровадження цифрових технологій: Перехід до цифрових технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет речей, блокчейн та інші, для оптимізації процесів у різних галузях.

8. Зелена технологія: Розвиток технологій та інновацій, спрямованих на зменшення впливу на навколишнє середовище та боротьбу зі змінами клімату.

9. Медичні інновації: Дослідження та розвиток нових методів лікування та діагностики хвороб, а також розробка лікарських препаратів і медичних технологій.

Розвиток технологій та інновацій сприяє підвищенню конкурентоспроможності, створенню нових робочих місць, покращенню якості життя та вирішенню глобальних проблем. Для досягнення успіху в цій сфері важливо сприяти креативності, ініціативі та співпраці між науковими установами, бізнесом і урядом.

3. *Розвиток людського капіталу.* Забезпечення якісної освіти та навчання, щоб зростаюча глобальна конкуренція не залишала регіон без кваліфікованих робітників. Формування системи навчання і перекваліфікації, щоб відповідати змінам в економіці.

«Розвиток людського капіталу є однією з ключових складових успішного економічного і соціального розвитку в умовах глобалізації. Людський капітал включає в себе знання, навички, освіту, здоров'я і таланти населення, і його покращення сприяє підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності суспільства»²⁹⁷.

Основні аспекти розвитку людського капіталу включають:

²⁹⁷Мохненко А. С. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти конкурентоспроможного розвитку підприємств регіону : звіт про науково-дослідну роботу. Херсон : ХДУ, 2023. С. 79.

1. Освіта: Забезпечення доступу до якісної освіти для всього населення, включаючи передшкільну, загальну, вищу і професійну освіту. Інвестиції в освіту сприяють розвитку креативності і інтелектуальному потенціалу суспільства.

2. Професійна підготовка і навчання: Надання можливостей для набуття нових навичок і перепідготовки на робочому місці, щоб люди могли адаптуватися до змін у ринку праці та розвивати кар'єру.

3. Охорона здоров'я: Забезпечення доступу до доступної медичної допомоги, профілактичного обстеження та лікування, що підвищує продуктивність праці та покращує якість життя.

4. Розвиток навичок та культури: Сприяння розвитку м'яких навичок, таких як комунікація, лідерство, креативність та інші, які необхідні для успішного функціонування у сучасному суспільстві.

5. Гендерна рівність: Забезпечення рівних можливостей та доступу до освіти та робочих місць для всіх, незалежно від статі, сприяє максимальному використанню потенціалу суспільства.

6. Підтримка діаспори та мігрантів: Залучення талановитих іноземних працівників і підтримка внутрішньої міграції сприяє розширенню людського капіталу та розвитку різноманітності.

7. Фінансова підтримка студентів і дослідників: Надання стипендій, грантів та інших видів фінансової підтримки для освітніх та дослідницьких програм.

8. Менторство та підтримка кар'єрного зростання: Створення можливостей для молодих професіоналів отримувати поради та досвід від досвідчених колег.

Розвиток людського капіталу сприяє підвищенню якості життя, зниженню бідності, зростанню економічної продуктивності і покращенню соціального благополуччя. Це також робить суспільство більш адаптованим до змін і готовим до викликів, що виникають в умовах глобалізації.

4. *Приваблення іноземних інвестицій.* Створення сприятливого

інвестиційного клімату, включаючи спрощення бюрократичних процедур, зниження податків та надання податкових пільг для інвесторів.

«Приваблення іноземних інвестицій є важливим фактором для економічного розвитку країни чи регіону. Іноземні інвестиції можуть приносити нові капітальні вкладення, створювати робочі місця, сприяти технологічному обміну і підвищувати конкурентоспроможність місцевих компаній»²⁹⁸.

Для приваблення іноземних інвестицій необхідно враховувати наступні аспекти:

1. Стабільна інвестиційна політика: Забезпечення стабільної та передбачуваної інвестиційної політики, яка не супроводжується частими змінами правил і законодавства.

2. Законодавча та регуляторна підтримка: Створення привабливого інвестиційного клімату шляхом спрощення бюрократичних процедур, зменшення адміністративних бар'єрів та надання інвесторам правового захисту.

3. Податкові стимули: Надання податкових стимулів іноземним інвесторам, таких як податкові пільги, знижені податки на прибуток і мита на імпорт обладнання.

4. Гарантії інвестицій: Надання гарантій іноземним інвесторам щодо повернення капіталу та прибутку.

5. Розвинута інфраструктура: Забезпечення належної інфраструктури для бізнесу, включаючи транспортну, комунікаційну і енергетичну інфраструктуру.

6. Кадровий потенціал: Наявність кваліфікованих робітників та спеціалістів, які можуть працювати в іноземних компаніях.

7. Маркетинг і просування: Активна маркетингова кампанія для привертання іноземних інвесторів, включаючи участь в міжнародних виставках

²⁹⁸Мохненко А. С. Маркетинг як інструмент ефективного функціонування логістичної системи підприємства. *Маркетинг у підприємництві, біржовій діяльності та торгівлі в smart-суспільстві: управлінський, інноваційний та методичний виміри* : монографія. Львів : Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023.С. 146.

і форумах.

8. Співпраця з іншими країнами: Розвиток міжнародних торгових і інвестиційних відносин і співпраця з іншими країнами для залучення іноземних інвестицій.

9. Сприяння сталому розвитку: Приваблення інвесторів, які підтримують сталість і екологічну відповідальність у своїх бізнес-практиках.

10. Моніторинг та оцінка: Постійний моніторинг і оцінка ефективності інвестиційної політики та проектів.

Приваблення іноземних інвестицій може сприяти росту економіки, зміцненню міжнародних зв'язків і розвитку нових галузей промисловості та технологій у країні чи регіоні. Важливо також враховувати, що успіх цього процесу залежить від стійкості і довгострокової стратегії.

5. *Розвиток торгівлі та експорту.* Підтримка розвитку експортних секторів та створення міжнародних партнерств для розширення ринків збуту.

«Розвиток торгівлі та експорту є важливими чинниками для економічного зростання країни чи регіону, особливо в умовах глобалізації. Правильна стратегія торгівлі і експорту може сприяти збільшенню обсягів виробництва, створенню робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності та збільшенню доходів»²⁹⁹.

Основні аспекти розвитку торгівлі та експорту включають:

1. Диверсифікація експорту: Зменшення залежності від обмеженого набору товарів чи ринків шляхом розширення асортименту експортних товарів та ринків збуту. Це допомагає зменшити ризики, пов'язані з коливаннями цін і попиту.

2. Торговельні угоди: Укладення багатобічних і більшобічних торговельних угод, таких як вільна торгівля або угоди про партнерство, що сприяють збільшенню доступу до іноземних ринків і зменшенню митних

²⁹⁹Мохненко А. С. Модель організаційно-економічного механізму логістичної системи підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* 2023. № 48. С. 22.

бар'єрів.

3. Якість продукції і стандарти: Забезпечення відповідності експортної продукції міжнародним стандартам і вимогам, що дозволяє підвищити довіру покупців.

4. Логістика і інфраструктура: Розвиток ефективної логістики та транспортної інфраструктури для швидкого та ефективного переміщення товарів до місць призначення.

5. Маркетинг і реклама: Ефективна реклама і маркетинг продукції на зовнішніх ринках для залучення покупців і партнерів.

6. Підтримка інновацій: Постійна інноваційна діяльність для виробництва продукції, яка відповідає потребам світового ринку.

7. Комерційні дипломатичні усунення: Використання дипломатичних зусиль для вирішення торговельних спорів і захисту інтересів експортерів.

8. Фінансова підтримка: Надання фінансової підтримки для експортерів у вигляді кредитів, гарантій і страхування.

9. Економічна стабільність і прогнозованість: Забезпечення стабільності макроекономічної ситуації і урядової політики для підвищення довіри іноземних інвесторів та покупців.

10. Співпраця зі зовнішніми партнерами: Розробка стратегічних партнерств і мереж для розширення географії іноземних ринків і розвитку нових можливостей.

Розвиток торгівлі та експорту вимагає комплексного підходу та діалогу між урядом, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами. Ефективна торговельна політика може стати сильним катализатором для економічного розвитку і підвищення життєвого рівня населення.

6. *Збереження природних ресурсів.* Врахування екологічних аспектів та сталого використання природних ресурсів для забезпечення екологічної стійкості регіону.

Збереження природних ресурсів є важливим завданням для сталого

соціально-економічного розвитку та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Природні ресурси, такі як вода, ґрунти, ліси, мінерали, енергія та біорізноманіття, є необхідними для задоволення потреб людей та функціонування економіки.

Основні стратегії та підходи до збереження природних ресурсів включають:

1. Стратегії управління ресурсами: Розробка та впровадження стратегій управління природними ресурсами, які враховують екологічну стійкість і принципи сталого використання.

2. Використання ресурсів з обмеженням: Ефективне використання ресурсів з обмеженням, щоб уникнути надмірного видобутку та виробництва відходів.

3. Зменшення втрат і відходів: Розробка і впровадження технологій та практик для зменшення втрат і відходів під час видобутку та виробництва.

4. Енергоефективність і відновлювана енергія: Збільшення енергоефективності та сприяння розвитку відновлюваної енергії для зменшення використання невідновлюваних джерел енергії.

5. Збереження водних ресурсів: Раціональне використання водних ресурсів, включаючи очищення води та заходи з охорони водойм.

6. Лісове господарство та рибальство: Управління лісовими ресурсами та рибальством з урахуванням їх природних циклів і біорізноманіття.

7. Охорона біорізноманіття: Заходи для збереження та відновлення природного різноманіття, включаючи створення природних заповідників та охоронних територій.

8. Використання чистих технологій: Заохочення використання технологій та процесів, що мінімізують викиди та забруднення.

9. Освіта і підвищення обізнаності: Підвищення обізнаності громадян і бізнесу щодо важливості збереження природних ресурсів та екологічної стійкості.

10. Міжнародна співпраця: Співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями для розв'язання глобальних екологічних проблем.

Збереження природних ресурсів важливе для забезпечення тривалого розвитку та збереження екологічної рівноваги на планеті. Такий підхід сприяє покращенню якості життя людей і забезпеченню збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

7. *Співпраця з іншими регіонами*: Активна участь у міжрегіональних та міжнародних ініціативах, обмін досвідом та технологіями.

«Співпраця з іншими регіонами є важливою складовою стратегії розвитку в умовах глобалізації. Така співпраця може сприяти обміну ресурсами, знаннями і технологіями, розвитку нових ринків і можливостей для економічного росту та покращення якості життя населення»³⁰⁰.

Основні аспекти співпраці з іншими регіонами включають:

1. Торгівля і інвестиції: Розширення торгових відносин і інвестиційних можливостей між регіонами. Укладення торговельних угод і створення сприятливого інвестиційного клімату сприяють обміну товарами і послугами.

2. Транспорт і логістика: Розвиток транспортних мереж і логістичних інфраструктур для покращення зв'язків між регіонами і забезпечення ефективного переміщення товарів і людей.

3. Освіта та дослідження: Співпраця в галузі освіти та досліджень, обмін студентами і вченими, створення наукових і дослідницьких мереж.

4. Екологічна співпраця: Спільні заходи для збереження природних ресурсів і боротьби зі змінами клімату, включаючи регіональні програми з відновлення середовища.

5. Культурний обмін: Розширення культурного обміну, включаючи обмін мистецькими виставками, фестивалями і спортивними заходами.

6. Економічний розвиток: Спільні проекти і програми для стимулювання

³⁰⁰Мохненко А. С. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2023. № 49. С. 14.

економічного розвитку, зокрема розвиток малих і середніх підприємств.

7. Спільна інфраструктура: Розвиток спільної інфраструктури, такої як міжнародні аеропорти, морські порти і транскордонні шляхи.

8. Співпраця в галузі охорони здоров'я: Обмін медичними знаннями та ресурсами для боротьби зі захворюваннями та пандеміями.

9. Солідарність і гуманітарна допомога: Спільна реакція на кризи і гуманітарна допомога в разі надзвичайних ситуацій і катастроф.

10. Співпраця в галузі безпеки: Спільні заходи для забезпечення безпеки регіону і боротьби з тероризмом та злочинністю.

Співпраця з іншими регіонами може призвести до взаємного збагачення і розвитку і створити сприятливе середовище для розвитку суспільства та економіки. Для успішної співпраці важливо розробляти стратегічні плани, визначати спільні цілі та покладатися на взаємне довір'я та розуміння.

8. *Соціальний розвиток.* Забезпечення доступу до якісних медичних послуг, соціальної підтримки, житла та інфраструктури для підвищення якості життя мешканців регіону.

«Соціальний розвиток – це процес покращення якості життя та добробуту населення через забезпечення доступу до основних соціальних послуг, створення рівних можливостей для всіх громадян, підвищення соціальної справедливості і зменшення нерівності»³⁰¹.

Цей процес включає в себе багато аспектів, таких як освіта, охорона здоров'я, зайнятість, житло, культура, спорт і багато інших. Основні складові соціального розвитку включають:

1. Освіта: Забезпечення доступу до якісної освіти для всіх, включаючи передшкільну, загальну та вищу освіту. Розвиток освіти сприяє підвищенню рівня грамотності, навчанню та розвитку навичок.

2. Охорона здоров'я: Забезпечення доступу до доступної медичної

³⁰¹Самойлов О. Ф. Місце України у світових глобальних процесах. *Проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 3. С. 119.

допомоги, профілактичного обстеження та лікування. Покращення стану здоров'я нації сприяє загальному благополуччю.

3. Зайнятість і робочі місця: Створення можливостей для зайнятості та робочих місць для всіх громадян, зокрема молоді, жінок і вразливих груп населення.

4. Соціальна підтримка: Розвиток системи соціального забезпечення, яка забезпечує соціальну підтримку і захист вразливих верств населення.

5. Культура і мистецтво: Підтримка культурного розвитку та доступу до культурних подій і мистецького спадку.

6. Житло і житлова інфраструктура: Забезпечення належного житла та інфраструктури для населення.

7. Безпека і правопорядок: Забезпечення безпеки громадян і забезпечення правопорядку.

8. Соціальна інклюзія і рівність: Боротьба з нерівністю і сприяння соціальній інклюзії всіх громадян, незалежно від їхньої статі, раси, віку, інвалідності тощо.

9. Спорт і фізична активність: Підтримка фізичної активності і спорту для покращення здоров'я і добробуту населення.

10. Громадська участь і демократія: Забезпечення можливостей для громадської участі у прийнятті рішень і формуванні політики.

Соціальний розвиток є ключовим компонентом сталого розвитку та сприяє забезпеченню гідності, рівних можливостей і покращенню якості життя населення. Для досягнення успіху в цій сфері необхідна координація зусиль уряду, громадських організацій, бізнесу та інших стейкхолдерів.

Важливо, щоб стратегія була підготовлена з урахуванням конкретних особливостей регіону і здатна адаптуватися до змін в глобальному середовищі. Крім того, важливо враховувати соціальні, економічні та екологічні аспекти для досягнення балансу між розвитком та збереженням довкілля та соціальною справедливістю.

У ході проведеного дослідження виявлено фактори, що сприяють розвитку національної економіки в умовах глобалізації. Запропоновано напрями, ефективне впровадження яких здатне забезпечити стійке економічне зростання національної економіки на основі використання інноваційних технологій у різних пріоритетних галузях промисловості, спрямованих на зростання добробуту населення за дотримання економічної та політичної безпеки держави.

3.3. Національне багатство України – пріоритетна детермінанта розвитку вітчизняної економіки в умовах глобалізаційних викликів

В умовах посилення кризових явищ глобалізації, культурно-ціннісної інтеграції, турбулентності соціально-політичної ситуації, багатофакторності геоекономічних зрушень та невизначеності сценаріїв розвитку держав зараз набуває особливого значення не лише нагромадження, але й збереження національного багатства як мірила їх внутрішньої могутності, продуктивної спроможності забезпечення конкурентних переваг у міжнародній політиці та реформування соціально-економічної системи в поєднанні з посиленням національної безпеки та оборони територіальної цілісності.

Однією з глобальних цілей сталого розвитку є забезпечення миру, справедливості та функціонування сильних інституцій. Їх можна здійснювати на різних рівнях. Але реалізувати дану ціль можна лише за допомогою ефективного міждержавного партнерства у соціальній, економічній та екологічній сферах та збереження і примноження національного багатства держав. Минулого року ми посилили партнерські відносини та мобілізували значні ресурси на підтримку наших спільних демократичних цінностей і європейських цілей. Це свідчить про успішне виконання соціально-

економічних та політичних реформ, а також перехід на вищий щабель взаємовідносин з країнами-членами ЄС – рівень політико-економічної взаємодії та пришвидшеного об'єднання.

Шлях України до членства в ЄС можна подати у вигляді таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Шлях України до членства в ЄС у XXI ст.*

Роки	Етапи вступу
2014	Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію України з ЄС
2019	Закріплення у Конституції України стратегічного курсу на членство в ЄС та НАТО
2022	Початок повномасштабного вторгнення росії. Отримання статусу кандидата на вступ у ЄС
2022-2023	Здійснення реформ для виконання критеріїв щодо відповідності нормам ЄС
2023	Рекомендація Єврокомісії країнам-членам ЄС розпочати з Україною переговори про її приєднання до блоку

* Складено автором.

Об'єктивними обставинами, що супроводжують процес подальшого руху України в європейському напрямку є: перебіг активної фази війни, формування позитивного іміджу України на міжнародній арені, проведення ефективних та стрімких реформ у судовій галузі, медіагалузі.

Проте невиконаними залишаються реформи, що стосуються боротьби з корупцією, лобізму, обмеження надмірного впливу олігархів та питання захисту прав нацменшин.

У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року³⁰² зазначено, що довгостроковий курс у сфері забезпечення економічної безпеки держави має два взаємопов'язаних напрями – напрям сталого розвитку на основі рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами та напрям безпеки через формування невразливості національної

³⁰²Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>.

економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Водночас слід взяти до уваги те, що збалансований розвиток економіки держави також передбачає досягнення комплементарної взаємодії сталості, інклюзивності та справедливості як його сучасних раціональних параметрів, які мають бути імplementовані у Комплексну стратегію довгострокового розвитку України. Тому забезпечення кількісно-якісних змін на основі реалізації економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної витривалості в умовах розширеного відтворення усіх компонентів системи національного багатства можливе лише завдяки виходу України на вектор збалансовано-інклюзивного розвитку.

Головними сферами інклюзивного розвитку економіки держави, яких торкається українська нормативно-правова база є освітньо-наукова, управлінська та ресурсна. Тобто відбувається зміна ціннісних орієнтирів життєдіяльності від кількісного нарощування темпів економічного зростання до необхідності забезпечення якісного збалансовано-інклюзивного розвитку держави. Адже цілі природоцентричного напрямку збалансованого (сталого) та людиноцентричного інклюзивного розвитку є комплементарними і мають реалізовуватись синхронно.

На нашу думку, збалансовано-інклюзивний розвиток – це довгостроковий синергетичний розвиток держави, який супроводжується конструктивними якісно-кількісними змінами в системі національного багатства (першочергово у його людському та природно-ресурсному компонентах), яке є передумовою наступних циклів розвитку національної економіки та підтримки добробуту між поколіннями.

На рис. 3.7 зображено причинно-наслідкові взаємозв'язки збалансовано-інклюзивного розвитку економіки України та відтворення національного багатства. Адже пріоритетною метою збалансовано-інклюзивного розвитку є формування потужного середнього класу на основі ефективної реалізації особистого людського потенціалу, активній участі населення у громадському житті, раціонального використання природного багатства та справедливого

розподілу результатів цього процесу та його безперервного відтворення.

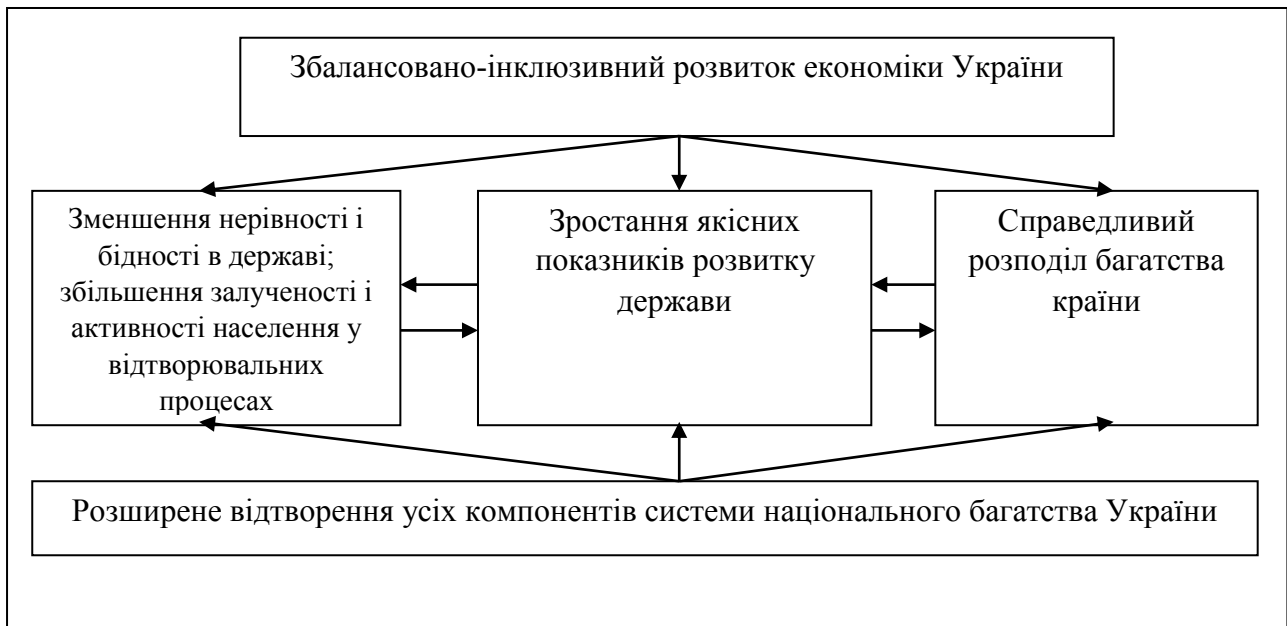

Рис. 3.7. Модель причинно-наслідкових взаємозв'язків збалансовано-інклюзивного розвитку економіки України та відтворення національного багатства*

* Складено автором.

Пріоритетними деструктивними чинниками сучасного інклюзивного розвитку держави є:

- високий рівень небезпеки населення у контексті воєнних дій, постійні втрати людського капіталу;
- тінізація економічних процесів (її зменшення на 10% ВВП до 2023 р. за оцінками фахівців Українського інституту майбутнього збільшить номінальний ВВП на 15-20 млрд. дол.);
- наявність мережі екстрактивних інституцій, які поглиблюють нерівність різних соціальних груп та бідність населення;
- низький рівень активності та залученості населення до відтворювальних процесів, невисока продуктивність праці;
- відсутня коеволюція розвитку науки і бізнесу, яка ще не стала

платформою для реалізації раціональних управлінських рішень щодо еколого-соціо-господарського розвитку держави;

- значні втрати абсолютної (людської та природної) частини національного багатства;

- недостатня кількість інвестицій в розвиток освіти;
- невелика вертикальна мобільність населення держави;
- перманентне порушення макроекономічної стабільності;
- неефективна структурна політика держави.

Оскільки держави з вищим рівнем інклюзивності більш стійкіші до екзогенних загроз та економічних криз, тому в сучасних умовах необхідно підвищувати рівень збалансовано-інклюзивного розвитку України шляхом:

- покращення якості освіти та всеохоплюючого розвитку людського капіталу, оскільки інвестиції в розвиток освіти – це найраціональніша інвестиція в майбутнє держави;

- підвищення зайнятості населення у всіх сферах економіки, в тому числі в креативній індустрії;

- ефективного виготовлення продукції з високою часткою доданої вартості та формування конкурентоспроможності держави;

- створення рівних можливостей для повноцінної участі населення в життєдіяльності держави та можливостей впливу на її майбутнє;

- створення комплексної нормативно-правової підтримки збалансовано-інклюзивного розвитку України;

- вдосконалення суспільних інститутів розвитку (наприклад, інституту державно-приватного партнерства, інституту територіальних громад, інституту інноваційного розвитку);

- залучення додаткових фінансових ресурсів міжнародної технічної допомоги в процесі децентралізації;

- повної оцінки змін в структурі системи національного багатства

України, як бази забезпечення економічної, екологічної та соціальної безпеки і самодостатності держави в умовах поглиблення інтернаціоналізації та глобалізації.

На тлі загострення еколого-економічних, демографічних та ресурсо-енергетичних проблем у світовій економіці відбулось повномасштабне вторгнення росії в Україну, яке спричинило деструктивні зміни в усіх складових національного багатства, звуження можливостей відтворення та значні обсяги його втрат.

Зазвичай національне багатство відтворює макроекономічний стан держави, головні пропорції та вектори розвитку, рівень життя населення, є базою для порівняння вітчизняних можливостей господарювання з потенціалом інших країн. Проте у особливий період – воєнний час – пріоритетного значення набуває функція національного багатства України як потенційного портфелю резервних активів для життєзбереження держави в умовах безперервної підтримки та забезпечення безперебійного функціонування економіки. Післявоєнні дані національного багатства, їх усесторонній аналіз і науково обґрунтовані прогнози змін у ньому стануть підґрунтям побудови ефективного алгоритму дій для забезпечення якнайшвидшої відбудови держави та її реалізації шляхом раціонального переходу на європейські стандарти життя³⁰³.

Функціональною особливістю національного багатства є підтримка існування та самодостатності держави в екстремальних умовах через створення необхідних умов для економічного зростання і розвитку.

Екзистенційна роль цього макроекономічного агрегату держави полягає в тому, що воно забезпечує просте та розширене відтворення національної економіки, а також виступає його результатом і передумовою наступних господарських циклів. Проте

³⁰³Квак М. В. Втрати національного багатства України в час війни. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2022. Вип. 47. С. 20.

національне багатство України в час війни щоденно зазнає вагомих втрат. Економіко-статистичне вивчення цих втрат слід проводити через аналіз динаміки їх загального обсягу та структури, змін в розрізі його окремих елементів (людського, природного, матеріального, нематеріального), в просторовому розміщенні. Зараз найсуттєвіші втрати національного багатства спостерігаються у північно-східних та південно-східних областях.

Наслідками повномасштабного нападу російської федерації на Україну є: збільшення смертності, кількості поранених, калік, руйнування усіх видів інфраструктури, масштабна внутрішня і зовнішня міграція населення, тимчасова окупація деяких регіонів, мінування значної частини території, обмеження виробничих і логістичних зв'язків, закриття і релокація бізнесу. За інформацією експертів-аналітиків Київської школи економіки 01.09.2023 р. загальна сума втрат матеріальної частини національного багатства України становила 151,2 млрд. дол.³⁰⁴. На рис. 3.8 зображено висхідну динаміку загальних задокументованих прямих втрат матеріального національного багатства України з березня 2022 р. по вересень 2023 р.

В порівнянні з березнем 2022р. прямі економічні втрати станом на вересень 2023 р. зросли майже на 97 млрд. дол. І щодня невпинно зростають. В матеріальному національному багатстві України найбільших втрат і руйнувань зазнали житлові споруди, активи підприємств, транспортна інфраструктура, освітні заклади, історичні пам'ятки, споруди сфери охорони здоров'я тощо. Очевидно, що масовані обстріли росією мирних територій України різними видами зброї з великим діаметром ураження будуть продовжуватись, тому нашій державі вже терміново необхідно виробляти та впроваджувати сучасні багаторівневі системи протиповітряної

³⁰⁴Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає 151,2 млрд. дол. – оцінка станом на 1 вересня 2023 року. *Київська школа економіки*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/>.

оборони.

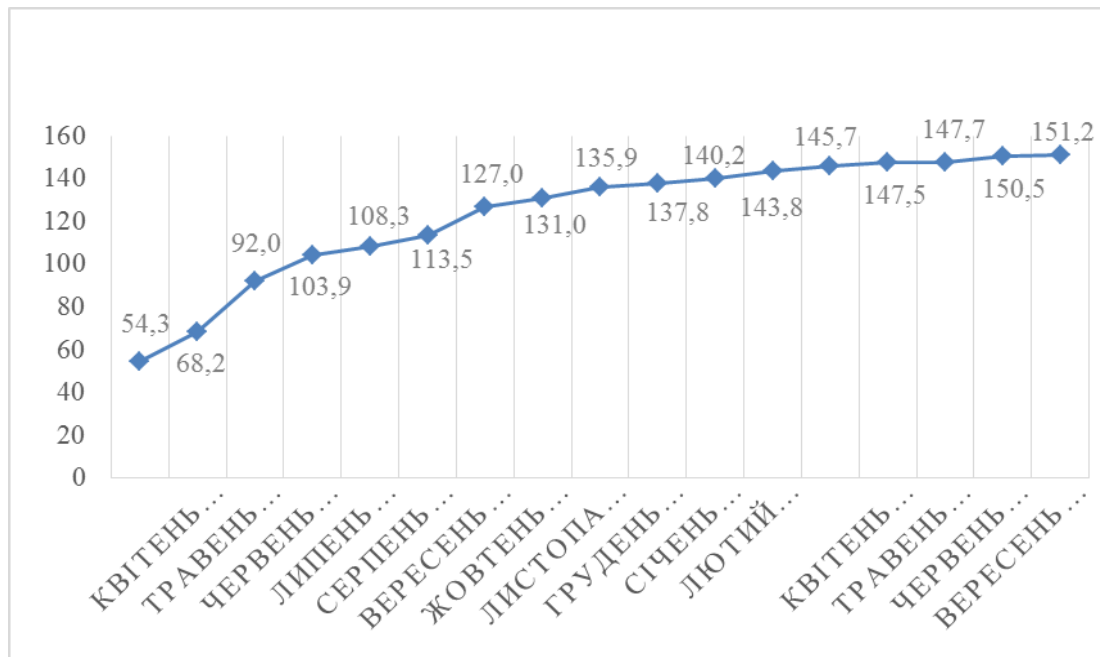

Рис. 3.8. Динаміка прямих втрат вітчизняного матеріального національного багатства (березень 2022 р. - вересень 2023 р.), млрд. дол.*

* Складено автором за даними джерела³⁰⁵.

Загальні втрати національного багатства України в час війни можна подати за такими групами³⁰⁶:

- соціальні: деструктивні зміни людського національного багатства через масові вбивства населення (Кіп Віскучі оцінив вартість життя українця в розмірі 454 тис. дол., а вартість статистичного життя американця в розмірі 10 млн. дол.³⁰⁷. Таку різницю можна пояснити значними соціальними втратами через неповну оцінку макроекономічної цінності людського національного багатства України). В зв'язку з погіршенням

³⁰⁵Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на червень 2023 року. *Київська школа економіки*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf.

³⁰⁶Квак М. В. Втрати національного багатства України в час війни. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2022. Вип. 47. С. 23.

³⁰⁷Втрати для економіки України від карантину становлять 50 млрд. дол. США. *Київська школа економіки*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/29348/>.

безпекової ситуації значна частина економічно активного населення вимушена була емігрувати, жінки і діти – знайти прихисток у інших демократичних державах. Кількість закатованих та вбитих в Маріуполі сягнула приблизно 25 тис. осіб. Лише після завершення війни можна буде дізнатись кількість вбитих росіянами українців, що дасть змогу здійснити приблизну оцінку втрат людського національного багатства і врахувати ці дані у валових втратах держави від російської війни;

– матеріальні: тимчасова окупація територій держави; руйнування підприємств, організацій, освітніх установ, енергетичних, житлових, логістичних об'єктів, пам'яток архітектури, музеїв, церков, рухомого і нерухомого майна, спалення зернових запасів та складів, бомбардування портів, атомних електростанцій, теплових та гідроелектростанцій тощо;

– екологічні: забруднення повітря, води, земельних ресурсів, затоплення значних територій України, втрата біорізноманіття, унікальних екосистем, перетворення загарбниками природних заповідників та парків, ботанічних та зоологічних заказників у військові полігони, мінування акваторій, лісові пожежі, що є підтвердженнями руйнувань природоохоронних територій загальнодержавного значення та є фактами екоциду;

– фінансові: через погіршення безпекової ситуації в країні та підрив господарських зв'язків, очікувано знизилась інвестиційна активність та інвестиційна привабливість держави, бюджетна сфера та фінансовий ринок функціонують в умовах необхідності залучення фінансової допомоги у вигляді грантових ресурсів та позик.

Природне національне багатство України як база продовольчої безпеки зазнало суттєвих деструктивних змін, пов'язаних з сучасною війною. Адже масштаб впливу війни на навколишнє природне середовище дуже вагомий. Так, у червні 2023 р. було підірвано греблі Каховської ГЕС російськими військами,

що призвело до значних втрат природного біорізноманіття, затоплення (пошкодження) ландшафтів природно-заповідного фонду, забруднення вод хімічними сполуками, знищення унікальних екосистем та фіксування фактів екоциду.

На нашу думку, національне багатство України – пріоритетна детермінанта розвитку вітчизняної економіки, в т.ч. в особливий період війни, оскільки сприяє:

- створенню сучасного військово-промислового комплексу та цифровізації усіх сфер;
- підтримці формування середнього класу;
- зниженню поляризації доходів населення;
- наповненню державного бюджету;
- виконанню екологічних, економічних та соціальних програм розвитку національної економіки;
- забезпеченню продовольчої безпеки країни та світу;
- збереженню незалежності держави, життєзабезпеченню населення та захисту територій;
- реалізації європейських стандартів життя;
- нарощенню запасу активів країни для її відбудови під час та після війни.

Через повномасштабний напад російської федерації спостерігаються негативні тенденції в усіх макроекономічних показниках. Деструктивний вплив війни позначився на динаміці номінального ВВП України. Так, за даними Світового Банку спостерігалось зменшення номінального ВВП України у 2013-2014 рр. на 31% та у 2022 р. на майже 20%. Номінальний ВВП України знизився з 183 млрд. дол. у 2013 р. до 161 млрд. дол. у 2022 р. Номінальний ВВП на одну особу у 2013 р. становив 4030 дол., а у 2023 р. знизився до 3900,5 дол. Кількість населення за цей же період зменшилась з 45,5 млн. осіб до 41,1 млн. осіб. Майже 6 млн. українців виїхали за кордон після 24 лютого

2022 р., з них – 4,1 млн. у ЄС³⁰⁸.

На нашу думку, можна назвати такі сучасні загрози економічному розвитку України та світу:

- ядерна агресія з боку росії; підлив Запорізької АЕС;
- блокада росією Чорного і Азовського морів;
- напад з Білорусії на східні кордони НАТО;
- незаконне розміщення техніки на посольствах росії у країнах Європи з метою здійснення шпигунських дій;
- замінування територій; діяльність диверсійно-розвідувальних груп;
- недосконалість законодавства, зокрема щодо репарацій;
- знищення портової інфраструктури;
- погіршення екологічної ситуації та втрата біорізноманіття внаслідок екоциду як воєнного злочину.

Валові втрати національного багатства України в період воєнного стану за розрахунками фахівців становлять більше одного трлн. дол.³⁰⁹. Вони містять три складові втрат: прямі збитки інфраструктурі (нищення рухомого і нерухомого майна цивільної, військової сфери та іншого матеріального національного багатства); втрати потенційних господарських можливостей через війну (спад ВВП у 2022-2023 рр., зменшення прибутковості та інвестиційної привабливості підприємств (розбомблено приблизно 227 підприємств, заводів та фабрик³¹⁰), еміграція економічно активного населення, збільшення витрат на захист території та підтримку населення); непрямі збитки вітчизняної економіки у майбутні періоди.

На даному етапі наша держава потребує щомісячних фінансових активів

³⁰⁸Скільки українців планують повертатися в Україну, - експерт на форумі Re:Open Zakarpattia 2023. 11.11.2023 р. *Еспресо*. URL: <https://espresso.tv/skilki-ukraintsiv-planuyut-povertatisya-v-ukrainu-ekspert-na-forumi-reopen-zakarpattia-2023>.

³⁰⁹Втрати України від війни з РФ перевищили 1 трлн. дол. *ГОРДОН*. URL: gordonua.com/ukr/news/war/vtrati-ukrajini-vid-vijni-z-rf-perevishchili-1-trln-1602294.html.

³¹⁰Сума прямих збитків інфраструктури України вже перевищує 105 млрд. дол. *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-vzhe-perevishuye-dollar105-mlrd-kse>.

приблизно на суму 7 млрд. дол.³¹¹. Однак значна частина економічно активного населення емігрувала в безпечніші країни Європи, а це, в свою чергу, свідчить про недоотримання фінансових ресурсів вітчизняною бюджетною сферою та зменшення національного багатства України загалом. За експертними оцінками всього покинуло свої домівки 12 млн. українців³¹².

Природна частина національного багатства України має велике значення у продовольчому забезпеченні не лише власної держави, але й інших країн. Отже, продовольча безпека України є базовим атрибутом міжнародної економічної безпеки. В такому разі, на перший план питань негайного вирішення міжнародним співтовариством в умовах російсько-української війни виходять проблеми безпечного збирання врожаю зернових культур, його транспортування та захист вітчизняних портів для ефективного реалізації довгострокових стратегій боротьби з голодом та створення глобальних запасів продовольства.

Тому збереження національного багатства держави як головної детермінанти розвитку вітчизняної економіки в умовах сучасних глобалізаційних викликів можливе завдяки:

- підтримці партнерів в усіх сферах щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України та військова допомога для швидкої перемоги нашої держави над ворогом;
- створенню таких безпекових можливостей та економіко-соціальних умов в державі, щоб повернути українських емігрантів з інших країн Європи;
- виведенню сфери медичного обслуговування та охорони здоров'я на якісно новий ефективніший рівень;
- приведенню фонду захисних споруд цивільного захисту держави у

³¹¹Україна потребує до 7 млрд. дол. фінансової підтримки щомісячно – Зеленський. ГОРДОН. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/ukrajina-potrebuje-7-mlrd-finansovoji-pidtrimki-shchomisjatsja-zelenskij-1605769.html>.

³¹²Квак М. В. Втрати національного багатства України в час війни. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2022. Вип. 47. С. 24.

відповідність до норм законодавства;

- брендингу України, як держави, яка взяла на себе захист всієї Європи від російських загарбників;

- розробці системи еколого-економічного обліку та звітності щодо втрат національного багатства, їх аналізу та впровадженню національної стратегії його заощадження в особливий період війни;

- вчасному реагуванню на сигнали виявлення повітряних небезпек, запущених ворогом;

- відбудові усіх сільськогосподарських логістичних зв'язків;

- збереженню кількості та якості природного національного багатства України згідно європейських стандартів;

- допомозі країн-партнерів Європи у відбудові найбільш постраждалих від війни регіонів згідно з «Планом Маршала», враховуючи національні особливості економічного відновлення;

- швидкому завершенню раунду переговорів України з країнами-членами ЄС та вступу в дану організацію;

- висуненню партнерами нових всеохоплюючих пакетів санкцій проти росії, які ворог не в змозі буде обходити;

- виплата репарацій росією Україні та спрямування їх на відновлення вітчизняного національного багатства;

- вдосконаленню міжнародної судової системи в контексті витребування з росії усіх видів шкоди вітчизняному національному багатству та отримання Україною компенсації за неї;

- ефективній лібералізації та релокації підприємств, які зазнали ушкоджень в ході воєнних дій;

- активізації внутрішнього потенціалу країни та перетворення її на капітал для відновлення України під час та після завершення війни (акумуляція коштів за допомогою військових облігацій, закриття волонтерами зборів на

потреби Збройних сил України, залучення внутрішніх можливостей для формування фінансової спроможності та використання інструменту державно-приватного партнерства);

- усуненню можливостей використання корупційних схем, поглиблення олігархізації, тінізації та мародерства в умовах війни;
- цифровізації усіх економічних процесів;
- протистоянню поширенню росією неправдивої інформації у гібридній війні проти України, в т. ч. вчасне виявлення діпфейків;
- розвитку системи розвідки та спостереження за діями сусідньої держави-агресора;
- недопущенню терористичних актів на території атомних електростанцій держави та ядерного шантажу Європи;
- унеможливленню блокади росією Чорного й Азовського морів та нападу з Білорусії на Україну, а також східні кордони НАТО.

Водночас, у контексті необхідності глибокого дослідження природи сучасних кризових явищ та застосування новаторських підходів, які враховують нелінійність процесів, пов'язаних з російсько-українською війною, можна застосувати концепцію антикрихкості Н. Талеба³¹³ та інтегрувати її у методологію управління системою національного багатства України.

На нашу думку, антикрихкість системи національного багатства – її здатність в умовах недетермінованої дії зовнішніх факторів нелінійного впливу на економічну систему мінімізувати надмірний ризик втрат стратегічно важливих ресурсів та примножувати їх для подальшого відновлення й ефективного розвитку національної економіки України.

Антикрихке управління системою національного багатства в сучасних умовах невизначеності, спричинених війною, передбачає застосування нелінійного мислення, отримання від біфуркаційних трансформацій нової

³¹³Taleb N.N. Antifragile: Things that gain from disorder. New York: Random House, 2012. 544 p. URL: http://kgt.bme.hu/files/BMEGT30M400/Taleb_Antifragile__2012.pdf

якості (емерджентності) та передумов для подальшого прогресивного розвитку національної економіки. Головним принципом забезпечення антикрихкості національної економіки є формування запасу ресурсів. Тому необхідно реалізувати механізми забезпечення антикрихкого управління системою національного багатства у час війни (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Антикрихке управління системою національного багатства держави*

* Складено автором.

Однак, МВФ прогнозує зростання ВВП України на 3,2% у 2024 році, і на 4% на рік у 2028 році³¹⁴. Це спричинено швидкою адаптацією домогосподарств та бізнесу до потреб війни, збільшенням внутрішнього попиту. Також останнім

³¹⁴МВФ повернув Україну до оновленого світового макропрогнозу з базовим EFF-сценарієм зростання ВВП на 2 % у 2023 р. і 3,2% у 2024 р. *Interfax*. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/940274.html>.

часом спостерігається незначне зниження інфляції та стабільність валютних ринків. Така макроекономічна та фінансова стабільність в Україні досягнута завдяки ефективній державній політиці та постійній зовнішній підтримці наших партнерів. Проте високий рівень бюджетного дефіциту в час війни вимагає значного фінансування, яке покривається зовнішніми грантами та дуже пільговими позиками.

Отже, перспективами розвитку держави після завершення війни, на нашу думку, є можливість стати:

- найбільшим будівельним майданчиком світу в контексті необхідності масштабної відбудови держави;
- найбільшим виробником найсучаснішої зброї в Європі;
- ключовою ланкою у забезпеченні міжнародної системи відповідальності за міждержавні кримінальні злочини (екоциду, геноциду);
- світовим інноваційним, технологічним і логістичним хабом;
- пріоритетним елементом забезпечення світової продовольчої безпеки.

На нашу думку, національне багатство це пріоритетна детермінанта економічного розвитку України в умовах сучасних глобалізаційних викликів, оскільки від запасу усіх видів ресурсів залежить спроможність забезпечення високого рівня національної безпеки та здобуття в майбутньому глобальному геополітичному просторі конкурентної ніші згідно своїх абсолютних та відносних економічних переваг. Тому в пріоритеті України зараз є максимальне збереження національного багатства, еколого-економічний аналіз втрат, впровадження національної стратегії його заощадження та використання науково-обґрунтованих інструментів управління ризиками для вчасного виявлення загроз та їх нівелювання. Така державна політика призведе до дотримання національних інтересів України та відбудови справедливого демократичного суспільства в мирній, суверенній, високо розвинутій європейській країні.

3.4. Публічне управління розвитком інноваційної діяльності підприємств в межах Індустрій 4.0 та 5.0 як механізм забезпечення національної безпеки

Україна, як і багато інших країн, відчуває вплив четвертої промислової революції, яка характеризується швидким розвитком цифрових технологій і інновацій. У цьому контексті публічне управління в країні також перебуває на етапі трансформації. Нашій країні важливо не залишитися на узбіччі четвертої промислової революції, яка плавно переходить у п'яту, а активізувати інноваційну діяльність підприємств, щодо впровадження високотехнологічних інновацій. Це дозволить нашій державі забезпечити економічне зростання, шляхом підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародному ринку, залучення інвестицій, створення нових робочих місць. Швидкі темпи науково-технічного прогресу в умовах глобалізації економіки не залишають альтернатив органам публічного управління, окрім як створити сприятливе середовище для успішного розвитку промисловості в межах Індустрій 4.0 та 5.0. Що, в свою чергу, сприятиме зростанню рівня національної безпеки, завдяки підвищенню обороноздатності держави та можливості ідентифікування потенційних загроз суверенітету України.

Під Індустрією 4.0 розуміють сукупність відносин, що виникають в процесі виробництва товарів з використанням цифрових технологій. Основними технологіями 4.0 в галузі промисловості є наступні:

- інтернет-речей, який передбачає взаємозв'язок і взаємодію даних, обладнання і людей у процесі виробництва;
- предикативна аналітика (аналітика великих масивів даних), яка передбачає комп'ютерну програмну самодіагностику обладнання, прогнозування термінів його технічного обслуговування тощо;
- хмарні обчислення, для зберігання і обробки величезних масивів даних,

що необхідні для автоматичного управління виробництвом в реальному часі;

- адитивне виробництво, зокрема 3D друк деталей, вузлів і виробів;
- доповнена реальність, яка фактично стирає грані між реальним і віртуальним світом, дозволяє замість креслень аналізувати, наприклад, голографічні зображення об'єктів;
- цифрове клонування виробів, створення їх цифрових моделей, на яких можна проводити віртуальні випробовування як на реальних об'єктах;
- машинне навчання – самонавчання роботів на виконання певних операцій (передбачає використання нейромереж)³¹⁵.

Індустрія 4.0 базується на технологіях, здатних забезпечити формування єдиного простору для обміну даних і віртуальної візуалізації процесів та об'єктів, а практична імплементація цієї концепції передбачає створення роботизованих систем у форматі «розумних підприємств» з перспективою об'єднання їх у глобальну промислову мережу речей і послуг³¹⁶.

Індустрія 5.0 була розроблена в 2016 р. в Японії. Це концепція, яка прагне поєднати людські здібності, передові технології та турботу про екологію. Індустрія 5.0 ставить благополуччя працівника в центр виробничого процесу та використовує нові технології для забезпечення додаткового розвитку, дотримуючись наявних лімітів можливості виробництва на планеті.

Стратегія Індустрії 5.0 поки що має фрагментарний характер і проявляється тільки в низці країн (наприклад, програма Європейського Союзу «Індустрія 5.0», «Зроблено в Китаї-2025» і японська концепція «Суспільство 5.0»). В межах цієї революції планується поява «синергетичних заводів», віддалено керованих кіберфізичними системами (синтез штучного і людського інтелекту); перехід до промисловості, в якій підприємства управляються не

³¹⁵Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С., Шипуліна Ю. С. Проблеми і перспективи розвитку промисловості України в умовах четвертої промислової революції. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки.* 2020. № 5. С. 86.

³¹⁶Брюховецька Н. Ю., Черних О. В. Індустрія 4.0 та цифровізація економіки: можливості використання зарубіжного досвіду на промислових підприємствах України. *Економіка промисловості.* 2020. № 2. С. 117.

людьми, а соціальними мережами; постійне проектування реальності, в якій люди і технології взаємно доповнюють один одного шляхом трансформації людської праці у спільну діяльність роботів і креативних особистостей з метою продукування кастомізованих продуктів і послуг, які відповідають смакам, побажанням та фінансовим можливостям споживачів³¹⁷.

Завдяки використанню елементів, притаманних Індустрії 4.0, підприємства можуть виробляти продукцію відповідно до вимог індивідуального замовника, мінімізуючи собівартість виробництва. Використання штучного інтелекту на підприємствах навіть переборює фактор дешевої робочої сили. Наприклад, використання роботизації дало можливість «Tesla» побудувати виробництво у Каліфорнії. Це виявилось дешевше, ніж виробляти та транспортувати продукцію з Китаю³¹⁸.

Впровадження концепції Індустрії 4.0 активно відбувається у всьому світі. Проривні технології Індустрії 4.0 дають змогу поєднати фізичний і цифровий світ, створюючи «розумне» виробниче середовище для втілення стратегічних цілей розвитку держави. Штучний інтелект, аналітика даних, автоматизація і роботизація сприяють суттєвому зростанню продуктивності праці, якості продукції та результативності управління процесами, що дозволяє оптимізувати витрати, знизити ризики, прискорити виробничий цикл підприємства.

Отже, четверта та п'ята промислові революції передбачають поєднання ІТ-світу із промисловістю. Вітчизняна ІТ-галузь активно розвивається і в 2022 р. принесла в економіку України 7,35 млрд. дол. експортних надходжень, що на 5,8% більше в порівнянні з 2021 р.³¹⁹. Тому Україна має надзвичайно

³¹⁷Нагара М. Б. Прогресивні бізнес-моделі: домінування цінностей Індустрії 5.0. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1942/1869>.

³¹⁸Косич М. В., Александрова О. Ю. Вплив Індустрії 4.0 на рівень конкурентоспроможності країн світу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. № 78-79. С. 18.

³¹⁹Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

великий потенціал можливостей розвитку промисловості в межах Індустрій 4.0 та 5.0. Проте стрімкий розвиток ІТ-галузі відбувається доволі автономно від промисловості і практично не впливає на впровадження технологій 4.0 в вітчизняними промисловими підприємствами. На світовому ринку товарів Україну знають як аграрного виробника та експортера металопродукції з низькою доданою вартістю – чавуну, напівфабрикатів і деяких видів прокату.

На сьогоднішній день понад 95% ІТ продуктів та послуг експортуються за кордон³²⁰. Це негативний тренд, оскільки галузь обслуговує чужі економіки світу. Так, найбільшим експортерами українських ІТ-послуг є США та Великобританія, які виготовляють високотехнологічні товари. Це призводить до того, що імпорт Україною машин, технологій та програмних продуктів зростає щороку. Винятком є 2022 р., адже через війну Україна зазнала масштабних руйнувань, часткової окупації, через що суттєво зменшилися обсяги експорту та імпорту товарів.

Якщо проаналізувати загальний обсяг експорту товарів та послуг³²¹ Україною до закордонних контрагентів, то він у 2022 р. скоротився на 35,1% в порівнянні з 2021 р. і становив 44148,8 млн. дол. США. Статтями експорту товарів були: продукція АПК та харчової промисловості – 23397,2 млн. дол., продукція металургійного комплексу – 6004,1 млн. дол., продукція мінеральні продукти – 4323,5 млн. дол., машинобудування – 4216,9 млн. дол., деревина та паперова маса – 2162,9 млн. дол., продукція хімічної промисловості – 1757,4 млн. дол., різні промислові товари – 1335,6 млн. дол., продукція легкої промисловості – 951,1 млн. дол. Отже, як видно з представлених статистичних даних, експорт промислових товарів України відноситься до продуктів третього-четвертого технологічного укладів. Фактично наша держава має

³²⁰Куничак О. Українська ІТ-індустрія: робота в умовах війни та подальші перспективи. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/17/688262/>.

³²¹Експорт товарів України. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25-388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportuInfografika-eksport..>

статус експортера аграрно-мінеральної сировини і металургійних напівфабрикатів. Він не є престижним, оскільки в епоху Індустрій 4.0 та 5.0, ми залишились в нижчій лізі світових експортерів.

На жаль, продукцією статті машинобудування є не готова продукція машинобудівної галузі, а вироблені на підприємствах з іноземними інвестиціями компоненти до автомобілів. Україна забезпечує 20% європейських поставок кабельних мереж, експортує пластикові перемикачі, електроніку та інші дрібні деталі для таких автогігантів, як Volkswagen Group, BMW, Daimler та Porsche. В той час, як експорт готових виробів з високою доданою вартістю є незначним.

Спостерігаємо негативні тенденції у 2022 р. і щодо скорочення обсягів експорту майже усіх видів сільськогосподарської техніки. Зокрема, у 2019 р. за кордон було продано 44 трактори вартістю 1,9 млн. дол. США, у 2020 р. – лише 26 одиниць митною вартістю 1,2 млн.дол. США. У 2021 р. – 20 одиниць митною вартістю у 990,7 тис. дол. США. У 2022 р. експортовано лише 15 тракторів українського виробництва з потужністю двигуна понад 130 кВт, у т.ч. 4 одиниці – вживаних. Загальна митна вартість цієї агротехніки склала 854,9 тис. дол. США. Якщо у 2021 р. був експортований один зернозбиральний комбайн українського виробництва митною вартістю 7,9 тис. дол. США, то 2022 р. – жодного³²². Тому головним завданням, яке постало перед Україною в епоху війни та розуміння важливості високотехнологічного розвитку, є розвиток промисловості на засадах модернізації економіки. Адже понад 70% українського експорту припадає на агропродукцію.

Тривала війна з російськими загарбниками здійснює руйнівний вплив на економіку України. Велика кількість підприємств у зоні бойових дій та окупації не працює, великі обсяги виробничих потужностей зруйновано або

³²²Сільськогосподарське машинобудування України втрачає експортний потенціал – Ярослав Навроцький. *Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3681-silskohospodarske-mashynobuduvannya-ukrayiny-vtrachaye-eksportnyy-potentsial-yaroslav-navrotskyi.html>.

пошкоджено, ускладнено доступ підприємств до ресурсів і сировини, ринків збуту. Зокрема, через бойові дії в м. Маріуполі Україна втратила близько третини потенціалу металургії, в той час як у 2021 р. саме металургія була найвагомим джерелом експортних надходжень.

Жодній країні не вдалося розбагатіти без розвиненого промислового сектору, а країни, що розвиваються, не мають шансу увійти до розвинених, зосереджуючи увагу виключно на експорті продовольчих товарів³²³. В історії є приклади, коли держави диверсифікували структуру експорту, збільшуючи питому вагу технологічного експорту, за порівняно короткий термін – 7-10 років (В'єтнам, Словаччина, Чехія). Найважливішу роль в цьому відігравали іноземні інвестори. Їх метою було включення місцевих компаній в глобальні ланцюжки доданої вартості з метою обслуговування зовнішніх ринків і наповнення ринків внутрішніх, на яких переважав імпорт³²⁴. Цей досвід необхідно перейняти і Україні.

Тривала російська агресія довела роль високотехнологічних інновацій у забезпеченні національної безпеки України. Країна має розвивати військово-технічний комплекс, впроваджуючи новітні технології військового обладнання та системи безпеки, на кшталт США, яка поставила перед собою завдання бути інноватором у всіх галузях промисловості, що їй безумовно вдається. Для прикладу, влітку 2024 р. США планують здійснити тестовий політ літального апарата Dart AE. Цей невеликий гіперзвуковий безпілотник повинен розігнатися до швидкості, яка у сім разів перевищує швидкість звуку, що дасть змогу продемонструвати можливості нових технологій.

В Україні в 2023 р. також суттєво зросло виробництво безпілотників через їхню постійну потребу на фронті. Вітчизняні безпілотними здебільшого

³²³Федулова Л. І. Розвиток високотехнологічного сектору промисловості як стратегічний напрям посилення соціально-економічного розвитку України. *Економічна теорія та право*. 2019. № 3. С. 44.

³²⁴Данилишин Б. Як Україні перейти від сировинного експорту до технологічного. *Главком*. 27.08.2019. URL: https://glavcom.ua/columns/b_danilishyn/yak-ukrajini-pereyti-vid-sirovinno-eksportu-do-tehnologichnogo-620718.html.

не поступаються якістю закордонним аналогам. Багато українських виробників БПЛА модифікують свої безпілотники за допомогою новітніх передових технологій. Така модернізація, що тепер включає штучний інтелект, допомагає Україні нарощувати свою перевагу на полі бою. Сьогодні тестуються системи штучного інтелекту, які допоможуть знаходити цілі за кілька кілометрів й наводити на них БпЛА навіть у разі застосування радіоелектронної боротьби.

Оскільки в Україні триває повномасштабна війна з російським окупантом, яка почалася ще 24 лютого 2022 року – пріоритетом у розвитку Індустрії 4.0 постає налагодження власного виробництва озброєння нового покоління для захисту національної безпеки країни. Особливо актуальним є виробництво зброї з використанням штучного інтелекту.

Штучний інтелект може застосовуватися для аналізу даних та прогнозування потреб у виробництві озброєння. Він може виявити тенденції та патерни у виробництві, що дозволить оптимізувати процес та знизити витрати. Крім того, штучний інтелект може використовуватися для автоматизації деяких оперативних процесів, таких як контроль якості та тестування продукції. Застосування штучного інтелекту у виробництві озброєння також дозволить забезпечити безпеку та захист від уразливостей. Він може допомогти виявляти потенційні загрози та здійснювати контроль над доступом до важливих систем та устаткування. Крім того, штучний інтелект може забезпечити аналітичні інструменти для оцінки потенційних загроз та розробки стратегій їх запобігання. Загалом, використання штучного інтелекту у виробництві озброєння нового покоління є важливим кроком у забезпеченні національної безпеки. Він допоможе підвищити продуктивність та ефективність виробництва, а також забезпечить безпеку та захист від потенційних загроз.

Публічне управління в цьому напрямку ведеться шляхом проведення переговорів з потенційними інвесторами та власниками новітніх технологій в оборонній сфері. З цією метою 29 вересня 2023 р. у Києві пройшов перший Міжнародний форум оборонних індустрій (DFNC1), який

об'єднав 252 компанії з понад 30 країн, які виробляють озброєння та військову техніку. В рамках форуму українська сторона підписала 20 документів з іноземними партнерами. Йдеться про угоди та меморандуми про виготовлення дронів, ремонт та виробництво бронетехніки та боєприпасів. Серед форматів співпраці – спільне виробництво, обмін технологіями і постачання комплектуючих. Важливою подією форуму стало створення Альянсу оборонних індустрій, приєднатися до якого можуть виробники зброї та військової техніки з усього світу. За словами В.О. Зеленського, на початку форуму перші 13 компаній підписали відповідну декларацію. При цьому, за даними Міноборони України, на момент закриття форуму до Альянсу оборонних індустрій долучилося загалом 38 компаній з 19 країн³²⁵. Зокрема Чехія передасть Україні ліцензію на виробництво штурмових гвинтівок CZ BREN 2. Також чехи також допоможуть українцям налагодити виробництво малокаліберних боєприпасів. Цей проект втілюватиме компанія Sellier & Bellot³²⁶.

Україна, маючи величезний інтелектуальний потенціал, може бути одним із лідерів у розвитку Індустрії 4.0. Однак, на жаль, наукові та інтелектуальні ресурси держави не використовуються на повну потужність. Частково це пов'язано з недостатніми інвестиціями у наукові дослідження та розвиток промисловості. Наукоємність ВВП України (витрати на дослідження і розробки за усіма джерелами у відсотках до ВВП) постійно зменшується – з 0,70% у 2013 р. до критичного значення – 0,29% у 2021 р. з незначним підвищенням до 0,33% у 2022 р. За таких її значень наука України практично перестала виконувати економічну функцію. За оцінками фахівців, при наукоємності

³²⁵У Києві відбувся перший Міжнародний форум оборонних індустрій. *Мілітарний*. 2023. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-kyievi-vidbuvsya-pershyj-mizhnarodnyj-forum-oboronnyh-industrij/>.

³²⁶Катишев К. Україна отримає ліцензію на зброю від Чехії. *Кореспондент.net*. 30.09.2023. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4627893-ukraina-otrymaie-litsenziui-na-zbroui-vid-chekhii>.

менше 0,9% ВВП наука виконує лише пізнавальну функцію, а при наукоємності менше 0,3% ВВП – лише соціокультурну. Така тенденція шкодить розвитку інноваційної сфери країни, що негативно впливає на її конкурентоспроможність та економічне зростання. Для зміцнення науково-технічного потенціалу держави необхідно збільшувати фінансування наукових досліджень та заохочувати підприємства до інвестицій в інноваційні проекти.

Для порівняння в країнах ЄС середня наукоємність ВВП в 2021 р. становила 2,26%. Більшою за середню вона була у Швеції – 3,35%, Бельгії – 3,22%, Австрії – 3,19%, Німеччині – 3,13%, Фінляндії – 2,99%, Данії – 2,81%, Франції – 2,21%. Найбільші значення цього показника мають Ізраїль (5,56%) та Південна Корея (4,93%), більше 3% – Китай (3,78%), США (3,46%) та Японія (3,30%)³²⁷. Тому, очевидно, що саме ці країни є передовими експортерами технологій.

Теперішні реалії, обтяжені війною у нашій країні, показують, що Україна знаходиться у складному періоді реформування та трансформації основних галузей економіки, і з метою здійснення економічного прориву та покращення добробуту громадян повинна здійснити технологічний стрибок за рахунок впровадження інновацій Індустрії 4.0. Наша держава володіє величезним науковим та інтелектуальним потенціалом, однак неефективно його використовує. Це призвело до того, що Україна перетворилася у сировинний придаток імпорту інтелекту до розвинутих країн світу.

З огляду на тенденції розвитку економіки європейських країн, вітчизняним органам публічного управління необхідно, в першу чергу, зробити акцент на розвиток власної наукової бази та інтелектуальних ресурсів. Необхідно залучати інвестиції у дослідження, створення і впровадження нових технологій в промисловість.

Використання потенціалу Індустрії 4.0 зможе допомогти Україні

³²⁷Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2022 році : науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко та ін. Київ : УкрІНТЕІ, 2023. С. 25.

зменшити залежність від імпорту, розвивати власні інтелектуальні продукти та промисловість, забезпечувати стійкий економічний розвиток та поліпшувати життя громадян. Впровадження новітніх технологій четвертої промислової революції, таких як штучний інтелект, Інтернет речей, блокчейн та інше, в промисловий сектор дозволить підвищити ефективність виробництва, скоротити витрати та покращити якість продукції.

На сьогоднішній день вітчизняна економіка переведена на військову колію, з метою захисту національної безпеки держави. Проте після закінчення війни досить багато розвинутих країн обіцяють допомогти відбудувати економіку України. Це є позитивним сигналом для України, оскільки зовнішня допомога може стати важливим інструментом післявоєнного відновлення. Розвинуті країни можуть надати фінансову допомогу, позики, інвестиції та технологічну допомогу, що сприятиме розвитку української економіки. Крім того, такі країни можуть відновити торговельні зв'язки та забезпечити доступ до своїх ринків, що сприятиме зростанню експорту та стимулюванню внутрішнього попиту України.

Розроблений Національною радою відновлення України План відновлення України³²⁸ містить 24 томи напрацювань, щодо післявоєнного піднесення економіки України. Сформовані в межах цього Плану національні програми Розвитку секторів економіки з доданою вартістю передбачають перехід до економіки знань, яка сформувалася в межах Індустрій 4.0 та 5.0. Цей процес вимагатиме значних фінансових та технічних зусиль, тому ми розраховуємо на допомогу наших партнерів, які обіцяли нам підтримку, зокрема США, Великобританії, Німеччини, Японії, Канади тощо. Крім того, на Конференції з відновлення України в Лондоні 21 червня 2023 р., яка була зосереджена на мобілізації міжнародної підтримки для економічної та соціальної стабілізації України та подальшого процесу відновлення від

³²⁸План відновлення України. *Відновлення України*. URL: <https://recovery.gov.ua>.

наслідків війни, у тому числі шляхом екстреної допомоги для негайних потреб та фінансування участі приватного сектору в процесі відновлення, майже 500 світових компаній пообіцяли надати допомогу у відбудові зруйнованої війною економіки. Citi, Sanofi та Philips є серед компаній, які підписали Українську ділову угоду, сигналізуючи про свій намір збільшити інвестиції в країні. Євросоюз пообіцяв покрити 45% усіх потреб України у фінансуванні її відновлення до 2027 року: це будуть гранти, кредити та заморожені раніше активи рф³²⁹.

Відновлення економіки після війни є складним і тривалим процесом, але зовнішня допомога може значно полегшити його перебіг та сприяти швидкому піднесенню країни. Модернізація промисловості після війни відіграватиме важливу роль у відновленні економіки, забезпеченні стабільного економічного росту та підвищенні життєвого рівня населення України. Варто відзначити, що відсутність сучасної промисловості рівнозначна відсутності оборонного сектору, а отже – країни.

ЄС всіляко підтримує Україну у боротьбі з російськими загарбниками. Модернізація промисловості після війни в межах європейського «зеленого курсу» дозволить нашій державі знизити викиди парникових газів, адже вітчизняні промислові підприємства здійснюють найвищі питомі викиди забруднюючих речовин у Європі. В той час, як промисловість ЄС орієнтована на Індустрію 5.0, яка передбачає повне єднання з зеленим курсом, а отже зниження негативного впливу на навколишнє середовище, зменшення використання ресурсів, впровадження відновлювальних джерел енергії та створення екологічно чистих продуктів і послуг.

З огляду на зміни, які відбуваються у світі, важливим напрямком розвитку вітчизняної економіки може стати перехід до використання енергії зеленого типу та розвиток відновлюваних джерел енергії. Це сприятиме

³²⁹Ukraine Recovery Conference. 21-22 June 2023. London, UK. URL: <https://ua.urc-international.com>.

зниженню залежності від імпорту енергетичних ресурсів. В цілому, Україна може використати поточну воєнну ситуацію як каталізатор для трансформації своєї економіки та залучення інвестицій. Прискорення реформ, розвиток інновацій та зеленої економіки, а також сприятливі умови для бізнесу – це ключові фактори, які допоможуть Україні вийти з економічної кризи та розвиватися в напрямку сталого розвитку. В силу обставин, ми маємо численне поле для інновацій, як соціальних, так і економічних та військових.

Україна має багатий потенціал у різних сферах, таких як сільське господарство, енергетика, туризм, інформаційні технології та інші. Для залучення інвестицій необхідно створити сприятливі умови для бізнесу, спростити бюрократичні процедури, забезпечити захист прав власності та розробити ефективний механізм урегулювання спорів. Також важливим чинником відродження економіки є розвиток внутрішнього попиту. Це можна зробити, зокрема, шляхом підтримки місцевого виробництва та підприємництва, створення нових робочих місць і підтримки підприємницької активності.

Повоєнна модернізація промислових підприємств матиме кілька важливих переваг для економіки України. По-перше, це сприятиме відновленню виробництва, яке було пошкоджене чи зруйноване під час війни. Нові технології та обладнання дозволять швидше відновити виробництво та створити нові робочі місця. По-друге, модернізація промисловості забезпечить стабільне економічне зростання. Впровадження нових технологій та удосконалення виробничих процесів підвищать продуктивність та конкурентоспроможність українських підприємств. Це приведе до збільшення виробництва, експорту та прибутковості, що сприятиме зростанню ВВП країни. Нарешті, модернізація промисловості приведе до підвищення життєвого рівня населення. Більше робочих місць, збільшений обсяг виробництва та підвищений рівень доходів усіляким чином позитивно відобразяться на громадянах. Вони матимуть доступ до більшої кількості робочих місць та можливість заробити більше. Це також призведе до

зниження бідності та покращення якості життя людей.

Отже, модернізація промисловості є ключовим фактором у відновленні економіки після війни, забезпеченні стабільного економічного росту та покращенні життєвого рівня населення України. Тому публічне управління має бути спрямоване на якісну реалізацією Плану відновлення України шляхом залучення інвестицій у виробництво, сприяння упровадженню новітніх технологій та створення сприятливого бізнес-клімату.

Індустрії 4.0 та 5.0 відображають сучасні тренди у сфері виробництва та ділового середовища, які включають в себе автоматизацію, інтеграцію технологій, штучний інтелект, розширену реальність, блокчейн та інші інновації. Проте, для успішного впровадження Індустрії 4.0 необхідні певні умови. Перш за все, потрібно створити відповідну інфраструктуру, яка включатиме швидкий та надійний Інтернет, передові засоби зберігання та обробки даних, а також кваліфіковану робочу силу, здатну працювати з новими технологіями. Крім того, необхідно активно сприяти розвитку інноваційного середовища, підтримувати стартапи та малий бізнес, які є основою інноваційного розвитку країни. Також важливо залучати іноземних інвесторів та співпрацювати з міжнародними організаціями, щоб отримати доступ до новітніх технологій та експертизи.

Індустрії 4.0 та 5.0 передбачають процес цифровізації виробництва та використання нових технологій у виробничих процесах. Цифровізація також сприяє збільшенню рівня автоматизації та роботизації виробництва. Завдяки використанню сучасних технологій, виробники можуть автоматизувати багато простих та повторюваних задач, звільняючи людей від монотонної та втомлюючої роботи.

Здійснюючи технологічний стрибок за допомогою Індустрій 4.0 та 5.0, Україна зможе змінити своє становище на світовому ринку, залучити нові інвестиції та забезпечити стабільний економічний розвиток. Такий курс дій

допоможе покращити добробут громадян і зробити країну більш конкурентоспроможною у світі. Для успішного розвитку цих Індустрій, органи публічного управління повинні вживати відповідні заходи:

- створення інфраструктури: для розвитку Індустрій 4.0 та 5.0 необхідна наявність високошвидкісного Інтернету, цифрової інфраструктури та інших технологічних засобів. Органи публічного управління повинні вкласти зусилля в покращення доступу до цифрових технологій і забезпечити їхню надійність та безпеку;

- підтримка та сприяння інноваційним підприємствам: органи публічного управління можуть надавати фінансову та консультаційну підтримку підприємствам, що займаються інноваційними технологіями. Це може включати гранти, субсидії, знижки на податки та інші заходи, які допоможуть залучити кошти і стимулювати розвиток інновацій;

- освіта та кваліфікація робочої сили: органи публічного управління повинні сприяти розвитку освітніх програм, які навчатимуть молодь сучасним технологіям та інноваціям. Крім того, важливо забезпечити навчання та перекваліфікацію працівників, щоб вони могли використовувати нові технології та інструменти в роботі;

- забезпечення правового середовища: органи публічного управління повинні створити правову базу, яка сприятиме розвитку технологій та інновацій;

- фінансова підтримка модернізації основних фондів підприємств: впровадження автоматизованих систем, штучного інтелекту, інтернету речей і інших передових технологій допоможе підвищити ефективність виробництва, знизити витрати на виробництво і покращити якість продукції.

Варто відзначити, що у сфері публічного управління Україна активно здійснює впровадження цифрових технологій, як елементу Індустрії 4.0. Уряд прагне побудувати «Державу в смартфоні». Міністерство цифрової трансформації України, незважаючи на воєнний стан, активно впроваджує все

нові розробки, які сприяють підвищенню національної безпеки країни, зростанню добробуту населення та підтримку ІТ-індустрії. Підвищити обороноздатність країни допомагають: чатбот «єВорог», що збирає інформацію про окупантів; застосунок «Повітряна тривога» для оперативного реагування на початок і закінчення трьох типів тривог: повітряної тривоги, загрози артобстрілу, загрози вуличних боїв; чат-бот у Телеграмі Stop Russian aggression, куди кожен громадянин може надіслати дані щодо скоєння воєнного злочину росіян в Україні. Забезпеченню національної безпеки через соціальну безпеку громадян сприяє мобільний застосунок «Дія», «єДокумент» якого, допомагає українцям, при втраті документів під час воєнних дій, за необхідності підтверджувати свою особу. Також у «Дії» можна оформити статуси внутрішньо переміщеної особи чи безробітного (з відповідними виплатами), замовити видачу дублікатів свідоцтв та витягів з реєстрів органів РАЦС, існує Віртуальна картка «єПідтримка», Реєстр пошкодженого та знищеного майна. Створено спеціальний правовий режим «Дія.Сіті», з метою підтримки ІТ-індустрії.

Серед цілей щодо розбудови цифрової сервісної держави на найближче майбутнє є такі: переведення 100 % державних послуг в онлайн; створення «захищеної держави» (запасна інфраструктура для всіх 25 базових державних реєстрів, надійне сховище даних резервного копіювання, хмарні технології та безпечний центр оброблення даних); створення комплексної системи кіберзахисту; забезпечення 95 % населення якісним доступом до фіксованого та мобільного інтернету, цифровізація старшого покоління завдяки навчанню 6 млн українців базовим цифровим навичкам; цифровізація судової системи; розроблення проєктів «є-Освіта», «є-Митниця», розвиток електронної охорони здоров'я; впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери; розвиток безпаперового документообігу та безготівкових розрахунків (цифрові гроші е-гривня); розширення міжнародного партнерства у сфері цифрових

трансформацій³³⁰.

Тобто органами публічного управління України вже створено потрібні передумови для проведення масштабного промислового технологічного перевороту. Підприємства на сьогоднішній день мають доступ до швидкого та надійного Інтернету, цифрова інфраструктура продовжує розвиватися, рівень кібербезпеки в державі підвищується, а компанії та стартапи, які займаються цифровими технологіями, електронною комерцією та іншими цифровими видами діяльності, отримують підтримку у своєму розвитку.

Масова діджиталізація виробничих підприємств – це основний тренд останніх років у всіх розвинутих країнах світу. З кожним роком цей процес швидко поширюється, впливаючи на різні галузі промисловості та економіки. В Україні він став можливим завдяки прогресу в сфері інформаційних технологій та постійному розвитку цифрових рішень. Використання технологій штучного інтелекту, робототехніки та автоматизованих систем контролю дозволять виробничим підприємствам створювати товари нового покоління.

3.5. Розвиток медичного страхування в Україні в умовах глобалізаційних викликів

В умовах трансформації та глобалізації побудова соціально-орієнтованої моделі економіки є пріоритетним завданням, що потребує модернізації різних сфер економіки, а особливо удосконалення соціальної сфери як важливого індикатору рівня суспільного добробуту та інструменту підвищення рівня економічної безпеки країни. Соціальна сфера є ключовим елементом не лише економічної безпеки, але і всієї системи національної безпеки, оскільки у ній реалізуються інтереси особистості та

³³⁰Про внутрішнє та зовнішнє становище України : аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitchna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1>.

суспільства в цілому. Показники здоров'я нації та обсяги фінансування охорони здоров'я є не лише індикатором рівня соціальної безпеки, а й складовими іміджу держави. Зростання цінності людського ресурсу перетворюється в найважливіший чинник зміцнення економіки, модернізації економічних інститутів.

У 2022 році видатки на охорону здоров'я становили 215,3 млрд. грн., у тому числі видатки державного бюджету разом з трансфертами – 187,2 млрд. грн. У 2023 році видатки на охорону здоров'я в цілому становлять 206,8 млрд. грн., в тому числі видатки державного бюджету разом з трансфертами 176,1 млрд. грн. Пріоритетні напрями фінансування: 142,7 млрд. грн. – реалізація програми медичних гарантій (дозволить забезпечити надання необхідних медичних послуг та розвиток реабілітаційних послуг, послуг психологічної підтримки, а також розширити програму реімбурсації лікарських засобів та медичних виробів); 10 млрд. грн. – централізована закупівля ліків, медичних виробів, сучасного обладнання; 3,8 млрд. грн. – посилення епідемічного нагляду за інфекційними та неінфекційними хворобами. Видатки на охорону здоров'я у 2024 році загалом складуть 239 млрд. грн., що на 31 млрд. більше, ніж минулого року³³¹.

Обмеженість фінансових ресурсів держави породжує значні проблеми у медичній галузі та зумовлює низьку якість медичних послуг. Відсутність фінансових ресурсів для оновлення матеріально-технічної бази лікувальних закладів, низький рівень доступу до медичного забезпечення різних категорій населення негативно впливає на рівень та динаміку захворюваності громадян та є однією з причин їх низької якості життя.

Існує чотири основні моделі для систем охорони здоров'я залежно від джерела фінансування: модель Беверідж, модель Бісмарка, модель

³³¹Видатки на охорону здоров'я. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.

національного медичного страхування та система прямих платежів, модель «з власної кишені».

Модель Беверідж характеризується централізованою системою охорони здоров'я, яка базується на створенні національної служби охорони здоров'я. У цій системі уряд виступає єдиним платником, виключаючи конкуренцію на ринку і, в основному, забезпечуючи низькі ціни. Фінансування медичної сфери здійснюється за рахунок податку на прибуток, що дозволяє забезпечити безоплатний доступ до медичної допомоги – після консультації або операції пацієнту не потрібно додатково платити, оскільки він вже сплатив податки. У цій системі значна частина медичних працівників є державними службовцями. Основною ідеєю цієї моделі є розгляд здоров'я як права людини. Таким чином, уряд гарантує універсальне охоплення, забезпечуючи рівний доступ до медичної допомоги для всіх громадян.

Бюджетно-страхова форма фінансування системи охорони здоров'я базується на моделі побудови системи соціального страхування О. Бісмарка. За нею медична галузь фінансується за рахунок обов'язкових внесків роботодавців та найманих працівників у спеціальні фонди, які створюються за професійною або територіальною ознакою. Розмір внеску залежить від платоспроможності страхувальника, а доступ до послуг – від потреб застрахованих осіб. Медичні фонди переважно незалежні від держави, хоча діють в її правових рамках. Управління цими фондами здійснюють представники застрахованих осіб. Така система набула найбільшого поширення у Німеччині, Італії, Швеції, Франції та Японії³³².

Національна модель медичного страхування є змішаною моделлю, яка охоплює основні аспекти моделей Бісмарка та Беверідж. Схожість з моделлю Беверідж проявляється у тому, що уряд виступає в якості єдиного

³³²Петрушка О. В. Особливості функціонування моделей медичного страхування в економічно розвинутих країнах. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1190.

платника медичних послуг. Водночас, так само, як у моделі Бісмарка, постачальниками медичних послуг залишаються приватні установи. Універсальне страхування не є прибутковим та не відмовляє у наданні медичної допомоги при будь-яких скаргах. Забезпечуючи баланс між державним страхуванням та приватною практикою, система дозволяє лікарням зберігати свою незалежність і водночас мінімізувати внутрішні ускладнення, які пов'язані зі страховими полісами. Фінансові бар'єри для отримання лікування, як правило, є низькими, і пацієнти можуть вибрати своїх медичних працівників.

Модель прямого платежу, що також у економічній літературі носить назву «фінансування з власної кишені», є системою охорони здоров'я, що орієнтована на платоспроможність населення. Зокрема, у менше розвинених районах, де недостатньо ресурсів для впровадження широкомасштабних програм медичної допомоги, пацієнти повинні самостійно оплачувати медичні процедури. З браком достатніх коштів бідні люди не можуть собі дозволити отримати необхідну медичну допомогу. Така ситуація є розповсюдженою у більшості країн, оскільки найбагатші країни мають лише надійні системи охорони здоров'я.

У моделях централізованого типу мобілізацію, розподіл та перерозподіл страхових внесків бере на себе центральна страхова установа (фонд, служба, організація), а перерозподіл та використання фінансових ресурсів здійснюється через територіальну мережу філій (представництв, відділень) із різним ступенем автономії. Переваги цих моделей полягають у простоті управління та контролю, порівняно низьких адміністративних витратах, а недоліки – в обмежених можливостях залучення місцевих ресурсів, низьких оперативності та гнучкості щодо задоволення потреб населення у медичних послугах.

Децентралізована модель фінансування медичного страхування дозволяє максимально повно реалізувати принцип субсидіарності (наближеності до кінцевого споживача), надає більші можливості для залучення додаткових

коштів. Фінансування є більш гнучким та автономним насамперед щодо встановлення страхових ставок внесків та цін на медичну допомогу³³³.

Одним із основних компонентів ефективного функціонування вітчизняної економіки в цілому, та системи охорони здоров'я зокрема, є розвиток медичного страхування.

Медичне страхування як модель забезпечення соціальних гарантій держави перед громадянами у рамках системи охорони у сучасному вигляді виникла відносно нещодавно. Розвиток системи медичного страхування відбувався упродовж декількох останніх століть і спирався на давні традиції надання соціальної допомоги громадянам при настанні будь-якого захворювання. Сучасні принципи соціального страхування походять від старогрецьких і давньоримських правил, що забезпечували функціонування так званих організацій взаємодопомоги, яка складалася у рамках професійних колегій, і займалися збором коштів та їх виплатою при настанні нещасного випадку, отримання травми, втрати працездатності у результаті хвороби або каліцтва. Усвідомлюючи величезну роль здоров'я в житті сучасного постіндустріального суспільства, кожна соціальна держава прагне створити такі умови життєдіяльності та медичного обслуговування, які б сприяли підтриманню та зміцненню здоров'я її громадян. Для реалізації цього права державами створюється спеціальна система, яка забезпечує комплекс заходів, спрямованих на збереження та відновлення здоров'я населення – галузь охорони здоров'я³³⁴.

Враховуючи важливу роль медичного страхування у підвищенні рівня соціальної безпеки та покращенні якості життя та здоров'я населення, розглянемо сутність та функції медичного страхування.

³³³Онишко С. В., Шевчук Ю. В. Особливості функціонування моделей фінансування медичного страхування. *Економічний вісник. Серія : Фінанси, облік, оподаткування*. 2019. № 3. С. 174-175.

³³⁴Вороніна О. О. Наукові підходи до визначення сутності медичного страхування. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2015. № 8. С. 734.

У фаховій економічній літературі не існує єдиного підходу до трактування змісту поняття «медичне страхування». Відсутність єдності науковців у розумінні сутності поняття породжується законодавчою неврегульованістю означеного поняття. Так, у профільному нормативно-паровому акті, а саме: Законі України «Про страхування» не дано визначення медичного страхування, а лише зазначено, що медичне страхування віднесено до 2 класу страхування (клас 2 - страхування на випадок хвороби (у тому числі медичне страхування))³³⁵. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»³³⁶ визначені види загальнообов'язкового державного соціального страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; медичне страхування, проте означення сутності понять не здійснено.

Розглянемо погляди науковців на сутність поняття «медичне страхування». Так, С. В. Васильчак у своїх дослідженнях медичне страхування трактує як «форму соціального захисту інтересів населення у випадку втрати здоров'я з будь-якої причини»³³⁷.

Д. Д. Третяк розглядає медичне страхування як «одну з форм соціального захисту населення у сфері охорони здоров'я, сутність якої полягає в гарантуванні оплати послуг медичного характеру, отриманих застрахованою особою, за рахунок акумульованих страхових коштів»³³⁸.

А. Л. Святошнюк, досліджуючи питання особливостей визначення «медичне страхування» та «страхова медицина» в правовому полі, медичне

³³⁵Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>.

³³⁶Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.

³³⁷Васильчак С. В. Розвиток регіонального ринку медичного страхування в контексті соціальної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 27.

³³⁸Третяк Д. Д. Сутність та соціально-економічне значення медичного страхування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 45.

страхування визначає як «вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб у разі настання подій, які гарантують необхідність отримання медичної допомоги та медичних послуг (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів». Основною метою медичного страхування є забезпечення гарантій громадянам у разі настання страхового випадку, пов'язаного з отриманням медичних послуг. Страховим випадком є звернення громадян до лікувально-профілактичних закладів з метою отримання медичної допомоги, що включені до системи обов'язкового медичного страхування, або діють у відповідності до укладених договорів між страховими компаніями та закладами охорони здоров'я³³⁹.

Н. Я. Климук розглядає медичне страхування як вид особистого страхування, який передбачає, згідно із законом або договором, обов'язки страховика з оплати, включеної до програми страхування медичної, лікарської та профілактичної допомоги, наданої застрахованій особі, за рахунок цільових фондів, сформованих через кошти підприємств, органів влади і громадян»³⁴⁰.

В. Д. Базилевич, О. Ф. Філонюк, К. С. Базилевич пропонують медичне страхування розглядати через «форма захисту інтересів індивіда на випадок втрати ним здоров'я із будь-якої причини»³⁴¹.

О. О. Вороніна визначає медичне страхування як «сукупність форм страхування, які передбачають обов'язки страховика по здійсненню страхових

³³⁹Святошнюк А. Л. Щодо особливостей визначення «медичне страхування» та «страхова медицина» в правовому полі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. № 79. Т. 1. С. 236.

³⁴⁰Климук Н. Я. Особливості медичного страхування в Україні у сучасних умовах. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2021. № 1 (87). С. 55.

³⁴¹Страхування : підручник / В. Д. Базилевич та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2008. 1019 с.

виплат у розмірі часткової або повної компенсації витрат на отримання медичної допомоги в разі настання страхового випадку, визначених чинним законодавством або договором страхування, за рахунок спеціально сформованих фондів»³⁴².

В. Ю. Стеценко трактує медичне страхування як «сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу захисту майнових інтересів фізичних осіб при отриманні медичної допомоги у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок страхових грошових фондів, які формуються з страхових внесків»³⁴³.

Я. С. Новосад визначає медичне страхування як страхування на випадок втрати здоров'я з будь-якої причини, в тому числі у зв'язку із хворобою та нещасним випадком³⁴⁴.

Н. М. Внукова трактує медичне страхування як «форму соціального захисту населення щодо охорони здоров'я, пов'язана з компенсацією витрат громадян на медичне обслуговування»³⁴⁵.

С. С. Осадець розглядає медичне страхування як «вид особистого страхування, пов'язаний із компенсацією витрат громадян, які обумовлені одержанням медичної допомоги, а також інших витрат, спрямованих на підтримку здоров'я»³⁴⁶.

Розглянувши погляди науковців на змістове наповнення поняття «медичне страхування» зауважимо, що визначення різняться, оскільки автори

³⁴²Вороніна О. О. Наукові підходи до визначення сутності медичного страхування. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2015. № 8. С. 737.

³⁴³Стеценко В. Ю. Медичне страхування у загальній системі страхування: правовий вимір. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Право*. 2017. Вип. 32. С. 123.

³⁴⁴Новосад Я. С. Сутність, принципи та правові основи медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 7(5). С. 61.

³⁴⁵Страхування: теорія та практика : навч. посіб. / Н. М. Внукова та ін.; за заг. ред. Н. М. Внукової. 2-ге вид., переробл. та доп. Харків : Бурун Книга, 2009. 656 с.

³⁴⁶Осадець С. С. Страхування : підручник. 2-ге вид, перероб. та доп. Київ : КНЕУ, 2008. С. 234.

розглядають різні аспекти медичного страхування.

На основі проведеного дослідження, пропонуємо виокремлювати соціальний (трактування медичного страхування як форми соціального захисту застрахованих осіб), правовий (трактування медичного страхування з позицій правових норм регулювання та здійснення медичного страхування), структурний (трактування медичного страхування як виду або форми страхування), комплексний (трактування медичного страхування, що враховує як соціальний, правовий, фінансовий, видовий аспекти даного поняття) підходи до визначення сутності поняття «медичне страхування».

Структура страхового покриття медичного страхування включає такі елементи:

- «відшкодування витрат на діагностичну, лікувально-профілактичну та реабілітаційну медичну допомогу, яка надається стаціонарно, в амбулаторно-поліклінічних умовах або за системою швидкої медичної допомоги, санавіації та інших організаційних формах охорони здоров'я;

- повернення витрат на утримання пацієнтів в усіх стаціонарах у період отримання ними діагностичної, лікувально-профілактичної та реабілітаційної медичної допомоги;

- відшкодування коштів, які втрачені або недоотримані застрахованим унаслідок порушень стану здоров'я;

- виплати застрахованому обумовлених угодою (умовами) страхування інших видів компенсаційних сум (допомоги) за фактом захворювання, травми, інших подій або станів, які пов'язані зі здоров'ям і працездатністю»³⁴⁷.

Економічна сутність медичного страхування проявляється через його функції. Економічна сутність медичного страхування проявляється через його функції. Як показує аналіз фахової економічної літератури, серед науковців немає єдності та однозначності стосовно даного питання. Науковці

³⁴⁷Ніколаєнко С. М. Ризик-менеджмент у медичному страхуванні. *Наукові праці МАУП*. 2011. Вип. 3(30). С. 143.

виокремлюють різні функції медичного страхування (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Матриця функцій, які виконує медичне страхування*

Функції	Автор									Разом
	О. В. Козменко	А. С. Немченко	О. О. Вороніна	О. А. Юрченко О. А. Свирида С. С. Ковальчук	Г. М. Коцюрубенко	Д. О. Гомон	І. М. Федорович	І. В. Кирєєва, Д. В. Коробцова	В. Ю. Стеценко	
Заміщення	+									1
Доповнення	+									1
Накопичувальна		+	+				+	+	+	5
Відновлювальна		+	+						+	3
Превентивна (профілактична)		+	+		+		+	+	+	6
Контрольна		+	+				+		+	4
Економічні				+						1
Соціальні				+						1
Акумуляційна					+					1
Компенсаційна					+					1
Розподільна						+				1
Захисна						+				1
Ризикова							+	+		2
Інвестиційна							+	+		2
Разом	2	4	4	2	3	2	5	4	4	30

* Складено автором.

На основі проведеного дослідження, можна стверджувати, що найчастіше, розглядаючи питання медичного страхування науковці виділяють превентивну (профілактичну) функцію. Також більшість авторів виокремлює накопичувальну функції. Як видно з таблиці 3.5, кількість функцій у дослідженнях науковців варіюється від 2 до 4. Таке розмаїття функцій, які виконує медичне страхування пов'язано насамперед зі складністю та синтетичністю даної економічної категорії.

Також варто зазначити, що ряд дослідників виділяють підфункції в межах однієї функції медичного страхування або виокремлюють різні аспекти функцій медичного страхування. Зокрема Д. О. Гомон «об'єднує ризикову, попереджувальну й ощадну функції страхування під загальним поняттям розподільної функції, а

також розглядає захисну функцію як основну у страхуванні, яка має три складники: юридичний, матеріальний та психологічний»³⁴⁸. Проте, на нашу думку, виділення значної кількості функцій чи підфункцій чи аспектів функцій медичного страхування не сприяє кращому розумінню сутності поняття, а значно ускладнює його вивчення та аналіз.

Медичне страхування як складне та багатоаспектне економічне поняття виконує: ризикову, соціальну, превентивну, контрольну функції. Саме виділення таких функцій дозволяє в повному обсязі відобразити найважливіші риси, сутність і значення медичного страхування, а також відобразити його роль і місце в суспільстві. Інші функції, на наш погляд є другорядними та можуть взагалі не проявлятися в процесі організації медичного страхування.

Ризикова функція медичного страхування полягає у передачі страхувальником страховику за визначену плату матеріальної відповідальності за наслідки ризиків, що зумовлені настанням страхових подій, які пов'язані із витратами на отримання медичної допомоги страхувальника (застрахованої особи), перелік яких чітко визначений у договорі страхування та відбувається через процес купівлі-продажу страхової послуги. Отже, страхувальник передає ризик страховій компанії та отримує страховий захист.

Превентивна функція медичного страхування полягає у зменшенні ймовірності настання страхових випадків. Тобто, з одного боку, страхова компанія здійснює фінансування заходів з недопущення настання страхових випадків або зменшення наслідків настання страхових подій шляхом фінансування лікувально-профілактичних заходів. А з іншого боку, страхова компанія у договорі страхування або у правилах страхування формує застереження, відповідно до яких страхувальник повністю або частково позбавляється страхових відшкодувань, що дозволяє мінімізувати прояви шахрайства або бездіяльності з боку страхувальника.

³⁴⁸Гомон Д. О. *Обов'язкове медичне страхування як альтернатива бюджетному фінансуванню сфери охорони здоров'я. Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 102.

Контрольна функція медичного страхування проявляється в процесі формування та використання коштів страхових резервів. Страхові резерви мають цільових характер, тобто кошти, які надходять від фізичних та юридичних осіб під час укладення договорів страхування акумулюються та можуть бути використані на виплату страхових відшкодування та здійснення інвестиційної діяльності страхової компанії у напрямки визначені державним регулятором. Тим самим, контрольна функція медичного страхування полягає в дії механізмів, що забезпечують формування достатніх страхових резервів для виконання страховими компаніями їхніх зобов'язань, а також включає контроль якості надання медичної допомоги страхувальниками (застрахованим особам).

Соціальна функція медичного страхування проявляється під час повного або часткового відшкодування завданих збитків у випадку настання страхових подій, а отже повного або часткового відновлення здоров'я застрахованих осіб. Медичне страхування дає страхувальникам можливість одержання своєчасної медичної допомоги та відкриває доступ до високотехнологічного лікування та якісних медичних послуг. І тим самим сприяє збільшенню тривалості життя застрахованих осіб. Крім того, страховий ризик при здійсненні медичного страхування пов'язаний не з майном, а з особою застрахованого. Отже, як соціальний інститут, медичне страхування являє собою організовану систему зв'язків у суспільстві, що функціонує з метою мінімізації ризиків і задоволення соціально значущих потреб страхувальників в безпеці, стабільному та здоровому житті та є важливою умовою ефективного розвитку сучасного суспільства.

У сучасних умовах у науковому дискурсі склалася розгалужена система структурування видів і форм медичного страхування.

За характером фінансування систем медичного страхування виокремлюють такі форми:

- бюджетна форма полягає у фінансуванні медичного страхування переважно з бюджетних джерел;

- соціальне форма передбачає фінансування медичного страхування за рахунок цільових внесків підприємців, громадян та субсидій держави. При цьому переважає саме фінансування з позабюджетних фондів;
- приватна форма передбачає фінансування медичного страхування за рахунок внесків за програмами добровільного медичного страхування;
- змішана форма полягає у фінансуванні медичного страхування за рахунок різних джерел.

За принципом управління медичним страхуванням виокремлюють централізовану форму, яка полягає у жорсткому державному регулювання сфери медичного страхування, децентралізовану форму – застосування ринкових механізмів регулювання медичного страхування та змішану форму, яка поєднує централізовану та децентралізовану форми.

За формою залучення застрахованих осіб виділяють індивідуальне та корпоративне медичне страхування.

Індивідуальне медичне страхування, що полягає в укладенні особистих договорів страхування, тобто страхувальник, який є і застрахованою особою самостійно обирає програму, суму страхового покриття в залежності від власних інтересів.

Корпоративне страхування можна трактувати як інструмент захисту майнових інтересів суб'єктів господарювання, соціального забезпечення персоналу таких суб'єктів господарювання та управління фінансовими потоками економічних суб'єктів. Сутність корпоративного страхування полягає в укладенні договору страхування роботодавцем на користь своїх працівників.

Перевагами корпоративного страхування є: «захист життя та здоров'я працівників суб'єктів господарювання, накопичення коштів до виходу на пенсію, матеріальна допомога родині на випадок передчасної смерті годувальника (соціальний фактор); збереження на підприємстві кваліфікованих працівників, гнучка система винагороди

співробітників (мотиваційний фактор); оптимізація податкових платежів підприємства, оскільки витрати на медичне страхування зменшують базу оподаткування податком на прибуток і на них не здійснюється нарахування на фонд оплати праці (фінансовий фактор); створення позитивного іміджу соціально відповідального підприємства (іміджевий фактор)»³⁴⁹.

Медичне страхування реалізується у двох формах: обов'язковій та добровільній.

Обов'язкове медичне страхування є складовою системи соціального страхування, що являє собою систему правових, економічних та організаційних заходів, які створені державою та спрямовані на забезпечення гарантій надання застрахованій особі медичної допомоги у разі настання страхового випадку за рахунок накопичення страхових внесків.

На державному рівні затверджуються принципи організації обов'язкового медичного страхування, розробляються та встановлюються страхові тарифи, визначається коло страхувальників і відбувається створення спеціальних державних фондів в яких акумулюються внески на обов'язкове медичне страхування.

Добровільне медичне страхування реалізується на основі добровільних програм медичного страхування та є доповнюючою системою до обов'язкового медичного страхування та полягає у гарантуванні оплати медичних послуг, понад затверджені обов'язковою програмою розміри. За економічним змістом добровільне медичне страхування є механізмом відшкодування фізичним особам витрат на медичне обслуговування.

«Добровільне медичне страхування є комерційним видом страхування, заснований не на принципі страхової солідарності, а на принципі страхової

³⁴⁹Баранник Л. Б. Корпоративне страхування як перспективний напрям розвитку соціального захисту працюючого населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки.* 2012. № 3. С. 170.

еквівалентності (коли за договором застрахований отримує медичні послуги в обсягах, за які була сплачена страхова премія)»³⁵⁰.

На сьогоднішній день вітчизняна страхова медицина в переважній більшості представлена добровільною формою. Державне медичне страхування для українців функціонує через Програму медичних гарантій, в рамках якої з частини податків, які сплачують громадяни, формується страховий фонд. За необхідності, кошти фонду виділяють й направляють до лікарні, до якої звернувся пацієнт.

Кожна з означених форм медичного страхування має спільні риси та свої особливості, зокрема це: механізм реалізації, порядок відшкодування збитків у разі настання страхового випадку, організаційно-правові та економічні принципи тощо (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Відмінні риси обов’язкової та добровільної форми
медичного страхування***

Ознака	Обов’язкове медичне страхування	Добровільне медичне страхування
Відкритість страхових відносин	Публічність страхових відносин	Конфіденційність страхових відносин
Рівень охоплення	Суцільне охоплення об’єктів страхування	Вибіркове охоплення об’єктів страхування
Термін дії	Безстроковість	Обмеження терміну
Типовізація страхових продуктів	Уніфікованість набору страхових послуг	Різноманітність страхових послуг
Рівень страхових виплат	Нормування страхових виплат	Диференціація страхових виплат
Рівень врегульованості	Жорстке регулювання з боку держави	Несуттєве координування державою
Галузева приналежність	Галузь соціального страхування	Комерційне страхування

* Складено та доповнено автором.

Спільними рисами обов’язкового та добровільного медичного

³⁵⁰ Федорович І. М. Теоретичні та практичні засади реалізації медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 23(2). С. 77.

страхування є: приналежність до страхування (наявність постійного страхового інтересу до захисту та підтримання здоров'я на належному рівні); об'єкт страхування (здоров'я застрахованих осіб, яке проявляється в майновому інтересі застрахованих, пов'язаному із витратами, які виникають під час надання медичної допомоги і здійснення профілактичних заходів); сплата страхових премій (основна умова отримання страхового захисту).

Таким чином, медичне страхування є важливим інструментом підтримки здоров'я нації, що забезпечує стабільність та соціальні гарантії в суспільстві. Проте, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки, в умовах нерозробленості нормативно-правова база, яка потрібна для запровадження обов'язкового медичного страхування саме добровільне медичне страхування відіграє важливу роль у забезпеченні населення медичною допомогою.

В сучасних умовах демократизації суспільства та розбудови правової держави, орієнтованої на сталий соціальний розвиток постало актуальне питання трансформації вітчизняної системи медичного обслуговування. Сучасний стан медичної галузі не задовольняє потреб суспільства та не виконує в повній мірі завдань, які стоять перед нею. Важливим елементом медичної системи, що сприяє поліпшенню фінансування галузі та дозволяє ефективно перерозподілити ресурсів є система медичного страхування. Розвиток медичного страхування сприяє поліпшенню рівня соціальної захищеності населення шляхом доступу до якісної медицини та одержання своєчасної медичної допомоги.

В цілому, медичне страхування є важливою складовою соціальної інфраструктури кожної розвиненої держави. Проте з позицій страхової компанії медичне страхування є підгалуззю особистого страхування та являє собою комплекс страхових продуктів, які надаються страховими компаніями як з метою отримання прибутку від страхової діяльності так і з метою акумулювання коштів населення для формування страхових фондів та здійснення інвестиційної діяльності.

Управління медичним страхуванням полягає у розробці політики відбору ризиків на страхування, формування оптимальних страхових тарифів, які, з одного боку, дозволять залучати широке коло страхувальників, а з іншого, залишатися достатніми для формування страхових резервів та виплати страхових відшкодувань, а також розробка системи врегулювання страхових претензій.

Медичне страхування має об'єкт, предмет і суб'єкти страхової діяльності.

«Об'єктом медичного страхування є майнові інтереси пов'язані з життям і здоров'ям громадян, а його метою – забезпечення застрахованим особам при виникненні страхового випадку права на отримання медичної допомоги за рахунок нагромаджених коштів та фінансування профілактичних заходів»³⁵¹.

Страховим ризиком у медичному страхуванні є можливість настання страхового випадку, тобто передбаченої договором страхової події, яка спричиняє витрати застрахованій особі, та яка передбачає повне або часткове покриття страховою сумою. Тобто страховими ризиками в медичному страхуванні є захворювання застрахованої особи, а страховими випадками є звернення застрахованої особи в медичний заклад та надання їй медичних послуг.

Ризик можливих страхових випадків у медичному страхуванні – це ймовірність настання специфічних страхових випадків, які носять несистемний характер, зокрема: травми, вроджені вади, патологічні стани, набуті дефекти, деякі природних фізіологічних процесів, які мають тимчасовий характер (вагітності, пологів тощо) та які:

- потребують медичного втручання;
- призводять втрати працездатності, яка носить тимчасовий або стійкий характер, тобто є частковою або повною, зниження рівня соціальної активності і тим самим втрати або недоотримання стабільного рівня доходу;

³⁵¹Третяк Д. Д. Сутність та соціально-економічне значення медичного страхування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 46.

- викликають необхідність додаткових витрат на оздоровлення умов життя – зміну місця проживання і (або) праці, режиму і (або) характеру харчування, відпочинку, рухової активності тощо. Ці витрати частково здійснюються за рахунок роботодавців і системи соціального страхування (при професійному захворюванні, травмі на виробництві, санаторно-курортному оздоровленні тощо), однак переважно – власним коштом пацієнта. При організації медичного страхування ці додаткові витрати також необхідно враховувати.

Суб'єктами добровільного медичного страхування в Україні є: страховики, страхувальники, застраховані, асистуючі компанії, медичні установи, контролюючий орган в особі Національного банку України (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Характеристика суб'єктів добровільного медичного страхування

Суб'єкт	Характеристика	Інтереси
1	2	3
Страховики	Юридичні особи, які створені відповідно до норм чинного законодавства, отримали ліцензію на здійснення страхової діяльності за видами (класом) медичного страхування.	- отримання прибутку; - формування збалансованого страхового портфеля; - зниження вартості медичних послуг.
Страхувальники	Фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування та сплачують страхові внески.	- формування висококваліфікованої команди працівників; - мінімізація податкових платежів, шляхом включення внесків з ДМС у собівартість продукції.
Застрахований	Особа, на користь якої укладено договір медичного страхування, тобто особа чиє життя, здоров'я та працездатність є об'єктом страхового захисту.	- отримання медичної допомоги за рахунок страхової компанії; - зменшення витрат на лікування та розподіл їх у часі; - отримання профілактичного лікування в рамках послуг з ДМС.
Медичні заклади	Суб'єкти господарювання, які акредитовані у страхових компаніях та мають ліцензію на відповідну медичну практику.	- отримання сталого потоку клієнтів; - отримання прибутків; - підвищення престижу медичного закладу;

Продовження табл. 3.7

1	2	3
Асистуючі компанії	Самостійні суб'єкти господарювання, які є посередниками між страховою компанією та медичними закладами та здійснюють медичне обслуговування та організацію госпіталізації та лікування застрахованих	- отримання сталого потоку клієнтів; - отримання прибутку.
Національний банк України	Особливий центральний орган державного управління, що здійснює нагляд та регулювання банків та небанківських фінансових установ	- дотримання вимог чинного страхового законодавства; - захист інтересів страхувальників; підтримання фінансової стійкості та платоспроможності страхових компаній.

* Складено та доповнено автором.

«Суб'єктами обов'язкового медичного страхування є страховики, страхувальники, застраховані та медичні установи. Для обов'язкового медичного страхування характерно те, що сплата страхувальниками внесків здійснюється у встановлених розмірах та у встановлений час, а рівень страхового забезпечення однаковий для всіх застрахованих. Обов'язкове медичне страхування охоплює майже всі групи населення, але задовольняє лише ті потреби в медичному обслуговуванні, які входять до програм обов'язкового медичного страхування. Для надання більш широкого спектру медичних послуг використовується добровільне медичне страхування»³⁵².

Основними принципами, на які опирається страхова компанія, управляючи власними страховими продуктами у сфері медичного страхування, є: добровільність, еквівалентність, солідарність та відшкодування.

Принцип добровільності полягає в тому, що страхова компанія та страхувальник самостійно, на добровільній основі, тобто без примусу

³⁵²Вороніна О. О. Наукові підходи до визначення сутності медичного страхування. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2015. № 8. С. 736.

приймають спільне рішення про можливість укладання договору медичного страхування, а також добровільно беруть на себе відповідальність за дотримання усіх умов договору.

Принцип еквівалентності полягає в дотриманні рівноваги між зобов'язаннями страхових компаній щодо здійснення страхових виплат у разі настання страхових випадків та страхувальників зі своєчасної та повної сплати страхових премій. Такий принцип поширюється на добровільні види медичного страхування, що характеризуються залежністю обсягів і видів медичної допомоги, які передбачені програмами страхування від розміру та своєчасності сплачених страхових премій.

В свою чергу, обов'язкове медичне страхування гарантує фізичним особам отримання медичної допомоги на основі дотримання принципів рівності. В той же час саме принцип еквівалентності є одним із ключових для реалізації інноваційних підходів у сферу медичного страхування та забезпечення збалансованості між обсягами медичної допомоги та їхнім фінансовим забезпеченням.

Принцип солідарності медичного страхування полягає в організації оплати медичної допомоги, наданої застрахованій особі, яка має поліс медичного страхування, коштом усіх учасників страхування, а не тільки в сумі внесків, сплачених особою, яка звернулася за медичною допомогою.

Принцип відшкодування в медичному страхуванні полягає у наданні медичної допомоги в обсягах та в межах програми, за яку була сплачена страхова премія.

Охарактеризовані принципи медичного страхування дозволяють визначити ефективні форми здійснення медичного страхування та сформувати передумови для реалізації фінансових інновацій в цій галузі.

Страхові компанії визначають ряд обмеження, що здійснює безпосередній вплив на якість страхової послуги з медичного страхування, а саме:

- формування складових програм медичного страхування, які є

невід'ємною частиною договорів страхування;

- обмеження страхування шляхом встановлення превентивних заходів, які передбачені певним договором;
- встановлення франшизи як на медикаментозне забезпечення, так і на інші медичні послуги;
- обмеження відповідальності страхових компаній за страховими випадками через їх виключення із договорів страхування.

Що стосується обмеження за медичним страхуванням, то необхідно зазначити, що застрахованими особами не можуть бути: «особи, визнані у встановленому порядку недієздатними; хворі на тяжкі нервові та психічні захворювання (порушення мозкового кровообігу, пухлин головного та спинного мозку, епілепсію, шизофренію); інваліди 1 та 2 групи; особи, визнані інвалідами дитинства та діти-інваліди; ВІЛ-інфіковані та/або хворі на СНІД; хворі на тяжкі (некомпенсовані) форми захворювань (серцево-судинної, видільної, нервової та інших систем (та/або органів) організму людини)»³⁵³.

До обмежувальних заходів у медичному страхуванні слід віднести і франшизу, оскільки вона являє собою частину витрат, що не відшкодовується страховою компанією відповідно до договору медичного страхування, які покриваються за рахунок страхувальників. Досить часто страхові компанії застосовують безумовну франшизу за медикаментозним забезпеченням застрахованих осіб. Крім того, страхові компанії можуть обмежувати медикаментозне забезпечення в межах страхових програм ліками виключно національних фармацевтичних компаній. Також страхові компанії застосовують часову франшизу, що полягає у можливості отримання страхової послуги після певного періоду дії договору страхування. Зокрема, за програмами хірургічного втручання найчастіше застосовується такий вид обмежень, що дозволяє уникнути шахрайства з боку страхувальників.

³⁵³Нечипорук Л. В. Теорія та практика медичного страхування в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 754.

В сучасних умовах ведення страхового бізнесу, які характеризуються складністю економічної ситуації, катастрофічними воєнними ризиками, значним рівнем конкуренції, страхові компанії прагнуть не лише зберегти, але й збільшити клієнтську базу, що дозволить підтримувати власну фінансову стійкість, платоспроможність та рентабельність шляхом підвищенням якості страхових послуг. Все це стає можливим за рахунок ефективної організації усіх бізнес-процесів медичного страхування.

Ключовим елементом формування якісних страхових послуг є розробка ефективної андерайтингової політики страховика, від якої залежить не лише результат конкретної страхової послуги, а й фінансовий результат діяльності страхової компанії в цілому.

Андерайтинг у медичному страхуванні включає в себе такі взаємопов'язані та взаємозалежні бізнес-процеси: визначення та оцінка ризиків, які властиві об'єктам медичного страхування; прийняття рішень щодо доцільності укладення договору медичного страхування; визначення термінів, умов і розмірів страхового покриття; розрахунок та обґрунтування страхового тарифу та страхової премії; укладення договору страхування. Крім того, кожен страховик встановлює власні внутрішні умови обов'язкового проведення медичного андерайтингу з врахуванням норми перестраховиків у яких перестраховує медичні ризики.

Андерайтингу у медичному страхуванні поділяється за об'єктами ризику на фінансовий та медичний. У фінансовому андерайтингу об'єктом дослідження виступають фінансові ризики, а у медичному андерайтингу об'єктом є ризики втрати здоров'я.

Медичний андерайтинг включає:

- визначення чинників, які пов'язані зі станом здоров'я застрахованого;
- дослідження стану здоров'я як фізичного, так і психологічного застрахованої особи;
- дослідження та оцінка схильності застрахованого до спадкових

захворювань;

- врахування регіону проживання та професії застрахованої особи;
- вивчення вподобань та способу життя застрахованої особи та особливостей проведення дозвілля, якщо він містить підвищений ризик травматизму (зайняття травматичними видами спорту).

Оцінка ризиків під час здійснення фінансового андерайтингу включає:

- акцент та досліджені фінансових факторів;
- аналіз доходів застрахованої особи.

Сутність фінансового андерайтингу полягає в аналізі страхового покриття та його обґрунтованості (вибір програми страхування, встановлення страхової суми, що корелюється із рівнем страхових премій та платоспроможністю страхувальника тощо), тобто оцінка ризиків відбувається з точки зору фінансового стану страхувальника (у такому випадку важливою буде інформація про рівень доходу страхувальника). Метою фінансового андерайтингу є визначення відповідності типу покриття та розміру страхової суми можливим майбутнім виплатам застрахованій особі у разі настання страхового випадку.

Одним із важливих етапів управління медичним страхуванням з позицій страхової компанії є визначення оптимального розміру страхової суми, яка буде достатньою для задоволення потреб застрахованого у разі настання страхового випадку, тобто звернення за медичною допомогою. Оскільки недостатнє страхове забезпечення робить недоцільним придбання страхового захисту. Крім того, слід враховувати особливість самої медичної послуги, як специфічного товару, що також створює певні обмеження (залежність результату послуги не тільки від лікаря, але й від пацієнта та від якості ліків; відсутність посередників; персоніфікація та індивідуалізація; фізичні ризики; обмеженість переміщення, тощо). Також обсяг послуг, їх вартість, період надання визначає надавач таких послуг, а саме лікар. Відсутності відповідних знань у медичній галузі (протоколів та стандартів лікування) та особливостей ціноутворення в

ній робить досить складним завданням формування обґрунтованих страхових тарифів та визначення достатності страхової суми для забезпечення компенсації необхідних витрат на оплату медичних послуг.

В таких умовах, базою для визначення розміру страхової суми має бути середній розмір прогнозованих витрат пацієнта на отримання медичної допомоги, який ґрунтується на середній вартості лікування хвороб певної групи. Найбільших витрат зазнає пацієнт при проходженні стаціонарного лікування. Тому основою у визначенні розміру страхової суми має бути вартість стаціонарного лікування, яка раніше визначалася на підставі вартості ліжко-дня, за профілем ліжка (терапевтичне, хірургічне тощо).

Наступним важливим завданням управління медичним страхуванням є визначення страхових премій. Необхідно зазначити, що страхові премії за послугами добровільного медичного страхування кожна страхова компанія встановлює самостійно, опираючись на власний досвід та андеррайтингову політику. Під час визначення розміру страхових тарифів обов'язково враховується вік, стать, професія, стан здоров'я, спадкові хвороби та інші важливі чинники ризику. Страхові премії, в першу чергу, залежать від обраної програми медичного страхування, страхової суми і категорії страхувальника – фізична особа (індивідуальне страхування) чи юридична особа (колективне страхування). Також вартість медичного страхування залежить не лише від кількості ризиків, які передбачені страховою програмою, але й від того, на базі яких медичних установ відбуватиметься надання медичних послуг застрахованій особі. Страхувальникам (застрахованим особам) може надаватися можливість самостійного вибору медичної установи із переліку медичних закладів, які являються партнерами страховика. На ціноутворення у медичному страхуванні також впливають розміри лімітів, у рамках можуть надаватися медичні послуги. Таким чином, під час розрахунку вартості комплексної медичної допомоги необхідно враховувати вплив максимальної кількості чинників, проте водночас необхідно виключити з вартості страхового

поліса ті фактори, які мають незначний вплив на процес страхування.

Отже, під час здійснення медичного страхування невід'ємними бізнес-процесами є як фінансовий так і медичний андерайтинг, оскільки їх поєднання дозволить розробити якісні страхові продукти та скорелювати розмір страхової премії та рівень страхового захисту, а також дозволить врахувати індивідуальні особливості страхувальників, що сприятиме мінімізації ризику страхової компанії.

Становлення страхового ринку в Україні в цілому, як і ринку добровільного медичного страхування, відбувається нерівномірно, що спричинено в першу чергу складною економічною ситуацією, недосконалістю нормативно-правового забезпечення, низьким рівнем доходів населення, недостатнім рівнем захисту страхувальників, неузгодженістю інтересів суб'єктів страхового ринку, недостатнім рівнем обігових коштів юридичних осіб.

Загалом медичне страхування в Україні у 2023 році за обсягами премій, на жаль, досягло поки що лише 70-75% від довоєнного рівня і 83% від рівня 2020 року (за оцінками Національного банку України, за підсумками першого кварталу відповідного року).

Водночас, регулятор страхового ринку зафіксував і позитивний тренд у розвитку медичного страхування. Фактично вперше від початку великої війни загальні квартальні обсяги премій почали зростати. За січень-березень 2023 року вони виявилися на 14 в.п. кращими за показник вересня-грудня 2022 року, підрахував НБУ.

Варто сказати також про високу стійкість ринку корпоративного медичного страхування, попри певне зменшення загальної активності на ньому протягом останніх півтора року. Навіть повномасштабна війна РФ проти України не змогла зупинити розвиток ДМС.

Вже у третьому кварталі 2022 року НБУ фіксував помітне зростання загального обсягу премій за договорами медичного страхування попри

катастрофічне падіння у перші місяці війни. З часом попит поступово відновлювався, тож загальна сума внесків страхувальників за безперервним медичним страхуванням за результатами 2022 року лише на 22,5% відстала від здобутків 2021-го, зменшившись до 4,83 млрд. грн.

У надзвичайних умовах 145,3 тис. юридичних осіб у 2022 році уклали із страховиками, за даними Нацбанку, договори безперервного страхування здоров'я персоналу, що лише на 22,8% менше показника попереднього року.

Протягом 2022-2023 років, за оцінками фахівців, програми корпоративного медичного страхування суттєво розширилися, компанії продовжують вносити до договорів про страхування додаткові опції, з'являються нові послуги медичного страхування. Окрім страхування воєнних ризиків зростає запит на послуги психологів та страхування медичних витрат за кордоном, збільшився акцент на послуги телемедицини, відчувається відтермінований попит на профілактичні огляди та стоматологічні послуги. Збільшуються також ліміти на покриття стоматологічного лікування через зростання вартості послуг у клініках.

Обираючи програми страхування, керівники компаній вносять до договору якомога більше опцій, що можуть знадобитися людині під час захворювання, кажуть страховики. Наповнення програми ДМС у компанії у 2023 році покращилося. Зокрема, збільшився ліміт на стоматологію, на плановий патронаж вагітної жінки та виплати за пологи, зросли індивідуальні ліміти на винятки.

Протягом останніх років дедалі популярнішими стають профілактичні медичні послуги для працівників, спрямовані на своєчасне виявлення проблем зі здоров'ям. Особлива увага зараз приділяється телемедицині, адже вона дозволяє надавати медичні послуги в умовах підвищеної небезпеки та за кордоном

Рейтинг страхових компаній з добровільного медичного страхування за 9 місяців 2023 року за версією Форіншурер наведений у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

**Рейтинг страхових компаній з добровільного медичного страхування
за 9 місяців 2023 року**

Позиція у рейтингу	Страхова компанія	Премії, тис.грн.	Виплати, тис.грн.
1	УНІКА	824979	406126
2	ІНГО	532366	324269
3	ARX	460152	185538
4	UNIVERSALNA	453430	161941
5	БУСО	391864	177385
6	ТАС СГ	280877	100344
7	УСГ	265147	175294
8	PZU УКРАЇНА	169785	92138
9	КРАЇНА	112625	73328
10	КНЯЖА	105680	57631

* Складено автором за даними джерела³⁵⁴.

Розглянемо страхові продукти у галузі добровільного медичного страхування від лідерів страхового ринку за рейтингом Форіншурер.

Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Уніка» пропонує низку страхових продуктів з добровільного медичного страхування, які дозволять підтримувати здоров'я страхувальників (застрахованих) осіб на належному рівні:

- Страхова програма «Стандарт»: страхова сума 75000 грн.; вартість договору для особи 6-59 років 15600 грн. (від 1300 грн. на місяць); цілодобова підтримка лікаря-координатора служби асистанс; обслуговування в комерційних медичних клініках категорії С, В, В+ (Хелсі Енд Хеппі, Здравиця, Наша Родина (МЦ Інго), Інто-Сана, Адоніс, Амеда, Альфа Віта, Медбуд); амбулаторно-поліклінічна допомога; екстерна госпіталізація та забезпечення медикаментами; планова стаціонарна допомога, хірургія в межах 3000 грн.; екстрена стоматологія до 500 грн.;

³⁵⁴Рейтинг страхових компаній з добровільного медичного страхування за 9 місяців 2023 року. *Форіншурер*. 2023. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/9/45>.

- Страхова програма «Класика»: страхова сума 125000 грн.; вартість договору для особи 6-59 років 21000 грн. (від 1800 грн. на місяць); цілодобова підтримка лікаря-координатора служби асистанс; обслуговування в комерційних медичних клініках категорії А (Валерія, Віва, Медокс, Наш доктор); амбулаторно-поліклінічна допомога; екстерна госпіталізація та забезпечення медикаментами; планова стаціонарна допомога, хірургія в межах 4000 грн.; екстрена стоматологія до 1000 грн.;

- Страхова програма «Престиж»: страхова сума 175000 грн.; вартість договору для особи 6-59 років 27600 грн. (від 1300 грн. на місяць); цілодобова підтримка лікаря-координатора служби асистанс; обслуговування в комерційних медичних клініках категорії А+ (Медіком, Добробут, Борис, Оберіг); амбулаторно-поліклінічна допомога; екстерна госпіталізація та забезпечення медикаментами; планова стаціонарна допомога, хірургія в межах 5000 грн.; екстрена стоматологія до 2000 грн.

В умовах воєнного стану ПрАТ «Страхова компанія «Уніка» надає послуги з організації лікарської допомоги в Україні за всіма договорами добровільного медичного страхування в Україні. Консультація лікаря здійснюється безпосередньо в клініках-партнерах та онлайн-консультації в залежності від поточної ситуації в регіоні перебування застрахованого. Для застрахованих, які перебувають за кордоном, запровадили онлайн-консультацію з лікарем в Україні³⁵⁵.

Акціонерне товариство «Страхова компанія «ІНГО» входить до бізнес групи DCH, вже 30 років створює та впроваджує програми медичного страхування. Це дозволяє страховій компанії забезпечити комплексний підхід до збереження та відновлення здоров'я страхувальників та здоров'я близьких.

Медична страховка – це компенсація витрат на лікування та придбання медикаментів. Відповідно до обраної програми страхування, страхова компанія

³⁵⁵Офіційний сайт ПрАТ «Страхова компанія «Уніка». URL: <https://unika.ua/>.

організовує медичну допомогу в лікувальних закладах – партнерах ІНГО. ІНГО співпрацює з мережею, що налічує більше 1600 перевірених професійних медичних закладів у 85 населених пунктах України. Всі медичні заклади-партнери згруповані в певні категорії з 1 по 4, починаючи із державних/відомчих медичних закладів (включаючи профільні науково-дослідні інститути) та закінчуючи брендовими комерційним медичними закладами. Від першого звернення і 24/7 страхувальника супроводжують досвідчені лікарі-координатори ІНГО. Страхова компанія підтримує зв'язок через зручний для страхувальника канал комунікації: телефон, месенджер, чат-бот, пошта.

Компанія пропонує кілька пакетів послуг медичного страхування, у рамках яких компенсації можуть становити від 150 тис. грн. до 210 тис. грн. Поліси покривають:

- невідкладну швидку медичну допомогу (екстрене надання необхідної медичної допомоги при станах, загрозливих для життя);
- госпіталізацію та лікування в умовах стаціонару (розміщення, лікувальні маніпуляції, терапевтичне та хірургічне лікування, медикаменти);
- амбулаторно-поліклінічну допомогу (лабораторна/інструментальна діагностика, консультації профільних лікарів, виклик лікаря додому, лікарняні листи);
- забезпечення медикаментами (за призначенням лікаря, згідно обраної програми страхування).

Наприклад, пакет «Легкий» із страховою сумою 120 тис. грн. передбачає обслуговування в державній клініці, швидку та невідкладну допомогу, екстрений стаціонар, медикаменти, планову стаціонарну допомогу та фізіотерапію. Вартість такого пакету – 7 690 грн. за рік.

У дорожчому пакеті до цих послуг додаються обслуговування в приватних клініках, розширена гінекологія та урологія. Крім цього, компанія може компенсувати витрати на лікування, якщо клієнт оплачував його

самостійно. Для цього потрібно надати чеки.

Поліс медичного страхування діє на всій території України, окрім тих, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та які розташовані на лінії зіткнення³⁵⁶. Проте, страхові виплати в разі воєнних ризиків договір не передбачає. Однак у компанії уточнили, що вони не відмовляють у виплатах у випадку отримання травм від бойових дій.

Приватне акціонерне товариства «Страхова компанія «АРКС» є одним із лідерів ринку медичного страхування в Україні та надає послуги із добровільного медичне страхування, предметом яких є ризики, які пов'язані із здоров'ям, працездатністю та смертю страхувальника чи застрахованої особи. Як правило, строк дії таких договорів страхування становить один рік.

Приватне акціонерне товариства «Страхова компанія «АРКС» пропонує наступні страхові продукти: медицина без меж; Pro_Vita: страхування на випадок критичних захворювань; медичне страхування ARXiMed; антивірус; корпоративне страхування.

Програма «Медицина без меж» дає можливість отримати якісні медичні послуги як в Україні так і її межами. Страхова компанія покриває наступні ризики: лікування (лікування в стаціонарі, оперативне втручання, аналізи та всі необхідні медичні тести, а також витрати на медикаменти); консультації (під час лікування за кордоном застраховану особу консультуватиме лікар-куратор та адміністративний координатор – медичний перекладач); супроводження (покривається проїзд та проживання під час лікування для застрахованої особи та особи, що супроводжуватиме її в межах 10 тис. євро на рік); репатріація (репатріація до України в межах 5000 євро). За програмою «Медицина без меж» здійснюється покриття витрат на суму 500 тис. євро на рік.

Страхова програма на випадок критичних захворювань «Pro_Vita» передбачає покриття ризиків, які пов'язані із онкологічними захворюваннями, які

³⁵⁶Офіційний сайт ПрАТ «Страхова компанія «Уніка». URL: <https://unika.ua/>.

починаються з початкових стадій та передбачає виплата за принципом «lump sum» (одноразова виплата). Максимальна страхова сума складає 1 млн. грн. Програма дозволяє отримати додаткову консультацію від провідних українських або іноземних спеціалістів, які детально вивчать медичні дані застрахованої особи та нададуть рекомендації стосовно лікування, оплата якої здійснюється із страхової виплати.

Медичне страхування ARXiMed – це комплексний страховий продукт, який покриває медичні витрати страхувальників. Страхова компанія пропонує три види поліси (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Страхові продукти за програмою ARXiMed*

Страхові продукти	Вартість	Опції полісу
BRONZE	від 1080 грн	Медичний консьєрж, дистанційні консультації лікаря, швидка медична допомога (5 разів на рік), екстрена стаціонарна допомога, ПЛР-тести за наявності медичних показів до госпіталізації
SILVER	від 3456 грн	Медичний консьєрж, дистанційні консультації лікаря, швидка медична допомога (5 разів на рік), екстрена стаціонарна допомога, ПЛР-тести за наявності медичних показів до госпіталізації, консультації лікаря в поліклініці (застосовується франшиза), лабораторні дослідження (застосовується франшиза), малі інструментальні дослідження, крім КТ/МРТ, досліджень з анестезією та контрастом (застосовується франшиза)
GOLD	від 6096 грн	Медичний консьєрж, дистанційні консультації лікаря, швидка медична допомога (5 разів на рік), екстрена стаціонарна допомога, ПЛР-тести за наявності медичних показів до госпіталізації, консультації лікаря в поліклініці (застосовується франшиза), лабораторні дослідження (застосовується франшиза), малі інструментальні дослідження, крім КТ/МРТ, досліджень з анестезією та контрастом (застосовується франшиза), ПЛР-тести 2 рази на рік при медичних показах в умовах поліклініки (застосовується франшиза), відкладене стаціонарне лікування (застосовується франшиза)

* Складено автором за даними джерела³⁵⁷.

Страхова програма «Антивірус» передбачає страхування на випадок госпіталізації з пневмонією будь-якого характеру (бактеріальна, атипова,

³⁵⁷Медичне страхування. ПАТ «Страхова компанія «АРКС». URL: <https://arx.com.ua/produkty/medychne-strakhuvannya>.

вірусна, в тому числі викликана COVID-19), амбулаторно-поліклінічної допомоги з пневмонією чи смерть застрахованого. Застрахованими особами можуть бути фізичні особи віком від 1 до 59 років, що не хворіють на діабет та онкологічні захворювання.

Страхова сума за програмою від 10 тис. грн. до 50 тис. грн. Термін дії договору: 3 місяці та 6 місяців. Програма містить часову франшизу, тобто страховий захист починає діяти на 14 день після моменту укладення договору страхування.

Окрім класичних страхових продуктів, страхова компанія пропонує окремий поліс страхування населення від нещасних випадків в умовах воєнного стану, що частково покриває медичні витрати на лікування цивільних. За програмою страховими випадками є: заподіяння шкоди здоров'ю, що трапилося через влучання снарядів, мін та куль, руйнування будівель, пожежу та мінування територій. Страхова програма діє лише в районах, де не ведуться бойові дії і які не перебувають в окупації. Якщо фізична особа придбала поліс, а згодом опинилася в зоні бойових дій через рух лінії фронту, то страхова компанія здійснюватиме страхову виплату відповідно до умов програми. Мінімальна вартість полісу становить 125 грн. на місяць, що складає 1,5 тис. грн. на рік. Максимальний розмір страхової суми – 100 тис. грн. Страхова сума в повному обсязі може бути виплачена лише у разі смерті страхувальника.

Окрім індивідуальних страхових продуктів страхова компанія надає послуги корпоративного страхування. «Програма медичної страховки здоров'я працівників допоможе роботодавцю розширити соціальний пакет для співробітників, підвищити лояльність і мотивацію в колективі. У випадку настання непередбачуваних подій працівник буде соціально та фінансово захищений. Пропозиція дійсна для колективів від 10 осіб. Страховими ризиками є: невідкладна та швидка допомога, профогляд, супроводження

вагітності та пологів, лікувально-оздоровчі процедури»³⁵⁸.

Базові медичні страхові продукти не покривають медичні ризики. Однак страхова компанія розробила унікальний страховий продукт, який частково покриває воєнні ризики. Окремий поліс страхування населення від нещасних випадків в умовах воєнного стану, що частково покриває медичні витрати на лікування цивільних. За програмою страховими випадками є: заподіяння шкоди здоров'ю, що трапилося через влучання снарядів, мін та куль, руйнування будівель, пожежу та мінування територій. Страхова програма діє лише в районах, де не ведуться бойові дії і які не перебувають в окупації. Якщо фізична особа придбала поліс, а згодом опинилася в зоні бойових дій через рух лінії фронту, то страхова компанія здійснюватиме страхову виплату відповідно до умов програми. Мінімальна вартість полісу становить 125 грн. на місяць, що складає 1,5 тис. грн. на рік. Максимальний розмір страхової суми – 100 тис. грн. Страхова сума в повному обсязі може бути виплачена лише у разі смерті страхувальника.

На сучасному етапі функціонування вітчизняної економіки ефективний розвиток медичного страхування як в добровільній, так і обов'язковій формах не можливий без участі держави. Український ринок медичного страхування перебуває на стадії становлення, перспективи подальшого його розвитку та досягнення європейського рівня потребують проведення реформ як в галузі страхування так і в медичній сфері. Крім того, необхідно впровадити низку законодавчих змін, які дозволять розширити послуги добровільного медичного страхування та підвищити рівень присутності вітчизняних страховиків на ринку медичного страхування.

Заходи із удосконалення медичного страхування, на нашу думку, мають носити комплексний характер, саме тому їх доцільно поділити на два рівні: рівень страхової компанії та державний рівень (табл. 3.10).

³⁵⁸Там само.

Таблиця 3.10

**Комплекс заходів до підвищення рівня
медичного страхування в Україні**

Рівень	Заходи
Рівень страхової компанії	- розробка широкого асортименту страхових продуктів з медичного страхування; - розробка пільгових страхових продуктів, зокрема: пакети включають ряд додаткових пакетів, які можна пакет «Студент», пакет «Пенсіонер», пакет, пакет «Сімейний»; - підвищення якості андеррайтингових процесів у медичному страхуванні; - встановлення доступних страхових тарифів; - розширення каналів збуту страхових продуктів; - спрощення системи придбання он-лайн полісу.
Державний рівень	- внесення змін до деяких положень податкового законодавства з метою впровадження стимулів для страхових компаній, які працюють у галузі медичного страхування; - запровадження податкових знижок для громадян, які укладають договори медичного страхування, при чому, не лише, для осіб, які є платниками ПДФО, а й фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку чи перебувають на загальній системі оподаткування; - розробка регламентів і єдиних стандартів лікування та надання медичних послуг, визначення кола відповідальності як медичних організацій, так і медичного персоналу; – реформування системи охорони здоров'я щодо впровадження обов'язкового медичного страхування; - розробка програм з підтримки добровільного медичного страхування за участі держави та розробка прозорих механізмів акредитації страхових компаній для участі у програмах

Таким чином, в сучасних умовах розвиток медичного страхування в Україні гальмується складною економічною ситуацією, військово-політична нестабільністю, низьким рівнем фінансової грамотності населення, недовірою до вітчизняних страхових компаній, низьким рівнем якості медичних послуг, високим рівнем безробіття, що породжує необхідність в розробленні нових механізмів взаємодії усіх учасників ринку медичного страхування. Також доцільно розробити та запровадити обов'язкове медичне страхування, що дозволить виокремити мінімальний набір медичних послуг та оптимізувати програми добровільного медичного страхування, а також змінити механізми фінансування процесів медичного страхування.

3.6. Логістична екосистема в умовах трансформації глобальної економіки

Зміни, що виникають на світових ринках та обумовлені загостренням конкурентної боротьби, розвитком інноваційних і цифрових технологій, пришвидшенням науково-технічного прогресу, глобалізацією та регіоналізацією, ускладненням міжнародних економічних відносин, привели до необхідності створення нових інструментів організації діяльності бізнесу.

Глобалізація є однією з основних тенденцій розвитку підприємництва, що впливає на логістичну екосистему. Щоб бути конкурентоспроможними і надавати клієнтам більш якісні й індивідуальні послуги, бізнес виходять на зовнішні ринки і здійснює діяльність у різних напрямках. Це потребує від нього ухвалення все більш складніших, швидких та ефективних логістичних рішень. Для того, щоб максимізувати ефективність і задоволеність клієнтів, оптимізувати витрати, компанії повинні синхронізувати всі ланки ланцюга поставок, включаючи постачальників, які допомагають компаніям конкурувати на міжнародних ринках.

Зростання темпів глобалізації світового господарства загострює проблеми пошуку нових інструментів підвищення ефективності глобальних мереж виробництва і торгівлі на мікро- та макрорівнях, що посилюється низкою невирішених завдань, сформульованих нереалізованою концепцією сталого розвитку світового господарства³⁵⁹.

Ці тенденції створюють низку викликів для розвитку логістичної екосистеми, що обумовлює потребу пошуку напрямів і методів ефективного обслуговування зростаючого попиту на товари і послуги у глобальному вимірі.

³⁵⁹Яременко О. Ф. Особливості логістики за умов глобалізації конкурентного середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки.* 2018. № 3. Т. 1. С. 241. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2018/2018_3_1/jrn/pdf/47.pdf

Логістичну екосистему доцільно охарактеризувати, як сукупність всіх учасників, процесів, технологій і ресурсів, які пов'язані з управлінням логістичними потоками.

Передусім логістичні екосистеми розглядають із двох позицій відповідно до ознаки просторового обмеження: макрологістичні (регіональні; національні; міжнаціональні) та мікрологістичні. Макрологістичні екосистеми охоплюють весь потік матеріальних благ в економіці регіону, країни чи групи країн, обсяг і структуру запасів, розвиток матеріально-технічного забезпечення; глобальні економічні процеси, а результатом функціонування є логістична інфраструктура.

Структурно-функціональні характеристики макрологістичної та мікрологістичної екосистем наведено у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

**Структурно-функціональні характеристики макрологістичної та
мікрологістичної екосистем***

Критерії	Макрологістична екосистема	Мікрологістична екосистема
	Характеристика	Характеристика
1	2	3
Загальні цілі	- підвищення ефективності та продуктивності логістичних процесів регіону, країни чи групи країн; - зменшення витрат на логістику; - покращення якості обслуговування клієнтів; - зменшення негативного впливу логістичної діяльності на навколишнє середовище.	- підвищення ефективності та продуктивності логістичних процесів на підприємстві; - зменшення витрат на логістичні операції на підприємстві; - покращення якості обслуговування клієнтів.
Конкретні цілі	- оптимізація транспортних маршрутів і схем доставки; - покращення управління запасами; - розвиток інфраструктури логістичних центрів; - впровадження сучасних інформаційних технологій; - розвиток міжнародної співпраці.	- оптимізація управління запасами; - оптимізація транспортних процесів; - оптимізація складських процесів; - оптимізація інформаційних процесів.
Завдання	- організація логістичних ланцюгів, які охоплюють регіони, країни чи континенти;	- організація логістичної екосистеми підприємства, щоб забезпечити ефективний рух матеріальних та

Продовження табл. 3.11

1	2	3
	- планування та управління логістичними ланцюгами: визначення стратегії логістичного ланцюга, планування логістичної мережі, управління взаємодіями між учасниками логістичного ланцюга тощо; - інфраструктура логістичної екосистеми: розвиток транспортної інфраструктури й інформаційних систем, створення складських потужностей тощо; - глобалізація логістичних процесів: адаптація логістичних систем до міжнародних стандартів тощо; - розвиток міжнародної співпраці, інтеграція логістичних процесів між учасниками логістичного ланцюга; - управління ризиками логістичних процесів, їх мінімізація; - оцінювання ефективності логістичних ланцюгів.	інформаційних потоків всередині підприємства; - управління запасами: планування запасів, управління рівнем запасів, управління запасами в системі «точно в термін» тощо; - транспортування: вибір виду транспорту, маршрутизація, управління вантажопотоками тощо; - складування: проектування складів, організація складських операцій, управління складськими запасами; - інформаційне забезпечення: управління інформацією про товари, процеси та ресурси, автоматизація логістичних процесів тощо; - оцінювання ефективності логістичних ланцюгів.
Об'єкт управління	- учасники логістичного ланцюга: виробники, роздрібні торговці, постачальники, дистриб'ютори, споживачі, а також транспортні компанії, складські оператори, митні брокерські фірми, страхові компанії; - матеріальні потоки: товари, сировина, комплектуючі, інформація тощо, які переміщуються по логістичному ланцюгу; - процеси, які здійснюються в логістичному ланцюгу: виробництво, транспортування, складування, митне оформлення тощо; - інформація про логістичний ланцюг: учасників, матеріальні потоки, процеси.	- учасники логістичного ланцюга підприємства: постачальники, роздрібні торговці, дистриб'ютори, споживачі, транспортні компанії, складські оператори, митні брокерські фірми, страхові компанії тощо, які взаємодіють з підприємством у межах його логістичної екосистеми; - матеріальні потоки: товари, сировина, комплектуючі, інформація тощо, які переміщуються в межах підприємства; - процеси, які здійснюються на підприємстві: виробництво, транспортування, складування, оброблення інформації тощо; - інформація про логістичну систему підприємства: матеріальні потоки, процеси, ресурси тощо.
Суб'єкт управління	- організація, яка є учасником логістичного ланцюга. Цей суб'єкт управління відповідає за логістичні процеси в межах своєї організації.	- менеджери підприємства, які відповідають за загальне управління підприємством, включаючи і логістику;

Продовження табл. 3.11

1	2	3
	- консалтингова компанія, яка може бути залучена до управління логістичним ланцюгом на договірній основі; - уряд, який здійснює регулювання логістичних процесів у межах країни або регіону.	- логістичний відділ підприємства, що несе відповідальність за планування, організацію та контроль логістичних процесів на підприємстві; - консалтингова компанія, яка може бути залучена до управління логістичною системою підприємства на договірній основі.
Основні функції	- планування логістичного ланцюга, що передбачає визначення цілей і завдань логістики, формування логістичних стратегій і планів; - організація логістичного ланцюга: створення логістичної інфраструктури, розроблення логістичних процедур і правил; - контроль логістичного ланцюга: моніторинг логістичних процесів в країні, аналіз результатів і внесення необхідних коректив.	- планування логістичної екосистеми підприємства: визначення цілей і завдань логістики, формування логістичних стратегій і планів; - організація логістичної екосистеми підприємства: створення логістичних процесів, розроблення логістичних процедур і правил; - контроль логістичної екосистеми підприємств: моніторинг логістичних процесів та операцій на підприємстві, аналіз результатів і внесення коректив.
Види екосистем	- галузева (підприємницька, комерційна, промислова, торгівельна, банківська, будівельна, туристична, біржова, митна, військова); - ресурсна (інформаційна, фінансова, кадрова, сервісна); - функціональна (маркетингова, закупівельна, заготівельна, транспортна, складська, виробнича, розподільча, збутова).	- заготівельна (пов'язана із заготівлею чи закупівлею товарів (заготівельна логістика); - виробнича логістика (забезпечення виробництва сировиною та матеріалами, переміщення матеріалів, зберігання готових виробів); - розподільча (спеціалізується на реалізації продукції).
Принципи функціонування	- інтеграція. Логістичний ланцюг повинен розглядатися як єдина система, а не як сукупність окремих процесів і ресурсів; - координація. Учасники логістичного ланцюга мають взаємодіяти між собою для забезпечення ефективного руху матеріальних потоків; - комплексність, тобто розгляд логістичної екосистеми в широкому контексті, включаючи економічні, технологічні, соціальні, екологічні та інші аспекти;	- інтеграція. Логістична екосистема підприємства розглядається як єдина система, а не як сукупність окремих процесів і ресурсів; - координація і взаємодія підрозділів підприємства, які відповідають за логістику для забезпечення ефективного руху матеріальних потоків; - комплексність – розгляд логістичної екосистеми в широкому контексті, включаючи економічні, технологічні, соціальні, екологічні та інші аспекти;

Продовження табл. 3.11

1	2	3
	- ефективність. Логістичні процеси повинні бути ефективними з точки зору економічних, соціальних та екологічних питань і досягнення основних цілей розвитку.	- ефективність логістичних процесів на підприємстві щодо економічних, соціальних та екологічних питань; - концентрація на клієнтах та задоволення їхніх потреб; - гнучкість та адаптація до змін в потребах клієнтів і ринку; - спрощена логістика для мінімізації витрат і підвищення ефективності; - пріоритетність для топ-менеджменту підприємства.

* Складено автором за даними джерел^{360,361,362,363}.

Важливо зазначити, що структурно-функціональні характеристики макрологістичної та мікрологістичної екосистем є динамічними і можуть змінюватися з часом. Це пов'язано з тим, що логістичні процеси постійно розвиваються, а також змінюються з появою нових технологій і тенденцій. Однак основні категорії залишаються незмінними і є основою для ефективного управління логістичними ланцюгами та процесами. Зазначені структурно-функціональні характеристики макрологістичної та мікрологістичної екосистем постають підґрунтям для розроблення ефективних логістичних стратегій, програм, що в свою чергу сприяє підвищенню ефективності економічної діяльності та конкурентоспроможності суб'єктів управління, а також покращенню якості життя людей.

Глобалізація та розвиток інноваційних технологій, методів логістичного

³⁶⁰Фролова Л. В. Логістичне управління підприємством: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Донецьк : ДонДУЕТ імені М. Туган-Барановського, 2004. С. 66.

³⁶¹Яременко О. Ф. Особливості логістики за умов глобалізації конкурентного середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки.* 2018. № 3. Т. 1. С. 243. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2018/2018_3_1/jrn/pdf/47.pdf

³⁶²Кривов'язюк І., Кулик Ю., Волинчук Ю. Перспективи розвитку ринку логістичних послуг в умовах пандемії. *Ефективна економіка.* 2021. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/89.pdf.

³⁶³Гукалюк А. Ф. Удосконалення ланцюгів постачання в умовах трендів міжнародного бізнесу. *Економічна думка.* 2015. Т. 21. № 2. С. 52.

управління створюють для бізнесу нові операційні можливості. Учасники ланцюгів постачань працюють спільно над покращенням доступності товарів і залученням клієнтів, що приводить до збільшення прибутків, які позитивно впливають на можливості зростання під час виходу на нові ринки. Згідно з дослідженням Eye for Transport, 60% з 500 найбільших європейських логістичних компаній працюють принаймні з одним незалежним постачальником логістичних послуг³⁶⁴.

Водночас, потужна конкуренція на світових ринках сприяє великим гравцям з більшими фінансовими ресурсами, які можуть монополізувати місцеві ринки і поставити малі та середні компанії в непросте становище і зумовити нарощення антиглобалістських тенденцій. Антиглобалістська політика проявляється у потенційних можливостях зміцнення інституцій на національному рівні, зменшенні економічної та соціальної нерівності, що виникає внаслідок розвитку різних частин світу. Згідно з опитуванням Agility Emerging Markets Logistics 2017 року, 69% тих, хто займається логістикою, незалежно від розміру підприємства, заявили, що стурбовані негативним впливом антиглобалістських процесів на розвиток їхніх компаній на ринках, що розвиваються³⁶⁵.

Глобалізаційні тенденції приносять перманентні корективи у розвиток логістичної екосистеми. Основні виклики для світової логістичної екосистеми в умовах сучасних глобальних трансформацій є такі^{366,367}.

- економічний спад, наслідки повномасштабного російського

³⁶⁴Eye for Transport. 2022. URL: <https://www.eyesontransport.com>.

³⁶⁵Emerging Markets Index 2018. Survey. URL: <https://www.agility.com/en/emerging-markets-logistics-index/survey/>.

³⁶⁶Drozдова M., Zarubkina O. Logistics Trends in the Sustainable Development of the Eurasian Region. *E3S Web of Conferences*. 2023. Vol. 431. No. 08012. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202343108012>.

³⁶⁷Яременко О. Ф. Особливості логістики за умов глобалізації конкурентного середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2018. № 3. Т. 1. С. 243. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2018/2018_3_1/jrn/pdf/47.pdf

вторгнення в Україну;

- політична невизначеність;
- зростання цін на енергоносії та сировину;
- зростання тарифів на транспортні послуги та їх страхування;
- посилення диференціації товарів і споживчих запитів;
- посилення конкурентної боротьби за найм кваліфікованої робочої сили,

підвищення вартості робочої сили;

- зростання витрат на професійну перепідготовку чи підвищення кваліфікації персоналу;

- порушення стабільних логістичних маршрутів;

- нестабільність обсягів замовлень, нерегулярність і збільшення амплітуди коливань попиту;

- збільшення кількості посередників, зокрема вантажних експедиторів і митних агентів;

- складність встановлення тісних робочих взаємовідносин з кінцевими споживачами;

- невизначеність міжнародних ринків, зміни в умовах торгівлі;

- експансія інноваційних та інформаційних технологій;

- зростання рівня загроз кібербезпеці для інтелектуальних транспортних систем.

Згідно з опитуванням Agility Emerging Markets Index 2023 року щодо логістичних витрат компаній у порівнянні з докризовим рівнем, 16,3% логістичних компаній (незалежно від розміру підприємства), заявили, що їхні витрати стали вищими на 40% і більше, 45,5% вказали на зростання витрат на 15-40% і лише 4,6% опитаних зазначили, що їхні витрати знизились.

Зростання логістичних витрат компаній зумовлено такими чинниками:

- зростання попиту на товари і послуги, збільшення обсягів логістичних операцій;

- зміни в поведінці споживачів, наприклад, збільшення обсягів купівлі онлайн призвело до зростання попиту на послуги доставки;
- збитки логістичного ланцюга через збої, підвищення витрат на логістику;
- зростання витрат на транспортування, складування (збільшення вартості палива і транспортних послуг, попиту на складські приміщення і цін на складські послуги);
- посилення митних формальностей, збільшення витрат на митне оформлення.

Практично 75% промислових компаній зазнали дефіциту критично важливих деталей під час кризи Covid-19³⁶⁸. І причин цьому є достатньо, зокрема:

- більшість промислових компаній мають слабе уявлення про рівень запасів і очікування щодо попиту на їхні ланцюги поставок;
- зниження виробництва та зменшення пропозиції критично важливих деталей;
- перебої у виробництві та логістичних ланцюгах, що ускладнило або унеможливило доставку матеріалів і компонентів до промислових підприємств;
- закриття підприємств у багатьох країнах, що загальмувало виробництво критично важливих деталей;
- зміни попиту на деякі товари і послуги та відповідне зниження виробництва окремих деталей;
- підвищення цін на окремі критично важливі деталі.

Дефіцит критично важливих деталей залишиться перешкодою в найближчі роки для розвитку логістичної екосистеми промислових компаній. Це пов'язано з входженням у фазу довготермінових змін і трансформацій глобальної економіки.

³⁶⁸How VCs Can Make a Difference for Europe's LogTech Ecosystem. 2021. URL: <https://f-log.vc/how-vcs-can-make-a-difference-for-europes-logtech-ecosystem>.

Логістика великою мірою покладається на кваліфікованих працівників у стратегічному майбутньому. Нестача фахівців є серйозною дилемою для розвитку логістичної екосистеми у світі. 94% з 100 найбільших логістичних компаній Німеччини вважають нестачу робочої сили критичною проблемою. Така ситуація призводить до збільшення витрат на весь ланцюг поставок і водночас підкреслює потребу в нових, більш ефективних процесах³⁶⁹, оскільки підприємствам доводиться підвищувати зарплати, щоб залучити й утримати персонал, працювати з меншою кількістю працівників, що спричиняє зниження продуктивності праці, збільшення кількості збоїв у логістичному ланцюгу поставок та збуту.

Загалом світова логістична екосистема рухається в бік розвитку автоматизації процесів і роботизації, діджиталізації та «зеленої» логістики.

Професійні логістичні гравці, такі як DHL, FedEx і UPS, роблять наголос на автоматизації логістичних процесів, зокрема складських операцій. Лише 18% онлайн та омніканальних роздрібних торговців використовують цифрові помічники для вибору, пакування та відправлення товарів³⁷⁰. Існує кілька причин, чому роздрібні торговці не впроваджують цифрові помічники так швидко, як логістичні компанії. Передусім, причинами є те, що цифрові помічники можуть бути дорогими для придбання та впровадження, складними у використанні та налаштуванні, не спроможні забезпечити належну якість обслуговування клієнтів. Водночас, зростання попиту на е-комерцію спричиняє зростання обсягів логістичних операцій, що вимагає більшої автоматизації від логістичних компаній та роздрібних торговців. Штучний інтелект і машинне навчання стають все більш доступними, потужними і полегшують впровадження цифрових помічників. Вони можуть допомогти роздрібним торговцям підвищити продуктивність праці, зменшити витрати і скоротити час виконання замовлень; забезпечити більш точну і своєчасну доставку, а також

³⁶⁹Там само.

³⁷⁰Там само.

надати клієнтам додаткові можливості, такі, як можливість відстежувати замовлення в режимі реального часу; зменшити ризик помилок (помилкове відвантаження або пошкодження товарів). Роздрібні торговці, які впроваджують цифрові помічники, мають змогу отримати конкурентні переваги, підвищивши свою ефективність та якість обслуговування клієнтів.

Роботизація у світовій логістичній екосистемі – це зростаюча тенденція, яка має потенціал революціонізувати логістичну сферу. Роботи використовуються для автоматизації широкого спектру логістичних завдань, зокрема відвантаження, прийом товарів, сортування та перевезення. Штучний інтелект і машинне навчання обумовлюють створення більш досконалих роботів для розвитку логістичної екосистеми. Щоб залишитися конкурентоспроможними, бізнес змушений інвестувати в робототехніку.

Компанія Symbolic є одним із провідних розробників і постачальників систем роботизації складів (відвантаження, прийом товарів і сортування), яка має понад 100 клієнтів у всьому світі, включаючи такі великі компанії, як Amazon, Walmart і Costco. Системи Symbolic використовують штучний інтелект для ухвалення рішень про те, як найбільш ефективно розподілити роботу між роботами. Технологія Symbolic є високоефективною та надійною, системи Symbolic можуть бути адаптовані до широкого спектру складських операцій, а компанія пропонує конкурентоспроможну ціну³⁷¹.

Усі розробки, які пов'язані з впровадженням штучного інтелекту в логістичний сектор, були прискорені імпульсом різних чинників, насамперед, підвищенням рівня конкуренції на ринку, задоволення очікувань споживачів і попиту на е-комерцію. Це спонукає логістичні компанії інвестувати в інновації.

Обмін інформацією на основі штучного інтелекту безпосередньо впливає

³⁷¹Фельдман Е. Повелитель роботів. Рік Коен здійснив революцію, яка допомагає наздоганяти супершвидкий Amazon. Що варто знати про його компанію. *Forbes Ukraine*. 2022. URL: <https://forbes.ua/innovations/povelitel-robotiv-08012022-3137>.

на розширення співпраці між компаніями, створення нових робочих взаємовідносин і збільшення можливостей для бізнесу. Успіх впровадження штучного інтелекту на основі машинного навчання залежить безумовно від компетенцій працівників.

Використання штучного інтелекту в середовищі функціонування логістичної екосистеми сприяє розвитку важливих напрямів:

1. Споживчі звички людей визначаються внаслідок використання таких технологій, як аналітика великих даних, враховуючи гігантську кількість даних, які можна зібрати під час перегляду веб-сторінок та онлайн-покупок. Крім того, завдяки машинному навчанню виникає можливість передбачати час і ситуації здійснення покупок споживачами. Прогнозування попиту формує для компаній ситуації ефективного контролювання власних запасів, підвищення автоматизації діяльності.

2. В автоматизованих складах програмне забезпечення поєднується з робототехнікою, щоб автономно здійснювати товарне розміщення та транспортні операції. Великі дані включають інформацію про продажі, попит, транспортні умови тощо. Аналіз такої інформації дає змогу штучному інтелекту спрогнозувати майбутній попит на товари та послуги. У цьому сенсі використання великих даних має вирішальне значення для того, щоб заздалегідь налаштувати логістичні процеси та запобігти дефіциту запасів, уникаючи надлишкового зберігання, таким чином, зменшуючи використання ресурсів.

3. Застосовуючи високорелевантні дані в режимі реального часу, штучний інтелект дозволяє експоненціально планувати більше поїздок у найвідповідніший час і вибирати найкращі маршрути. Наприклад, компанія Amazon використовує штучний інтелект для оптимізації своїх маршрутів доставки, що привело до суттєвого скорочення відстані, яку проїжджають транспортні засоби, і зменшення кількості використовуваних транспортних

засобів. Інтегрування нової робототехнічної системи Sequoia на складах підвищила швидкість пошуку і зберігання товарів на 75%, а виконання замовлень – на 25%³⁷². За допомогою цієї технології також можна контролювати та детально візуалізувати всі подорожі товарів, а, отже, краще управляти часом перевізника. Усі ці практики зменшують ризик помилок і покращують конкурентоспроможність компаній.

4. Розумні чат-боти. Цей вид штучного інтелекту став актуальним у секторі роздрібної торгівлі та створив персоналізований досвід для клієнтів. Розумний чат-бот має властивості, які полегшують покупки в Інтернеті та допомагають у звичайних магазинах. Одним з прикладів успішного використання штучного інтелекту є чат-бот компанії Walmart. Програмне забезпечення для когнітивних обчислень змогло поглинути знання всього магазину та створити понад 100 000 сценаріїв обслуговування клієнтів³⁷³. Ці сценарії дали можливість чат-боту надавати точну й актуальну інформацію клієнтам, а також вирішувати їхні проблеми. Чат-бот Walmart використовується для обслуговування клієнтів у режимі реального часу через такі канали, як веб-сайт, мобільний додаток і соціальні мережі.

5. Майбутнє логістичних перевезень є мультимодальним, але створення цього майбутнього вимагає інтеграції складних систем управління. Штучний інтелект пропонує переваги для цієї безперебійної системи мобільності вантажів, включаючи покращене адміністративне навантаження для компаній, перевізників і споживачів.

Глобалізаційні трансформації, застосування «зелених» технологій та необхідність зменшення екологічних наслідків породили формування напряму «зелена логістика», основою якої є орієнтація логістичної екосистеми щодо

³⁷²Herrera S. Amazon Introducing Warehouse Overhaul with Robotics to Speed Deliveries. *The Wall Street Journal*. 2023. URL: <https://www.wsj.com/tech/amazon-introducing-warehouse-overhaul-with-robotics-to-speed-deliveries-40e3e65>.

³⁷³Cheryl A. Three Ways We're Using Conversational AI at Walmart. *Walmart Global Tech*. 2023. URL: https://tech.walmart.com/content/walmart-global-tech/en_us/news/articles/three-ways-we-are-using-conversational-ai-at-walmart.html.

зменшення впливу логістичної діяльності на навколишнє середовище.

«Зелену» логістику розглядають як інноваційний напрямок логістики, що ґрунтується на застосуванні прогресивних техніки та технологій задля економії логістичних ресурсів, підвищення ефективності їх використання, зменшення негативного впливу на довкілля та забезпечення належної споживчої цінності продукції³⁷⁴. Функціонування «зеленої» логістики побудовано на таких напрямках, як зменшення використання ресурсів (енергії, палива, води та матеріалів); зниження рівня викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище; використання відновлюваних джерел енергії, зокрема, сонячної та вітрової енергії; застосування екологічно чистих технологій (наприклад, електромобілів і гібридних автомобілів).

Впровадження «зелених» технологій в логістичній екосистемі має низку переваг, зокрема:

- зменшення впливу на навколишнє середовище, зниження рівня забруднення повітря, води та ґрунту;
- зниження витрат, заощадження компаніями грошей на енергії, паливі та інших витратах;
- підвищення продуктивності й ефективності діяльності компаній.

З метою сприяння сталому розвитку, посилення екологічної безпеки середовища, збільшення конкурентоспроможності компаній, покращення ефективності і продуктивності логістичної ланцюжка важливо дослідити чинники, які перешкоджають успішному функціонуванню логістичної екосистеми.

Перешкоди розвитку макрологістичної та мікрологістичної екосистем, що негативно впливають на глобальну економіку загалом, доцільно розділити на кілька категорій, які наведено у таблиці 3.12.

³⁷⁴Скупейко В. В., Завальницька Н. Б., Струк Н. Р. «Зелена» логістика: понятійний апарат. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2022. Вип. 1(105). С. 172.

Таблиця 3.12

Перешкоди розвитку макрологістичної та мікрологістичної екосистем*

Макрологістична екосистема	Мікрологістична екосистема
Характеристика	Характеристика
- економічні проблеми, що включають зростання витрат на сировину та робочу силу (призводять до підвищення цін на товари та послуги), витрат на транспортування (як наслідок, підвищення попиту на логістичні послуги, обмеження пропускну здатності інфраструктури і зростання цін на паливо), витрат на логістичні послуги через дефіцит таких ресурсів, як вода й енергія (лімітовані ресурси); - політичні проблеми, що охоплюють торгові війни, митні обмеження та політичну нестабільність. Ці чинники можуть ускладнити міжнародну торгівлю та логістику, зумовити підвищення витрат, митних обмежень і тарифів, появу затримок; - екологічні проблеми, що ґрунтуються на таких чинниках, як забруднення навколишнього середовища, зміни клімату та обмеження ресурсів, збільшення кількості та екстремальності погодних явищ (повеней, засух і штормів) і, як наслідок, призвести до затримок і пошкоджень у логістичній ланцюжку; - технологічні проблеми (розвиток нових технологій, зокрема, автономні транспортні засоби та штучний інтелект тощо).	- зростання попиту на товари і послуги, що спричиняє підвищення попиту на логістичні послуги; - зміна поведінки споживачів, необхідність налаштування на більш швидкі та зручні види доставки. - розвиток нових технологій, зокрема автоматизації процесів і роботизації, діджиталізації; - зміна клімату: зростаюча частота і інтенсивність погодних явищ призводять до затримок і пошкоджень у логістичному ланцюжку; підвищення витрат на транспортування, зберігання; - проблеми співпраці з іншими компаніями (виробниками, продавцями, транспортними компаніями тощо), що проявляється у несумісності систем і процесів, розбіжностях у цілях та інтересах, недостатній комунікації та довірі.

* Складено автором.

З плином часу логістичні компанії стикаються з різноманітними викликами, від складнощів глобалізації ринків і розвитку інформаційних, інноваційних технологій до зростаючих вимог споживачів щодо швидкості та прозорості. Це вимагає від компаній стратегій і креативних рішень для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності.

В умовах динамічних змін, зростаючої конкурентності світових ринків суб'єкти мікрологістичної екосистеми повинні формувати потенційні стратегії у таких орієнтирах:

- пошук креативних методів оптимізації маршрутів, використання

технологій і консолідації вантажів, щоб пом'якшити наслідки зростання транспортних витрат через зміни у законодавстві, коливання цін на паливо, обмеження пропускної здатності тощо;

- адаптація та впровадження змін, що пов'язані із бізнес-процедурами з метою підвищення рівня обслуговування клієнтів та операційної ефективності, використання нових можливостей. Компанії повинні накопичувати знання і формувати досвід, вийти за рамки ланцюга поставок і операцій, щоб здійснити повну зміну структури. Крім того, їм необхідно бути стійкими, гнучкими і готовими приймати ризики в обмін на довгострокову вигоду;

- впровадження інноваційних технологій, вдосконалення каналів зв'язку і заохочення клієнтоорієнтованого підходу, щоб відповідати і перевершувати очікування клієнтів³⁷⁵. Бізнес повинен працювати над вдосконаленням швидкості доставки, її відстеженням в режимі реального часу, впровадженням гнучких опцій і виняткового обслуговування клієнтів;

- забезпечення процесу відстеження та моніторингу відправлень у режимі реального часу, співпраця з кількома зацікавленими сторонами з метою підтримки наскрізної, безперервної видимості та прозорості складних ланцюгів поставок;

- інвестування в навчальні програми та розвиток працівників, формування та підтримка комфортного робочого середовища з метою підвищення кваліфікації персоналу³⁷⁶. Адже, розвиток компаній залежить від пошуку та утримання працівників із знаннями новітніх технологій, ефективного обслуговування клієнтів і ланцюгів поставок;

- формування оптимальної логістичної стратегії розвитку бізнесу, що передбачає баланс між витратами на утримання запасів, прогнозом попиту та

³⁷⁵Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. Country's Economic Competitiveness Increasing within Innovation Component. *Economic Annals-XXI*. 2015. No. 9-10. P. 33.

³⁷⁶Денисенко М. П., Юринець З. В. Формування команд фахівців та їх роль в економічному розвитку й стратегічному управлінні бізнесом. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2022. № 1 (6). С. 70.

ефективною технікою поповнення запасів, яке має вирішальне значення для усіх компаній. Тобто, важливо тримати оптимальний рівень запасів, забезпечуючи водночас доступність продукції та скорочуючи витрати;

- підвищення ефективності доставок, використовуючи оптимізацію маршрутів, альтернативні стратегії доставки та кращу комунікацію. На цьому етапі виникають такі виклики, як перевантаженість міських районів, доставка в короткі терміни й очікування клієнтів щодо швидкого та зручного обслуговування;

- впровадження й інтеграція передових технологій (блокчейн, штучний інтелект та інтернет речей тощо) в існуючі логістичні екосистеми. Для цього компаніям доцільно провести оцінку операційних вимог, дослідити відповідні технології і створити надійні плани впровадження передових технологій, щоб скористатися перевагами цифрової трансформації;

- розроблення політики управління ризиками, інвестування в безпеку і формування резервних планів з метою уникнення чи мінімізації ризиків (крадіжки, пошкодження, стихійні лиха та кіберзагрози), які можуть впливати на логістичні операції компаній;

- впровадження основ «зеленої» логістики, альтернативних видів ресурсів та ефективне планування маршрутів для досягнення збалансованості між економічною ефективністю й екологічною відповідальністю. Це пов'язано з тим, що логістичний бізнес перебуває під тиском необхідності впроваджувати практики для сталого розвитку, оскільки зростає вимога збереження стану довкілля.

Нові глобальні трансформації обумовлюють зміну попиту на логістичні послуги, розвиток нових інструментів удосконалення логістичної діяльності, а також зростання ролі логістичної екосистеми в глобальній економіці. Світова логістична екосистема рухається в бік розвитку автоматизації процесів і роботизації, штучного інтелекту, діджиталізації та «зеленої» логістики.

Компанії змушені постійно приймати складні виклики, що пов'язані з появою нових та урізноманітнених вимог споживачів, прагнуть зменшити свій вплив на навколишнє середовище. Розвиток нових технологій формує потенціал для революціонізації логістичної сфери.

Глобалізація призвела до зростання взаємозалежності між країнами і компаніями, що вимагає більш ефективних і стійких логістичних рішень. Макрологістична екосистема стала більш складною і розгалуженою, оскільки бізнес все частіше працює в глобальному масштабі. Мікрологістична екосистема рухається у бік забезпечення конкурентоспроможності бізнесу, оскільки компанії прагнуть знайти нові методи зниження витрат і підвищення ефективності.

3.7. Можливості та перспективи українського агросектору в умовах євроінтеграції

Для реалізації в Україні цілі – бути повноправним і активним учасником світогосподарських процесів здійснюються відповідні кроки. Це безперечно підтверджує реалізація Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію) у якій питання співпраці в аграрному секторі економіки та розвитку села, сільських громад займає важливе місце.

Загалом сільськогосподарський сектор є важливим для всіх країн, оскільки він забезпечує внутрішню продовольчу безпеку, робочі місця та розвиток сільської місцевості. В Україні даний сектор економіки є ВВП-утворюючим (частка у структурі понад 10% у 2022 році і стабільно близького цього показника впродовж усіх років, що є найбільшим показником серед усіх інших галузей) та експортно генеруючою (у загальній структурі українського експорту частка аграрної продукції становила 56% у 2022 році і теж є стабільно

найвищою в межах від понад 40% до більш, ніж 50% з усіх інших експортованих товарів та послуг). Тобто навіть у найтяжчі часи сільське господарство України є своєрідною опорою національної економіки.

Також слід відзначити його суттєвий вплив на світову продовольчу безпеку. Роль українського аграрного сектору в продовольчій безпеці як Європи, так і вразливих регіонів, таких як Північна Африка та Близький Схід, особливо значна. Адже відомо, що зерно та інші товари агросектору України в основному йшли в ці регіони, тож від них залежить економічна, а отже, соціальна стабільність цих країн. Тож визнання ролі українського аграрного сектору, кращого розуміння його внеску у глобальну стабільність має бути усвідомленим і прийнятим європейськими урядовцями та суспільством загалом.

Тому, орієнтуючись на євровимоги, слід зберегти власного сільськогосподарського виробника. Тому перехід до євровимог має бути плавним та продуманим.

Ще у 2020 році можна було констатувати, що за останні п'ять років ЄС став основним торговельним партнером України на ринку аграрної продукції – 36,3% аграрного експорту України спрямовується європейським споживачам. Негативним для українського експорту тут слід назвати високу частку необробленої с/г продукції, що веде до недоотримання доходів від експорту. Проте дедалі більшу частку займають товари з високим ступенем обробки.

Агропромисловий сектор є основою національної економіки України: про стабільний розвиток свідчать щорічні темпи зростання на 5-6% у довоєнний період, частка продукції сільського господарства у ВВП становила 10%, а при врахуванні переробки сільськогосподарської продукції 16%. Сільське господарство було одним із лідерів світового виробництва деяких видів продовольства, забезпечуючи обсяги торгівлі в еквіваленті 6% калорій світового споживання. Україна була лідером із міжнародної торгівлі олією соняшниковою (перше місце у світі), ріпаком та ячменем (третє та четверте

місця відповідно) та іншою продукцією. Торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами приносила Україні щорічно близько 22 млрд. дол. США та становила 41% усього експорту³⁷⁷.

Розвиток промислового сільськогосподарського виробництва в Україні дозволив вирівняти вплив нерівності у рівні державної підтримки та вартості кредитів країн Північної Америки та ЄС та успішно конкурувати на міжнародних ринках. Включення в сільськогосподарський обіг найбільшої кількості сільськогосподарських угідь свідчить про завершення екстенсивного зростання (за рахунок збільшення земельного банку) і поступового зміщення темпів зростання за рахунок розвитку технології виробництва, створення товарів з вищою доданою вартістю, оновлення парку обладнання та будівництва складських приміщень, розвитку переробки.

Прийняття пакету земельної реформи не лише запустило ринок землі, а й суттєво вдосконалило земельні відносини, скоротило корупційні прояви та рейдерство, аграрний сектор завдяки реформі став привабливішим для інвестування. Окрім того, земельна реформа стала основою для довготермінового розвитку, наприклад, для закладки садів та виноградників. Розпочата реформа меліорації відкрила можливості агровиробникам самостійно інвестувати у розширення площі зрошувальних земель та зниження витрат на водопостачання, що веде до збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції³⁷⁸.

Нові можливості для розвитку кооперативів які можуть об'єднувати малі і середні господарства в аграрній галузі відкриває Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», створюючи підґрунтя для підвищення їх конкурентоспроможності.

³⁷⁷Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». *Кабінет Міністрів України*. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>.

³⁷⁸Там само.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році економіка України, зокрема аграрний сектор, стикнувся з безліччю проблем і викликів. Сьогодні українським аграріям слід вижити і втримати бізнес. Ситуація непроста, часто на межі виживання, як фізичного, морального, так і фінансово-господарського.

Блокування морських портів призвело до значного скорочення експорту з 6-7 млн. тонн на місяць до 1,5 млн. тонн³⁷⁹. Це призвело до падіння внутрішніх цін реалізації аграрної продукції нижче рівня собівартості, що загрожує банкрутством аграрних підприємств. Якщо морські порти залишаться заблокованими до початку збору нового врожаю, дефіцит потужностей для зберігання зернових в Україні становитиме до 15 млн. тонн, а відсутність коштів від реалізації с/г продукції поставить під загрозу зриву збиральну та посівну кампаній 2022 року.

За попередньою оцінкою, прямі збитки активів галузі можуть скласти 6,5 млрд. доларів. США. Нині деградовано близько 5% сільськогосподарських угідь. Втрати корисних посівних площ - більше 25%, зрошуваних земель - більше 70%, ягідників - близько 25%, садів - 20%³⁸⁰. Відбувається зростання собівартості продукції через зростання цін на добрива, паливо та насіння. Великі площі земель небезпечні для виробничої діяльності через пошкодження та замінування.

Серйозно постраждали об'єкти інфраструктури: сільського господарства, складів, транспорту, енергетики та переробної промисловості. Через фізичне знищення сільськогосподарських підприємств у зоні бойових дій передбачається втрата до 30% поголів'я тварин³⁸¹.

³⁷⁹Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. *Економічна експертна платформа*. URL: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>.

³⁸⁰Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». *Кабінет Міністрів України*. Липень 2022. 22 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>.

³⁸¹Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. *Економічна експертна платформа*. URL: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>.

Крім того, є виклики, які не вдалося подолати до початку війни: складність підключення до інженерних мереж, захисні бар'єри при надходженні сільськогосподарської продукції на ринки інших країн (зокрема, наявність квот ЄС), незавершена адаптація законодавства у сфері безпеки, ветеринарного та фітосанітарного контролю за стандартами ЄС, проблеми з блокуванням податкових накладних, невідповідність потужностей перевалки та доставки сільськогосподарської продукції зростаючим потребам сільгоспвиробників.

Після 24 лютого заблоковані і зруйновані морські та річкові порти та їх інфраструктура, за допомогою яких здійснювалося 95% експорту; зростання цін та нестача дизпалива для аграріїв, які є найбільшими його споживачами; знищені елеваторні потужності, що унеможлиблює зберігання врожаю, викрадене зерно; в агропідприємствах брак фінансової ліквідності (вчасним рішенням було запуск програми «Доступні кредити 5-7-9%», якою на 60% користуються аграрії) – це лише частина викликів, які доводиться вирішувати швидко, у критично важких умовах.

Експерти ФАО оцінили потенційну пряму шкоду сільськогосподарським активам України спочатку війни у \$6,5 млрд. Сюди входить зруйнована іригаційна інфраструктура, сховища, техніка та інше сільськогосподарське обладнання, портова інфраструктура, теплиці, польові культури, тваринництво та переробні підприємства. Задля відновлення стану АПК на довоєнний рівень потрібне фінансування, в першу чергу, відбудови втрачених активів орієнтовно на суму 195 млрд. грн. (\$6,5 млрд.)³⁸².

Проте, рух до ЄС має свою процедуру, яка не зупиняється. Шлях України до вступу до Європейського Союзу (далі – ЄС) є складним і багатоетапним процесом, який включає ряд реформ у різних сферах для досягнення відповідності європейським стандартам і нормам. Особливо це стосується

³⁸²Клименко І. В., Бугрій М. Г., Ус І. В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. 19 с.

аграрного сектора.

Пригадаємо, що орієнтири європейської аграрної політики були закладені ще у положеннях Римського договору і залишаються незмінними і досі:

- спільні високі стандарти для виробників галузі у всіх країнах через те, що був створений єдиний ринок сільськогосподарських продуктів;
- аграрна політика є областю спільного інтересу усіх країн-членів і вона спрямована на поліпшення життя сільського населення та забезпечення стабільності ринків сільськогосподарської продукції;
- гарантування справедливих цін для сільськогосподарських продуктів та забезпечення рівномірного розвитку аграрного сектору всередині ЄЕС (через впровадження Спільної аграрної політики (далі – САП));
- стимулювання розвитку сільських регіонів та покращення якості життя їхнього населення, зокрема через інфраструктурні та соціально-економічні ініціативи.

Опорою для наших інтеграційних процесів і напрямком для втілення нових можливостей є Угода про асоціацію. Насправді, йдеться про багато аспектів взаємодії. Але саме Угода про асоціацію чітко визначає напрямки галузевої інтеграції ЄС, зокрема сільського господарства.

Які можливості відкриває євроінтеграція для аграрного сектору України?

По-перше, ринок з 27 країн із величезною кількістю споживачів для аграрної сфери. Ми можемо зайняти свою нішу на цьому ринку по низці товарів.

По-друге, ЄС передбачає вільний рух товарів, послуг і трудових ресурсів. Це те, що знадобиться нам під час відновлення України й залучення інвестицій.

По-третє, захист права власності. Захист від рейдерства й несправедливих судів - це впевненість аграріїв і потенційних інвесторів у майбутньому.

По-четверте, обмін технологіями. Аграрний сектор у нинішньому вигляді зорієнтований на експорт сировини з малою часткою переробки товарів. А для цієї переробки треба інвестиції та технології.

По-п'яте, підвищення стандартів по якості та безпечності. Хоча для

аграріїв це буде не легко, український споживач однозначно виграє.

І на останок, доступ до європейських фондів – великий фінансовий ресурс. Аграрні сектори в державах-членах ЄС часто є дотаційними. Україна, якщо доєднається до Європейського Союзу зможе отримати доступ до цих фондів³⁸³.

Важливою передумовою ефективної участі України у глобальних інтеграційних процесах визнано досягнення взаємного розуміння державних політик учасниками міжнародних економічних відносин, закріплених у національних законодавчих актах, володіння необхідними знаннями і дотримання сторонами правил, визначених Світовою організацією торгівлі (далі – СОТ), іншими міжнародними союзами та відповідними міждержавними угодами. Варто враховувати, що різні міжнародні угоди, згоду на обов'язковість виконання яких надано Верховною Радою України, згідно з Конституцією України мають вищу юридичну силу порівняно з вітчизняним законодавством, що потребує відповідної правової узгодженості щодо закріплених у них норм і вимог.

На сьогодні держава знаходиться в процесі виконання прийнятих на себе багатьох міжнародних зобов'язань, у тому числі заходів, визначених Угодою про асоціацію, невиконання, затягування або непрофесійне виконання яких стримуватиме розвиток економічного співробітництва з країнами Європейського Союзу та підвищення ефективності участі України в інших глобальних інтеграційних процесах. Відповідно до Угоди про асоціацію, поряд із загальними заходами організації економічного співробітництва, в питаннях аграрного сектору й розвитку сільських територій конкретизовано напрями поступового наближення Україною аграрного законодавства, приведення інституційної інфраструктури і системи державного контролю

³⁸³Міністерство аграрної політики та продовольства України: підготовка до євроінтеграції. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ministerstvo-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-pidgotovka-do-yevrointegraciyi>.

забезпечення якості харчових продуктів відповідно до регуляторної та адміністративної політики і практики Європейського Союзу. Насамперед це стосується правового забезпечення гармонізації регуляторних механізмів з урахуванням дії майже 60 відповідних регламентів, директив, рішень, рекомендацій та повідомлень Європейського Союзу. Серед них питання завершення гармонізації стандартів якості аграрної продукції, регулювання ведення органічного виробництва та вирощування генетично модифікованих сільськогосподарських культур, дотримання правил торгівлі насінням і племінними ресурсами, захисту географічних значень, походження й способів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, розвитку біорозмаїття тощо.

Якщо говорити безпосередньо про стандарти ЄС, перехід українського АПК потребуватиме комплексних змін. Основні напрямки, за якими відбуватиметься адаптація³⁸⁴:

- законодавство та регуляторна база;
- безперервність ланцюжка виробництва с/г продукції орієнтована на забезпечення якості та безпечності харчової продукції;
- екологічні та соціальні стандарти.

Законодавство та регуляторна база. Закони та підзаконні нормативно-правові акти України, що регулюють роботу в галузі, мають відповідати європейським стандартам якості, безпечності харчових продуктів, догляду за тваринами, захисту навколишнього середовища тощо. Процес гармонізації законодавства почався вже давно від часу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У деяких сферах помітний більший прогрес, у деяких – менший. Щоб бачити картину по гармонізації законодавства створено офіс з адаптації законодавства до норм ЄС при Верховній Раді України. Який паралельно усіма урядовими інституціями, зокрема і Мінагрополітики,

³⁸⁴ Авраменко О. Інтеграція агросектору України до ЄС: тернистий шлях до кращого майбутнього? *AgroPortal*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/blogs/integraciya-agrosektoru-ukrajini-do-yes-ternistiy-shlyah-do-krashchogo-maybutnogo>.

проводять скринінг відповідності нашого законодавства до норм Євросоюзу, за результатами якого планується розробка національного плану. За 2022 рік у контексті гармонізації законодавства сільськогосподарський сектор виконав план на 63%, а у сфері фітосанітарного захисту гармонізовано аж 72% законодавства. Якщо більш детально, то упродовж 2022 року Верховною Радою ухвалено 5 розроблених Міністерством аграрної політики та продовольства України євроінтеграційних законів, приблизно 15 підзаконних нормативно-правових актів. В планах на 2023 рік. Очікується схвалення мінімум 5 законів (щодо захисту рослин, органічного виробництва, ГМО, органіки, благополуччя тварин тощо) приблизно 10 підзаконних актів, 45 наказів Міністерства, які вже формуватимуть підзаконну базу для прийнятих раніше законів³⁸⁵.

Безперервність, якість, безпечність харчових продуктів. Українська система моніторингу та забезпечення якості харчових продуктів суттєво відрізняється від європейської, яка функціонує як система «Від ферми до столу» і вже давно діє в ЄС. Це стратегічна основа агросектору ЄС: через безперервність – до покращення якості та безпеки харчових продуктів. Ця система дає змогу краще контролювати якість продукції по всьому виробничому ланцюжку, сприяє впровадженню більш «зелених» методів виробництва, покращує інформування споживачів тощо. Наша вітчизняна система є в деяких пунктах навіть суворішою за європейську, але і у випадках, коли вона є «більш жорстка», як і у випадках, коли вона є «слабша» потребує оновлення відповідно до чинних систем ЄС.

Тобто уже зараз аграріям слід готуватись до підвищення стандартів виробництва, простежуваності, гігієни, до підвищених вимог у ветеринарній сфері. Це те, до чого ми йдемо з 2016 року з моменту укладання Угоди про

³⁸⁵Міністерство аграрної політики та продовольства України: підготовка до євроінтеграції. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ministerstvo-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-pidgotovka-do-yevrointegraciyi>.

асоціацію. Вочевидь, далі темпи підвищуватимуться.

Загалом, ми можемо оцінити якість української продукції, як добру. В іншому випадку, вона не була б дозволена до імпорту в країни ЄС. Ми вже бачимо наше зерно, яйця, курятину, органічні продукти, олію тощо на європейських полицях. Їх використовують європейські виробники в переробних галузях.

Водночас, маємо проблеми з експортом м'ясних продуктів. Унаслідок війни ми не можемо забезпечити вже згадану вимогу простежуваності. Це, наприклад, процес відслідковування моменту народження теляти і весь ланцюжок до полиці супермаркету.

Екологічні стандарти. У Європейському Союзі існують високі екологічні стандарти в агросекторі, спрямовані на забезпечення сталого розвитку та охорону навколишнього середовища. Заходи включають використання екологічно безпечних методів обробітку ґрунту, контроль за використанням пестицидів та добрив, стандарти з утримання тварин, заохочення екологічної сільськогосподарської практики. Фермери зобов'язані дотримуватися стандартів щодо охорони біорізноманіття та водних ресурсів. Ці стандарти сприяють сталому розвитку агросектору, зменшенню негативного впливу на довкілля та забезпеченню продовольчої безпеки. Не дивлячись на виклики сьогодення для аграріїв України та низку ще не виконаних завдань у контексті Угоди про асоціацію уже сьогодні слід орієнтуватись на основний документ, на якому базується аграрна політика ЄС аж до 2050 року – European Green Deal, а вступить він у дію у 2030 році і який передбачає: зменшення викидів CO₂, зменшення використання хімікатів, розширення частки органічного виробництва до 25% від загального виробництва тощо.

Соціальні стандарти. У Європейському Союзі соціальні стандарти в агросекторі включають права сільських працівників, безпеку на роботі та дотримання норм праці. Працівники мають право на гідні умови праці,

відпустки та охорону здоров'я. Законодавство ЄС також регулює працевлаштування іноземних сільських робітників, гарантуючи їм адекватні права та умови проживання. Ці стандарти покликані забезпечити соціальну справедливість та гуманні умови для всіх, що працюють у сільському господарстві ЄС.

Важливим є визначення **суб'єктів євроінтеграції**, без тісної співпраці яких євроінтеграція не відбудеться.

В першу чергу, це безумовно **уряд**. Україна повинна звернути особливу увагу на оперативний підхід до всіх аспектів політики та законодавства ЄС, правил і норм у сфері сільськогосподарської діяльності та виробництва продуктів харчування. Оновлена спільна аграрна політика ЄС (далі – САП ЄС) надає простір дій для країн-членів і Україна вже сьогодні має, по-перше, бути детально ознайомленою із змістом, вимогами та можливостями САП, по-друге, формувати національну аграрну політику, притримуючись рамок САП та максимально до них наближуючись³⁸⁶.

Громадські об'єднання, бізнес-асоціації. Після підписання Угоди про асоціацію робота тут не надто активна, але на початку війни, а особливо з квітня цього року, коли було заблоковано експорт до країн ЄС, сектор «зрозумів», що дуже потрібно співпрацювати з бізнес-асоціаціями.

І хоч громадські об'єднання України ще не дуже активно співпрацюють з Європейським Союзом в агросекторі, їх робота значно може посприяти розвитку сталого сільського господарства та впровадженню європейських стандартів. Наприклад, проект «EU4AGRI» фінансує ЄС та реалізується FAO в Україні, спрямований на підтримку агросектору через надання фермерам доступу до сучасних технологій та підвищення їхньої конкурентоспроможності. Ініціатива «Шлях до Європи» об'єднує громадські організації та владу для

³⁸⁶Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства) : аналітичний звіт. Київ, грудень 2022. 32 с. URL: http://www.aau.org.ua/media/publications/1894/files/CAP_2023_02_10_12_36_02_818740.pdf.

впровадження європейських підходів у розвитку села та аграрного сектору. Така співпраця сприяє обміну досвідом, підтримці сільських громад та впровадженню модернізаційних заходів. Також у березні 2022 року ГО «Всеукраїнський аграрний форум» стала партнерською організацією найбільшого фермерського та кооперативного об'єднання Сора Cogesa. Ця платформа використовується для спілкування, інформування, Європейського парламенту, Сільськогосподарського комітету Європарламенту та Європейської комісії про те, що сталося в Україні та в агропродовольчому секторі під час війни, для просування інтересів українських сільгоспвиробників.

Ще, як приклад, можемо відмітити в цьому напрямі роботу асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» (далі - УКАБ). Із жовтня 2023 року у Брюсселі розпочав роботу європейський офіс асоціації УКАБ.

Основні завдання у напрямі розвитку євроінтеграційних питань в секторі агробізнесу накреслені УКАБ:

- по-перше, слідкувати за регуляторними та політичними змінами в ЄС щодо аграрного сектору, кліматичної політики, сталого розвитку, а також будь-яких інших сфер, пов'язаних із сільським господарством. Тобто планується відслідковувати всі зміни, які можуть створити ризики для доступу на ринок ЄС вітчизняної агропродукції. Це великий блок питань, тому УКАБ вирішив, що для цього потрібен активний європейський офіс;

- другим важливим напрямком є початок повноцінної підготовки українського аграрного сектору до майбутніх передвступних переговорів з ЄС щодо самого агросектору, його інтеграції в ЄС та гармонізації законодавства. Треба розуміти, як буде формуватися позиція ЄС у переговорах з Україною по аграрній лінії. Це нелегкий процес, і він буде розділеним, адже на позицію Єврокомісії впливатиме багато факторів: від позицій окремих країн-сусідів ЄС до позицій європейських харчових компаній – споживачів української сировини;

- третій блок завдань – активний діалог з ЄС на підтримку повоєнної

відбудови України. Йдеться про Facility Instrument of Ukraine, як він може бути корисним для агросектору України. Тому завдання європейського представництва УКАБ – налагодити контакт, уважно вислухати та стежити за тим, як формуються процедури в ЄС, а також забезпечити інформування про позицію фермерів з України;

- четверте завдання – працювати над іміджем та репутацією українського аграрного сектору в Європі, адже часто бракує знань про структуру українського сільського виробництва, історію, його роль і значення для продовольчої безпеки у світі. Проте циркулюють різноманітні стереотипи та кліше, якими користуються конкуренти наших сільгоспвиробників. Потрібно донести інформацію про справжній стан речей.

Важливо також, що пряма співпраця починає налагоджуватися не лише на рівні всеукраїнських асоціацій, а й на рівні вузькогалузових асоціацій споріднених асоціацій європейських країн. Наприклад, коли виникають перебої з поставками в супермаркети в Польщі, представники громадськості зв'язуються з партнерами та підрядниками на місці, які, в свою чергу, сприяють вирішенню проблеми.

Громадські об'єднання, асоціації повинні прокладати шлях, щоб агросектор України сприймався не як страшний конкурент, а як сильний партнер. Перш за все, треба змінити сприйняття того, що ми – «конкурент-ворог», на те, що ми разом з агропродовольчим сектором ЄС, що разом можемо стати запорукою продовольчої безпеки у світі. Звісно і, дуже шкода, що на тлі політичних подій, а саме виборчих процесів, приклади співпраці і налагодження комунікацій перетворюються на популістські заклики, що містять під собою маніпуляції виборцями, прикриваючись захистом їхніх інтересів.

Бізнес. Сільськогосподарський бізнес України уже активно взаємодіє з європейськими партнерами, реалізуючи проекти, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності та відповідність європейським стандартам. У цій

частині важливо побудувати здорову співпрацю, яка має ґрунтуватися насамперед на довірі. Якщо взяти до уваги сім років тому, до підписання Угоди про асоціацію, імідж наших постачальників був не найкращим: несвоєчасні поставки, іноді неякісна продукція, шахрайство.

Рівень довіри стабільно зростає і продовжує зростати. Навіть незважаючи на війну і всі проблеми з логістикою, українські виробники створюють високий рівень довіри³⁸⁷. Крім того, український бізнес уже має відповідати стандартам ЄС та вимогам якості. Прикладів таких не є багато. Наприклад, компанія «Мрія» (Mriya Agro Holding, Черкаська обл.) – спеціалізується на вирощуванні зернових культур, олійних насіння та інших сільськогосподарських продуктів. Встановила партнерство зі шведською компанією «Svalöf Weibull» для вирощування сортів соняшнику з високим вмістом олії. «Миргородський холдинг» (м. Миргород, Полтавська обл.) приділяє увагу добробуту тварин та використовує сучасні технології в галузі птахівництва, дотримуючись вимог ЄС. Уклав угоду з «De Heus» з Нідерландів для розвитку виробництва курятини та курячих продуктів. Зокрема «De Heus» може надавати технічну підтримку та знання щодо оптимізації раціонів курей, а також інші аспекти технологічного удосконалення виробництва курятини. Компанія «Агрокомплекс «Імпульс» впроваджує екологічно чисті методи вирощування овочів та фруктів, враховуючи європейські стандарти безпеки та якості. Фермерські кооперативи, такі як «Агрохолдинг «АЙКАН», впроваджують системи сертифікації GLOBALG.A.P., що відповідають європейським стандартам управління якістю та безпекою продукції. Ці приклади свідчать про поступовий перехід та адаптацію українського агробізнесу до вимог стандартів ЄС, орієнтуючись на вимоги щодо якості, екологічності та безпеки. Фермери впроваджують сучасні методи обробки ґрунту, використовують екологічно чисті технології та

³⁸⁷Дідух М. Агросектор на шляху інтеграції до ЄС: партнер, а не конкурент. *AgroPortal*. URL: <https://agroportal.ua/blogs/agrosektor-na-shlyahu-integraciji-v-yes-partner-a-ne-konkurent>.

контролюють залишки пестицидів. Важливим етапом є впровадження систем якості та сертифікації, щоб відповідати європейським стандартам продукції. Фермерські об'єднання сприяють обміну досвідом та впровадженню кращих практик. Перехід на європейські стандарти сприяє входженню українського агробізнесу до міжнародних ринків та підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Звісно, що перешкодою до продовження співпраці конкретних агровиробників з європейськими компаніями та перехід на вимоги ЄС у галузі с/г виробництва стала війна в Україні. Деякі компанії, з тих, що наведені у нашому прикладі вище, просто фізично на сьогодні не існують або не здійснюють діяльність, оскільки на їх територіях проводяться бойові дії. Тому перехід галузі і кожного виробника буде ускладнений.

Але без бізнесу переходу до євростандартів у галузі – не здійснити. Адже, навіть якщо законодавча база буде створена на державному рівні, якщо громадські об'єднання, бізнес-асоціації пропрацюють імідж українського агровиробника і створять платформи для обміну досвідом, співпраці, але якщо бізнес не буде готовий перевести свою діяльність на стандарти ЄС, то все нівелюється.

За зрушеннями агропродовольчої галузі України до європейської спільноти стоїть велика робота у трикутнику «державна – бізнес-асоціації – бізнес».

Євроінтеграція сільського господарської галузі, як бачимо, процес тривалий і багатоплановий. Він не зупиняється під час війни, а навпаки розгортається. Плани по його провадженню простягаються і далі на післявоєнний час відновлення. Для прикладу, у проекті Плану відновлення України за напрямком «Нова аграрна політика» (проект) передбачено у списку проєктів два проєкти, що стосуються сільгоспвиробництва у контексті євроінтеграції:

1) Сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання.

Концепція «зеленого зростання» не нова сама по собі, орієнтована на сталий розвиток – це концепція економічного розвитку, яка покликана максимізувати благополуччя суспільства тепер і забезпечити існування майбутнього людства, через зменшення негативного впливу на природне середовище. Що стосується агропродовольчого сектору, то тут йдеться про екологічно сталий розвиток. Це включає в себе використання інноваційних технологій, які зменшують викиди, вдосконалення методів вирощування, сприяння відновленню ґрунтів і збільшенню виробництва продовольства без збільшення екологічного навантаження. «Зелене зростання» прагне забезпечити економічні переваги, зберігаючи екосистемну стійкість та збалансованість.

Повертаючись до проєкту, його метою є в процесі трансформації сільського господарства України та підготовки вступу до ЄС адаптація до змін клімату та пом'якшення їх наслідків. Оскільки доведено, що у сільському господарстві більшість викидів утворюються через неефективне використання ґрунтів та неправильне використання добрив, то майбутні програми та політика державної підтримки мають:

- заохочувати фермерів до впровадження технологій для зменшення викидів парникових газів та адаптації до зміни клімату, при забезпеченні підтримки прибутковості фермерів;
- ініціювати, створювати сприятливе середовище для залучення фінансових ресурсів з різних джерел та фінансувати проєкти та ініціативи, спрямовані на зменшення викидів парникових газів або адаптацію до зміни клімату. Йдеться про так звані «кліматичні/вуглецеві кошти» - це кошти які можуть використовуватися для підтримки проєктів відновлювальної енергетики, енергоефективності та інших ініціатив, спрямованих на скорочення впливу на клімат та підтримку стійкості до зміни клімату.

Критеріями / показниками виконання (кількісними або якісними) цього проєкту мають стати:

- підготовка стратегії та плану дій щодо адаптації агропродовольчого

сектору у відповідності із Зеленою угодою ЄС;

- адаптація законодавства на зниження витрат на моніторинг, звітність та верифікацію викидів ПГ;
- не менш як 60% фермерів мають мати доступ до карт ґрунтів, необхідних для точного землеробства;
- технології землеробства з урахуванням впливу на клімат (тобто технології no-till або мінімальна обробка земель, точне землеробство, органічні добрива тощо) будуть запроваджені на 40% орних земель до 2030 року³⁸⁸.

2) *Сприяння з впровадження ключових реформ в рамках Угоди про асоціацію та Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС в частині здоров'я рослин та удосконалення фітосанітарного контролю для забезпечення відповідності вимогам ЄС.*

Даний проєкт спрямований на продовження імплементації Угоди про асоціацію та поглиблення і поширення зони вільної торгівлі в частині, що орієнтована на безперешкодний рух сільськогосподарської та харчової продукції в ЄС і більшості країн світу. Наразі виконано лише 64% зобов'язань щодо імплементації законодавства ЄС.

Критеріями / показниками (кількісними або якісними) виконання даного проєкту має стати встановлення системи вимог та контролю продукції «від лану до столу» аналогічній вимогам ЄС³⁸⁹.

Реалії перехідних процесів залежить від багатьох факторів – від виконання планів переходу, визначених і узгоджених під час переговорів з ЄС, та зусиль, які докладає український уряд, аграрні підприємства та суспільство загалом. Окрім часу, такий перехід потребуватиме значних зусиль та інвестицій. Звичайно, питання інвестицій зараз втрачає позицію перед

³⁸⁸Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проєкт Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». Кабінет Міністрів України. Липень 2022. 22 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>.

³⁸⁹Там само.

загальним викликом виживання та відновлення після війни.

Водночас, поступове впровадження європейських норм і стандартів виробництва, навпаки, сприятиме потужному повоєнному відродженню галузі і, як наслідок, призведе до підвищення її конкурентоспроможності. Зараз дуже важко говорити про терміни, тому що це залежатиме і від термінів та умов припинення війни, і від наявних фінансових ресурсів для галузі, і від швидкості адаптації законодавства та внесення необхідних змін.

Проте можна однозначно сказати, що українські фермери, щоб провадити євроінтеграцію, повинні спочатку пережити війну. Вступ до ЄС має стати додатковим поштовхом для українського АПК не лише для реконструкції, а й для суттєвої модернізації та вдосконалення всіх сфер виробництва. Разом із загостренням конкуренції (іноді болісної) євроінтеграція запропонує українським аграріям можливість розширення ринку збуту, доступу до нових досліджень, технологій та інвестицій.

Звичайно, завжди є упередження про щось нове. Але, по-перше, євроінтеграція почалася ще в 2014 році, і всі сфери в тому числі і агросфера, хоч і поступово, але рухалися до європейських стандартів, а по-друге, в процесі пізнання і принципів побудови аграрної європейської політики, і її механізмів все стає більш зрозумілим. Тому українським аграріям варто почати знайомство з практикою ведення бізнесу в європейських країнах, їхніми вимогами до якості продукції, маркування, пакування та управління процесами в цілому. Крім того, європейські організації (урядові, бізнесові) пропонують доволі багато грантових програм на розвиток (у відповідності до євростандартів), адаптацію, допомогу українському аграрному бізнесу.

Підготовка до євроінтеграції вимагає часу, зусиль і відповідального підходу. Успішна інтеграція може принести багато переваг українському аграрному сектору – не лише відновити його, а й фактично модернізувати та створити нові можливості для розвитку.

3.8. Фінансово-економічні інструменти стимулювання збереження та відтворення водно-болотних угідь в країнах ЄС: уроки для України

Враховуючи руйнівний вплив військових дій на довкілля та європейські прагнення України, у (по)воєнний період важливим буде впровадження рішень, дружніх до природи та клімату. Належну увагу слід приділити ревіталізації водно-болотних екосистем, які виконуватимуть низку корисних функцій та забезпечуватимуть підвищення стійкості до кліматичних змін.

Болотом називається унікальна екосистема перехідного стану між водою та сушею, що має характерні ознаки: перманентне надмірне зволоження, підвищена кислотність, наявність вологолюбної рослинності (моху, комишу, рогозу тощо), вихід на поверхню ґрунтових вод. Згідно з Водним кодексом України, болотом називається «надмірно зволожена земельна ділянка (що належить до водного фонду) із застоєм водним режимом і специфічним рослинним покривом»³⁹⁰. До основних джерел живлення боліт належать: підземні та поверхневі води, а також атмосферні опади. Розрізняють 3 основні типи боліт: низинні, верхові та перехідні.

Водно-болотні угіддя (далі – ВБУ) формуються природними комплексами боліт, плавнів, мілководдя та заплавних лук і лісів та здійснюють важливу акумулятивну, біологічну, ландшафтну, газорегуляторну, геохімічну, рекреаційну, гідрологічну й кліматичну місію. Зокрема, орієнтовна світова площа торфовищ становить 500 млн. га (переважно в Північній півкулі), в яких акумулюється значна частка накопиченого на планеті вуглецю. Цікавим є факт, що торф'яні болота, займаючи лише 3% поверхні суші, зберігають 600 млрд. т

³⁹⁰Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

вуглецю, що вдвічі більше, ніж ліси, які становлять 27% поверхні планети. Крім того, темпи знищення боліт значно перевищують темпи знищення лісів. Водночас болота продукують 30 млн. т викидів метану в рік, що рівнозначно третині викидів метану від тваринництва та гною³⁹¹. Тобто унікальність торфовищ полягає в тому, що вони у природному стані здатні утримувати найбільшу (серед інших екосистем) кількість вуглецю, тоді як осушені торфовища є джерелом викидів парникових газів (CO₂, CH₄ та N₂O). Також слід зазначити, що болота – найбільший резервуар прісної води у світі, адже містять 11% світових запасів. До того ж болота являють собою фільтруюче середовище, оскільки відіграють значну роль у очистці поверхневих вод від забруднення пестицидами та іншими хімічними елементами, що потрапляють зі стоками, опадами тощо. Тож збереження ВБУ³⁹² сприятиме: захисту біорізноманіття; пом'якшенню повеней та штормів; поглинанню надлишкової води та опадів; уловлюванню пилу (щороку 1 га боліт здатен поглинути до 3 т. пилу); живленню підземних водоносних горизонтів та очистці води; локальному охолодженню клімату³⁹³ через випаровування води; формуванню буферних зон між річкою та сільськогосподарськими угіддями, що перешкоджають змиванню добрив безпосередньо до річок³⁹⁴; регулюванню

³⁹¹Joosten H. CO₂-Schleudern: Wie entwässerte Moore unser Klima schädigen. *Die Heinrich-Böll-Stiftung*. 2023. URL: <https://www.boell.de/de/2023/01/10/co2-schleudern-wie-entwaesserte-moore-unser-klima-schaedigen>.

³⁹²Перелік переваг ВБУ не слід застосовувати до всіх типів боліт. Зокрема, попри властивість ВБУ зменшувати інтенсивність та частоту повеней, існують дослідження, що доводять протилежний вплив деяких ВБУ, розташованих у верхів'ях річок. [Джерело: Ecosystems and Human Well-being : Wetlands and Water Synthesis : a Report of the Millennium Ecosystem Assessment / M. Finlayson, C. Lévêque, G. R. Milton, G. Peterson, D. Pritchard [et al.]. Washington : DC, 2005. 80 p.]

³⁹³Різниця в температурах на заболочених ділянках та осушених територіях може сягати 20°C. [Джерело: Pokorný J., Hesslerová P., Huryňna H., Harper D. Indirect and Direct Thermodynamic Effects of Wetland Ecosystems on Climate. *Natural and Constructed Wetlands*. Cham : Springer, 2016. P. 91-108. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-38927-1_7].

³⁹⁴Дослідження науковців зі Швейцарії свідчать про очисну функцію ВБУ. Зокрема встановлено, що облаштоване поруч із сільгоспугіддям болото, забезпечило уловлювання та утилізацію близько 70% пестицидів та добрив, що дозволило убезпечити від забруднення водойму, розташовану неподалік.

річкового стоку (болота наповнюються у вологі періоди, тим самим створюючи водний резервуар, що рятує під час посух)³⁹⁵ тощо.

Наразі в глобальних масштабах спостерігається деградація боліт, через що дедалі частіше актуалізуються питання щодо відновлення екосистем. Зазвичай деградація ВБУ спричинена впливом кліматичних змін, надмірним водокористуванням та виловом риби, забрудненням, дренаванням та осадонакопиченням. Історично так склалося, що ВБУ вважалися низькопродуктивними землями, які піддавалися осушуванню заради видобутку торфу або сільгоспдіяльності, втрачаючи при цьому кліматичну, біологічну, гідроекологічну та соціально-економічні цінності. Через антропогенну діяльність щороку знищується 500 тис. га боліт. Слід зазначити, що у світі в природньому стані перебуває 88% торфовищ, тоді як обліковується понад 50 млн. га осушених боліт, які більше не продукують торф. Осушені торфовища щороку викидають понад 1,9 млрд. т еквівалента CO₂ у всьому світі. Найбільшу частку викидів генерують осушені торфовища Індонезії (34,4%), росії (11,9%) та ЄС (11,8%). Слід зазначити, що наразі в Індонезії створено агентство з відновлення торфовищ (далі - BRG) та активно впроваджуються заходи зі зволоження торфовищ. Найбільшими продуцентами викидів серед країн ЄС вважаються Німеччина, Фінляндія та Польща. Крім того, щорічні викиди від торф'яних пожеж становлять 0,5-1 млрд. т еквівалента CO₂³⁹⁶. Гасіння тліючих торфовищ ускладнюється глибиною шару торфу (3-6 м), можливістю повторних загорянь, високою температурою горіння у товщі торфу (понад 1000 C).

Як вже зазначалося, висихання ВБУ може сприяти викиду парникових газів, таких як метан і вуглекислий газ, у атмосферу через ряд процесів:

³⁹⁵Аналіз впливу кліматичних змін на водні ресурси України (повний звіт за результатами проекту) / С. Сніжко, О. Шевченко, Ю. Дідовець // Київ : Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2021, 68 с. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/analiz_vplyvu_klim_zmin_na_vodni_res_abs.pdf.

³⁹⁶Joosten H. CO₂-Schleudern: Wie entwässerte Moore unser Klima schädigen. *Die Heinrich-Böll-Stiftung*. 2023. URL: <https://www.boell.de/de/2023/01/10/co2-schleudern-wie-entwaesserte-moore-unser-klima-schaedigen>.

1. *Евапотранспірація або постійне випаровування води.* Болота випаровують більше води в атмосферу, ніж інші наземні угіддя. Під час цього процесу в атмосферу викидається водяна пара, яка є сильним парниковим газом. Глобальне потепління посилює процеси випаровування. Слід зазначити, що властивість утримувати вологу рослинністю боліт і лісів при зміні клімату характеризується значною відмінністю. Зокрема, при потеплінні болота втрачають вологу більше, ніж ліса, що пояснюється менш захищеною від випаровування болотною рослинністю.

2. *Розкладання органічного матеріалу.* В болотах органічний матеріал (головним чином рослинні залишки) повільно розкладається у воді за умов гострої нестачі кисню. Відбувається «консервація» відмерлих частин рослин на тривалий період (допоки зберігатимуться умови зволоження). При осушуванні боліт прискорюються процеси розкладання органічних речовин, зокрема швидкість розкладання торфу за аеробних умов в 50 разів вища, ніж за анаеробних умов. Тож зневоднені ВБУ стають потужним джерелом викидів вуглекислого газу та метану в атмосферу, що посилює парниковий ефект. Болота продукують чверть викидів метану у світі.

3. *Зміна рівня ґрунтових вод.* Глибина рівня ґрунтових вод впливає на хімічні процеси, які відбуваються у болотах. Якщо рівень ґрунтових вод знижується, це може призвести до окислення органічного матеріалу у болотах, внаслідок чого викидається більше CO₂ у атмосферу.

4. *Пожежі.* Висохлі болота втрачають свою протипожежну функцію, тоді як посилюється загроза поширення пожеж на легкозаймистих торф'яниках, які здатні генерувати до 2 тис. т CO₂/га в регіонах з помірним кліматом³⁹⁷.

Враховуючи важливість зазначеного питання, глобальна міжнародна організація ООН оголосила період з 2021 р. по 2030 р. «Десятиліттям відновлення екосистем». Шоста ціль глобальних ЦСР передбачає забезпечення

³⁹⁷Борисенко К. Торф: чому він горить та його справжня ціна. *Українська правда. Життя*. 2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/17/240641/>.

наявності та раціонального використання водних ресурсів та санітарії для всіх, в т.ч. охорону й ренатурацію ВБУ, проте досягнення й інших ЦСР залежить від стану водно-болотних екосистем. Отже, збереження та відновлення ВБУ, в т.ч. торфовищ, сприятиме досягненню більшості цілей сталого розвитку (рис. 3.9).

Тож для забезпечення кліматичної та природоресурсної стійкості важливими є моніторинг швидкості втрати вологи болотними екосистемами та здійснення заходів зі збереження ВБУ.

Половина торфовищ в Європі було осушено через потреби аграрного сектора. Осушування боліт, обезліснення, накопичення відходів тваринництва, використання добрив тощо – все це посилює генерування парникових газів, тоді як ВБУ (мангрові ліси, морські трави, болота) поглинають та акумулюють CO₂. Згідно з висновками Європейської комісії, такі природоорієнтовані рішення як захист і відновлення болотних та торф'яних екосистем є важливими заходами зі зменшення викидів та адаптації до зміни клімату. Охорона боліт в ЄС базується на різних законодавчих інструментах, спрямованих на збереження і відновлення цих важливих природних екосистем. Зокрема, Директива про біотопи (92/43/ЄЕС), встановлює мережу природних зон, які підлягають спеціальному режиму охорони в межах ЄС, включаючи болота. Ця директива передбачає створення та управління Спеціальними природними об'єктами (СПА) і Регіональними парками природного біотопу (РППБ) з метою збереження та відновлення біорізноманіття в цих зонах. Також у Водній Рамковій Директиві (2000/60/ЄС) зазначено про важливу функцію ВБУ у захисті водних ресурсів, через що охорона та стале використання водних ресурсів потребують встановлення програм для захисту, унеможливлення подальшого погіршення та покращення стану ВБУ, а також контролю за якістю води та обмеження її забруднення. Крім того управління ВБУ частково регулюється Директивами ЄС щодо повеней та морської стратегії.

Рис. 3.9. Роль захисту болотних екосистем у досягненні більшості глобальних ЦСР*.

* Складено автором.

Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 р. передбачає впровадження природоорієнтованих рішень, в т.ч., охорони та відновлення ВБУ, що мають високий потенціал уловлювання вуглецю. У 2022 р. у межах Стратегії «Farm to Fork» ініційовано підхід «Carbon Farming», що є частиною Стратегії зі сталого кругообігу вуглецю. Для досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 р. в ЄС уловлення та зв'язування CO₂ має відбуватися в природній та технічний спосіб. Серед природних рішень (nature based solutions) виокремлено захід з повторного зволоження боліт (органічні ґрунти) та сертифікація CO₂ за накопичення вуглецю в мінеральних ґрунтах³⁹⁸. Слід зазначити, що осушувальні заходи на заболочених територіях спричиняють більший радіаційний вплив на приземний шар атмосфери, ніж випромінювання, викликані збільшенням парникових газів³⁹⁹. Тож відновлення ВБУ уповільнюватиме потепління клімату.

Беззаперечно втрата біорізноманіття є потужним викликом продовольчій безпеці, адже відбувається дегуміфікація ґрунтів, скорочення урожайності сільгоспкультур, зменшення вилову риби тощо. У 2023 р. Європарламент ухвалив закон про відновлення деградованих екосистем, згідно якого країни-члени ЄС зобов'язані впроваджувати заходи з відновлення природи на 20% суші та моря до 2030 р.⁴⁰⁰. Цей закон є логічним продовженням Стратегії ЄС щодо біорізноманіття до 2030 р., що передбачає визначення обов'язкових (не добровільних) цілей для відновлення деградованих екосистем, в т.ч. ВБУ. Єврорада (далі – ЄР) досягла згоди (загального підходу) щодо пропозиції закону про відновлення природи, де відстежується баланс між дотриманням амбітних цілей та певної гнучкості для країн-членів ЄС. Так, ЄР

³⁹⁸Бесте А. Законодавство і стратегії Європейського Союзу із захисту ґрунтів (станом на 2022 р.). URL: https://www.apd-ukraine.de/images/2023/BVVG/Bodenschutz_Rechtsetzung/Bodenschutz_Rechtsetzung_EU_ua.pdf.

³⁹⁹Pokorný J., Hesslerová P., Huryňna H., Harper D. Indirect and Direct Thermodynamic Effects of Wetland Ecosystems on Climate. *Natural and Constructed Wetlands*. Cham : Springer, 2016. P. 91-108. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-38927-1_7.

⁴⁰⁰План відновлення країни: довідник. *Cvim*. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/03/15/%>.

спрощено цілі повторного зволоження торфовищ, адже для деяких країн-членів ЄС виконання зазначеного завдання є непропорційним. Тож встановлено необхідність відновлення 30% осушених торфовищ до 2030 р. та 50% до 2050 р.⁴⁰¹, за умови пом'якшення цих індикаторів для держав-членів ЄС, що мають значні збитки. Крім того, в Стратегії передбачено низку водоохоронних заходів: скорочення використання пестицидів; впровадження органічного землеробства; відновлення до стану вільного стоку 25 тис. км річок Європи до 2030 р. тощо. Протягом найближчих 2-х років країни-члени ЄС мають надати національні плани з відновлення до ЄК⁴⁰². Також вони здійснюватимуть моніторинг та звітність про прогрес виконання планів.

Оновлена спільна аграрна політика (Common Agricultural Policy) (далі – CAP) ЄС передбачає охорону та повторне зволоження ВБУ, в т.ч. торфовищ, що входять до переліку сільськогосподарських практик, які можуть підтримуватися в рамках еко-схем (eco-schemes)⁴⁰³. ЄС надає фінансову підтримку для проєктів з охорони боліт через різні фонди та програми, включаючи Європейський фонд регіонального розвитку та Європейський сільськогосподарський фонд. Зазначене регулювання дозволило дещо скоротити втрати ВБУ. Попри це оцінка стану ВБУ в Європі за останні два десятиліття свідчить про їхній поганий або погіршений стан, який кваліфікується як найгірший серед усіх наземних, прісноводних та морських екосистем⁴⁰⁴. Тому істотне покращення стану водно-болотних екосистем та відновлення їх функцій ще попереду (Вставка 3.1).

⁴⁰¹Європейська Рада досягла згоди щодо закону про відновлення природи. *Office of Sustainable Solutions*. URL: <https://ukraine-oss.com/yevropejska-rada-dosyagla-zgody-shhodo-zakonu-pro-vidnovlennya-prirody/>.

⁴⁰²План відновлення країни: довідка. *Svit*. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/03/15/%>.

⁴⁰³Еко-схеми – це новий інструмент у CAP для досягнення цілей Зеленої угоди ЄС. Країни-члени ЄС розміщують еко-схеми у національних стратегічних планах CAP.

⁴⁰⁴Wetlands. URL: <https://biodiversity.europa.eu/europes-biodiversity/ ecosystems/ wetlands>.

Ключові рекомендації BirdLife Europe та Європейського екологічного бюро (ЕЕВ) щодо посилення охорони ВБУ.

Для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. країни-члени ЄС повинні впроваджувати заходи з пом'якшення змін клімату, в т.ч. шляхом повторного зволоження торфовищ і збереження ВБУ, які мають бути включені до Стратегічних планів CAP (CSPs) країнами-членами ЄС з урахуванням власних національних кліматичних цілей. Передбачається, що країни-члени ЄС з метою досягнення European Green Deal мають прописати «вищі зелені амбіції» у Стратегічних планах CAP, проте, згідно оцінок ЕЕВ та BirdLife, виявлено відсутність чітких цілей та заходів (в т.ч. фінансування), спрямованих на збереження біорізноманіття та боротьбу з викидами парникових газів. Зокрема, в країнах ЄС, де фіксуються значні викиди CO₂ (Фінляндія, Ірландія, Литва та Польща), рівень охорони торфовищ класифікується як «дуже поганий». Так, CSP Литви не забороняє здійснення оранки, осушування, реконструкції дренажу тощо. У Латвії можлива реконструкція або розміщення нових дренажних систем за умови впровадження заходів зі скорочення викидів парникових газів та розорювання боліт один раз на 5 років. У шведському CSP відсутні заходи з відновлення торфовищ згідно з GAEC 2, тоді як новий дренаж заборонено (або потрібен дозвіл на проведення відповідних робіт). У Німеччині для отримання субсидій згідно GAEC 2 необхідно здійснити ідентифікацію та визначення ВБУ, в т.ч. торфовищ, відповідно до національного законодавства. Крім того, тут діє заборона на перетворення осушених торфовищ, які використовуються як луки, на орні землі; заборона на глибоку оранку (понад 30 см) ріллі. Данія виявилася єдиною з оцінюваних країн⁴⁰⁵, що планує в рамках «еко-схем» впровадити компенсацію фермерам за посів і збирання трави на осушених торфовищах з метою скорочення викидів азоту та метану (проте відсутні вимоги до повторного зволоження торфовищ). Крім того, у Данії є механізми державної фінансової підтримки повторного заболочування торфовищ за межами CAP (через національну структуру для зеленого переходу агросектора). Також поза межами CAP Німеччина планує виділення 332 млн. євро на захист торфовищ протягом 2021-2025 рр. та реалізацію принципів національної Стратегії охорони торфовищ. Польський уряд розробив Стратегію охорони водно-болотних угідь у Польщі на 2022-2031 рр., яка передбачає повторне заболочування торфовищ; впровадження палудікультури⁴⁰⁶; надання можливості регіональним управлінням охорони навколишнього середовища придбання/користування сільгоспземель з природоохоронною метою; виділення торфовищ, що перебувають у власності Держказначейства, для зволоження тощо. Отже, деяким країнам ЄС не вистачає рішучих заходів, тоді як є такі, що активно впроваджують заходи, спрямовані на покращення стану ВБУ.

Слід зазначити, що ЄС може скоротити до чверті викидів парникових газів, згенерованих сільгоспдіяльністю, шляхом повторного зволоження лише 3% угідь. Необхідно

⁴⁰⁵Йдеться про оцінювання семи країн: Литва, Латвія, Ірландія, Швеція, Німеччина, Данія, Польща.

⁴⁰⁶Палудікультура – вологе землеробство та лісівництво або вирощування болотної рослинності (енергетичні рослини, пухівку, вільху, сфагнум) на повторно заболочених торф'яниках з метою отримання рослинної біомаси, тоді як підземна біомаса залишається для утворення торфу, утримання вуглецю та відновлення біосферних функцій боліт. Вирощену біомасу можна використовувати в харчових, кормових та енергетичних цілях. Палудікультура входить до списку сільськогосподарських практик ЄС, що має підтримку в рамках «еко-схем».

заохочувати сільгоспвиробників і землевласників ЄС до впровадження нових агротехнік на вологих болотах (через консультаційні послуги, підготовку та картографування місцевості, фінансову підтримку тощо). Також більш жорстко мають регулюватися правила щодо припинення погіршення стану ВБУ шляхом GAEC 2⁴⁰⁷. Отже, політика держав-членів ЄС має бути спрямована не на підтримку руйнівного дренажного сільського господарства, а на захист та відновлення ВБУ, в т.ч. торфовищ, через формування чітких цілей та заходів, а також забезпечення фінансової підтримки через CAP⁴⁰⁸.

Враховуючи те, що найбільшу частку викидів парникових газів в ЄС генерує Німеччина⁴⁰⁹, розглянемо місцеві заходи з адаптації. Зокрема у федеральній землі Бранденбург, де осушувані болота продукують 6,4 млн. т CO₂ в рік, реалізується пілотний проєкт зі зволоження торфовищ.

Для стимулювання зазначеної діяльності місцевий уряд сформував компенсаційні виплати за заболочування та нове використання торф'яників у розмірі 8 млн. євро. Очікується, що затоплення боліт дозволить зменшити щорічні викиди CO₂ на 4,5 млн. т до 2045 р. Зволожені угіддя можна використовувати для пасовищ, лісового господарства, сонячних електростанцій, палудикультури⁴¹⁰. Слід зазначити, що наразі землі Нижньої Саксонії мають найбільшу площу зволених торфовищ порівняно з іншими федеральними землями – 38 тис. га, проте для досягнення кліматичних цілей необхідно щороку зволожувати 20 тис. га боліт. До того ж, місцева Асоціація охорони природи та біорізноманіття (далі – NABU) закликає заборонити використання торфу⁴¹¹. Загалом у 2023 р. вважається, що Німеччина не досягне

⁴⁰⁷Щоб отримати прямі виплати, аграрії повинні виконувати стандарти доброго сільськогосподарського та екологічного стану земель (GAECs), в т.ч. для захисту ВБУ (GAEC 2). У 2022 р. фактичні вимоги захисту ВБУ залишаються слабкими, зокрема відсутні зобов'язання щодо припинення деградації угідь, а країни-члени ЄС можуть просити відтермінування виконання GAEC 2 до 2025 р. Так, у 2022 р. 8 держав-членів ЄС планували застосувати стандарт у 2023 р., тоді як 14 – подали запит на відтермінування.

⁴⁰⁸Peatlands and Wetlands in the New CAP: too Little Action to Protect and Restore : BirdLife Europe and European Environmental Bureau policy briefing. April 2022. 9 p. URL: <https://www.birdlife.org/wp-content/uploads/2022/04/Analysis-Peatlands-Wetlands-CAP-strategic-plans-April2022.pdf>.

⁴⁰⁹Осушені болота Німеччини генерують 53 млн. т еквівалента CO₂ в рік.

⁴¹⁰Торф'яники в Бранденбурге снова будут затоплены. *Aussiedlerbote*. URL: <https://aussiedlerbote.de/2023/03/torfianiki-v-brandenburge-snova-budut-zatopleny/>.

⁴¹¹NABU: «Торф'яники являются важной средой обитания». URL: <https://aussiedlerbote.de/2023/02/nabu-torfianiki-iavliaiutsia-vazhnoi-sredoi-obitaniia/>.

своїх кліматичних цілей, якщо не буде посилено захист торфовищ. Прогнозна оцінка площ болотистих угідь в Німеччині, що потребують повторного зволоження становить 50 тис. га/рік⁴¹².

Враховуючи значні витрати на заходи з аналізу, проектування та реалізації зволоження ВДУ й проведення палудикультури, доцільною є впровадження фінансової підтримки. Зокрема, до основних інструментів фінансування повторного заболочення торфовищ належать: Moorfutures, NABU Klima, AECO Schemes. MoorFutures як інструмент для фінансування заходів із повторного зволоження боліт передбачає торгівлю вуглецевими сертифікатами, що дозволяє профінансувати кліматично орієнтовані проекти. Тобто йдеться про часткову добровільну компенсацію викидів парникових газів компаніями або приватними особами. Цей механізм є чітким, надійним та прозорим. Кожен сертифікат MoorFuture відповідає зменшенню викидів на одну тонну еквівалента CO₂. Скорочення викидів в процесі проєкту обліковується їхньою різницею у базовому та проектному сценаріях. Як приклад, з 2015 р. організаціями та приватними особами було придбано тисячі сертифікатів для підтримки проєктів з ренатурації боліт на землях Шлезвіг-Гольштейну (Німеччина). Під час першого проєкту було продано близько 40 тис. сертифікатів, під час другого – понад 11 тис. сертифікатів, за рахунок від продажу яких було здійснено повторне зволоження боліт та зменшено викиди парникових газів на понад 50 тис. т еквівалента CO₂⁴¹³. У 2024 р. заплановано продовження проєктів з відновлення боліт у зазначеній місцевості.

⁴¹²Для досягнення Цілей Паризької кліматичної Угоди (підписантом якої являється і Україна) щодо збереження засобів до існування повторного зволоження потребують болота на площі 2 млн. га/рік, в т.ч. в ЄС – 500 тис. га/рік. [Джерело: MOORATLAS 2023. Daten und Fakten zu nassen Klimaschützern. URL: https://www.boell.de/sites/default/files/2023-02/mooratlas_2023_web_20230213.pdf.]

⁴¹³MoorFutures. URL: https://moorfutures-schleswig-holstein.de/epages/213cd9a1-419b-4d96-b3c9-1d69f463a357.sf/de_DE/?ObjectPath=/Shops/213cd9a1-419b-4d96-b3c9-1d69f463a357/Categories/MoorFutures1.

АЕСО – заснована у Мюнхені корпорація, яка займається розробкою та фінансуванням проєктів з відновлення торфовищ в Європі. Наразі реалізуються пілотні проєкти в Німеччині з наміром подальшого масштабування у Великій Британії, Польщі, Литві тощо.

Також слід зазначити, що у Великій Британії після проведення низки досліджень, які довели перспективність відновлення торфовищ, було розпочато реалізацію пілотного проєкту з вирощування селери на повторно зволожених торфовищах. Науковці встановили, що викиди парникових газів з територій повторного заболочування торфовищ з подальшим вирощуванням селери були на 86% менші, ніж з торфовищ, перетворених на пасовище для ВРХ⁴¹⁴. Проєкт триватиме 3 роки.

В *Україні* ж болота є однією з найбільш недооцінених екосистем, які займають понад 1,2 млн. га⁴¹⁵ або близько 2% території країни. Близько 75% боліт знаходяться на Поліссі (у Рівненській, Волинській та Чернігівській областях). Щороку вітчизняні болота депонують понад 7 млн. т вуглецю^{416, 417}. Переважна більшість вітчизняних боліт належать до типу низинні торф'яні болота. Слід зазначити, що значну частку боліт було втрачено, зокрема, впродовж 1965-1990 рр. задля розширення сільгоспземель було здійснено осушування торфовищ на площі 1 млн. га, що спричинило інтенсивну мінералізацію

⁴¹⁴Видобуток торфу в Україні: доцільність відновлення торфовищ. *European Business Association*. URL: <https://eba.com.ua/vydobutok-torfu-v-ukrayini-dotsilnist-vidnovlennya-torfovyshh/>.

⁴¹⁵Болота: фото, опис, типи, функції. *Світ Довкола*. URL: <http://svitdovkola.com.ua/bolota/>.

⁴¹⁶Враховуючи десятикратну різницю між стоком і емісією CO₂ (щорічна емісія з осушуваних торфовищ становить 9,72 т/га, з вироблених і розроблюваних торфовищ – 13,8 т/га, тоді як щорічний стік CO₂ у природні торфопо-болотні екосистеми становить 0,7-1,5 т/га) прийнятним є осушування не більше 10% торфопо-болотного фонду [Джерело: Коломієць С. С., Пилипчук І. М. Екологічно збалансоване використання осушуваних торфовищ у меліорованому землеробстві. *Меліорація і водне господарство*. 2017. Вип. 105. С. 68], що дозволить збалансувати викиди та стік CO₂.

⁴¹⁷Коломієць С. С., Пилипчук І. М. Екологічно збалансоване використання осушуваних торфовищ у меліорованому землеробстві. *Меліорація і водне господарство*. 2017. Вип. 105. С. 67.

зазначених земель⁴¹⁸. Крім того, нині розвідано близько 500 родовищ торфу в Україні. Видобутий торф в Україні використовується для потреб паливної промисловості та сільського господарства. Однак, як вже зазначалося, ця діяльність також має негативні екологічні наслідки: деградацію природних боліт та викиди парникових газів. Нерідко експлуатація торфовищ не супроводжується заходами щодо відновлення/рекультивації відпрацьованої ділянки. Тож важливо ретельно контролювати торфовидобувну діяльність та приділяти увагу збереженню природних екосистем та зменшенню негативного впливу на довкілля. Більше того, зважаючи на різний вплив ВБУ на формування водних ресурсів є необхідність детального аналізу як самих характеристик боліт, так і їхнього впливу для кожного регіону, проте протягом останніх десятиліть зазначені дослідження на території нашої країни не здійснювалися.

Україна у 1996 р. відновила своє членство у Конвенції про ВБУ, що мають міжнародне значення – «Рамсарській конвенції», що передбачає охорону та збереження водно-болотних угідь і визначення найбільш цінних з них як таких, що мають міжнародне значення. Згідно з рішенням Секретаріату Рамсарської конвенції 50 ВБУ України загальною площею понад 700 тис. га мають статус міжнародного значення⁴¹⁹. Проте, вже протягом перших місяців повномасштабного вторгнення рф 50% ВБУ міжнародного значення зазнали негативного впливу⁴²⁰.

В основному національному документі, що визначає водну політику країни – Водній стратегії України до 2050 р., про охорону ВБУ згадується

⁴¹⁸Україна: стале економічне відновлення для людей і природи : звіт. *Всесвітній фонд природи WWF*. 2022. 67 с. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_bcg_____2022.pdf.

⁴¹⁹Рамсарська конвенція. *Природно-заповідний фонд України*. URL: <https://wownature.in.ua/pro-nas/nasha-diialnist/mizhnarodna-diialnist/ramsarska-konventsia/>.

⁴²⁰Україна: стале економічне відновлення для людей і природи : звіт. *Всесвітній фонд природи WWF*. 2022. 67 с. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_bcg_____2022.pdf.

мимохідь, зокрема зазначається про необхідність перегляду доцільності здійснення осушувальних меліорацій та впровадження водоохоронних робіт у природних ландшафтах через відновлення ВБУ та торфовищ. Також Водний кодекс України передбачає заборону здійснення осушувальних меліорацій на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок (стаття 80), проте для убезпечення річок від зниження водності таке табу слід масштабувати для всього району річкового басейну⁴²¹.

Вивчення досвіду країн ЄС у впровадженні природоорієнтованих рішень в управлінні водними ресурсами (в т.ч. ВБУ) є дуже цінним для України, адже сприятиме розробці, фінансуванню й впровадженню екорішень у вітчизняній практиці. З моменту підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вже минуло 9 років, тож за цей період в ЄС відбулось багато змін, тому виконання всіх поставлених Угодою завдань⁴²² вже не гарантує досягнення Україною показників, які є актуальними для ЄС, та потребуватиме від України нових євроінтеграційних кроків. Зокрема, раніше згадувана Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 р., презентована ЄК у 2020 р., містить низку природоохоронних рішень (в т.ч. пов'язаних з відновленням ВБУ), які мають стати українськими цілями та завданнями для досягнення європейських орієнтирів. Тож необхідно змістити фокус на збереження значних площ екосистем, що допомагають скоротити викиди парникових газів через їхнє депонування – ліси, торфовища, степи, морські прибережні оселища тощо. Крім позитивного впливу на довкілля, природорієнтовані рішення мають неабиякий економічний зиск. Зокрема визначено, що зменшення збитків від повеней, спричинені захистом

⁴²¹Листопад О. Збереження водно-болотних угідь може врятувати Україну від катастрофічних повеней. *Екодія*. 2023. URL: <https://ecoaction.org.ua/zberezhennia-vodno-bolotnykh-uhid.html>.

⁴²²Євроінтеграція України триває навіть під час повномасштабного вторгнення рф. Зокрема, у червні 2022 р. Україна отримала офіційний статус кандидата в члени ЄС. Станом на кінець 2022 р. Україною виконано 72% зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Водночас прогрес виконання Угоди про асоціацію у сфері сільське господарство становить 63%, у сфері довкілля та цивільний захист – 77%.

прибережних територій ВБУ, становлять 50 млрд. євро⁴²³.

Тож Україна має зробити свій внесок у боротьбі з кліматичними змінами⁴²⁴ та потребує переходу до низьковуглецевого розвитку всіх секторів економіки. Так, в 2021 р. урядом схвалено оновлений Національно визначений внесок України (НВВ2) до Паризької кліматичної угоди, де передбачено зменшення викидів парникових газів до 2030 р. до 35% від рівня 1990 р. (досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 р.). Слід зазначити, що вітчизняне сільське господарство ще до повномасштабного вторгнення РФ було значним продуцентом викидів парникових газів. Станом на жовтень 2022 р. через військові дії викиди парникових газів в Україні оцінено в 31 млн. т, а відбудова інфраструктури згенерує ще 79 млн. т⁴²⁵. Тож зволоження торфовищ та охорона ВБУ сприятимуть декарбонізації. Проте наразі відмічається масове видобування торфу та бурштину на вітчизняних торфовищах. Згідно з експертною оцінкою⁴²⁶ щорічно в атмосферу України потрапляє понад 5 млн. т викидів CO₂, що спричинено осушуванням торфовищ, видобутком торфу та пожежами.

Водночас слід зазначити, що протягом 2021-2026 рр. заплановано реалізацію масштабного проєкту Глобального екологічного фонду – Програми розвитку ООН (ГЕФ-ПРООН) «Сприяння сталому веденню тваринництва та

⁴²³Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічно-соціального комітету та Комітету регіонів / пер. з англ. О. Осипенко. Чернівці : Друк Арт, 2020. 36 с. URL: <https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Stratehiia.pdf>.

⁴²⁴За відсутності дій зі скорочення викидів парникових газів світ стикнеться з підвищенням температури до +4⁰С вже наприкінці цього століття (порівняно з доіндустріальним рівнем), що становить справжню загрозу майбутньому нашої планети.

⁴²⁵Стрілець Р. Шкода, нанесена клімату агресією РФ, оцінюється у 31 млн. т викидів парникових газів. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/ruslan-strilets-shkoda-nanesena-klimatu-agresiyeyu-rf-otsinyuyetsya-u-31-mln-tonn-vykydiv-parnykovyh-gaziv/>.

⁴²⁶Палудикультура – повторне використання відновлених (торфовищ) боліт для сільського чи лісового господарства. *Всесвітній фонд природи WWF*. URL: <https://nbs.wwf.ua/methodology/paludykultura-povtorne-vykorystannia-vidnovlenykh-torfovishch-bolit-dlia-silskoho-chy-lisovoho-hospodarstva/>.

збереженню екосистем на півночі України», складовими якого є відновлення торфовищ та збереження природних оселищ. В рамках зазначеного проєкту передбачається обводнення торфовищ та створення сучасної системи моніторингу викидів парникових газів у 7 областях (Волинській, Житомирській, Рівненській, Київській, Вінницькій, Хмельницькій та Чернігівській) з метою впровадження екологічно-свідомого тваринництва в Україні. Серед очікуваних результатів значиться відновлення 36,1 тис. га цінних торфовищ, збереження 28 тис. га цінних екосистем, впровадження інноваційного способу ведення тваринництва на зволожених торфовищах (палудикультури) тощо.

Враховуючи високу частку осушених боліт та торфовищ в Україні (близько 50%)⁴²⁷, впровадження методів палудикультури на торфовищах є доволі актуальним для вітчизняної практики. Важливим є інформування населення про значимість відновлення й охорони боліт та забезпечення фінансово-економічних стимулів для сільгоспвиробників щодо секвестрації вуглецю у торфовищах. Також важливою є розробка навчальних програм, навчання й підготовка спеціалістів з палудикультури.

Щоб відповідати європейським показникам якості довкілля вже зараз необхідно визначити цілі та активно рухатися до них. Зелена повоєнна відбудова, що спрямована на забезпечення сталого розвитку економіки, має базуватися на декарбонізації, впровадженні інноваційних технологій і практик з дотриманням екологічних стандартів, розвитку стійких агропродовольчих систем, збереженні природних ресурсів. План заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України⁴²⁸ має блок «Екологічна безпека», в якому є напрямок збалансованого використання природних ресурсів (на який

⁴²⁷Палудикультура: сільське господарство без шкоди для торфовищ. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/paludiculture/>.

⁴²⁸Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Екологічна безпека». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. Жовтень 2022. 150 с. URL: <https://docs.google.com/document/d/1LNoCpyJRYhPkS84uyRvfChW0cMNJBXSX/edit>.

передбачено понад 6,5 млрд. євро) із завданнями: 15, де зазначено про визначення еколого-економічної доцільності здійснення осушувальних меліорацій в умовах кліматичних змін та 23, де передбачено «реалізацію заходів з відновлення малих річок і водно-болотних угідь, а також заходів з водо збереження». Маркером виконання завдання 15 буде здійснення до 2026 р. підготовки та схвалення методики класифікації ВБУ та визначення придатних і важливих для заповідання заболочених ділянок землі. До травня 2027 р. мають відбутися законодавчі зміни спрямовані на відтворення, збереження та заповідання ВБУ. Наразі Україні важливо готувати вже зараз плани з відновлення екосистем, в т.ч. торфовищ та ВБУ, де будуть зазначено індикатори та терміни виконання.

Висновки. Україна має впроваджувати сучасні європейські підходи до охорони довкілля, що зосереджені на скороченні викидів парникових газів, протидії кліматичним змінам та її наслідкам. ВБУ є потужними природними водоочищувачами та відіграють особливу роль у кругообігу й балансі CO₂. До того ж, ВБУ пом'якшують вплив таких екстремальних явищ як посухи та повені, убезпечують від дефіциту води, тобто сприяють стабілізації клімату. Для поглиблення імплементації права ЄС у вітчизняному законодавстві та досягнення кліматично-нейтрального майбутнього слід забезпечити впровадження заходів з повторного заболочення торфовищ і збереження ВБУ шляхом розробки та реалізації відповідних Стратегії та планів. Враховуючи те, що в Україні природоохоронне законодавство носить декларативний характер, перспективним є впровадження стимулюючих заходів (субсидій), поширених в країнах ЄС в рамках CAP, та торгівля вуглецевими сертифікатами задля повторного зволоження боліт. Також треба розглянути можливість поетапного скорочення видобутку торфу, альтернативою якому може бути вирощена на заболочених торфовищах біомаса (палудикультура). Це буде істотною інвестицією у стале майбутнє України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alawattage C., Wickramasinghe D. Strategizing Management Accounting: Liberal Origins and Neoliberal Trends. London : Routledge, 2018. 436 p.
2. Algrari A. Y., Rebwar M. A. The Impact of Accounting Information Systems' Quality on Accounting Information Quality. *Reform of Accounting and Auditing Systems-Reality & Requirements*. Kurdistan-Iraq, 2019. P. 1-10.
3. Alm J., Melnic M. Taxing the «Family» in the Individual Income Tax. Georgia State University. 36 p. URL: <https://www.issueab.org/resources/4859/4859.pdf>.
4. Alzate I., Manotas E., Boada A., Burbano C. Meta-analysis of Organizational and Supply Chain Dynamic Capabilities: a Theoretical-conceptual Relationship. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20. Issue #3. P. 335-349. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27).
5. Andolfatto D., Hendry S., Moran K. Labour Markets, Liquidity and Monetary Policy Regimes. *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne des Economique*. 2004. Vol. 37. No. 2. P. 392-420.
6. Apps P., Rees R. Optimal Family Taxation and Income Inequality. *International Tax and Public Finance*. 2018. Vol. 25. P. 1093-1128.
7. Aseen A. T., Idam A. K., Fashakh M. J. Creative Accounting Standards and its Techniques. *Opción*. 2018. No. 86. P. 1611-1642.
8. Buzan B., Hansen L. The Evolution of International Security Studies. New York : Cambridge University Press, 2009. 400 p.
9. Cheryl A. Three Ways We're Using Conversational AI at Walmart. *Walmart Global Tech*. 2023. URL: https://tech.walmart.com/content/walmart-global-tech/en_us/news/articles/three-ways-we-are-using-conversational-ai-at-walmart.html.
10. Corsi K., Castellano N. G., Lamboglia R., Mancini D. Reshaping Accounting and Management Control Systems. New Opportunities from Business

Information Systems. Switzerland : Springer, 2017. 342 p.

11. Davydova O., Chebanova N., Kashchena N., Chmil H., Protsenko V. Economic Activity of Enterprises: Methodical Aspects of Assessment. *SHS Web of Conferences NTI-UkrSURT*. 2019. Vol. 67. No. 06012. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706012>.

12. Deineko L., Sychevskiy M., Tsyplitska O., Grebeniuk N., Deineko O. Increasing Resource Efficiency in the Industrial Complex Ensuring Environmental Human Rights. *Environmental Economics*. 2021. Vol. 12. Issue #1. P. 124-139. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.11](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.11).

13. Diers L., Bauman A., Xu H. Quality of Accounting Information for Small Businesses. *The Journal of Global Business Management*. 2017. Vol. 13. No. 1. P. 75-82.

14. Dobrowolski Z., Sułkowski Ł., Panait M. Using the Business Model Canvas to Improve Audit Processes. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20. Issue #1. P. 142-152. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.12](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.12).

15. Doing the Right Things II. Step by Step Guidance Book for Planning of Environmental Inspection. URL: <https://www.impel.eu/en/tools/step-by-step-guidance-book-for-planning-of-environmental-inspection>.

16. Drozdova M., Zarubkina O. Logistics Trends in the Sustainable Development of the Eurasian Region. *E3S Web of Conferences*. 2023. Vol. 431. No. 08012. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202343108012>.

17. Drucker P. F. The Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done (Harperbusiness Essentials). New York : Harper Business Edition, 2017. 208 p.

18. Drury C. Management and Cost Accounting. United Kingdom : Cengage Learning, 2017. 866 p.

19. Ecosystems and Human Well-being : Wetlands and Water Synthesis : a Report of the Millennium Ecosystem Assessment / M. Finlayson, C. Lévêque, G. R. Milton, G. Peterson, D. Pritchard [et al.]. Washington : DC, 2005. 80 p.

20. Emerging Markets Index 2018. Survey. URL: <https://www.agility.com/>

en/emerging-markets-logistics-index/survey/.

21. Eye for Transport. 2022. URL: <https://www.eyesontransport.com>.

22. Fandella P., Ceccarossi G., Attinà D. Shock Events: The Impact of News Media and Communication Strategies on Listed Companies' Share Price. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #1. P. 334-349. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.26](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.26).

23. Guide to French Income Tax. URL: <https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/taxation/calculation-tax-liability/rates>.

24. Guide to the French Tax System and How to Pay Income Tax. Taxes in France 2019. URL: <https://housinganywhere.com/France/guide-to-paying-taxes-in-france#Advantages%20of%20filing%20a%20joint%20tax%20return>.

25. Hariyani E., Aswar Kh., Wiguna M., Ermawati E., Anisma Y. Factors Influencing Financial Statement Disclosure: Empirical Evidence from Indonesia. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #2. P. 230-237. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.20](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.20).

26. Herrera S. Amazon Introducing Warehouse Overhaul with Robotics to Speed Deliveries. *The Wall Street Journal*. 2023. URL: <https://www.wsj.com/tech/amazon-introducing-warehouse-overhaul-with-robotics-to-speed-deliveries-40e3e65>.

27. How VCs Can Make a Difference for Europe's LogTech Ecosystem. 2021. URL: <https://f-log.vc/how-vcs-can-make-a-difference-for-europes-logtech-ecosystem>.

28. IAS 2 «Витрати виробництва» (Inventories). URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias2>.

29. Income Tax - Family Quotient of a Common-Law Partner. *Le site officiel de l'administration française*. URL: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F34088?lang=en>.

30. Income Taxes Abroad. *Your Europy*. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/index_en.htm.

31. International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures. 18.05.1973. *World Customs Organization*. URL: <http://www.wcoomd>.

org/en/topics/facilitation/instrumentan/pf_revised_kyoto_conv.aspx.

32. Jasova M., Mendicino C., Supera D. Which Workers are Most Affected by Changes in the Policy Rate? *The European Central Bank Blog*. 2022. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2022/html/ecb.blog221019~f886f3680f.en.html>.

33. Jeremy D., Elizabeth H., Ken J. Requirements Engineering. Gewerbestrasse : Springer, 2017. 254 p.

34. Joosten H. CO₂-Schleudern: Wie entwässerte Moore unser Klima schädigen. *Die Heinrich-Böll-Stiftung*. 2023. URL: <https://www.boell.de/de/2023/01/10/co2-schleudern-wie-entwaesserte-moore-unser-klima-schaedigen>.

35. Kashchena N., Nesterenko I. Digitalization of Environmental Safety Management as a Tool for Ensuring Sustainable Development. *Integration Vectors of Sustainable Development: Economic, Social and Technological Aspects*: collective monograph. Katowice: The University of Technology in Katowice Press, 2023. P. 109-122.

36. Kashchena N., Nesterenko I. Digitalization of the Innovative Development Mmanagement Information Service of the Enterprise. *Mechanisms for Ensuring Innovative Development of Entrepreneurship* : monograph / ed. by T. Staverska, O. Mandych. Tallinn : Teadmus OÜ, 2022. P. 238-254.

37. Khalleefah A. M. Accounting Engineering as the Base for Enterprise Datadriven Decision-making System Implementation. *Science of Europe*. 2020. Vol. 3. No. 48. P. 25-31.

38. Khoma I. B., Gaiduchok O. V., Markovych K. M. Modeling the Financial Flows Impact on the Diagnosis of an Enterprise's Economic Security Level. *Mathematical Modeling and Computing*. 2023. Vol. 10. No. 2. P. 458-473.

39. Kirchler E. The Economic Psychology of Tax Behaviour. Cambridge : University Press, 2007. 243 p.

40. Koilo V. A Methodology to Analyze Sustainable Development Index: Evidence from Emerging Markets and Developed Economies. *Environmental Economics*. 2020. Vol. 11. Issue #1. P. 14-29. DOI: <http://dx.doi.org/10.21511/>

ee.11(1).2020.02.

41. Konieva T. The Impact of Financing Policy on the Cost of Debt. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Issue #4. P. 177-189. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.16).

42. Koziuk V. What do Cross-country Bitcoin Holdings Tell Us? Monetary and Institutional Discontent vs Financial Development. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #1. P. 168-185. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.13](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.13).

43. Lepeyko T. On the Waves of Economic Fluctuations. *Environmental Economics*. 2020. Vol. 11. Issue #1. P. 65-66. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.11\(1\).2020.06](http://dx.doi.org/10.21511/ee.11(1).2020.06).

44. Madrid Summit Declaration : issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid 29 June 2022. *North Atlantic Treaty Organization*. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm.

45. Mathieu C., Sterdyniak H. What Future for Taxation in the EU? *Revue de l'OFCE*. 2015. Vol. 141. Issue #5. P. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.3917/reof.141.0005>.

46. Military Strength Ranking. *Global Firepower*. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.

47. MOORATLAS 2023. Daten und Fakten zu nassen Klimaschützern. URL: https://www.boell.de/sites/default/files/2023-02/mooratlas2023_web_20230213.pdf.

48. MoorFutures. URL: https://moorfutures-schleswig-holstein.de/epages/213cd9a1-419b-4d96-b3c9-1d69f463a357.sf/de_DE/?ObjectPath=/Shops/213cd9a1-419b-4d96-b3c9-1d69f463a357/Categories/MoorFutures1.

49. Mulford C. W., Comiskey E. E. The Financial Numbers Game. Detecting Creative Accounting Practices. Danver : John Wiley & Sons, Inc., 2002. 407 p.

50. NABU: «Торфяники являються важною середой обитання». URL: <https://aussiedlerbote.de/2023/02/nabu-torfianiki-iavliaiutsia-vazhnoi-sredoi-obitaniia/>.

51. Nazarova H., Kashchena N., Nesterenko I., Kovalevska N., Kashperska A. Theoretical and Methodological Aspects of Improving the Functioning of the Accounting System. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue #54. P. 243-255. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.23>.
52. Non-performing Loans - Country Rankings. *The Global Economy*. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/nonperforming_loans/.
53. OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Ukraine. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>.
54. On the State Programme for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union: The Law of Ukraine on March 18, 2004. No. 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.
55. Peatlands and Wetlands in the New CAP: too Little Action to Protect and Restore : BirdLife Europe and European Environmental Bureau policy briefing. April 2022. 9 p. URL: <https://www.birdlife.org/wp-content/uploads/2022/04/Analysis-Peatlands-Wetlands-CAP-strategic-plans-April2022.pdf>.
56. Pokorchak S. Risks of Financing Investments in the Conditions of Marital Law of Ukraine. *Modern Scientific Views on the Development of the World Economy and International Cooperation* : International Scientific Conference Proceedings (October 6-7, 2023. Leipzig, Germany). DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-356-9-42>.
57. Pokorný J., Hesslerová P., Huryňa H., Harper D. Indirect and Direct Thermodynamic Effects of Wetland Ecosystems on Climate. *Natural and Constructed Wetlands*. Cham : Springer, 2016. P. 91-108. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-38927-1_7.
58. Puspitaningtyas Z., Toha A., Prakoso A. Understanding the Concept of Profit as an Economic Information Instrument: Disclosure of Semantic Meanings. *Accounting and Financial Control*. 2018. Vol. 2. Issue #1. P. 27-36. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/afc.02\(1\).2018.03](http://dx.doi.org/10.21511/afc.02(1).2018.03).
59. Pylypenko K. A., Babiý I. V., Volkova N. V., Feofanov L. K., Kashchena N. B. Structuring Economic Security of the Organization. *Journal of*

Security and Sustainability. 2019. Issue #9 (1). P. 27-38.

60. Ravishankar V. What is Tax Fairness and What does It Mean for Investors? Principles for Responsible Investment. *Discussion Paper: Tax Fairness*. 2021. URL: <https://www.unpri.org/download?ac=15325>.

61. Razumova H., Oskoma O. Protection of the Monetary and Credit System under the Conditions of Martial State. *Transformation of Economics, Finance and Management in the Context of World Globalization* : scientific monograph. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 143-160. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-307-1-7>.

62. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 Providing for Minimum Criteria for Environmental Inspections in the Member States (2001/331/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32001H0331>.

63. Rose P. S. Commercial Bank Management. Boston : McGraw-Hill/Irwin, 2002. 803 p.

64. Senge P. M. The Fifth Discipline: The Art & Practice of the Learning Organization. New York : Revised & Updated, 2006. 445 p.

65. Shapoval Y. The Relationship between Financial Innovation, Financial Depth and Economic Growth. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Issue #4. P. 203-212. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.18](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.18).

66. Sharawi H. The Impact of Ownership Structure on External Audit Quality: A Comparative Study between Egypt and Saudi Arabia. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #2. P. 81-94. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.07](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.07).

67. SIPRI Military Expenditure Database. *Stockholm International Peace Research Institute*. URL: <https://www.sipri.org/databases/milex>.

68. Soto C. J., John O. P. The Next Big Five Inventory (BFI-2): Developing and Assessing a Hierarchical Model with 15 Facets to Enhance Bandwidth, Fidelity and Predictive Power. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2017. No. 113(1).

P. 117-143. URL: <https://doi.org/10.1037/pspp0000096>.

69. Taleb N. N. Antifragile: Things that Gain from Disorder. New York : Random House, 2012. URL: http://kgt.bme.hu/files/BMEGT30M400/Taleb_Antifragile__2012.pdf.

70. Taxes and Government Revenue. *The World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/taxes-and-government-revenue>.

71. Taxing Wages – France. *OECD 2023*. URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/taxing-wages-france.pdf>.

72. Taxing Wages 2020. *OECDiLibrary*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/047072cd-en/1/3/2/36/index.html?itemId=/content/publication/047072cd-en&_csp_=%2061ab1636a3c5e6e66df4c2ea29c39562&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-1d1e193827.

73. Tereshchenko O., Babiak N. Causality of Risks, Cost of Equity and Shading of the Enterprise Income. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. Issue #2. P. 61-68. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-61-68>.

74. Tereshchenko O., Stetsko M., Tkachenko N., Babiak N. Determinants of Interest Rates on Corporate Debt. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2021. Issue #4 (39). P. 264-275. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241315>.

75. Timchev M. Accounting and Balanced Business Analysis of the Insolvency (Bankruptcy) Risk and of the Company Competitiveness in Time of Global Economic Crisis. *The Institute of Accounting, Control & Analysis in the Globalization Circumstances*. 2016. Issue #2. P. 116-124.

76. Torgler B. Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance : dissertation. Basel, 2003. URL: http://edoc.unibas.ch/56/1/DissB_6463.pdf.

77. Ukraine Recovery Conference. 21-22 June 2023. London, UK. URL: <https://ua.urc-international.com>.

78. Ukraine: Non-performing Loans. *The Global Economy*. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/Nonperforming_loans/.

79. Vasilyeva T., Samusevych Y., Babenko V., Bestuzheva S., Bondarenko S., Nesterenko I. Environmental Taxation: Role in Promotion of the Pro-Environmental Behaviour. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2023. Vol. 20. P. 410-427. DOI: 10.37394/23207.2023.20.37.

80. Vuong T. H. G., Dao T. H., Le T. T. H., Nguyen H. M. Debts and Corporate Cash Holdings: Evidence from ASEAN-5. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19. Issue #1. P. 186-200. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.14](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.14).

81. Wetlands. URL: <https://biodiversity.europa.eu/europes-biodiversity/ecosystems/wetlands>.

82. Worldwide Tax Summaries. 2023. *PricewaterhouseCoopers*. URL: <https://taxsummaries.pwc.com/>.

83. Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. Country's Economic Competitiveness Increasing within Innovation Component. *Economic Annals-XXI*. 2015. No. 9-10. P. 32-35.

84. Авраменко О. Інтеграція агросектору України до ЄС: тернистий шлях до кращого майбутнього? *AgroPortal*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/blogs/integraciya-agrosektoru-ukrajini-do-yes-ternistiy-shlyah-do-krashchogo-maybutnogo>.

85. Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи : монографія / за ред. Т. О. Зінчук. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 494 с.

86. Аналіз впливу кліматичних змін на водні ресурси України (повний звіт за результатами проекту) / С. Сніжко, О. Шевченко, Ю. Дідовець // Київ : Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2021, 68 с. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/analiz_vplyvu_klim_zmin_na_vodni_res_abs.pdf.

87. Аудиторський висновок BDO за 2020 рік. *Державна продовольчо-зернова корпорація України*. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/audytorskyj-vysnovok-bdo-2020.pdf>.

88. Аудиторський висновок BDO за 2021 рік. *Державна продовольчо-зернова корпорація України*. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/wp-content/uploads/>

2024/01/audytorskyj-vysnovok-bdo-2021.pdf.

89. Аудиторський звіт за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Державною екологічною інспекцією України за період з 01.01.2017 по 31.03.2020 року. *Державна аудиторська служба України*. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/2153ac06-1391-45f2-8712-3c5d81b05b04_Державна%20екологічна%20інспекція%20України.pdf.

90. Баженова О. В., Черниш Ю. М. Зовнішня державна заборгованість: ризики для економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 5. С. 26-33.

91. Баранник Л. Б. Корпоративне страхування як перспективний напрям розвитку соціального захисту працюючого населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2012. № 3. С. 167-171.

92. Батанова Л. А. Митний пост-аудит в Україні та проблемні аспекти його здійснення в сучасних умовах. *Lex Portus*. 2016. № 1. С. 94-107.

93. Бесте А. Законодавство і стратегії Європейського Союзу із захисту ґрунтів (станом на 2022 р.). URL: https://www.apd-ukraine.de/images/2023/BVVG/Bodenschutz_Rechtsetzung/Bodenschutz_Rechtsetzung_EU_ua.pdf.

94. Беліков О. Конфлікти у підприємницькій діяльності та можливості їх врегулювання. *Юридичний журнал*. 2007. № 5. С. 98-102.

95. Бобир Н. В. Глобалізація для України – нові можливості чи потенційні загрози. *Економічні студії*. 2018. № 2(20). С. 21-24.

96. Бобицький Н. Аграрна дипломатія в дії: що потрібно для успішної євроінтеграції України. *AgroPortal*. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/agrarna-diplomatiya-v-diji-shcho-potribno-dlya-uspishnoji-yevrointegraciji-ukrajini>.

97. Болота: фото, опис, типи, функції. *Світ Довкола*. URL: <http://svitdovkola.com.ua/bolota/>.

98. Борисенко К. Торф: чому він горить та його справжня ціна. *Українська правда. Життя*. 2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/17/240641/>.

99. Бортнікова М. Г., Чиркова Ю. Л. Митний пост-аудит в Україні: проблемні аспекти та напрями удосконалення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-55>.
100. Брюховецька Н. Ю., Черних О. В. Індустрія 4.0 та цифровізація економіки: можливості використання зарубіжного досвіду на промислових підприємствах України. *Економіка промисловості*. 2020. № 2. С. 116-132.
101. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
102. В Україні хочуть запустити концепцію «Податкова у смартфоні». *LIGA ZAKON*. URL: https://biz.ligazakon.net/news/217009_v-ukran-khochut-zapustiti-kontseptsyu-podatкова-u-smartfon.
103. Вакульчик О. М., Єдинак Т. С., Книшек О. О. Використання досвіду ЄС в побудові системи законодавчого та методичного забезпечення митного постаудиту в Україні. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2013. № 2 (50). С. 11-23.
104. Вакульчик О. М., Фесенко В. В., Чмара А. С. Становлення та проблемні аспекти митного постаудиту імпортно-експортних операцій в Україні. *Економічний простір*. 2019. № 147. С. 5-19.
105. Вареник В. М., Шпуряка О. В. Фінансовий контролінг на підприємстві: інструменти та оцінка результативності. *Нобелівський вісник*. 2019. № 1 (12). С. 6-12.
106. Васильчак С. В. Розвиток регіонального ринку медичного страхування в контексті соціальної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 24-29.
107. Ватаманюк-Зелінська У., Штундер І., Гаврилюк С. Тенденції формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 60-67.
108. Вдовіна Г., Слатвінська М. Проблеми та перспективи здійснення митного контролю в Україні. *Науковий вісник Одеського національного*

економічного університету. 2020. № 1-2 (274-275). С. 80-92.

109. Видатки Державного бюджету України. *МінфінMedia*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>.

110. Видатки на охорону здоров'я. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.

111. Видобуток торфу в Україні: доцільність відновлення торфовищ. *European Business Association*. URL: <https://eba.com.ua/vydobutok-torfu-v-ukrayini-dotsilnist-vidnovlennya-torfovyyshh/>.

112. Вінницька О. А. Фінансовий контролінг як складова фінансової стійкості підприємства. *Інтернаука. Серія : Економічні науки*. 2022. № 4. С. 24-29.

113. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

114. Волкова Н. І., Мухіна А. С. Фінансові ризики банку: оцінка та механізм нейтралізації. *Modern Economics*. 2020. № 22. С. 6-12.

115. Вороніна О. О. Наукові підходи до визначення сутності медичного страхування. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2015. № 8. С. 733-737.

116. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. *Економічна експертна платформа*. URL: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>.

117. Втрати для економіки України від карантину становлять 50 млрд. дол. США. *Київська школа економіки*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/29348/>.

118. Втрати України від війни з РФ перевищили 1 трлн. дол. *ГОРДОН*. URL: gordonua.com/ukr/news/war/vtrati-ukrajini-vid-vijni-z-rf-perevishchili-1-trln-1602294.html.

119. Гетманцев розмістив концепцію «Податкова в смартфоні». *Дебет-Кредит*. URL: <https://news.dtki.ua/law/inspections/81338-getmancev-rozmistiv-konceptsiu-podatкова-v-smartfoni>.

120. Гоголь Т. А., Дмитренко А. В. Фінансовий контролінг як система

ефективного управління спільною діяльністю підприємств. *Фінансові дослідження*. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_1_17.

121. Гомон Д. О. Обов'язкове медичне страхування як альтернатива бюджетному фінансуванню сфери охорони здоров'я. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 102-104.

122. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

123. Губіна І. С. Митний постаудит у системі митного контролю: проблеми нормативно-правового регулювання. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2012. № 1. С. 38-43.

124. Гужавіна І. В., Сьомкіна Т. В., Згурська О. М. Фінансовий контролінг у системі управління торговельним підприємством. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 11-14.

125. Гукалюк А. Ф. Удосконалення ланцюгів постачання в умовах трендів міжнародного бізнесу. *Економічна думка*. 2015. Т. 21. № 2. С. 48-54.

126. Гуцаленко Л. В., Марчук У. О., Фабіянська В. Ю. Митний пост-аудит : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 388 с.

127. Данилишин Б. Як Україні перейти від сировинного експорту до технологічного. *Главком*. 27.08.2019. URL: https://glavcom.ua/columns/b_danilishyn/yak-ukrajini-pereyti-vid-sirovinnogo-eksportu-do-tehnologichnogo-620718.html.

128. Дані щодо кількості зареєстрованих безробітних та надання їм послуг, а також кількості зареєстрованих вакансій. *Державна служба зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/1-dani-shchodo-kilkosti-zareyestrovanyh-bezrobitnyh-ta-nadannya-yim-poslug-takozh>.

129. Демографический кризис Украины. Есть ли шанс на петлю Иммельмана? *Хвиля*. URL: <https://hvylya.net/analytics/268328-demograficheskiy-krizis-ukrainy-est-li-shans-na-petlyu-immelmana>.

130. Демчук Н. І., Ткаченко Г. А. Фінансовий контролінг як ключовий

елемент в забезпеченні економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія : Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2019. № 1. С. 155-162.

131. Денисенко М. П., Юринець З. В. Формування команд фахівців та їх роль в економічному розвитку й стратегічному управлінні бізнесом. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2022. № 1 (6). С. 67-75.

132. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

133. Державний борг та гарантований державою борг. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>.

134. Державний борг у 2019 році одночасно впав і зріс на 8%. *Finclub*. URL: <https://finclub.net/ua/news/derzhavnyi-borh-u-2019-rotsi-odnochasno-vpav-i-zris-na-8protsent.html>.

135. Державний борг України перевищить 100% ВВП: що це означає. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/27/statija/ekonomika/derzhavnyj-borh-ukrayiny-perevyshhyt-100-vvp-ce-oznachaye>.

136. Державний борг України. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.

137. Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2016 р. № 364 (втрата чинності 22.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-%D0%BF#Text>.

138. Дідух М. Агросектор на шляху інтеграції до ЄС: партнер, а не конкурент. *AgroPortal*. URL: <https://agroportal.ua/blogs/agrosector-na-shlyahu-integraciji-v-yes-partner-a-ne-konkurent>.

139. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

140. Дохід від реалізації державних підприємств за рейтингом. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. URL: <http://companies.icps.com.ua/rankings/dS.D.IS.02/UAS-0/2020/dS.D.IS.02,desc,1-100>.

141. Другова О. С., Романів В. В. Контролінг ризиків як інструмент формування банківського менеджменту. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 5 (61). С. 160-164.

142. Експорт товарів України. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25-388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportuInfografika-eksport>.

143. Європейська Рада досягла згоди щодо закону про відновлення природи. *Office of Sustainable Solutions*. URL: <https://ukraine-oss.com/yevropejska-rada-dosyagla-zgody-shhodo-zakonu-pro-vidnovlennya-pryrody/>.

144. Єдинак Т. С., Єдинак В. Ю. Пост-митний аудит як фактор забезпечення безпеки країни: зарубіжний досвід та українська перспектива. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2008. № 4. С. 70-76.

145. Завербний А. С., Завербний С. А. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні за євроінтеграційних умов як елементу підвищення рівня економічної безпеки держави. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 29 лист. 2022 р. Кропивницький, 2022. С. 108-112.

146. Загальна статистика – в цифрах. *Портал державних підприємств України*. URL: <https://prozvit.com.ua/numeric-stats/>.

147. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає 151,2 млрд. дол. – оцінка станом на 1 вересня 2023 року. *Київська школа економіки*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-standom-na-1-veresnya-2023-roku/>.

148. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від

руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на червень 2023 року. *Київська школа економіки*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf.

149. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих Державній екологічній інспекції України, затверджений рішенням Рахункової палати від 28.09.2021 р. № 21-3. *Рахункова палата України*. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/21-3_2021/Zvit_21-3_2021.pdf.

150. Звіти Державної екологічної інспекції України. *Державна екологічна інспекція України*. URL: https://www.dei.gov.ua/post?category_id=19&post_type_id=2.

151. Звітність про виконання бюджетів всіх рівнів за 2019-2021 роки. *Офіційний державний вебпортал Open Budget*. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

152. Іванченкова Л. В., Степаненко С. В., Євтушевська О. О. Фінансовий і податковий менеджмент у системі управління підприємством. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 125-129.

153. Івашко О. Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 2. С. 61-65.

154. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С., Шипуліна Ю. С. Проблеми і перспективи розвитку промисловості України в умовах четвертої промислової революції. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2020. № 5. С. 85-89.

155. Інфляційний звіт, квітень 2023 року. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=7.

156. Інформація про фіскальні ризики та їх потенційний вплив на показники державного бюджету в 2024 році. *Міністерство фінансів України*. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/FR__2024.pdf.

157. Іщенко Н. А. Фінансовий контролінг як інструмент управління фінансовим потенціалом підприємства. *Науковий вісник Льотної академії*.

Серія : Економіка, менеджмент та право. 2022. Вип. 7. С. 45-50.

158. Казак О. О., Чистякова Д. С. Управління ризиками інвестиційної діяльності банків України в умовах розвитку інформаційної економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8764>.

159. Карпушенко М. Ю. Особливості оцінки бізнес-процесів, персоналу, фінансових та маркетингових компонентів із застосуванням збалансованої системи показників. *Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки*. 2019. Т. 2. Вип. 148. С. 89-93.

160. Катишев К. Україна отримає ліцензію на зброю від Чехії. *Кореспондент.net*. 30.09.2023. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4627893-ukraine-otrymaie-litsenziui-na-zbroui-vid-chekhii>.

161. Качмар О. Митні перевірки: митний пост-аудит та концепція «обґрунтованої підозри». URL: <https://vkr.ua/publication/mitni-perevirki-mitniy-post-audit-ta-kontseptsiya-obgruntovanoyi-pidozri>.

162. Кащена Н. Б., Нестеренко І. В., Чміль Г. Л. Управління інноваційними біокластерами в умовах цифровізації: організаційно-методичний аспект. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 69. С. 71-78. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/21508>.

163. Квак М. В. Втрати національного багатства України в час війни. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2022. Вип. 47. С. 19-28.

164. Кількість зареєстрованих безробітних. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/>.

165. Клименко І. В., Бугрій М. Г., Ус І. В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. 19 с.

166. Клименко К. В., Озерчук О. В. Світовий досвід застосування правил адміністрування у сфері оподаткування домогосподарств на прикладі Федеративної Республіки Німеччина. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023.

№ 9. С. 95-104.

167. Клименко К. В., Ухналь Н. М. Цифрова трансформація податкової політики України. *Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26 трав. 2023 р. Одеса, 2023. С. 99-101.

168. Климук Н. Я. Особливості медичного страхування в Україні у сучасних умовах. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2021. № 1 (87). С. 55-60.

169. Кльоба Л. Г. Фінансова безпека та ризики банківської інвестиційної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. С. 6-12.

170. Ковальова Г. П., Даніл'ян В. О. Україна у світових глобалізаційних процесах: виклики і відповіді. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : Філософія*. 2015. № 45/1. С. 229-241.

171. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

172. Коломієць С. С., Пилипчук І. М. Екологічно збалансоване використання осушуваних торфовищ у меліорованому землеробстві. *Меліорація і водне господарство*. 2017. Вип. 105. С. 67-70.

173. Корбутяк А. Г., Шевчук Ю. О. Фінансовий контролінг як складник управління фінансами підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2021. Вип. 39. С. 89-94.

174. Корнійчук Н. І. Проблеми та напрями вдосконалення митного контролю і митного аудиту. *Економіка та митно-правові відносини*. 2019. Вип. 9-10. С. 64-70.

175. Короп О. В. Сутність та призначення митного контролю після пропуску товарів через митний кордон. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 132-138.

176. Косич М. В., Александрова О. Ю. Вплив Індустрії 4.0 на рівень конкурентоспроможності країн світу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. № 78-79. С. 14-23.
177. Костакова Л. Д. Антикризовий фінансовий менеджмент – компонента управління промисловим підприємством. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 5(1). С. 10-13.
178. Костишин Ю. С. Розвиток митного контролю в системі фінансової безпеки держави: дис. ... доктор філософії: 072 фінанси, банківська справа та страхування. ДУ «Житомирська політехніка». Житомир, 2021. 268 с.
179. Кривов'язюк І., Кулик Ю., Волинчук Ю. Перспективи розвитку ринку логістичних послуг в умовах пандемії. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/89.pdf.
180. Криленко В. І., Данік Н. В., Кольченко С. П. Фінансовий контролінг як прогресивна форма внутрішнього контролю підприємства. *Молодий вчений*. 2019. № 2(1). С. 267-269.
181. Кримчак Л. А., Рудніченко Є. М. Удосконалення інформаційної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств у контексті реалізації основних положень постмитного аудиту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 211-216.
182. Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів Державною екологічною інспекцією : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2019-%D0%BF#Text>.
183. Кузнєцова Н. В. Фінансовий ризик-менеджмент з урахуванням інформаційних ризиків. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*. 2018. Т. 20. № 1. С. 30-39.

184. Кузьменко О. В., Григоренко Я. О. Правові засади воєнної безпеки в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. С. 71-75.
185. Куничак О. Українська IT-індустрія: робота в умовах війни та подальші перспективи. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/17/688262/>.
186. Кучеренко А. В. Дифузія фінансового інжинірингу у фінансовий менеджмент підприємств реального сектору економіки України. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 3. № 1. С. 63-71.
187. Лисенок О. В. Дослідження та удосконалення сутності банківського ризику. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 2. С. 9-13.
188. Листопад О. Збереження водно-болотних угідь може врятувати Україну від катастрофічних повеней. *Екодія*. 2023. URL: <https://ecoaction.org.ua/zberezhennia-vodno-bolotnykh-uhid.html>.
189. Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2009. № 3. Т. 1. С. 52-58.
190. Луценко І. С. Оподаткування платників єдиного податку в сучасних умовах впровадження податкової реформи. *Економіка та держава. Серія : Економічні науки*. 2020. № 6. С. 131-135.
191. Луцишин З. О., Южаніна Н. П. Економічні ефекти зовнішньої заборгованості для національних економік. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 6 (128). С. 163-168.
192. Ляшенко Ю., Міщенко О. Проблеми управління державним боргом України. *Економіка і суспільство*. 2017. № 3. С. 241-244.
193. Марецька Е. Комп'ютерні системи конверсії кредитів. Львів : ДНДШ, 2001. 189 с.
194. Маркс К., Енгельс Ф. Промова на польському мітингу в Лондоні 22 січня 1867 року : твори. 2-ге вид. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР. 1963. Т. 16. 882 с.

195. Марченко С. Держбюджет-2023 спрямовано на перемогу України та її відновлення. *Міністерство фінансів України*. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/sergii_marchenko_derzhbiudzheth-2023_spriamovano_na_peremogu_ukraini_ta_ii_vidnovlennia-3616.

196. Масюк Ю. В., Мамчур Г. С. Фінансовий менеджмент прибутку сільськогосподарського підприємства. *Агросвіт*. 2021. № 20. С. 46-50.

197. МВФ повернув Україну до оновленого світового макропрогнозу з базовим EFF-сценарієм зростання ВВП на 2% у 2023 р. і 3,2% у 2024 р. *Interfax*. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/940274.html>.

198. Медведовський Д. Г. Фінансовий контент-менеджмент у цифровій економіці. *Наукові праці НДФІ*. 2019. Вип. 4. С. 97-107.

199. Медичне страхування. ПАТ «Страхова компанія «АРКС». URL: <https://arx.com.ua/produkty/medychne-strakhuvannya>.

200. Методика розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF#Text>.

201. Міністерство аграрної політики та продовольства України: підготовка до євроінтеграції. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ministerstvo-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-pidgotovka-do-yevrointegraciyi>.

202. Мохненко А. С. Інвестиційно-інноваційне забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств. *Розвиток підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища: управління, реалізація та перспективи* : монографія. Херсон : ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 227-243.

203. Мохненко А. С. Маркетинг як інструмент ефективного функціонування логістичної системи підприємства. *Маркетинг у підприємстві, біржовій діяльності та торгівлі в smart-суспільстві: управлінський, інноваційний та*

методичний виміри : монографія. Львів : Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023. С. 136-160.

204. Мохненко А. С. Модель організаційно-економічного механізму логістичної системи підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2023. № 48. С. 19-24.

205. Мохненко А. С. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2023. № 49. С. 11-17.

206. Мохненко А. С. Підвищення економічної ефективності підприємств в умовах євроінтеграційних процесів. *Теорія, методологія і практика обліку, оподаткування й аналізу виробничо-економічної діяльності суб'єктів агробізнесу та сільських територій: нові реалії та перспективи в умовах інтеграційних процесів* : монографія. Херсон : Айлант, 2020. С. 187-200.

207. Мохненко А. С. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти конкурентоспроможного розвитку підприємств регіону : звіт про науково-дослідну роботу. Херсон : ХДУ, 2023. 229 с.

208. Нагара М. Б. Прогресивні бізнес-моделі: домінування цінностей Індустрії 5.0. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1942/1869>.

209. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2022 році : науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко та ін. Київ : УкрІНТЕІ, 2023. 94 с.

210. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». *Кабінет Міністрів України*. Липень 2022. 22 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>.

211. Нацполіція викрила масштабні зловживання керівництва Державної продовольчо-зернової корпорації України на сотні мільйонів гривень. *Національна поліція України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/korupcziya/>

naczpolicziya-vikrila-masshtabni-zlovzhivannya-kerivnicztva-derzhavnoji-prodovolcho-zernovoji-korporacziji-ukrajini-na-sotni-miljoniv-griven/.

212. Некрасенко Л., Бражник Л., Дорошенко О. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність. *Економічний простір*. 2017. № 121. С. 15-30.

213. Нечипорук Л. В. Теорія та практика медичного страхування в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 751-755.

214. Ніколаєнко С. М. Ризик-менеджмент у медичному страхуванні. *Наукові праці МАУП*. 2011. Вип. 3(30). С. 141-144.

215. Нікольчук Ю. М., Лопатовська О. О. Антикризовий фінансовий менеджмент як основа управління фінансами вітчизняних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2021. № 1. С. 99-103.

216. Новосад Я. С. Сутність, принципи та правові основи медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 7(5). С. 60-63.

217. Норд Г. Л., Куслій В. О. Визначення системи показників щодо формування фінансових результатів. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2018. № 2. С. 21-27.

218. Окрема фінансова звітність згідно з МСФЗ за 2020 рік. *Товариство з обмеженою відповідальністю сільськогосподарське підприємство «НІБУЛОН»*. URL: <https://nibulon.com>.

219. Онишко С. В., Шевчук Ю. В. Особливості функціонування моделей фінансування медичного страхування. *Економічний вісник. Серія : Фінанси, облік, оподаткування*. 2019. № 3. С. 171-179.

220. Осадець С. С. Страхування : підручник. 2-ге вид, перероб. та доп. Київ : КНЕУ, 2008. 599 с.

221. Основні показники діяльності банків. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>.

222. Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. 218 с.
223. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
224. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
225. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>.
226. Офіційний сайт ПрАТ «Страхова компанія «Уніка». URL: <https://unika.ua/>.
227. Павлик О. В. Сутність глобалізації у податковому регулюванні економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. С. 54-56.
228. Палудикультура – повторне використання відновлених (торфовищ) боліт для сільського чи лісового господарства. *Всесвітній фонд природи WWF*. URL: <https://nbs.wwf.ua/methodology/paludykultura-povtorne-vykorystannia-vidnovlenykh-torfovyshch-bolit-dlia-silskoho-chy-lisovoho-hospodarstva/>.
229. Палудикультура: сільське господарство без шкоди для торфовищ. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/paludiculture/>.
230. Панченко О., Маслюк О., Гориленко А. Банківські ризики як об'єкт страхування в сучасних умовах. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4 (24). С. 146-154.
231. Петрушка О. В. Особливості функціонування моделей медичного страхування в економічно розвинутих країнах. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1189-1192.
232. План відновлення країни: довідка. *Світ*. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/03/15/%>.
233. План відновлення України. *Відновлення України*. URL: <https://recovery.gov.ua>.
234. Побережець О. В., Шмагіна В. В., Гусєв А. О. Вплив державної

податкової політики на конкурентоспроможність суб'єктів малого підприємництва в Україні. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. Т. 21. Вип. 1 (47). С. 49-69.

235. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник та ін.; за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання України, 2008. 675 с.

236. Податкова політика. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/tax-policy>.

237. Податковий Кодекс України : Закон України від 23.12.2010 р. № 2856-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

238. Поддєрьогін А. М., Вівсяна І. В. Фінансовий менеджмент капіталу. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 1. С. 136-149.

239. Поліщук Є.А., Безверхий К.В., Настенко Д.В. Фінансовий контролінг у виявленні корпоративного шахрайства: основні зміни та крос-регіональний аналіз. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 6.1-2 (56). С. 201-209.

240. Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>.

241. Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>.

242. Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 08.09.1999 р. № 204 (втрата чинності 08.10.2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-99#Text>.

243. Положення про порядок передачі об'єктів права державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.09.1998 р. № 1482. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-98#Text>.

zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-98-%D0%BF#Text.

244. Порядок подання фінансової звітності : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 р. № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF#Text>.

245. Порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text>.

246. Посаднєва О. М. Проблематика функціонування державних підприємств в Україні. *Science and education: problems, prospects and innovations* : зб. тез доп. VII-ї міжнар. наук.-практ. конф., м. Кіото, 1-3 квіт. 2021 р. Кіото, 2021. С. 852-857.

247. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств». *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1509557>.

248. Примостка Л. О., Лисенюк О. В., Чуб О. О. Банківські ризики: теорія та практика управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 456 с.

249. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

250. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>.

251. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження спеціального режиму оподаткування доходів, отриманих фізичними особами від здійснення окремих видів діяльності : Проєкт Закону від 20.10.2023 р. № 10166. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43005>.

252. Про внутрішнє та зовнішнє становище України : аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1>.

253. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.

254. Про державний екологічний контроль : Проект Закону від 19.02.2020 р. № 3091. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186.

255. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.

256. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>.

257. *Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : Постанова Національного банку України* від 24.10.2011 р. № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11#Text>.

258. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021-2024 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1291 (втрата чинності 31.10.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2021-%D0%BF#Text>.

259. Про затвердження форми податкової декларації про майновий стан і доходи та Інструкції щодо заповнення податкової декларації про майновий стан і доходи : Наказ Міністерства фінансів України від 02.10.2015 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-15#Text>.

260. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

261. Про здійснення у 2022 році правочинів з державним боргом : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2022 р. № 805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2022-%D0%BF#Text>.

262. Про корпорацію. *Державна продовольчо-зернова корпорація України*. URL: <https://www.pzcu.gov.ua/corporation/pro-korporacziyu/>.

263. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

264. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.

265. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

266. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.

267. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

268. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

269. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.

270. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>.

271. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 02.09.2015 р. № 555/2015 (втрата чинності 27.03.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.

272. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 06.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>.

273. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>.

274. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>.

275. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.

276. Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Екологічна безпека». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. Жовтень 2022. 150 с. URL: <https://docs.google.com/document/d/1LNoCpyJRYhPkS84uYRvfChW0cMNJBXSXS/edit>.

277. Прозорість та фінансова стійкість державних підприємств в Україні. Активи державних підприємств в Україні за рейтингом. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. URL: <https://companies.icps.com.ua/rankings/dS.D.BS.01/UAS-0/2020/dS.D.BS.01,desc,1-100>.

278. Прокіпчук Л. І. Досвід Європейського Союзу у питаннях адміністрування митних платежів: теоретичні основи та практичні рекомендації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 3 (81). С. 71-75.

279. Публічна заява РАЕВ щодо ризиків, закладених в Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища. *Офіс сталих рішень*. URL: <https://ukraine-oss.com/publiczna-zayava-paew-shhodo-ryzykiv-zakladyenyh-v-konczepczyi-reformuvannya-systemy-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-u-sferi-ohorony-navkolyshnogo-seredovyshha>.

280. Разумова Г. В., Колосова А. Р. Дефіцит державного бюджету України та шляхи його зменшення. *Економічний простір*. 2017. № 119. С. 135-146.

281. Разумова Г. В., Оскома О. В. Шляхи вдосконалення кредитної політики НБУ в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій*.

Серія : Економіка та управління. 2023. № 9. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-08-07>.

282. Рамсарська конвенція. *Природно-заповідний фонд України*. URL: <https://wownature.in.ua/pro-nas/nasha-diialnist/mizhnarodna-diialnist/ramsarska-konventsia/>.

283. Рахунки інституційних секторів економіки України за 2021 рік. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/vvp/nrzise/arh_nrzise_u.html.

284. Рейтинг страхових компаній з добровільного медичного страхування за 9 місяців 2023 року. *Форіншурер*. 2023. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/9/45>.

285. Рівень безробіття в Україні. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>.

286. Рівень непрацюючих кредитів (NPL). *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>.

287. Руснак І. С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 9-14.

288. Рятівне коло й побічні наслідки зовнішнього фінансування України. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/30/696492/>.

289. Самойлов О. Ф. Місце України у світових глобальних процесах. *Проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 3. С. 112-122.

290. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

291. Святошнюк А. Л. Щодо особливостей визначення «медичне страхування» та «страхова медицина» в правовому полі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. № 79. Т. 1. С. 232-236.

292. Сільськогосподарське машинобудування України втрачає експортний

потенціал – Ярослав Навроцький. *Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3681-silskohospodarske-mashynobuduvannya-ukrayiny-vtrachaye-eksportnyy-potentsial-yaroslav-navrotskyu.html>.

293. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

294. Скільки українців планують повертатися в Україну, - експерт на форумі Re:Open Zakarpattia 2023. 11.11.2023 р. *Еспресо*. URL: <https://espreso.tv/skilki-ukraintsiv-planuyut-povertatisya-v-ukrainu-ekspert-na-forumi-reopen-zakarpattia-2023>.

295. Скупейко В. В., Завальницька Н. Б., Струк Н. Р. «Зелена» логістика: понятійний апарат. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2022. Вип. 1(105). С. 169-174.

296. Слатвінська М. О. Альтернативні системи оподаткування малого бізнесу: стан, проблеми, перспективи : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2012. 252 с.

297. Софієнко А. П. Етапи та особливості формування зовнішнього державного боргу України. *Фінансові послуги*. 2017. № 6. С. 24-28.

298. Сохацька О., Чопик Ю. Вартість війни: ефект торнадо. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід* : тези доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. мол. уч. і студ., м. Тернопіль, 28-29 берез. 2023 р. Тернопіль, 2023. С. 134-136.

299. Ставицький А., Біличенко М. Моделювання впливу обсягів державного боргу на економічне зростання країн світу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка*. 2018. № 2 (197). С. 49-59.

300. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства) : аналітичний звіт. Київ, грудень 2022. 32 с. URL: http://www.aau.org.ua/media/publications/1894/files/CAP_2023_02_10_12_36_02_818740.pdf.

301. Стеценко В. Ю. Медичне страхування у загальній системі

страхування: правовий вимір. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Право*. 2017. Вип. 32. С. 119-125.

302. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічно-соціального комітету та Комітету регіонів / пер. з англ. О. Осипенко. Чернівці : Друк Арт, 2020. 36 с. URL: <https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Stratehiia.pdf>.

303. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>.

304. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

305. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>.

306. Страхування : підручник / В. Д. Базилевич та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2008. 1019 с.

307. Страхування: теорія та практика : навч. посіб. / Н. М. Внукова та ін.; за заг. ред. Н. М. Внукової. 2-ге вид., переробл. та доп. Харків : Бурун Книга, 2009. 656 с.

308. Стрілець Р. Шкода, нанесена клімату агресією РФ, оцінюється у 31 млн т викидів парникових газів. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/ruslan-strilets-shkoda-nanesena-klimatu-agresiyeyu-rf-otsinyuyetsya-u-31-mln-tonn-vykydiv-parnykovyh-gaziv/>.

309. Сума прямих збитків інфраструктури України вже перевищує 105 млрд. дол. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-vzhe-perevishuye-dollar105-mlrd-kse>.

310. Таблиця пропозицій РАЕВ до проєкту розпорядження Кабінету

Міністрів України «Про внесення змін до Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища». *Офіс сталих рішень*. URL: <https://ukraine-oss.com/wp-content/uploads/2023/10/dodatok-1.-paew-mindovkilliya-tablyczya-propozycji.pdf>.

311. Терещенко В. Проблема управління державним боргом України. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2016. № 10. С. 866-872.

312. Торфяники в Бранденбурге снова будут затоплены. *Aussiedlerbote*. URL: <https://aussiedlerbote.de/2023/03/torfianiki-v-brandenburge-snova-budut-zatopleny/>.

313. Третьак Д. Д. Сутність та соціально-економічне значення медичного страхування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 43-47.

314. Турило А. А., Палей В. І. Управління портфелем цінних паперів комерційного банку. *Молодий вчений*. 2019. № 11(2). С. 637-639.

315. У Києві відбувся перший Міжнародний форум оборонних індустрій. *Мілітарний*. 2023. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-kyyevi-vidbuvsya-pershyj-mizhnarodnyj-forum-oboronnyh-industrij/>.

316. Україна потребує до 7 млрд. дол. фінансової підтримки щомісячно – Зеленський. *ГОРДОН*. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/ukrajina-potrebuje-7-mlrd-finansovoji-pidtrimki-shchomisjatsja-zelenskij-1605769.html>.

317. Україна: стале економічне відновлення для людей і природи : звіт. *Всесвітній фонд природи WWF*. 2022. 67 с. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_bcg_____2022.pdf.

318. Управління ризиками банків : монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.; за ред. А. О. Єпіфанова і Т. А. Васильєвої. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. 283 с.

319. Федорович І. М. Теоретичні та практичні засади реалізації медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 23(2). С. 76-80.

320. Федулова Л. І. Розвиток високотехнологічного сектору промисловості як стратегічний напрям посилення соціально-економічного розвитку України. Економічна теорія та право. 2019. № 3. С. 41-61.

321. Фельдман Е. Повелитель роботів. Рік Коен здійснив революцію, яка допомагає наздоганяти супершвидкий Amazon. Що варто знати про його компанію. *Forbes Ukraine*. 2022. URL: <https://forbes.ua/innovations/povelitel-robotiv-08012022-3137>.

322. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / А. І. Даниленко та ін.; за ред. А. І. Даниленка. Київ : Фенікс, 2008. Т. 1. 468 с.

323. Фролова Л. В. Логістичне управління підприємством: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Донецьк : ДонДУЕТ імені М. Туган-Барановського, 2004. 161 с.

324. Фурдичко Л. Є., Піхоцька О. М. Причини зростання державного боргу, його управління і обслуговування, оптимізація боргової політики України. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 45-49.

325. Хаустова М. Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації. *Форум права*. 2013. № 4. С. 430-440.

326. Хома І. Б. Діагностика ризику втрати прибутків у підприємницькій діяльності внаслідок виникнення бізнес-конфліктів. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2014. № 10. Т. 2. С. 283-292.

327. Хома І. Б. Попередження бізнес-конфліктів у процесі розробки та запровадження в дію підсистем антикризового управління підприємством. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2015. № 819. С. 104-112.

328. Хома І. Б. Управління бізнес-конфліктами з використанням теорії нечітких множин. *Економіка та держава*. 2014. № 7. С. 50-53.

329. Хома І. Б., Бондаренко Л. П., Чубка О. М. Моделювання фінансових

рішень в умовах невизначеності : навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 284 с.

330. Хома І. Б., Покорчак С. А. Новітні тенденції і шляхи фінансування інвестицій в умовах воєнного стану України. *Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства* : тези доп. V Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 5-6 жовт. 2023 р. Львів, 2023. С. 148-150.

331. Хомутенко В. П., Запорожець О. Ф. Система адміністрування митних платежів: теорія та практика функціонування : монографія. Одеса : Друк Південь, 2013. 176 с.

332. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

333. Чеберяко О. В. Фінансове забезпечення оборони України як основа національної безпеки в умовах збройної агресії РФ. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2017. № 5. Part 2. Р. 49-58.

334. Чеберяко О. В., Варналій З. С. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4 (12). Ч. 1. С. 143-149. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-143-149.

335. Чеберяко О. В., Чеберяко Є. А. Фінансування оборони України в умовах гібридної та широкомасштабної війни. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Острог, 21 жовт. 2022 р. Острог, 2022. С. 204-210.

336. Чеберяко О., Варналій З., Колесник В., Медведкова Н. Соціальна безпека України в умовах війни та повоєнний час: особливості та шляхи зміцнення. *Business and Law*. 2022. No2. Р. 67-76.

337. Чеберяко О. В., Чеберяко Є. А. Фінансове забезпечення обороноздатності держав в умовах нових викликів. *Інтернаука. Серія : Економічні науки*. 2023. № 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-12-9475>.

338. Чернікова І. Б., Дергільова Г. С., Нестеренко І. В. Бухгалтерський облік за видами економічної діяльності : посібник. Харків : Форт, 2015. 200 с.

339. Черьомухіна О. К., Чалюк Ю. О. Ринок праці під час війни: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2026>.

340. Швабій К. Модернізація системи оподаткування доходів населення України : дис. д-ра екон. наук : 08.00.08; Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2010. 402 с.

341. Шелест О. Л. Державний борг України: механізм управління та обслуговування. *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С. 710-715.

342. Шереметинська О. В., Кравець Ю. Т. Особливості проведення митного пост-аудиту в Україні. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4829>.

343. Шереметинська О. В., Тюха І. В., Тур О. В. Особливості управління ризиками при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/80.pdf.

344. Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 555-560. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.97>.

345. Юринець З. В. Самоменеджмент : підручник. Львів : СПОЛОМ, 2015. 360 с.

346. Юринець З. В., Кішук Н. В. Оцінювання результативності праці менеджера. *Науковий вісник національного лісотехнічного університету України*. 2012. Вип. 22.05. С. 307-311.

347. Юрчишена Л. В., Саницька О. Ю. Аналіз єдиного податку у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Фінанси, облік, банки*. 2019. № 1 (24). С. 169-178.

348. Яременко О. Ф. Особливості логістики за умов глобалізації конкурентного середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки*. 2018. № 3. Т. 1. С. 240-244.

Наукове електронне видання

**ФІНАНСОВО-ОБЛІКОВА
ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:
НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора Л. П. Сідельникової*

ISBN 978-617-8187-09-5 (електронне видання)

Підписано до видання 04.04.2024 р. Формат 60×84/8.

Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 43,16. Обл.-вид. арк. 46,41.

Замовлення №3093.

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи:
Серія ХС №48 від 14.04.2005 р.

Видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2.

Тел. +38(050)133-10-13
e-mail: printvvs@gmail.com